

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 4, 2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 4, 2022
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 10 від 07.07.2022 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, доцент (науковий редактор); **Боровик А.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

№ 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 4. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. – 262 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2022

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.1>

ЗАВГОРОДНЯ Ю.С., КУЧУК А.М.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВ ДИТИНИ: ЗАГАЛЬНОПРАВОВИЙ АСПЕКТ

CHILD'S RIGHTS PECULIARITIES: GENERAL AND LEGAL ASPECT

Актуальність дослідження обумовлюється необхідністю чіткого розуміння змісту прав дитини задля їх відмежування від суміжних правових понять. Відзначається, що за сучасних умов функціонування Української держави на порядку денному для вітчизняної правничої науки постало питання як забезпечення людських прав, так і забезпечення прав дитини. Метою роботи є висвітлення особливостей прав дитини.

Акцентується увага на окремих положеннях, які мають важливе методологічне значення для сприйняття проблематики прав дитини. Права дитини тривалий час переважно не були предметом вітчизняного правничого дискурсу, зважаючи на усталене сприйняття дитини, зокрема, як об'єктів виховного впливу повнолітніх осіб (для подолання такого підходу в Україні запроваджена нова українська школа, основною ідеєю якої є забезпечити можливість вільного розвитку дитини).

Відзначається, що певна непослідовність сприйняття людських прав стала чинником розуміння прав дитини як категорії, що замінює своїм змістом людські права. Людські права є тими вимогами, що ставляться не до інших осіб (фізичних чи юридичних), а саме до держави. На державі лежить обов'язок забезпечувати ці природні, невід'ємні можливості людини. При цьому, це односторонній зв'язок: людина наділена тільки правами, а держава має тільки обов'язки. Людські права не передбачають (і не можуть передбачати) обов'язки людини; обов'язки покладаються на публічну владу. Натомість права дитини передбачають наявність у дитини і певних обов'язків та, відповідно, наявність обов'язків та прав у інших суб'єктів (наприклад, батьків, опікунів, піклувальників та ін.).

Резюмується, що з метою уникнення неоднозначного сприйняття правового явища, позначуваного терміном «права людини», доцільно послуговуватися терміносполукою «людські права». Що дозволить, зокрема, чітко визначити відмінність прав дитини від людських прав. При цьому людські права є «базовими» можливостями будь-якої людської істоти (у тому числі й дитини), а права дитини є додатковими можливостями неповнолітніх людей, визнання і забезпечення яких пов'язані, зокрема, з психо-соматичними характеристиками. Основною особливістю прав дитини (яка дозволяє відмежувати їх від людських прав) є двосторонній зв'язок суб'єктів та обумовленість наявності обов'язків.

Ключові слова: вертикальність людських прав, дитина, людські права, права громадянина, права дитини, юридичний позитивізм.

© ЗАВГОРОДНЯ Ю.С. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави та права (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

© КУЧУК А.М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та методики викладання правознавства (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка)

The topicality of the study is determined by the necessity to clearly understand the essence of the child's rights in order to distinguish them from related legal concepts. It is noted that under the current conditions of the Ukrainian state functioning, the issue of ensuring human rights and ensuring the rights of the child has appeared on the agenda for domestic jurisprudence. The purpose of the paper is to cover the peculiarities of the rights of the child.

Attention is focused on certain provisions that have important methodological significance for the perception of the issue of child's rights. For a long time, the rights of the child were mostly not the subject of domestic legal discourse, given the established perception of the child, in particular, as an object of educational influence of adults (to overcome such an approach, a new Ukrainian school was introduced in Ukraine, the fundamental idea of which is to ensure the possibility of free development of the child).

It is noted that a certain inconsistency in the perception of human rights has become a factor in understanding the rights of the child as a category that replaces human rights in its content. Human rights are those requirements that apply not to other persons (natural or legal), but to the state. The state has the duty to provide these natural, inalienable capabilities of a person. At the same time, this is a one-way relationship: a person has only rights, and the state has only duties. Human rights do not (and cannot) provide for human duties; duties rest with the public authorities. Instead, the rights of the child presuppose the presence of the child's certain duties and, accordingly, the presence of duties and rights of other subjects (for example, parents, guardians, custodians, etc.).

It is summarized that in order to avoid an ambiguous perception of the legal phenomenon denoted by the term "human rights", it is advisable to use the term "human rights". This will allow, in particular, to clearly determine the difference between the rights of the child and human rights. Herewith, human rights are the "basic" capabilities of any human being (including a child), and the child's rights are additional capabilities of minors, the recognition and provision of which are related, in particular, to psychic and somatic characteristics. The main feature of the rights of the child (allowing distinguish them from human rights) is the two-way connection of subjects and the conditionality of the duties' presence.

Key words: *human rights verticality, child, human rights, citizen's rights, child's rights, legal positivism.*

Вступ. На сьогодні в межах правового дискурсу актуалізувалось питання ефективного забезпечення прав дитини. До недавнього часу для вітчизняної правничої науки ця тематика мала факультативний характер, розглядаючись як складова людських прав (при цьому людським правам приділялась основна увага, а права дитини залишалися фактично недослідженими). Одним з факторів цього, на нашу думку, є саме сприйняття означеної правової категорії і того суб'єкта, який наділяється цими правами. Так, звичай переважно не розглядають дитину як повноправного (на рівні з повнолітньою особою) суб'єкта суспільних відносин.

Актуалізація проблематики прав дитини зумовлена, на нашу думку, наступними чинниками. По-перше, адвокація забезпечення рівних прав і можливостей чоловіка і жінки (гендерний аспект); по-друге, намагання зменшити кількість проявів насильства у сім'ї; по-третє, протидія булінгу та відповідне правове регулювання. Усі ці чинники значною мірою пов'язані з правовим становищем дитини, а тому не могли вплинути на інтенцію вітчизняних вчених.

Додатковим фактором актуалізації означеної проблематики стала повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, масовані ракетні обстріли, що поставили в небезпеку життя кожного жителя України. І, як наслідок, значна частина українців змушені були залишити постійне місце проживання та переїхати або в інші райони України, або за межі Української держави. Це переважно були жінки з дітьми, багатодітні сім'ї та ін., що, цілком очевидно, зачерпнуло звичний ритм життя багатьох дітей (не лише тих, статистика за якими відображена на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурору).

За означених обставин на порядку денному для вітчизняної правничої науки постало питання як забезпечення людських прав, так і забезпечення прав дитини. При цьому слід наголосити на тому, що у порівнянні з повнолітніми особами, діти в силу своїх психо-соматичних особливостей зазнають більш негативного впливу від бойових дій Російської Федерації, що і визначило напрям нашого дослідження.

Відзначимо, що проблематика прав дитини (її окремі аспекти) були предметом гносеології таких вітчизняних науковців як В. Боняк, Є. Гареев, Н. Конончук, М. Корнієнко, Л. Красицька, Н. Крестовська, Л. Наливайко, О. Орлова, І. Лантух, П. Рабінович, С. Саблук, І. Сердюк, Л. Сердюк, О. Синегуб, О. Явор та ін.

Окремо слід згадати дисертаційну роботу І. Волощиної, присвячену проблематиці конституційного статусу дитини в Україні. У цьому дослідженні авторкою серед іншого було «визначено конституційно-правовий статус дитини в Україні та його елементи. Розглянуто правосуб'єктність дитини, права, свободи та обов'язки дитини. Охарактеризовано принципи та гарантії конституційно-правового статусу дитини та запропоновано їх класифікацію» [1, с. 18].

Підґрунтя розгляду прав дитини у аспекті прав людини розглянув І. Сердюк, досліджуючи окремі аспекти утвердження та забезпечення людських прав [2, с. 52-59].

Доволі системно проблематика забезпечення окремих прав дитини через протидію булінгу висвітлена І. Лантух [3, с. 55-60], а також Є. Зеленьким [4, с. 225-228].

Загальнотеоретичні та практичні аспекти окремих положень забезпечення прав дитини висвітлила Т. Лук'яненко у дисертаційному дослідженні «Теоретико-правова характеристика права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні» [5]. Цілком слушно вказана авторка вказує на те, що обрання як предмету пізнання права на захист від усіх форм насильства обумовлено необхідністю всебічного та комплексного теоретико-правового пізнання тематики прав дитини, а також їх захисту сучасною правничою наукою, потребою з'ясування функцій складових елементів системи захисту прав дитини як інструментів зміцнення її правового статусу [5, с. 37].

Водночас, варто наголосити, що поза увагою вітчизняних вчених залишаються особливості прав дитини як правової категорії.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення особливостей прав дитини.

Результати дослідження. Перед викладенням основних положень дослідження, акцентуємо увагу на окремих положеннях, які мають важливе методологічне значення для сприйняття окресленої тематики.

По-перше, як ми вище означили, права дитини переважно не були предметом вітчизняного правничого дискурсу тривалий час, зважаючи на усталене сприйняття дитини, що відображене у звичаях і традиціях українського суспільства (у цьому ж аспекті стає і зрозумілим той факт, що лише нещодавно український законодавець прийняв норми про відповідальність за булінг; при цьому, нещодавність прийняття відповідного нормативно-правового акту не вказує на відсутність відповідного явища).

У означеному контексті варто вкотре згадати слова М. Стельмахович, наведені у праці, присвяченій народній педагогіці, про те, що «у практиці домашнього виховання мають поширення і деякі непедагогічні методи впливу, зокрема такі, як фізичні покарання й залякування дітей. Та і в українському фольклорі можемо простежити непослідовне, суперечливе ставлення до фізичних покарань. З одного боку, фізичні покарання схвалюються («Хто годує, той і б'є»). «Б'ють – не на лихо вчать», «Ганьбою не візьмеш, так силою діймеш», «Кого люблю, того б'ю», «Каже дитина що бита, та не каже, за що», «Бити тебе треба, та нікому»...» [6, с. 62].

Додатковим аргументом на користь висловленої нами тези є існуючі і до сьогодні неоднозначні практики в закладах загальної освіти. Маємо на увазі, зокрема, чергування учнів, прибирання учнями навчальних аудиторій, відзначання різних свят, що мають суто сімейне значення тощо. Більш того, існуючі освітні практики багато у чому виходять з постулату певної нерозумності дитини та її нижчого статусу, ніж повнолітні особи (саме тому і була декілька років тому запроваджена нова українська школа, основною ідеєю якої і було забезпечити можливість вільного розвитку дитини (що можливе лише якщо у дитині бачити рівноправного суб'єкта).

До цього додамо також наступне. У вказаній вище дисертації (щодо конституційного статусу дитини) йдеться, зокрема, про те, що «відсутність нормативних основ “дитячого права” згубно позначається на розвитку громадянського суспільства та правової держави» [1, с. 1]. Хоча термін «дитяче право» і взятий у лапки, однак, використання такої терміно-сполуки вказує на усталене сприйняття прав дитини як чогось другорядного.

По-друге, певна непослідовність сприйняття людських прав стала чинником розуміння прав дитини як категорії, що заміною своїм змістом людські права. У цьому аспекті знову згадаємо вказане вище дисертаційне дослідження. Так, І. Волощина зазначає наступне: «Особливість конституційно-правового статусу дитини полягає в тому, що діти являють собою найбільш складну й уразливу категорію, оскільки, маючи рівні права з іншими, фактично мають набагато менші можливості для їхньої реалізації. Як наслідок, крім обов'язкових елементів статусу, ядро яких

становить система прав, свобод та обов'язків, конституційно-правовий статус дитини в Україні повинен включати гарантії його реалізації» [1, с. 1].

У наведений тезі відбувається отождоження прав дитини та людських прав, що не зовсім правильно. При цьому і самі людські права інтерпретуються як такі, що передбачають визначення обов'язків людини (саме тому йдеться про права дитини, обов'язки дитини та ін.). Людські права є тими вимогами, що ставляться не до інших осіб (фізичних чи юридичних), а саме до держави. На державі лежить обов'язок забезпечувати ці природні, невід'ємні можливості людини. При цьому, це односторонній зв'язок: людина наділена тільки правами, а держава має тільки обов'язки. Людські права не передбачають (і не можуть передбачати) обов'язки людини; обов'язки покладаються на публічну владу.

При цьому незрозумілим є використання терміну «конституційні права» (як, відповідно, і «конституційний статус»). Закріплення окремих людських прав у тексті Конституції не робить їх конституційними, зважаючи і на сам конституційний припис про невичерпність прав (ст. 22) [7]. До того ж, як відомо, є держави, у яких Конституція відсутня як єдиний документ (писані та неписані конституції), але це ж не означає, що у таких державах визнається відсутність у людей прав (як «конституційних»).

При викладеному у дисертації розумінні прав дитини певною мірою нехтується і та обставина, що людські права є природними: вони притаманні людині від народження, від самого факту, що біологічна істота є людиною. Відтак, будь-яка людина (повнолітня чи неповнолітня) має рівні права незалежно від свого віку чи інших ознак (невичерпний перелік яких наводиться як у міжнародно-правових актах, так і у внутрішньодержавному законодавстві). Тому права дитини – це інша категорія, ніж людські права, їх не слід отождожнювати. Дитина має права (дитини) додатково до людських прав. У цьому ж сенсі варто говорити і про права, наприклад, пенсіонерів, права студентів, права робітників і т.д. Так, усі названі правові явища не замінюють собою людські права, вони є додатковими явищами, які доповнюють існуючі можливості та передбачають нові.

На нашу думку, одним з чинників отождоження прав дитини та людських прав є використання у вітчизняному правовому дискурсі терміну «права людини», який певною мірою спотворює розуміння співвідношення явища, що позначається цим терміном, з іншими суміжними поняттями, зокрема, уже означених нами: права пенсіонерів, права жінок, права студентів та ін. До того ж, використання цього терміну без адекватного розуміння його змісту спотворює сутність позначуваного явища. Так, у співвідношенні права людини та права, наприклад, студента для здобувача вищої освіти «ближчими», «реальнішими», «наближеними» до нього є саме права студентів; при цьому права людини сприймаються як якісь «абстракції», щось «віддалене», яке має проявлятися через права конкретних суб'єктів. Подібним чином сприймаються у юристів, вихованих у дусі юридичного позитивізму, і норми конституційного права: вони мають бути деталізовані у «поточному» законодавстві (і, навіть, у підзаконних правових актах) для того, щоб діяти; без такого «механізму» вони залишаються недієвими. У цьому контексті зробимо невеликий відступ, який, проте, підтверджує наведену нами тезу. Як відомо, одними з останніх змін до Конституції України стали норми, що закріплювали інститут конституційної скарги. До Конституційного Суду України були направлені чисельні скарги, однак, Конституційний Суд не розглядав їх, очікуючи прийняття закону, який буде передбачати «механізм» розгляду таких скарг.

Виходячи з цього ми й послуговуємось терміном «людські права», який окрім того, що є адекватним перекладом англійського «human rights», який і використовується у міжнародно-правових актах у царині людських прав (доволі чітко і системно ця проблематика викладена С. Головатим [8], і саме цю концепцію ми й використовуємо), дозволяє чітко відмежувати саме природні, фундаментальні, невід'ємні можливості, що покладають обов'язки на органи публічної влади від тих можливостей, стан забезпечення яких залежить від рівня розвитку держави та які передбачають наявність обов'язків і кореспондуючих прав і обов'язків.

Слід зазначити, що у цьому контексті і проявляється визначальна особливість прав дитини у порівнянні з людськими правами.

По-перше, людські права, як ми вказали передбачають односторонній зв'язок: людина (яка наділена природою правами) – держава (на яку покладаються обов'язки забезпечення людських прав). Натомість права дитини передбачають наявність у дитини і певних обов'язків та, відповідно, наявність обов'язків та прав у інших суб'єктів (наприклад, батьків, опікунів, піклувальників та ін.). Додамо, що саме у останньому аспекті сприймаються і, наприклад, відносини громадянства: громадянин наділений правами і обов'язками – держава, яка наділена обов'язками та права. При цьому цей зв'язок є двостороннім, на відміну від концепту розуміння людських

прав, які передбачають односторонній зв'язок: людські права не передбачають обов'язків у людини (і відповідно, права держави).

У цьому контексті варто згадати вчення про правові відносини, які сприймаються як урегульовані правом відносини, суб'єкти яких наділяються взаємними правами та обов'язками [9, с. 215].

По-друге, людські права належать будь-якій людині, незалежно від будь-яких ознак, що і відображає принцип рівності (чи таку ознаку людських прав як рівність). Права ж дитини (чи інші види прав, вказані вище) належать тільки певним суб'єктам залежно від віку особи. Досягнення повноліття є чинником «втрати» особою цих прав. Так, для прикладу, права громадянина залежать від такого фактору як належність до громадянства (підданства) певної держави. Права студента залежать від зарахування особи на навчання у відповідний освітній заклад.

У цьому аспекті доцільно навести нормативні положення окремих актів у царині людських прав. Так, відповідно до ст. 1 Загальної декларації людських прав «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» [10].

Відповідно до ст. 21 Конституції України «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [7].

Відповідно можна дійти висновку про те, що права дитини по відношенню до людських прав є додатковими можливостями для неповнолітніх осіб і їх (прав) наявність, дійсно, обумовлена психо-соматичними особливостями розвитку дитини, що розуміють усі суб'єкти правових відносин. Так, у цьому аспекті згадаємо слова вітчизняного правника В. Стешенка з приводу прийняття Декларації прав дитини: «Слід підкреслити, що зазначена Декларація була прийнята одноголосно. Зважаючи на те, що до того жоден з документів, навіть Загальна декларація прав людини, не приймалися одноголосно, цей факт свідчить про значний моральний авторитет Декларації 1959 р. і про те велике значення, якого міжнародна спільнота приділяє захисту прав дитини» [11, с. 45].

Висновки. Таким чином, з метою уникнення неоднозначного сприйняття правового явища, позначуваного терміном «права людини», доцільно послуговуватися терміносполукою «людські права». Що дозволить, зокрема, чітко визначити відмінність прав дитини від людських прав. При цьому людські права є «базовими» можливостями будь-якої людської істоти (у тому числі й дитини), а права дитини є додатковими можливостями неповнолітніх людей, визнання і забезпечення яких пов'язані, зокрема, з психо-соматичними характеристиками. Основною особливістю прав дитини (яка дозволяє відмежувати їх від людських прав) є двосторонній зв'язок суб'єктів та обумовленість наявності обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Волошина І.В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні: автореф. дис. ...канд. юр.наук: 12.00.02. Київ, 2016. 20 с.
2. Сердюк І.А. Цінність правових актів в аспекті утвердження і забезпечення прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 52-59.
3. Лантух І.С. Плюралізм підходів учених до розуміння поняття «булінг». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 55-60.
4. Зеленський Є. Відмежування поняття «булінг» від схожих за змістом понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 225-228.
5. Лук'яненко Т.В. Теоретико-правова характеристика права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081. Дніпро, 2022. 214 с.
6. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. Київ: ІЗМН, 1997. 232 с.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : Дух і літера, 2016. 760 с.
9. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. 468 с.
10. Universal Declaration of Human Rights. URL <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
11. Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір. 2-е вид. Харків: Право, 2019. 392 с.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.2>

НАКОНЕЧНА І.В.

**ОГЛЯД НАУКОВОГО ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ****REVIEW OF SCIENTIFIC COVERAGE OF THE PROBLEMS
OF ENSURING NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS
OF EUROPEAN INTEGRATION**

Уточнено, що питання безпеки є актуальними на всіх етапах розвитку людства. При цьому значний вплив на розвиток досліджуваної проблематики мають роботи філософів і юристів минулого, наукові напрацювання яких згруповано в умовні три блоки.

Акцентовано, що Україна наразі знаходиться у важкому положенні – необхідно здійснювати відсіч збройній агресії від Російської Федерації, поєднуючи ці дії з реалізацією планових заходів виконання Угоди про асоціацію з ЄС. Тому важливо на науково-доктринальному рівні здійснювати розроблення проблеми забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції.

Визначено, що найбільший інтерес до розробки питань національної безпеки та її різних видів припадає на період з 2014 по 2022 роки. Це зумовлено, в першу чергу, початком збройного конфлікту з Російською Федерацією, а по-друге – прийняттям Стратегії національної безпеки України у 2015 році, а потім у 2018 році Закону України «Про національну безпеку України» і вже у 2020 році – нової Стратегії національної безпеки України. Однак всі наукові напрацювання у цьому напрямі були оприлюднені до початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України та активізації нового формату взаємовідносин України із європейським співтовариством. Окрім того, в самій Європі за цей час також відбулися радикальні зміни, які носили геополітичне значення.

Виявлено, що системного підходу до розкриття питань адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції у вітчизняній науковій думці не сформовано. Окремі наявні наукові здобутки вчених адміністративістів щодо розроблення питань національної безпеки в контексті євроінтеграції наразі частково втратили актуальність з огляду на останні зміни вітчизняного безпекового середовища та прийняті дії європейської спільноти як вияв реагування на них. Тому наразі залишається актуальним дослідження національної безпеки України з позицій системного підходу в умовах європейських геополітичних трансформацій, розробка нових категорій, їх узгодження з загальноприйнятими європейськими конструкціями, формування адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки на оновлених засадах з урахуванням сучасних загроз національним інтересам та цінностям України в умовах російської інтервенції.

Ключові слова: безпека, забезпечення безпеки, захист, ідеали, система, стан, суспільство, цінності.

It was clarified that security issues are relevant at all stages of human development. At the same time, the works of philosophers and lawyers of the past, whose scientific achievements are grouped into conditional three blocks, have a significant influence on the development of the problem under study.

It is emphasized that Ukraine is in a difficult situation – it is necessary to repel armed aggression from the Russian Federation, combining these actions with the implementation of planned measures to implement the Association Agreement with the EU. Therefore, it is important at the scientific and doctrinal level to develop the problem of ensuring the national security of Ukraine in the conditions of European integration.

It has been determined that the greatest interest in the development of national security and its various types falls on the period from 2014 to 2022. This is due primarily to the beginning of the armed conflict with the Russian Federation, and secondly, the adoption of the National Security Strategy of Ukraine in 2015, and then in 2018 the Law of Ukraine "On the National Security of Ukraine" and already in 2020 – the new National Security Strategy of Ukraine. However, all scientific developments in this area were made public before the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine and the activation of a new format of relations between Ukraine and the European community. In addition, radical changes also took place in Europe itself during this time, which were of geopolitical significance.

It has been revealed that a systematic approach to the disclosure of the issues of the administrative and legal mechanism for ensuring national security in the conditions of European integration has not been formed in the domestic scientific opinion. Separate existing scientific achievements of administrative scientists on the development of national security issues in the context of European integration have partially lost their relevance due to recent changes in the domestic security environment and the actions taken by the European community as a manifestation of a response to them. Therefore, it remains relevant to study the national security of Ukraine from the standpoint of a systematic approach in the context of European geopolitical transformations, the development of new categories, their coordination with generally accepted European structures, the formation of an administrative and legal mechanism for ensuring national security on a renewed basis, taking into account modern threats to national interests and values of Ukraine in the conditions of Russian intervention.

Key words: *ideals, protection, security, society, state, system, values.*

Постановка проблеми. Актуальність наукової розробленості проблем забезпечення безпеки поступово стали традиційним предметом сучасних наукових досліджень. Так, починаючи із 1991 року по сьогодні, ця проблематика розглядалася у межах дисертаційних досліджень у понад 700 роботах [1].

При цьому значний вплив на розвиток досліджуваної проблематики мають роботи філософів і юристів минулого, наукові напрацювання яких можна згрупувати в умовні блоки. До першого слід включити тих, хто в основу вирішення проблеми забезпечення безпеки ставили виховання людини на божих заповідях та в душі твердження «усі люди-браття». Зокрема представниками морально-етичної течії були А. Блаженний, Е. Роттердамський, І. Кант. До другого блоку входять ті, хто вважав, що суспільно-економічні проблеми є перешкодою у створенні безпечного суспільства та був прихильником загального процвітання (Цицерон, Т. Гоббс, Д. Локк). Третій блок формують прихильники суспільного договору, тобто ті, що вважали, що миру і процвітання в безпечній країні можна досягти шляхом розроблення правових аспектів безпеки та укладання суспільного договору (Г. Гроцій, Ж-Ж Руссо, Д. Роулз).

Примітним є те, що більшість із західних науковців (серед яких можна виділити Т. Гоббса, З. Бжезінського, С. Брауна, Б. Рассела, У. Ліппмана, М. Каплана, Г. Кіссінджера, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, Г. Моргантау, Н. Спідмена, С. Хантінгтона, С. Хоффмана) у своїх працях засуджували війну, пропонували різні моделі мирного співіснування людства. Так, англійський філософ, логік і мораліст Б. Рассел у своїх численних творах попереджав людство, що настав вирішальний момент історії, коли воно мусить зробити вибір: або загинути внаслідок війни (оскільки сучасна зброя вражає обидві сторони), або цю небезпеку перемогти [2; 3, с. 49].

Вже загальновідомо, що Україна наразі знаходиться у важкому положенні – необхідно здійснювати відсіч збройній агресії від Російської Федерації, поєднуючи ці дії з реалізацією планових заходів виконання Угоди про асоціацію з ЄС. При цьому громадяни, з одного боку, вже більш реально усвідомлюють складнощі і тривалість євроінтеграції, а з іншого усвідомлюють природність для України саме європейського шляху, й у т.ч. як засобу збереження національної державності у протистоянні агресивному російському впливу [4].

Таким чином, **метою цього дослідження** є аналіз стану наукової розробленості проблеми забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Слід уточнити, що науковці з різних галузей наукових знань у своїх дослідженнях намагалися дати визначення терміну «безпека», а також тим чинникам і факторам, що впливають на її рівень. Найбільший інтерес до розробки питань національної безпеки та її різних видів припадає на період з 2014 по 2022 роки. Це зумовлено, в першу чергу, початком збройного конфлікту з Російською Федерацією, а по-друге – прийняттям Стратегії національної безпеки України у 2015 році, а потім у 2018 році Закону України «Про національну безпеку України» і вже у 2020 році – нової Стратегії національної безпеки України.

Однак, питанням національної безпеки приділялися увага в наукових колах і раніше зазначеного періоду. Зокрема, наприклад, О. Феденко (2002) [5] досліджував військово-політичні аспекти становлення системи національної безпеки України; А. Халецький (2008) [6] – державний механізм попередження економічної злочинності в забезпеченні національної безпеки; В. Кобринський (2008) [7] – державний контроль у сфері національної безпеки України тощо. Необхідно відмітити, що в зазначених роботах не приділялось достатньої уваги тим євроінтеграційним процесам, які відбувалися та відбуваються в Україні.

Як вірно зазначив О. Палій, в Україні на рівні академічної та суспільної дискусії тривалий час зберігалася заідеологізованість підходів до євроінтеграції та участі в ній України. Таким чином, потребує вдосконалення аргументаційна база для оцінки євроінтеграції як такої з точки зору національних інтересів України, а також для дослідження впливу участі в якій на гарантування національних інтересів України [8].

Своєю чергою питання національної безпеки та євроінтеграції досліджували такі вчені як: К. Біла (2001) – «Особливе партнерство Україна – НАТО як проблема національної та європейської безпеки» [9]; О. Бодрук (2003) – «Системи національної та міжнародної безпеки в умовах формування нового світового порядку: 1991–2001 роки» [10]. Слід відзначити, що Д. Дубов (2007) у власному дисертаційному дослідженні «Політико-комунікативна безпека України у євроінтеграційному контексті» проаналізував сучасний стан функціонування української системи політичних комунікацій і трансформуючий вплив на неї процесу євроінтеграції. Автором було виявлено системні кризові феномени та зроблено висновок про зв'язок процесу євроінтеграції з системою викликів у сфері національної політико-комунікативної безпеки. Окрім того, було обґрунтовано необхідність впровадження замість інституційно-центристської громадянсько-центристської моделі політичних комунікацій з метою розв'язання сучасної політико-комунікативної кризи в Україні [11].

Вчений Я. Троцький (2010) вивчав глобалізаційні виклики національній безпеці України в контексті європейських інтеграційних процесів. Ним було обґрунтовано необхідність визначення для держави нових пріоритетів, пов'язаних з необхідністю використання переваг глобалізації шляхом адаптації до можливостей, які вона наносить суверенітету та національному розвитку. Ним також виявлено яким чином може бути забезпечена національна безпека України за умов посилення негативних глобалізаційних впливів, шляхом включення захисних механізмів, які країна може набути на шляху європейської й євроатлантичної інтеграції [12].

Однак всі перелічені роботи були оприлюднені до початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України та активізації нового формату взаємовідносин України із європейським співтовариством. Окрім того, в самій Європі за цей час також відбулися радикальні зміни, які носили геополітичне значення, зокрема такі як Брекзит.

У контексті зазначеного, цікавою роботою є монографічне дослідження Г. Геби «Дезінтеграційні процеси в ЄС: політичні та безпекові виміри» [13] в якій авторка вперше провела комплексний науковий аналіз причин, наслідків та імовірних майбутніх перспектив європейської дезінтеграції як процесу, що є протилежним євроінтеграції, яка традиційно вивчається у наукових дослідженнях. Також нею вперше на науковому рівні було розглянуто процес «євроінтеграції євроскептицизму». У дослідженні уточнено вплив процесів дезінтеграції у ЄС на зовнішню політику та безпеку його країн-членів. Зокрема у дисертації розглянуто кейс Брекзиту як причинно-наслідковий елемент дезінтеграції.

З позиції комплексного дослідження актуальних теоретичних і практичних аспектів європеїзації адміністративного права України та її вплив на національну безпеку України розглядала О. Радишевська [14]. Вчена обґрунтувала концепцію широкого розуміння європеїзації адміністративного права через призму впливу права ЄС, Ради Європи, ОБСЄ, ЄСПЛ, Суду Європейського Союзу (інших міжнародних установ) на адміністративне право України, а також

його правові наслідки в правотворчій, правозастосовній, правотлумачній і правозахисній сферах. Складовою розробленої концепції авторкою було визначено логічно побудований алгоритм взаємодії європейських і вітчизняних правових цінностей, принципів, стандартів, моделей, ідей, теорій, концепцій адміністративного права з урахуванням особливостей національної правової системи, юридичної практики, правової ідеології, правової культури і правосвідомості.

Отже, процес забезпечення національної безпеки, особливості здійснення захисних дій щодо національних інтересів та цінностей, євроінтеграція, як і протилежний їй процес – дезєвроінтеграція й інші дотичні до них проблеми є перспективними напрямками наукових досліджень загалом, а особливо у межах адміністративно-правової галузі наукових знань.

Однак з вищенаведеного можемо констатувати, що системного підходу до розкриття питань адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції у вітчизняній науковій думці не сформовано. І як вірно відзначає М. Пендіора, як правило, дослідники віддають перевагу окремим проблемам у сфері забезпечення національної безпеки. Як наслідок, у цілому відсутні загальноприйнятні погляди щодо категоріального апарату у сфері національної безпеки, як на рівні теоретичних наукових досліджень, так і на рівні нормативно-правових документів [15].

Звісно, є наявними певні спроби схарактеризувати безпекову політику України як один з елементів державної євроінтеграційної політики. При цьому основну увагу науковці приділяють необхідності налагодження тісної співпраці з державами ЄС у напрямі розвитку економічних або політичних відносин, ґрунтуючись здебільшого на аспектах і факторах визначального впливу. Водночас менше уваги приділено правничому елементу, роль якого збільшується у сфері внутрішніх справ, де гостро постає питання щодо зміцнення системи гарантій особистісної безпеки [16].

Закінчуючи розгляд піднятої проблематики хотілось би навести цитату відомого богослова і філософа Е. Роттердамського, який ще у 1515 році писав: «Є в світі нещастя, якого слід завжди наполегливо уникати. Треба захищатись від нього всіма засобами, відганяти його від себе з усіх сил. Цим лихом є війна. Немає воістину речі згубнішої, злочиннішої, небезпечнішої за неї. Вона наносить людям найбільчі рани. Вона проймає їх найбільшою огидою, будить в них невимовну відразу. [...] Війна завдає стільки горя, що жодна мова, не те що моє незграбне слово, неспроможна його висловити [17].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу констатувати про відсутність системного підходу до розкриття питань адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції у вітчизняній науковій думці, адже вчені здебільшого зосереджують свої наукові пошуки на особливостях окремих його елементів та тільки іноді – взаємозв'язках між ними. Окремі наявні наукові здобутки вчених адміністративістів щодо розроблення питань національної безпеки в контексті євроінтеграції наразі частково втратили актуальність з огляду на останні зміни вітчизняного безпекового середовища та прийняті дії європейської спільноти як вияв реагування на них. Тому наразі залишається актуальним дослідження національної безпеки України з позицій системного підходу в умовах європейських геополітичних трансформацій, розробка нових категорій, їх узгодження з загальноприйнятими європейськими конструкціями, формування адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки на оновлених засадах з урахуванням сучасних загроз національним інтересам та цінностям України в умовах російської інтервенції.

Список використаних джерел:

1. Автореферати дисертацій – результати пошуку. *Бібліотека ім. В. Вернадського: офіційний сайт*, 2022. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
2. Рассел Б.А. Человеческое познание, его сфера и границы. пер. с англ. Н.В. Воробьева. К. : Ника-Центр; М. : Институт общегуманитарных исследований, 2001. 560 с.
3. Ткачук Т.Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2019. 487 с
4. Якименко Ю., Пашков М. Україна на шляху до ЄС: оцінки, думки і сподівання громадян. *Трансєвропейська асоціація політичних досліджень*, 2018. URL: <http://www.tepsa.eu/23326-2/>
5. Феденко О.В. Військово-політичні аспекти становлення системи національної безпеки України : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Л., 2002. 16 с.

6. Халецький А.В. Державний механізм попередження економічної злочинності в забезпеченні національної безпеки : автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 ; Донец. держ. ун-т упр. Донецьк, 2008. 20 с.
7. Кобринський В.Ю. Державний контроль у сфері національної безпеки України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2008. 20 с.
8. Палій О.А. Національна безпека України в контексті євроатлантичної інтеграції : автореф. дис... канд. політ. наук: 21.01.01; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. К., 2006. 13 с.
9. Біла К.О. Особливе партнерство Україна – НАТО як проблема національної та європейської безпеки : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04. К., 2002. 16 с.
10. Бодрук О.С. Системи національної та міжнародної безпеки в умовах формування нового світового порядку: 1991 – 2001 роки : автореф. дис... д-ра політ. наук: 21.01.01. К., 2003. 24 с.
11. Дубов Д.В. Політико-комунікативна безпека України у євроінтеграційному контексті : автореф. дис... канд. політ. наук: 21.01.01. К., 2007. 20 с.
12. Троцький Я.О. Глобалізаційні виклики національній безпеці України в контексті європейських інтеграційних процесів : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. К., 2010. 20 с.
13. Геба Г.І. Дезінтеграційні процеси в ЄС: політичні та безпекові виміри.: дис. ... д.філософ : 052 – Соціальні та поведінкові науки. Політологія. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2021. 233с.
14. Радишевська О.Р. Європеїзація адміністративного права України: питання теорії та практики: автореф. дис. ... д. ю. н. : 12.00.07. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2021. 34 с.
15. Пендюра М.М. Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01; Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2006. 19 с.
16. Авакян Т.А. Безпекова політика України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4 (97).
17. Роттердамський Е. Похвала глупоті. Домашні бесіди. К.: Основи, 1993. 320 с.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 321.01

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.3>

ШУСТРОВА К.В., ПАВЛІЧЕНКО Є.В.

**ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ**

**PROSPECTS AND PROBLEMS OF THE FORMATION
OF A SOCIAL LEGAL STATE IN UKRAINE**

У статті відзначено, що згідно Конституції України є суверенною, незалежною, демократичною соціальною, правовою державою. Означене конституційне декларування вимагає визначення сутності, завдання, ознак та функцій саме соціальної держави. У національному правознавстві й державознавстві теорія соціальної держави перебуває поки що на початковій стадії формування.

Українські науковці питання становлення соціальної держави вивчаються з точки зору еволюційного підходу зі звертанням уваги на економічні проблеми розвитку соціальної держави та стану реформування економіки, глобалізації та формування громадянського суспільства.

У статті виявлені сучасні тенденції, стан, перспективи й особливості формування соціальної держави в Україні у розрізі сучасних політичних і соціально-економічних процесів.

Показано, що соціальна держава є специфічним типом високо розвинутої держави, в якій гарантується високий рівень соціальної захищеності усіх громадян на засадах активної діяльності держави з регулювання соціальної, економічної та інших сфер життєдіяльності суспільства, встановлення в ньому соціальної справедливості й солідарності.

Представлені ознаки соціальної держави, до яких віднесено наступне: передбачення щодо забезпечення розвинутого громадянського суспільства, розвиток ефективної правової системи; існування розвинутого соціального законодавства, в основі якого покладено принцип соціальної справедливості та прийняття до уваги виникаючих зміни у здійсненні соціально-економічних процесів; гарантування соціальної захищеності основних прав громадян згідно до законодавчих настанов; запровадження соціальної політики, що забезпечує утвердження соціальної стабільності і гармонізації в суспільстві.

Показано, що для визначення шляхів формування соціальної держави необхідно мати надійний інструментарій оцінки даного напрямку. З цією метою доцільно розробити та запровадити на практиці індикатори соціальної якості життя для умов сучасного соціального розвитку.

Ключові слова: соціальна держава, індикатори, інструментарій, соціальний розвиток, соціальна справедливість, соціальна захищеність.

© ШУСТРОВА К.В. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін (Криворізький факультет Національного університету «Одеська юридична академія»)

© ПАВЛІЧЕНКО Є.В. – кандидат юридичних наук доцент кафедри кримінально-правових дисциплін (Криворізький факультет Національного університету «Одеська юридична академія»)

The article notes that, according to the Constitution, Ukraine is a sovereign, independent, democratic, social, and legal state. The specified constitutional declaration requires the definition of the essence, tasks, features and functions of the social state itself. In national jurisprudence and political science, the theory of a welfare state is still at the initial stage of formation.

Ukrainian scientists study the issue of the formation of a welfare state from the point of view of an evolutionary approach, paying attention to the economic problems of the development of a welfare state and the state of economic reforms, globalization and the formation of civil society.

The article reveals the current trends, state, prospects and features of the formation of a social state in Ukraine under the terms of current political and socio-economic processes.

It is shown that a welfare state is a specific type of a highly developed state, which guarantees a high level of social protection of all citizens on the basis of active state activity to regulate social, economic and other spheres of society, establishing social justice and solidarity in it.

The features of a welfare state are presented, and include the following: provision of a developed civil society, development of an effective legal system; existence of developed social legislation based on the principle of social justice and taking into account emerging changes in the implementation of socio-economic processes; guaranteeing the social security of the basic rights of citizens in accordance with the legislative guidelines; introduction of social policy, which ensures the establishment of social stability and harmonization in society.

It is shown that in order to determine the ways of forming a social state, it is necessary to have a reliable set for evaluating this direction. For this purpose, it is expedient to develop and implement the indicators of social quality of life in practice for the conditions of modern social development.

Key words: *social state, indicators, tools, social development, social justice, social security.*

Постановка проблеми. У Конституції України, а саме у ст. 1 визначено, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. На сьогодні таке декларування окреслює як реальну дійсність, так і бажання й орієнтацію України та визначення намірів щодо подальшого її розвитку. Процеси національного розвитку України, її державного будівництва визначають суттєві зміни в усіх областях суспільного життя.

Зазначене конституційне декларування ставить перед суспільними науками та перед теорією держави та права актуальну задачу щодо визначення сутності, завдання, ознак та функцій саме соціальної держави, встановити її загальнотеоретичну характеристику, обґрунтувати шляхи побудови такої держави в Україні.

Така задача є досить актуальною оскільки без чіткої й цілісної науково-теоретичної концепції соціальної держави неможливо забезпечити її утвердження та функціонування.

У національному правознавстві й державознавстві теорія соціальної держави перебуває поки що на початковій стадії формування.

Вище означене визначає актуальність даного дослідження, на засадах якого мають бути окреслені загальнотеоретичні уявлення про сутність, завдання, ознаки та різновиди соціальної держави, що сприяло б її становленню в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час визначена проблема становить предмет зацікавлення представників різних суспільних наук – правознавців, політологів, економістів, соціологів, філософів. Їй присвятили праці такі вітчизняні та зарубіжні вчені як О. Сіленко, О. Панкевич, Т. Гончарук-Чолач, Н. Джугла, М. Гурик, М. Шумка, П. Рабинович, Р. Дарендорф, А. Етціоні, М. Козюбра, Г. Ріттер, В. Роїк, К. Хессе, Х. Цахер та ін. Разом з тим, багато питань, пов'язаних із функціонуванням і розвитком соціальної держави, ще залишається малодослідженими.

Українські науковці питання становлення соціальної держави вивчаються з точки зору еволюційного підходу зі звертанням уваги на економічні проблеми розвитку соціальної держави та стану реформування економіки, глобалізації та формування громадянського суспільства [2], Наукові праці присвячені аналізу механізму реалізації її основних норм і функцій соціальної

держави [13]. Національні вчені визначають основні протиріччя формування соціальної політики та розробляють методологічні засади вибору пріоритетів і передумови формування нової моделі соціальної політики [17], Наукові дослідження звернені на становлення та розвиток сучасних моделей соціальної держави [4]. Науковці присвячують свої праці питанням вивчення специфічних особливостей іноземних моделей соціальної держави та їх еволюційного розвитку в умовах глобального розвитку [14]. Наукові дослідження присвячуються вивченню специфіки формування та розвитку систем соціального захисту, характеру взаємозв'язків соціальної держави та громадянського суспільства [8]. На даний час здійснюється обґрунтовуються особливості розвитку України, які перешкоджають позитивному сприйняттю ідей соціальної держави [12]. Також досліджується майбутній стан соціальної держави [3].

Однак, слід відзначити слабо розвинуті методологічних концепції розвитку соціальної держави.

Метою статті є виявити тенденції, стану, перспективи й особливості формування соціальної держави в Україні у розрізі сучасних політичних і соціально-економічних процесів.

Виклад основного матеріалу. За сучасного погляду науковців соціальна держава є специфічним типом високо розвинутої держави, в якій гарантується високий рівень соціальної захищеності усіх громадян на засадах активної діяльності держави з регулювання соціальної, економічної та інших сфер життєдіяльності суспільства, встановлення в ньому соціальної справедливості й солідарності [5, 6].

Соціальна держава характеризується високим рівнем поєднання цілей і гармонізації відносин державних інститутів та суспільства [7].

Соціальна держава – це держава, політичні засади якої спрямовані на формування умов, що забезпечують пристойне життя та незалежний розвиток людини.

Поняття «соціальна держава» було запроваджено до наукового обороту німецько-австрійським правознавцем, економістом та соціологом; автором поняття соціальна держава. Л. фон Штайном у 1850 р. [15].

Однак активна теоретична розробка даної проблеми розпочата в першій половині ХХ ст. Ідеологічною основою «соціальної держави» стали погляди англійського економіста Дж. Кейнса, який обґрунтував потребу державного втручання в соціально-економічну сферу з метою відвертання економічних криз, ліквідації безробіття, зростання добробуту населення на засадах найліпшого використання доходів соціальними групами [10].

Поняття «соціальна» передбачає, що держава реалізує таку основну функцію як соціальну, тобто приймає на себе зобов'язання забезпечити матеріальний добробут громадян, регулювати економіку, забезпечити захист економічних і соціальних прав людини.

До ознак соціальної держави можна віднести наступне:

– передбачення щодо забезпечення розвинутого громадянського суспільства, розвиток ефективної правової системи;

– існування розвинутого соціального законодавства, в основі якого покладено принцип соціальної справедливості та прийняття до уваги виникаючих зміни у здійсненні соціально-економічних процесів;

– гарантування соціальної захищеності основних прав громадян згідно до законодавчих настанов;

– запровадження соціальної політики, що забезпечує утвердження соціальної стабільності і гармонізації в суспільстві.

Сучасні наукові дослідження вирізняються широким визначенням сутності соціальної держави. та виділяються певні її моделі. Так, виділяють класичні моделі: соціал-демократична, корпоративістська, ліберальна, котрі за часом модернізуються та неомоделі, які лише формуються і поки не підтвердили готовності до впровадження, це проєкт єдиної соціальної моделі ЄС.

Можна відзначити сучасну трансформацію традиційної соціал-демократичної моделі, у територіальному аспект це скандинавська модель, котра ґрунтується на фінансуванні соціального забезпечення на засадах прогресивного оподаткування, на державному регулюванні умов праці та мінімізації розриву в доходах громадян, відбуваються в напрямку до ліберальної моделі, особливостю якої є активізація працездатного населення.

Відомою є корпоративістська модель або модель Бісмарка, яка названа континентальною. Дана модель вважається переважаною соціальними послугами, трансформується за напрямом підтримки самозайнятості та тимчасової зайнятості, розширення приватного сектора в соціальній сфері, підвищення рівня страхових, пенсійних і медичних внесків.

Виділяється ліберальна або залишкова, плюралістична модель соціальної держави, що стала концептуально-інституціональною основою соціального розвитку США, ґрунтується на максимальному використанні ринкових механізмів у вирішенні соціальних проблем, поєднуючи короткострокові заходи для якнайшвидшого виходу з фінансово-економічної кризи та перспективного реформування. Американський досвід функціонування ліберальної моделі соціальної держави визначає необхідність тісної взаємодії державних, приватних, громадських структур, кожного працездатного громадянина у вирішенні соціальних проблем за збереження координаційної та контрольної ролі держави.

Модернізовані елементи класичних моделей соціальної держави є основою формування єдиної європейської соціальної моделі, в яку покладено корпоративну соціальну відповідальність і партнерство між державним і приватним секторами, а переважаючими напрямками стають збалансованість економічного та соціального розвитку, активна політика зайнятості, ефективність державної соціальної політики, соціальний діалог і соціальна активність, реалізація таких цінностей, як рівність, солідарність і субсидіарність [6].

На даний час зарубіжні вчені виділяють три моделі соціальної держави: позитивну державу (США), в якій соціальна політика держави є засобом контролю; власне соціальну державу (Великобританія), в якій соціальна політика держави є засобом забезпечення повної зайнятості; державу добробуту (Нідерланди), в якій соціальна політика держави функціонує як засіб забезпечення рівності, кооперації й солідарності.

На сьогодні проводиться активна соціальна діяльність держави, яка спрямована на встановлення соціальної допомоги різним верстам населення, надання громадянам доступу до якісної освіти, охорони здоров'я, а отже, створення можливостей для формування ефективного людського капіталу

. Слід зазначити, що важливою особливістю класичної соціальної держави є поширення її впливу на абсолютну більшість населення.

Для визначення шляхів формування соціальної держави необхідно мати надійний інструментарій оцінки даного напрямку. З цією метою доцільно розробити та запровадити на практиці індикатори соціальної якості життя для умов сучасного соціального розвитку.

По-перше, найважливішим індикатором соціальної якості життя є створення сітки соціальної безпеки. В Україні цей процес знаходиться на початковому етапі, оскільки більша частина населення існує в нелегких умовах, пов'язаних із матеріальною незабезпеченістю, з проблемами із навчанням, відсутністю нормальних життєвих умов тощо. Іншими словами, соціальні, економічні, культурні права громадян не є забезпеченими.

Розшарування суспільства за доходами перевищило гранично допустимий рівень.

Десятикратна різниця в доходах самих багатих та самих бідних прошарків населення є критичним. У державах Євросоюзу таке співвідношення складає 3 – 5 разів.

Такий стан свідчить про те, що держава не виконує свої соціальні функції, пов'язані з ліквідацією критичних диспропорцій у стані різних категорій населення.

Отже, потрібно усвідомити, що соціальна діяльність держави є важливою умовою розвитку суспільства, його нормальної життєдіяльності.

Корупція, котра пронизує усі владні структур є порушенням законності, злочинні методи збагачення певного прошарку населення відділяють створення дійсної, а не ілюзійної соціальної діяльності держави.

Порушення прав та свобод громадян не зменшується внаслідок відсутності соціального партнерства.

З метою уникнення цих проблем потрібно усвідомити органами влади вади соціальних проблем, від їх вирішення залежить національна безпека, стабільність та стійкість розвитку суспільства.

Отже виникає необхідність проведення оцінки соціального стану суспільства з метою визначення стратегії розвитку, плани та перспективи розвитку мають стати реальними, а не декларованими.

Для проведення оцінки перспективного розвитку соціальної державності в Україні треба визначити точку відліку, з якої починається тривалий шлях до формування соціальної держави.

Перш за все потрібно вирівнювати соціальну нерівність. Якщо бідність, отримання доходів нижче прожиткового мінімуму, то відбувається накопичення негативних тенденцій в суспільстві. У такій ситуації зростає роль соціальної держави.

Якщо нерівність переростає у соціальну патологію, яка руйнує солідарність, котра відчужує людину від влади, то соціальна держава повинна вирівнювати крайні форми соціальної нерівності.

Збиткова соціальна нерівність перешкоджає участі в суспільному політичному житті значної частини громадян. В такій ситуації соціальна якість життя, що включає всі компоненти суспільного, політичного та соціального життя є неможливим без державних заходів, пов'язаних із запровадження прогресивного оподаткування, соціальної відповідальності, інноваційної орієнтації.

Подолання контрастів у соціальному стані людей, створення умов для зростання життєвого рівня більшості верст населення, що відчувають труднощі в забезпеченні соціальних, економічних та культурних прав є початковим етапом у створенні умов соціальної безпеки та поліпшення якості життя.

По-друге, необхідним індикатором соціальної якості життя є єднання суспільства, солідарність, прихильність до найважливіших цінностей.

Соціальна держава повинна створюватися об'єднаними зусиллями держави, суспільства, громадян. Об'ємне солідарне громадянське суспільство є важливою умовою формування сучасної правової держави.

На жаль створенню такого суспільства перешкоджають розкол, жорстка система нерівності, байдужість державних структур до складеної ситуації.

Перешкоджання такого розколу неможливе без об'єднання зусиль держави, громадських об'єднань, бізнесу.

Участь та взаємодія інститутів держави, різних об'єднань, суспільного руху, тобто міжсекторна взаємодія має важливе значення для консолідації, створення соціальної держави.

Згуртованість передбачає працюючу систему соціального партнерства.

Однак соціальне партнерство не слід вважати значимим регулятором соціальних відносин. На загальнонаціональному рівні важливі рішення приймаються поза рамками соціального партнерства.

З метою досягнення соціальної якості життя в Україні, забезпечення її інноваційного розвитку потрібно формувати та розвивати усі соціальні структури громадянського суспільства.

Труднощі формування громадянського суспільства в Україні обумовлені пасивністю громадян.

По-третє, потрібно використовувати такий індикатор соціальної честі як входження в соціальну сферу, в систему соціальної безпеки, важливою умовою котрої є забезпечення трудової зайнятості населення.

Провідним завданням соціальної держави має стати подолання соціальної відчуженості, формування консолідованого суспільства. Це потребує солідарності суспільства. Слід розширити повноваження громадян самостійно захищати свої права.

Прийняття заходів соціального характеру державними органами потребує наявності достовірної інформації про очікування населення та його потреби.

Діяльність держави щодо забезпечення матеріального благополуччя та утвердження демократичних принципів, заснованих на солідарності, справедливості полягає у здійсненні наступних задач:

- організації економічного розвитку, котрий має забезпечити зростання ВВП, яке дозволить встановити високі гарантії економічних, соціальних та культурних прав громадян на основі збільшення питомої ваги соціальних витрат у бюджеті, формування соціальних програм, організації державних фондів підтримки, екологічних заходів, встановлення контролю за рухом грошових коштів;

- розвиток інноваційної економіки, заснованої на наукоємних виробництвах, вкладення коштів у розвиток людського капіталу, випуск конкурентоспроможної продукції, стимулювання споживчого попиту;

- здійснення контролю за станом ринку праці;

- забезпечення раціонального розміщення виробництва з метою зростання робочих місць;

- раціональне вирішення земельних відносин.

- забезпечення прогресивного оподаткування;

- поліпшення процесу виробничого навчання з метою ліквідації нестачі у професійних працівниках;

- формування ефективної інфраструктури;

– використання конструктивних норм та принципів для забезпечення діалогу влади і громадян.

Можна стверджувати, що створення соціальної держави є результатом взаємних дій влади та громадян. Треба вказати, що без участі громадян неможливо вирішити соціальні проблеми. У свідомості громадян має бути встановлено обов'язок щодо добросовісного виконання своїх трудових зобов'язань. Це породжує право громадян розраховувати на соціально допомогу від держави. Така допомога розглядається як закономірна реалізація взаємних прав та обов'язків громадян та держави.

З метою формування ефективної соціальної держави потрібно поліпшити розвиток соціальної політики, її основне призначення повинне полягати у забезпеченні розвитку соціальної сфери з метою підвищення рівня життя громадян та створення ефективної системи соціального захисту і соціального забезпечення.

Поліпшення активізації соціальної політики треба вважати провідним фактором розвитку соціальної держави.

Подальший розвиток соціальної держави має бути пов'язаним із дійсною реалізацією цінності соціальної справедливості та забезпечення соціального прогресу

До основних пріоритетів соціальної держави потрібно віднести соціальний захист громадян, ліквідацію соціальних конфліктів, та створення умов забезпечення гідного життя громадян на засадах дотримання соціальних стандартів.

Провідним завданням соціальної держави має бути захист прав, свобод, законних інтересів усіх її громадян а також зниження соціальної напруженості в країні.

Важливим напрямом поліпшення становлення соціальної держави має бути практична реалізація її функцій, до яких повинні належати наступні.

– захисна, що передбачає створення механізму гарантування соціально-економічної безпеки людини через усунення й попередження ризиків та їх наслідків, у забезпеченні системи захисту від наявних та можливих порушень прав і свобод особистості, а також – у реалізації державних соціальних гарантій, стандартів та нормативів;

– стимулююча, що передбачає створення системи заохочень до соціально-економічної активності, ініціативи та ефективного використання підприємницького потенціалу. Важливим стимулом виступає дотримання високих стандартів життя і умов для людського розвитку;

– інтегративна як забезпечення суспільної злагоди, запобігання маргіналізації та поляризації суспільства, його фрагментації на соціально ізольовані верстви та групи;

– інвестиційна, що означає розвиток соціальної інфраструктури, забезпечення доступності охорони здоров'я, освіти, духовно-культурних здобутків. Саме ці напрямки соціальної політики є необхідними інвестиціями у майбутній добробут держави.

– соціального контролю, що означає наявність механізму, за допомогою якого суспільство і його елементи забезпечують дотримання певних правил, порушення яких завдає шкоди функціонуванню всієї соціальної системи.

На даний час в Україні потрібно сформувати правові засади розвитку соціальної держави, під якими потрібно розуміти стабільну правову систему, ефективну нормативно-правову базу, спрямовану на оптимальне законодавче забезпечення суспільних, соціальних перетворень в Україні. Поліпшення правових засад діяльності соціальної держави повинні бути направлені на постійне удосконалення законодавчої бази її діяльності, приведення законодавства України у сфері соціального розвитку та в інших сферах суспільного життя до європейських правових стандартів.

Висновки. Під соціальною державою слід розуміти державу, котра має намір забезпечити кожному громадянину гідні умови існування, соціальну захищеність, співучасть в управлінні виробництвом, порівняно однакові життєві шанси, можливості для самореалізації особистості в суспільстві.

Формування соціальної держави України та соціальної якості життя треба розглядати як тривалий терміновий період. Для цього потрібно максимально знизити обмеженість фінансових ресурсів, поліпшити консолідацію суспільства. Для побудови соціальної держави потрібно скоординувати дії держави, суспільства, громадян.

Цей шлях потрібно пройти для забезпечення достойного життя народу, реалізації політичних, економічних, соціальних і культурних прав громадян.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. 141 с.
2. Геєць В. М. Яке майбутнє у соціальної держави? Економіка України. 2013. № 7. С. 4–20.
3. Гончарук-Чолач Т.В., Джугла Н.В. Політична соціологія: навчальний посібник. За ред. Гончарук-Чолач Т.В. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр "Економічна думка ТНЕУ". 2018. 250 с.
4. Єлагін В. П. Сучасна парадигма розбудови соціальної держави в Україні : монографія. Ред.: Т. В. Кузнькова; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. Харків : Магістр. 2011. 242 с.
5. Колод А. М. Глобальні трансформації індивідуалізованого суспільства: наслідки та уроки. Міжнародна економічна політика. 2014. № 1(20). С. 5–22.
6. Кресіна І., Хома Н. Моделі соціальної держави: модернізуючий вплив глобалізації. Публічне право. 2015. № 1. С. 185–196.
7. Марков К. А. Проблема визначення поняття соціальної держави в науці. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2015. Вип. 5. С. 27–36.
8. Овсієнко О. В. Розбудова соціальної держави в Україні: пошук оптимальної економічної моделі. Вісн. Нац. ун-ту "Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого". Серія : Економічна. 2015. № 1. С. 185–196.
9. Панкевич О.З. Соціальна держава. Проблеми загальної теорії. Монографія. За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. П.М. Рабіновича. Львів: Львівський юридичний інститут МВС України. 2004. 183 с.
10. Ротар Н. Кейнс Джон Мейнард. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво. 2011. 325 с.
11. Сіленко А.О. Економічна політика України: політичні підсумки реформування. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини. 2017. № 10. С. 174–178.
12. Сковронський Д. М. Політичні та економічні трансформації соціальної держави : монографія; Нац. ун-т "Львів. політехніка. Навч.-наук. ін-т права та психології". Львів : Афіша. 2015. 199 с.
13. Соціальна держава: український вибір. Монографія. В. А. Гошовська, Л. І. Ільчук, Н. П. Баранова та ін; Центр перспектив. соц. досліджень, М-во праці та соц. політики, НАН України. 2-ге вид. Київ, 2007. 335 с.
14. Хома Н. М. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід : монографія; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Юрид. думка. 2012. 591 с.
15. Штейн. Юридична енциклопедія: у 6 т. Ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2004.Т. 6: Т – Я. 768 с.
16. Шемшученко Ю. Правові чинники формування соціально-економічної моделі України. Вісник НАН України. Видавничий дім " Академперіодика" НАН України. 2001. С. 14–22.
17. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства : аналіт. доп. О. М. Пищуліна, С. І. Лавриненко, Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка ; Нац. ін-т стратегіч. досліджень. Київ. 2009. 108 с.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.45/.47

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.4>

ДОЦЕНКО О.О.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИРАЖЕННЯ ВОЛІ ЗА ДОПОМОГОЮ
ІТ-ТЕХНОЛОГІЙ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ****LEGAL REGULATION OF EXPRESSION OF WILL BY MEANS
OF IT-TECHNOLOGIES IN THE LEGISLATION OF UKRAINE**

Викладаються питання правового регулювання вираження волі за допомогою ІТ-технологій у законодавстві України.

Розглянуто способи вираження волевиявлення особи як психічного процесу моделювання поведінки та мотивованого бажання досягнути можливий за такого правочину правовий результат та його мету. Визначено такий спосіб вираження волі як використання технологій, який потребує детального дослідження та вдосконалення правової регламентації.

Проаналізовано законодавче закріплення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плани заходів щодо її реалізації. В статті аналізується запровадження таких інструментів електронної демократії, як електронні петиції, консультації та звернення в Україні. Правовий механізм впровадження електронного звернення забезпечується шляхом прийняття відповідних змін до законодавства.

Досліджено запровадження Порталу «Дія» як сервісу, за допомогою якого демонструється ідея «країни у смартфоні», найважливішим результатом якого є те, що в Україні за останнє десятиліття досягнуто значного прогресу в удосконаленні процедури реалізації волевиявлення за допомогою інформаційних технологій. Проаналізовано основні завдання Порталу «Дія», визначені законодавством. Наголошено на можливості вираження волі за допомогою державних порталів та можливості ідентифікації особи. Звернуто увагу на досягнення на законодавчому рівні можливості вираження волі за допомогою іт-технологій.

Зроблені висновки та надані рекомендації щодо узгодженого застосування норм чинного законодавства у практичній діяльності спеціалістів відповідної галузі. Запровадження систем електронних петицій та громадянських ініціатив в Україні допомагає розширити потенціал участі громадян та обговорень. Через необхідність укладення ряду технічних контрактів виникає проблема ймовірної залежності від рішень приватного сектора, пов'язаних з інформаційними технологіями.

Привернуто увагу на необхідність подальшої наукової співпраці вчених, спеціалістів у необхідності подальшого вдосконалення законодавства та можливостей щодо вираження волі з різних питань за допомогою електронних технологій.

Ключові слова: договірне право, цивільне право, вираження волі, способи вираження волі, портал «Дія», електронна демократія, електронна петиція.

The issues of legal regulation of expression of will by means of IT-technologies in the legislation of Ukraine are outlined.

The ways of expressing a person's will as a mental process of modeling behavior and motivated desire to achieve the possible in such a transaction legal result and its purpose are considered. Such a way of expressing the will as the use of technology, which requires detailed research and improvement of the legal regulation, is defined.

The article analyzes the legislative consolidation of the Concept of e-democracy development in Ukraine and plans of measures for its implementation. The article analyzes the introduction of such e-democracy tools as electronic petitions, consultations and appeals in Ukraine. The legal mechanism for the implementation of electronic appeal is provided by adopting appropriate amendments to the legislation.

The introduction of Diia Portal as a service that demonstrates the idea of a "country in a smartphone" is investigated, the most important result of which is that Ukraine has made significant progress in improving the procedure for the implementation of the will through information technology over the past decade. The main tasks of Diia Portal, defined by the legislation, are analyzed. The possibility of expressing the will through state portals and the possibility of identifying the person was emphasized. Attention was drawn to the achievement at the legislative level of the possibility of expressing will through IT technologies.

Conclusions were made and recommendations were given on the consistent application of applicable legislation in the practical activities of specialists in the relevant field. The introduction of e-petition systems and citizens' initiatives in Ukraine helps to expand the potential for citizens' participation and debate. The need to conclude a number of technical contracts raises the problem of possible dependence on private sector solutions related to information technology.

Attention was drawn to the need for further scientific cooperation of scientists, specialists to the need to further improve legislation and opportunities for expressing the will on various issues through electronic technologies.

Key words: *contract law, civil law, expression of will, ways of expressing will, Diia Portal, e-democracy, electronic petition.*

Вступ. Поняття свободи волі має вирішальне значення як для індивідуального, так і для суспільного життя. Для отримання свободи волі процес прийняття рішень має здійснюватися особою без втручання будь-яких людей чи механізмів у процедуру. В умовах глобальної інформатизації світу та суспільства все більше правочинів укладається за допомогою ІТ-технологій. Так, прогресивне зростання електронного комерційного обороту товарів, робіт та послуг у мережі Інтернет має обов'язковим наслідком виникнення нових форм цивільних та господарських відносин.

Поглиблення нашого розуміння цифрових технологій та їхнього значення для держави та її громадян стає надзвичайно актуальним. Зокрема, стрімкий розвиток електронних правочинів, штучний інтелект, хмарні обчислення, блокчейн докорінно змінюють способи, якими уряди розробляють і впроваджують державну політику та програми, а також те, як вони взаємодіють із громадськістю. Інформаційні технології все більше потрібні як технічна платформа, яка здебільшого сприяє прямій передачі інформації громадянам. Вираження волі за допомогою інформаційних технологій в Україні знаходяться на етапі розвитку та потребують постійного поліпшення та вдосконалення.

Питаннями вираження волі за допомогою інформаційних технологій, дослідженням питань електронної комерції займалися такі вчені як С. Кехель, П. Сінг, П. Дінс, Н. Джерк, Г. Дункан, К. Пейтель, А. Саммер, А. Воронова, Ю. Асадчев. Зазначені наковці аналізували та вивчали питання як загального порядку укладення електронних договорів, так і присвячували аналіз окремим положення та проблемам вираження волі онлайн. Проте, на даний час велика кількість питань, що стосуються способів вираження волі за допомогою інформаційних технологій, імплементація їх у законодавство залишається не чітко врегульованою. Зокрема, мова йде про способи ідентифікації особи в мережі інтернет, способи вираження волі в мережі Інтернет при укладенні правочинів та проблеми захисту інформації в мережі Інтернет.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення та розкриття основних сучасних законодавчих ініціатив, спрямованих на забезпечення волевиявлення засобами інформаційних технологій. Ретельне дослідження цього питання підтверджує той факт, що процес удосконалення

правового забезпечення волевиявлення за допомогою інформаційних технологій сприяє підвищенню політичної участі громадян. Тому виникає нагальна необхідність проведення дослідження нових критеріїв наукового пошуку в контексті оновлених і динамічних явищ правового середовища.

Результати дослідження. Прогресивне зростання електронного комерційного обороту товарів, робіт та послуг у мережі Інтернет має обов'язковим наслідком виникнення нових форм цивільних та господарських відносин.

Зокрема, на даний час існує проблема ідентифікації особи (як фізичної особи так і юридичних осіб при вираженні волі в електронній формі. Правильна ідентифікація сторін покликана зменшити можливі шахрайські дії з боку сторін, або у разі порушення прав сторони, покликана сприяти відновленню порушених прав та можливості пред'явлення вимог саме до тієї особи, яка є стороною правочину.

Для отримання свободи волі процес прийняття рішень має здійснюватися особою без втручання будь-яких людей чи механізмів у процедуру. Зазначені рішення не можуть бути вільними, якщо вони виникають у результаті випадкового вибору. Практично кожне рішення має бути раціонально вмотивованим. Укладення будь-якого правочину передбачає наявність вольових відносин та узгодженість волі їх сторін. У цьому світлі основним негативним впливом традиційної політичної культури є те, що у свідомості громадян досі зберігається патріархальне уявлення про реалізацію волі, глибоко вкорінене в неможливості впливу на державну політику.

Тому, про неї можна говорити лише за зовнішнім вираженням – волевиявленням. Воля повинна бути проявлена ззовні, в іншому випадку вона втрачає юридичне значення. При учиненні правочинів їхні сторони повинні чітко і ясно виражати своє волевиявлення. При тому воля та волевиявлення повинні співпадати. Воля – психічний процес моделювання своєї поведінки та мотивоване бажання досягнути можливий за такого правочину правовий результат та його мету. [1, с. 157].

Перш за все, слід визначити в які способи може відбуватись волевиявлення особи. Волевиявлення може бути виражено:

1) усно. Відповідно до ч. 1 ст. 206 Цивільного кодексу України, передбачено, що усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність.

2) шляхом мовчання. В даному випадку мова йде, про дії двох чи більше його сторін, які свідчать про укладення правочину. Так, ч. 3 статті 205 Цивільного кодексу України визначено, що у випадках, встановлених договором або законом, воля сторони до вчинення правочину може виражатися її мовчанням.

3) волевиявлення може здійснюватися за допомогою конклюдентних дій, тобто особа для укладення правочину учиняє такі дії, з змісту яких вбачається намір укласти правочин. Такі правочини можуть учинятися у вказаних способ, якщо законом не встановлений інший спосіб волевиявлення укласти правочин;

4) волевиявлення, шляхом письмового підписання певного документу (договору). Такий документ може бути у простій або кваліфікованій формі. Процедура досягнення домовленості чи укладанні іншого правочину врегульована спеціальними нормами права: загальними положеннями договірної права, спадкового права тощо.

5) укладення правочинів через використання мережі Інтернету. Цей спосіб укладення правочинів є техніко- чи програмно-правовий. Такий спосіб вираження воля для укладення правочинів є розповсюдженим в першу чергу в електронній торгівлі, банківській та біржовій діяльності. Програмно-правовий спосіб укладення договору здійснюється через код у певній програмі (системі), що реєструються серверами іншої сторони.

Саме такий спосіб вираження волі шляхом використання технологій і потребують детального дослідження та вдосконалення правової регламентації.

В Україні питання впровадження електронної демократії та можливості вираження волі за допомогою електронних технологій розвивається з 2011 року [2]. Зокрема, Розпорядженням КМ України від 8 листопада 2017 р. № 797-р прийнято Концепцію розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації. [3].

Концепція розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації 2017 року передбачала засади встановлення різних форм електронної демократії в Україні у два етапи. До 2018 року необхідно було запровадити відповідну нормативну базу, створити

інструменти електронної демократії, доступні всім громадянам. Особливу увагу слід приділяти створенню правового механізму електронного звернення громадян, електронного виборчого процесу, електронних референдумів та плебісцитів, а також відповідної ідентифікації фізичних та юридичних осіб.

Впровадження Другого етапу розпочалось прийняттям Розпорядження Кабінету міністрів України від 12 червня 2019 р. № 405-р «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019-2020 роки.» [4].

Другий етап передбачав впровадження відповідних мережевих сервісів у сфері електронної демократії та створення умов для їх належного надання.

Запровадження таких інструментів електронної демократії, як електронні петиції, консультації та звернення, є дуже важливим в Україні, і кожен із цих інструментів використовується як на місцевому, так і на національному рівнях. Правовий механізм, наприклад, реалізації електронних петицій, відображено в таких нормативно-правових актах: Указ Президента України «Про Порядок розгляду електронних звернень на ім'я Президента України», Постанова Кабінету Міністрів від України «Про затвердження Порядку розгляду електронних звернень до Кабінету Міністрів України». Відповідні петиції мають бути розглянуті, якщо за три місяці буде зібрано не менше 25 тисяч підписів.

Наразі робота із зверненнями до парламенту регулюється розпорядженням Голови Верховної Ради України «Про деякі питання забезпечення документообігу у Верховній Раді України в електронній та паперовій формах». Протягом 2021 року громадянами в системі «Електронні петиції» на офіційному веб-сайті Верховної Ради України було ініційовано 783 електронні повідомлення [5]. Аналіз звернень дає змогу стверджувати, що в питаннях звернень були забезпечення верховенства права та охорони правопорядку, реалізації прав і свобод громадян, запобігання дискримінації, соціальної політики та соціального захисту, фінансової, податкової політики.

Правовий механізм впровадження електронного звернення забезпечується шляхом прийняття відповідних змін до законодавства (Верховна Рада України, 2015 р.). Так, наприклад у 2021 році до Управління з питань звернень громадян Апарату Верховної Ради України надійшло 242,308 тис. звернень, що у 2,5 рази більше, ніж у 2020 році. З метою забезпечення додержання законності та охорони правопорядку, реалізації прав і свобод громадян, запобігання дискримінації надійшло 76,679 тис. звернень, з питань охорони здоров'я – 55,686 тис. звернень. Крім того, найактуальнішими були питання соціальної політики, соціального захисту населення, яких було 9,124 тис. [5].

З огляду на всі зазначені аспекти, не можна заперечувати, що одним із позитивних результатів плану дій стало запровадження Порталу «Дія» як сервісу, за допомогою якого демонструється ідея «країни у смартфоні». У цьому світлі, особлива увага приділяється впровадженню електронних сервісів та додатків. Портал «Дія» також використовується як цифровий гаманець, де користувачі носять цифрові версії своїх офіційних документів, що посвідчують особу, таких як паспорти та водійські права. Зокрема Постановою Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137 «Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг» визначено мету, основні завдання, функціональні можливості та суб'єктів Єдиного державного вебпорталу електронних послуг Портал Дія.

Відповідно до п.5 Постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137 «Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг». Портал Дія виконує такі основні завдання:

1) надання електронних публічних послуг, зокрема комплексних електронних публічних послуг, надання їх в автоматичному режимі з отриманням та використанням у разі потреби інформації з національних електронних інформаційних ресурсів, інших інформаційно-комунікаційних систем, яка необхідна для надання таких послуг;

2) ведення інформаційних (автоматизованих) систем, інформаційно-комунікаційних систем, реєстрів, баз даних;

3) забезпечення користувачам доступу до отримання фінансових послуг;

4) забезпечення через електронний кабінет користувача доступу до інформації з національних електронних інформаційних ресурсів, інших інформаційно-комунікаційних систем, зокрема про користувача;

5) забезпечення користувачів інформацією про публічні (електронні публічні) послуги, зокрема комплексні електронні публічні послуги, надані в автоматичному режимі, із використанням Порталу Дія;

б) забезпечення офіційного електронного листування під час надання публічних (електронних публічних) послуг, розгляду звернень та адміністративних справ (справ, що розглядаються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування;

7) сплата адміністративного збору за надання публічних (електронних публічних) послуг;

8) забезпечення користувачів інформацією про перебіг та результати надання електронних публічних послуг, розгляду звернень та адміністративних справ у режимі реального часу;

9) подання скарг за результатами надання публічних (електронних публічних) послуг, розгляду звернень та адміністративних справ, забезпечення офіційного електронного листування під час проведення процедур оскарження та інші. [6].

Додаток також дозволяє користувачам змінювати адресу реєстрації, що є важливою особливністю з огляду на мільйони внутрішньо переміщених осіб у період російської військової агресії. Також важливим було нормативне запровадження в Україні функціонування системи електронної ідентифікації [7], законодавча розробка засад кібербезпеки України [8]. На процес формування електронного голосування також вплинуло ухвалення у 2019 році Виборчого кодексу України, який дав змогу прийняти рішення про впровадження інноваційних технологій, програмного забезпечення при організації та проведенні виборів у формі експерименту або пілотного проекту.

Проте недостатній розвиток засобів безпеки, в тому числі зберігання інформації на серверах, унеможливило повну реалізацію вищезазначеного плану. В Україні все ще існує значна недовіра частини громадян, а також держави до онлайн-голосування. Ця недовіра може поставити під загрозу готовність громадськості прийняти результати виборів через цю систему, особливо якщо ті, хто програв вибори, звинувачують систему в шахрайстві чи маніпуляціях.

Це свідчить про те, що безпека, а також сприйняття безпеки повинні бути ключовим фактором перед впровадженням можливості вираження волі шляхом застосування ІТ-технологій. Існує високий ризик компрометації технології електронного голосування, особливо з огляду на триваючий військовий конфлікт між Україною та російською федерацією.

Висновки.

Можна зробити висновок, що пряма комунікація між владою та громадянами через компоненти електронної демократії, спираючись на їхній соціальний досвід та знання, може призвести до вдосконалення політики та законодавства. Новий тип спілкування ґрунтується на вивченні та обміні думками, узагальненні та оцінці довіри суспільства до демократичних інститутів та легітимності влади.

Наразі, багато країн світу мають цифровий розрив з точки зору доступності, а також щодо географічних територій, доступу до Інтернету, здоров'я, соціального статусу, політичних інновацій, програмного забезпечення та операційних систем. Технологічна відсталість та недостатня реалізація поточного процесу волевиявлення громадян зумовлена наявністю перешкод для успішного доступу до системи.

Запровадження систем електронних петицій та громадянських ініціатив в Україні допомагає розширити потенціал участі громадян та обговорень. Стає все більш очевидним, що через необхідність укладення ряду технічних контрактів виникає проблема ймовірної залежності від рішень приватного сектора, пов'язаних з інформаційними технологіями.

Найважливішим результатом нинішнього дослідження, на якому наголошує переважна більшість дослідників, є те, що в Україні за останнє десятиліття досягнуто значного прогресу в удосконаленні процедури реалізації волевиявлення за допомогою інформаційних технологій.

Прикладом цього може бути діяльність веб-порталу «Дія» та поточний стан реалізації порядку подання та прийому електронних звернень громадян та електронних петицій. На законодавчому рівні також досягнуто значного прогресу у сфері організації виборів в Україні та забезпечення їх чесності.

Подальша ґрунтовна правова та технічна підготовка щодо впровадження онлайн-голосування в Україні допоможе уникнути помилкових кроків у цій сфері та пом'якшити ситуацію, яка потенційно може поставити під сумнів основи демократії в Україні та поставити під загрозу досягнутий прогрес. Успішність реалізації волевиявлення громадян через електронні технології значною мірою визначається цифровою інфраструктурою, високим рівнем доступу громадян до Інтернету, що яскраво демонструють країни Європейського Союзу на сучасному етапі розвитку інформаційних технологій.

Список використаних джерел:

1. В. Котис. Воля та волевиявлення у цивільному праві України та зарубіжних країн. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/40625/1/175.pdf> (дата звернення: 06.11.2022).
2. Ліга Закон. ВР підтримала обслуговування електронних підписів за моделлю ЄС. URL: https://biz.ligazakon.net/news/211188_vr-pdtrimala-obslugovuvannya-elektronnikh-pdpisv-zamodellyu-s (дата звернення: 06.11.2022).
3. Концепція розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження КМ України від 8 листопада 2017 р. № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.11.2022).
4. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019-2020 роки: Розпорядження Кабінету міністрів України від 12 червня 2019 р. № 405-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405-2019-%D1%80#Text>. (дата звернення: 06.11.2022).
5. Управління з питань звернень громадян (rada.gov.ua). URL: <https://vzvernen.rada.gov.ua/documents/>
6. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.11.2022).
7. Про затвердження Положення про інтегровану систему електронної ідентифікації. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2019 р. № 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.11.2022).
8. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 45, ст. 403.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.5>

УСТИМЕНКО А.В.

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ КОЛІЗІЇ У ВИЗНАЧЕННІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СПОЖИВАЧА БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

TERMINOLOGICAL COLLISIONS IN DETERMINING THE LEGAL STATUS OF CONSUMER BANKING SERVICES UNDER UKRAINIAN LEGISLATION

В статті проводиться теоретичний аналіз дефініцій, що використовуються у національному законодавстві для визначення правового статусу споживача у сфері надання банківських послуг. Метою статті є власне систематизація зазначених дефініцій. Актуальність теми дослідження пояснюється таким. Банківський сектор економіки відіграє ключову роль при вирішенні завдань переходу до ринку, а також відповідає за сталість всієї фінансової системи та її стійкість до кризових явищ. Що набуває особливої актуальності в умовах воєнної інтервенції та глобальної економічної кризи, викликаною пандемією COVID-19. Будучи на шляху до економічної інтеграції з внутрішнім ринком ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання щодо імплементації законодавства ЄС. Зокрема, в сфері правового регулювання фінансових послуг. В статті досліджується співвідношення між фінансовими, банківськими та платіжними послугами. Предметом дослідження є відповідні законодавчі акти: Закон України «Про банки і банківську діяльність», Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», Закон України «Про платіжні послуги» та Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії». В результаті чого виникає необхідність дослідити правовий статус споживачів вказаних послуг. Авторкою аргументується необхідність законодавчого узгодження в термінах та дефініціях, що містяться в загальній законодавчій масі з профільним законодавчим актом в сфері захисту прав споживачів. В статті доводиться доцільність застосування режиму публічного договору, визначеного статтею 633 Цивільного кодексу України на всі правовідносини за участю фізичних осіб у сфері банківського обслуговування. Авторкою досліджується правило *contra proferentem* як правовий інструмент захисту економічно слабкої сторони у відносинах банку та споживача. В статті наголошується, що домінуюче положення має сторона, яка є професіоналом у відповідній сфері, надавачем послуг та розробником договірних умов, тобто банк. Авторка доходить висновку про необхідність визначення споживача фінансової (платіжної, банківської) послуги як особи, яка «звертається» за наданням послуги, а не лише «має намір» отримати таку послугу, так як без зовнішнього вияву таких намір не має юридичного значення.

Ключові слова: банківські послуги, фінансові послуги, платіжні послуги, банк, споживач фінансових послуг, користувач платіжної послуги, клієнт.

The article provides a theoretical analysis of the definitions used in the Ukrainian legislation to determine the legal status of the consumer banking services. The purpose of the article is to systematize the mentioned definitions. The relevance of the research is explained by this. The banking sector of the economy plays a key role in solving the tasks of transition to the market economy. And also, is responsible for the stability of the whole financial system and its stability to crisis phenomena. What is particularly relevant in the context of military intervention and global economic crisis caused by the COVID-19 pandemic. Being on the way to economic integration with the EU internal market, Ukraine has committed itself to implementing EU legislation. In particular, in the sphere of financial services. The article examines the relationship between financial, banking and payment services, and the legal status of consumers of such services. The author argues the need for legislative harmonization in terms and definitions, which are contained in the general legislative mass, with the relevant legislative act in the sphere of consumer rights protection. The article has the expediency of applying the regime of the public agreement defined by Article 633 of the Civil Code of Ukraine for all legal relations with the participation of individuals in the sphere of banking services. The author investigates the contra proferentem rule as a legal instrument for the protection of the economically weak party in the relations between the bank and the consumer. The article stresses that the dominant position is the party, which is a professional in the relevant sphere, the provider of services and the developer of contractual terms, that is, the bank. The author concludes that the consumer of financial (payment, banking) services should be identified as a person who «appeals» for the service, and not only «intends» to receive such service. Because without external recognition such intention does not have legal significance.

Key words: *banking services, financial services, payment services, bank, consumer of financial services, payment service user, client.*

Вступ. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання щодо імплементації актів законодавства ЄС, зокрема Директиви (ЄС) 2015/2366 та Директиви (ЄС) 2009/110/ЄС. Тож на імплементацію положень вищезгаданих Директив ЄС, 30.06.2021 ВРУ було прийнято Закон України «Про платіжні послуги», який набрав чинності 01.08.2022. Цим Законом запроваджується дев'ять видів платіжних послуг, сім з яких є фінансовими платіжними послугами, а дві – нефінансовими, що стають поширеними в державах Європейського Союзу та потребують окремого правового регулювання.

Тож, наразі правове регулювання банківського сектору економіки, в тій чи іншій мірі, відбувається за такими основними законами: «Про банки і банківську діяльність», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг», «Про платіжні послуги». При цьому, з 01.01.2024 року вводиться в дію Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії», який змінює ряд законодавчих актів, в тому числі і вищезгаданих. Зокрема, і у визначенні термінів. Тому, цей Закон також входить в предмет даного дослідження.

В умовах воєнної інервенції та світової економічної кризи, викликаню пандемією COVID-19, банківський сектор економіки відіграє важливу роль. Адже стабільна й ефективна фінансова система – необхідна умова для розвитку економіки та для її стійкості до кризових явищ.

Разом з цим, національним законодавством запроваджується низка термінів по відношенню до споживача банківських послуг. Так, Закон України «Про платіжні послуги» використовує таку термінологію, як «користувач платіжних послуг» та «споживач». При цьому, користувачем Закон називає платника та/або отримувача, а якщо послуга надається банком – клієнта банку. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» термінологічно розрізняє «споживача фінансових послуг» та «клієнта». Закон України «Про банки і банківську діяльність» надає визначення лише «клієнту банку», застосовуючи термін «споживач фінансової послуги» у розумінні Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». А перспективний Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» розділяє клієнта та споживача фінансових послуг.

Слід зазначити, що більшість термінів відрізняються, по-перше, один від одного, а, по-друге, від визначення споживача, яке пропонується центральним актом у сфері захисту прав споживачів – Законом України «Про захист прав споживачів». Така неузгодженість неодмінно призведе до множинності праворозуміння та правозастосування. А визначення правового статусу

споживача є важливим як для поширення державних гарантій щодо захисту економічно слабшої сторони, так і для застосування до відносин банку та споживача режиму публічного договору, визначеного статтею 633 Цивільного кодексу України.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація існуючих у національному законодавстві дефініцій, що визначають правовий статус споживача у сфері надання банківських послуг.

Результати дослідження. Перш за все, слід почати із розрізнення фінансових та власне банківських послуг. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [1] і банківські послуги, і фінансові платіжні послуги відносять до самостійних видів фінансових послуг. Однак відповідно до Закону України «Про платіжні послуги» [2], надавач платіжних послуг може бути банківським та небанківським (надавач платіжних послуг, що не є банком). Фінансові платіжні послуги включають, зокрема, операції з відкриття, обслуговування та закриття рахунків, які відкриваються на виконання умов договорів банківського рахунку, банківського вкладу, рахунку умовного зберігання (ескроу). Що стосується банківських та фінансових платіжних послуг, то останнє поняття є більш ширшим, адже фінансова платіжна послуга може надаватися як банком, так і іншою небанківською установою, що значно розширює матеріальні умови, які лежать в основі договору. Водночас, якщо фінансова платіжна послуга надається банком, то вона тотожна власне банківській послугі.

Особливість визначення правового статусу споживача за національним законодавством пояснюється розширеним тлумаченням цього поняття. Разом з цим, споживач, як і підприємець, є спеціальним суб'єктом договірних відносин, на які розповсюджується режим публічності, визначений у статті 633 ЦК України [3]. В рамках предмету дослідження це пояснюється таким. Свого часу НБУ при дослідженні деяких питань застосування положень ЦК України в банківській діяльності в контексті публічності договору банківського рахунку зауважив, що вказаний договір може бути публічним за умови наявності усіх ознак публічності, передбачених законом [4].

Стаття 633 ЦК України також надає примірний перелік видів економічної діяльності, а звідси і договорів, на які поширюється режим публічного договору. Зокрема, це стосується банківського обслуговування. Якщо проаналізувати вказане положення у взаємозв'язку із статтею 17 Закону України «Про захист прав споживачів» [5], яка визнає за всіма споживачами рівною мірою право на задоволення їх потреб у сфері торгових і інших видів обслуговування, можливо дійти висновку про наявність ще одного спеціального суб'єкту публічного договору – споживача.

Так, профільний Закон України «Про захист прав споживачів» визначає споживача як фізичну особу, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Так як вказаний Закон є основним законодавчим актом у сфері захисту прав споживачів, має бути узгодженість між визначеннями, які запроваджуються іншими актами у цій сфері. Однак аналіз законодавства дозволяє дійти висновку, що споживачем може бути юридична, фізична особа, чи фізична особа-підприємець, виключно юридична особа, і навіть невизначене коло осіб. Це переважно залежить від сфери надання послуг: споживачі електричної енергії (Закон України «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 [6]); споживачі реклами (Закон України «Про рекламу» від 03.06.1996 [7]); споживачі природного газу (Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 2496 від 30.09.2015 [8]); споживачі житлово-комунальних послуг (Закон України «Про житлово-комунальні послуги» від 09.11.2017 [9]) тощо.

Зовсім інша ситуація склалася у сфері надання фінансових, зокрема, банківських послуг. Так, Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», Закон України «Про банки і банківську діяльність» [10], а також деякі положення ЦК України окремо виділяють клієнтів банку та споживачів фінансових послуг. І якщо останні визначаються як фізичні особи, які отримують або мають намір отримати фінансову послугу для задоволення особистих потреб, не пов'язаних із підприємницькою, незалежною професійною діяльністю. То під клієнтами банку розуміються фізичні особи (у тому числі споживачі фінансових послуг), фізичні особи – підприємці або юридичні особи, які отримують або мають намір отримати фінансову послугу.

Наприклад, ЦК України використовує саме поняття «клієнт» при визначенні сторін договору банківського рахунку та рахунку умовного зберігання (ескроу). А за новим Законом України «Про платіжні послуги» сторонами договору про надання платіжних послуг називаються

надавачі та користувачі платіжних послуг. Користувачем платіжної послуги, відповідно до Закону, є фізична особа або юридична особа, яка отримує чи має намір отримати платіжну послугу як платник або отримувач (або обидва одночасно) та/або є власником електронних грошей (цифрових грошей Національного банку України), а в разі надання послуг банком – клієнт банку. При цьому, споживач платіжних послуг визначається як тільки фізична особа.

Також чітко розмежовуються договори про надання платіжних послуг за участю споживача. Зазначається, що у разі виникнення неоднозначного тлумачення прав та обов'язків сторони за договором за участю споживача платіжних послуг такі права та обов'язки тлумачаться на користь такого споживача. Тобто Законом встановлюється добре відоме правило у європейській, англійській та американській доктрині договірного права, проте мало розповсюджене в українському праві – *contra proferentem rule* (від лат. *verba fortius accipiuntur contra proferentem* – слова у договорі слід тлумачити проти того, хто їх написав). Особа, яка включила ту чи іншу умову в договір, повинна нести ризик, пов'язаний з неясністю такої умови. Це правило застосовується не тільки в тому випадку, коли сторона самостійно розробила відповідну умову, але й тоді, коли сторона скористалася стандартною умовою, що була розроблена третьою особою. Зазначене правило підлягає застосуванню не тільки щодо умов, які «не були індивідуально узгоджені» (*no individually negotiated*), а й щодо умов, які хоч і були індивідуально узгоджені, проте були включені в договір «під переважним впливом однієї зі сторін» (*under the dominant influence of the party*)» [11].

Так як «домінуюча» сторона розробляє та пропонує договірні умови, а «слабка» сторона позбавлена будь-яких шансів на ведення переговорів з окремих незрозумілих умов, то відповідно, дефекти у формулюванні, неоднозначність та незрозумілість покладаються на «сильну» сторону.

Якщо говорити про сферу споживання, то домінуюче положення має сторона, яка є професіоналом у відповідній сфері, надавачем послуг та розробником договірних умов. Так як розробник договірної умови фактично одноосібно контролює її зміст, то очевидно, що він і має нести ризик у їх неясності.

Говорячи про визначення поняття «споживач» за Законом України «Про платіжні послуги», то останній запроваджує іншу дефініцію «споживача», ніж визначено основним законодавчим актом у сфері захисту прав споживачів, чим створюватиме можливість для множинності тлумачення, а отже, і правозастосування. При цьому це положення також не враховує правової позиції Конституційного Суду України, за змістом якої конкретна сфера суспільних відносин не може бути водночас врегульована однопредметними нормативними правовими актами однакової сили, які за змістом суперечать один одному (пункт 3 мотивувальної частини Рішення від 3 жовтня 1997 року № 4-зп) [12]. На цій підставі Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України надало зауваження та запропонувало вилучити пункт 82 частини першої статті 1 законопроекту, та передбачити положення такого змісту: «Термін «споживач» вживається в цьому Законі у значенні, наведеному в Законі України «Про захист прав споживачів».

Крім того, не зовсім влучним видається тлумачення споживача, як фізичної особи, яка «має намір» отримати платіжну послугу. Академічний тлумачний словник надає таку дефініцію поняттю «намір» – задум, бажання зробити що-небудь [13]. Тобто мова йде саме про внутрішній вольовий процес. Будучи тільки внутрішнім проявом, намір не здатний вплинути на виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків. Намір повинен бути проявлений ззовні, в іншому випадку він втрачає юридичне значення.

Бачиться більш влучним визначення, яким оперує Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [14], який прийнятий 14.12.2021 року, проте вводиться в дію 01.01.2024 року. В цьому Законі під споживачем фінансової послуги розуміється фізична особа, яка звертається за наданням фінансових послуг до надавача фінансових послуг та/або посередника або користується послугами надавача фінансових послуг та/або посередника для задоволення особистих потреб, не пов'язаних із підприємницькою або незалежною професійною діяльністю. Тобто в цьому визначенні присутня дія особи – звертання до надавача фінансових послуг, яка має юридичне значення.

Загалом, якщо розглядати наявність споживача, як ознаки публічності, то режим публічного договору має поширюватись на усі договірні відносини у сфері надання банківських послуг за участі фізичної особи. Ця думка має непоодинокі законодавче та доктринальне підтвердження. Так, законодавець у положенні ЦК України, що регулює відносини банку та вкладника, чітко визначає, що договір банківського вкладу, в якому вкладником є фізична особа, є публічним договором.

Висновки. Таким чином, існуючі термінологічні розбіжності у визначенні правового статусу споживача банківських послуг створюють підстави для неоднакового праворозуміння та правозастосування, що не сприяє сталості судової практики. З урахуванням того, що основним актом в сфері захисту прав споживачів є Закон України «Про захист прав споживачів» виникає необхідність узгодити визначення, що стосуються споживачів банківських послуг, із цим Законом. Також, визначення споживача фінансової (платіжної, банківської) послуги як особи, яка «має намір» полишене сенсу, так як без зовнішнього вияву таких намір не має юридичного значення. Більш вдалим видається визначення споживача як особи, яка «звертається» за наданням послуги.

Список використаних джерел:

1. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001р. № 2664-III (редакція від 01.08.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>
2. Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021р. № 1591-IX (редакція від 01.12.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20>
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003р. № 435-IV (редакція від 10.10.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
4. Про деякі питання застосування Цивільного кодексу України в банківській діяльності: Лист НБУ від 18.08.2004р. № 18-111/3249-8378. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8378500-04>
5. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991р. № 1023-XII (редакція від 19.11.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>
6. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017р. № 2019-VIII (редакція від 24.10.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>
7. Про рекламу: Закон України від 03.06.1996р. № 270/96-ВР (редакція від 10.10.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр>
8. Про затвердження правил постачання природного газу: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 30.09.2015р. № 2496 (редакція від 29.10.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1382-15>
9. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 09.11.2017р. № 2189-VIII (редакція від 01.05.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19>
10. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III (редакція від 29.12.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
11. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної Палати Касаційного цивільного суду у справі № 753/11000/14-ц від 18.04.2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73500675>
12. Рішення Конституційного Суду України від 03.10.1997 р. № 4-зп у справі № 18/183-97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97>
13. Академічний тлумачний словник української мови. Онлайн версія академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 томах (1970–1980). Том 5. 1974. С. 128. URL: <http://sum.in.ua/>
14. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021р. № 1953-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20>

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.6>

ДРОЗД О.Ю.

ЗМІСТ І СУТНІСТЬ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ

CONTENT AND ESSENCE OF TRADE SECRETS IN LABOR LAW

Метою статті є теоретико-правова характеристика змісту та сутності комерційної таємниці в трудовому праві. Об'єктом статті виступають суспільні відносини, що охоплюють сферу інтересів трудового права. У статті проаналізовано зміст і сутність комерційної таємниці як інституту права та категорії в структурі галузі трудового права, обґрунтовано її важливість та вирішальне значення в трудових взаємовідносинах. Оскільки основними детермінантами функціонування ринкової економіки в Україні є успішність кожного окремо взятого підприємства, установи, організації та вміння відстоювати свій інтерес (свої напрями) в межах конкретної галузі ринку, питання про збереження окремих вузько спрямованих таємниць й тонкощів виробництва чи окремих процесів, основою якого можуть бути як технічні можливості так й інтелектуальні ресурси є своєчасним і важливим. Установлено, що комерційною таємницею є такий тип правовідносин між роботодавцем і працівником, основною умовою якого є нерозголошення окремих попередньо обумовлених трудовим договором відомостей і фактів про обставини та події пов'язані з трудовою діяльністю. Доведено, що правовий режим комерційної таємниці забезпечується в спосіб визначення основних термінологічних і понятійних засад на законодавчому рівні, що є підставою для імплементації їх у договірні взаємини, як обов'язкових на розсуд роботодавця. Доведено, що комерційна таємниця, є одним із видів спеціальних правовідносин в які вступають працівники та роботодавці одночасно з початком трудових взаємин. Така таємниця, перш за все має декілька характерних ознак, а саме: інформація щодо комерційної таємниці, не може бути віднесена до будь-якої іншої визначеної законодавством України таємницею; роботодавець вжив заходів щодо обмеження доступу до такої інформації сторонніми особами (особами не пов'язаними з виробництвом, діяльністю того чи іншого підприємства); інформація, що становить комерційну таємницю має певну виробничу цінність – тобто безпосередньо впливає на ефективізацію процесу виробництва чи діяльності підприємства, потенційно може вивести відповідний сегмент галузі в лідери ринку.

Ключові слова: таємниця, трудове право, комерційна діяльність, комерційна таємниця, ринкова економіка, поняття, зміст.

The purpose of the article is a theoretical and legal characterization of the content and essence of commercial secrecy in labor law. The object of the article is social relations covering the sphere of interests of labor law. The article analyzes the content

and essence of commercial secrecy as a legal institution and category in the structure of the field of labor law, substantiates its importance and crucial importance in labor relations. Since the main determinants of the functioning of the market economy in Ukraine are the success of each individual enterprise, institution, organization and the ability to defend its interest (its directions) within the limits of a specific market sector, the issue of preserving certain narrowly focused secrets and subtleties of production or certain processes, the basis of which can be both technical capabilities and intellectual resources is timely and important. It has been established that a commercial secret is a type of legal relationship between an employer and an employee, the main condition of which is the non-disclosure of certain information and facts about circumstances and events related to work activities stipulated by the employment contract. It has been proven that the legal regime of commercial secrecy is ensured by defining the main terminological and conceptual principles at the legislative level, which is the basis for their implementation in contractual relations, as mandatory at the discretion of the employer. It has been proven that commercial secrecy is one of the types of special legal relations that employees and employers enter into at the same time as the beginning of employment relations. Such a secret, first of all, has several characteristic features, namely: information about a commercial secret cannot be classified as any other secret defined by the legislation of Ukraine; the employer has taken measures to limit access to such information by third parties (persons not related to the production, activity of this or that enterprise); the information constituting a commercial secret has a certain production value – that is, it directly affects the efficiency of the production process or the activity of the enterprise, it can potentially lead the relevant segment of the industry to market leaders.

Key words: *secrecy, labor law, commercial activity, commercial secrecy, market economy, concept, content.*

Актуальність тематики. Правовідносини в сфері економіки в Україні є відносно регульованими, що забезпечує дотримання принципів ринкової економіки, встановлюючи загальні правила та стандарти функціонування, котрі слугують каталізатором подальшого розвитку й не бюрократизують окремі управлінські, економічні та інші, наприклад суто комерційні процеси.

Водночас, питання пов'язані з безпекою та успішністю функціонування того чи іншого підприємства, установи, організації та інших учасників ринку економіки є фундаментальними, оскільки від забезпечення основних безпекових аспектів у самому підприємстві чи в діяльності установи залежить його подальший розвиток, успішність та конкурентоспроможність, ймовірність подальшого зростання та надання нових можливостей як власному персоналу так і споживачу на якого орієнтована відповідна діяльність.

Комерційна таємниця, в цьому контексті є одним із видів таємниці, що виступає невід'ємним елементом трудових взаємовідносин не лише між роботодавцем і робітником, а й у загальносоціальному значенні загалом. Окремі тонкощі та аспекти організації роботи підприємства, інші інтелектуально значимі в управлінні тим чи іншими елементами виробництва елементи, а також новітні технологічні розробки, що ефективізують виробництво чи спрощують його механізм, оптимізують баланс витрачених сил і засобів і ймовірно очікуваний результат – все це може бути предметом комерційної таємниці, оскільки все впливає на конкурентоздатність тієї чи іншої установи, організації, підприємства.

Стан дослідження. Водночас, слід зазначити, що комерційна таємниця, як невід'ємний елемент трудових взаємовідносин неодноразово виступала предметом наукового дослідження в розробках багатьох учених у тому числі неюридичних наук. Акцентуючи увагу на правовому режимі комерційної таємниці, його змісті та сутності, належить зауважити на значних надбаннях таких учених, як: Г. Богородченко, Л. Воронова, Ю. Ващенко, І. Заверуха, Є. Карманов, Л. Касьяненко, В. Климеко, Г. Нечай, Н. Пришва, А. Сирота, А. Селіванов, О. Орлюк та інших. Проте, стрімкий розвиток української економіки, створені державою-агресором перепони та складнощі економічного характеру, а також необхідність невпинної оптимізації функціонування відповідного інституту зумовлюють необхідність додаткових наукових досліджень.

Метою статті є теоретико-правова характеристика змісту та сутності комерційної таємниці в трудовому праві. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність розв'язання наступних завдань: 1. Надати термінологічну характеристику поняттям і термінам, що фігурують в дослідженні;

2. Установити місце, роль і значення інституту комерційної таємниці в системі трудових взаємин; 3. Окреслити окремі, фрагментарні аспекти удосконалення функціонування відповідного інституту та обґрунтувати перспективи подальшого дослідження.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, що охоплюють сферу інтересів трудового права.

Предметом дослідження є зміст і сутність комерційної таємниці в трудовому праві.

Виклад основного матеріалу статті. Як попередньо було окреслено, комерційна таємниця є невід'ємною складовою трудових відносин, проте не завжди вона існує в синергії з ними, що зумовлює можливість функціонування цього інституту поза трудовими взаєминами окремих суб'єктів. Це дає підстави розпочати з термінологічного аналізу, що в результаті й приведе до встановлення сутності та значення комерційної таємниці в трудовому праві та в правовідносинах взагалі.

Так, перш за все, посилаючись на законодавство України, слід зауважити, що Господарським кодексом України суб'єкт господарювання, який є власником технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а власник інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності. Строк правової охорони комерційної таємниці обмежується в часі [1]. Таким чином, законодавство України надає певних ознак інституту комерційної таємниці як інституту права, та більше того, визначає певну відповідальність за порушення цього правового режиму. Основними ознаками, посилаючись на законодавство України може бути відсутність можливості сторонніх осіб отримання доступу до такої інформації, вжиття власником такої інформації заходів, щодо обмеження доступу до неї, а також сама «комерційна» цінність такої інформації, що свідчить про те, що вона має бути суттєвою та впливатою на даний сегмент правовідносин і комерційної (трудової) діяльності.

А. Сирота досліджуючи окремі питання пов'язані з правовим режимом інформації, звертає увагу, що до її основних ознак відносяться: фізична невідчужуваність; здатність існувати як самостійний об'єкт правовідносин; можливість тиражування та поширення в необмеженій кількості; перебування в обігу у вигляді документа на паперовому або на електронному носії та інші [2, с. 12], що на нашу думку, логічно взаємопов'язується з забезпечення комерційної таємниці в трудових відносинах, оскільки така таємниця за своїм змістом є лише правовою формою поводження з певним обсягом і типом інформації, що стала доступною тій чи іншій особі в результаті утворення трудових взаємовідносин між суб'єктами відповідної галузі.

Щодо цього, також висловлювався В. Клименко, аргументуючи, що збереження комерційної таємниці, дотримання правового режиму її охорони всіма працівниками підприємства є важливим для забезпечення економічної безпеки підприємства. Недотримання ж цих правил навіть частиною персоналу може суттєво погіршити результати господарської діяльності, звести нанівець прагнення інших працівників до економічного зростання компанії. Одним із методів захисту комерційної таємниці на підприємствах повинно бути прийняття локального нормативного акту, який би визначав перелік інформації, що становить комерційну таємницю та відображав порядок її використання, зберігання та поширення, а також відповідальність працівників за її несанкціоноване розповсюдження [3, с. 172-174]. На нашу думку, крізь призму наведеного та погоджуючись із цим, а також визнаючи, що кожен формат діяльності індивідуальний уважаємо також, що кожне підприємство, установа, організація, в процесі формування трудових взаємин із кожним суб'єктом (робітником) окремо, має визначати перелік, зміст і сутність явища комерційної таємниці та обсягу інформації віднесеної до неї.

Водночас, на нашу думку однозначної наукової уваги потребують положення постанови Кабінету Міністрів України від 09 серпня 1993 року, не зважаючи на давність винесення якої, визначається перелік відомостей, що не можуть становити комерційну таємницю, а саме: установчі документи, документи, що дають змогу займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами; інформація за всіма встановленими формами державної звітності; дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів; відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць; інформація про забруднення навколишнього середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків; документи про платоспроможність; відомості про участь посадових осіб

підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю; відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню [4]. Водночас, слід додати, що здебільшого, перелічені фактори й елементи комерційної (підприємницької) чи іншої передбаченої законодавством України діяльності не можуть формувати зміст і сутність комерційної таємниці, в розумінні глобально-економічних правил і їх регулювання нормами права. Оскільки на ефективність виробництва (діяльності) окремого підприємства та його конкурентоздатність впливають здебільшого інші фактори, що на сьогодні пов'язуються з розвитком сучасних технологій і форм управління персоналом. У той же час, слід погодитись із запропонованим, оскільки приховування переліченої інформації під приводом віднесення її до комерційної таємниці й спрямувало сили законодавця на врегулювання відповідної колізії.

Г. Богородченко, звертає увагу на те, що крім того, оформлюючи трудові правовідносини, для захисту комерційної таємниці дуже корисним буде передбачити, наприклад, такі зобов'язання для співробітників: зберігати комерційну таємницю, яка стане їм відома в процесі роботи, і не розголошувати її без дозволу, виданого в установленому порядку, за умови, що відомості, які становлять комерційну таємницю, не були відомі їм раніше або не були отримані ними від третьої особи без зобов'язання дотримуватися їх конфіденційності; виконувати вимоги інструкцій, положень, наказів щодо забезпечення збереження комерційної таємниці; зберігати комерційну таємницю господарюючих суб'єктів, з якими є ділові відносини; не використовувати знання комерційної таємниці для занять діяльністю, яка в якості конкурентної дії може завдати шкоди господарюючому суб'єкту; у разі звільнення передати всі носії інформації, що становлять комерційну таємницю (рукописи, чернетки, документи, креслення, магнітні стрічки, перфокарти, перфострічки, диски, дискети, роздруківки на принтерах, кіно-, фотоплівки, моделі, матеріали тощо), які перебували в їх розпорядженні, відповідній посадовій особі або до відповідного підрозділу господарюючого суб'єкта [5].

Таким чином, погоджуючись із зазначеним, належить підкреслити, що як і будь-які взаємини, пов'язані з трудовим правом регулюванням, вони є договірними, проте дотримання безпеки підприємництва в широкому його розумінні носить нетиповий і комплексний характер, що зумовлює необхідність створення особливого правового режиму, котрий характерний єдністю правил, стійкістю типу поведінки з конкретним видом інформації, що стала доступна в результаті виконання трудових обов'язків та необхідністю взяття участі в установлених законодавством та правилами внутрішнього трудового розпорядку заходах спрямованих на забезпечення недопущення розповсюдження комерційної таємниці.

Висновки. Таким чином, на підставі сформованих положень щодо розуміння сутності та змісту комерційної таємниці в системі трудових взаємин

установлено, що комерційною таємницею є такий тип правовідносин між роботодавцем і працівником, основною умовою якого є нерозголошення окремих попередньо обумовлених трудовим договором відомостей і фактів про обставини та події пов'язані з трудовою діяльністю.

Комерційна таємниця, є одним із видів спеціальних правовідносин в які вступають працівники та роботодавці одночасно з початком трудових взаємин. Така таємниця, перш за все має декілька характерних ознак, а саме: інформація щодо комерційної таємниці, не може бути віднесена до будь-якої іншої визначеної законодавством України таємницею; роботодавець вжив заходів щодо обмеження доступу до такої інформації сторонніми особами (особами не пов'язаними з виробництвом, діяльністю того чи іншого підприємства); інформація, що становить комерційну таємницю має певну виробничу цінність – тобто безпосередньо впливає на ефективізацію процесу виробництва чи діяльності підприємства, потенційно може вивести відповідний сегмент галузі в лідери ринку.

Доведено також, що правовий режим комерційної таємниці забезпечується в спосіб визначення основних термінологічних і понятійних засад на законодавчому рівні, що є підставою для імплементації їх у договірні взаємини, як обов'язкових на розсуд роботодавця. Водночас, перспектива подальших наукових пошуків полягає в необхідності додаткового дослідження ознак відповідного правового інституту, що вможливить визначення основних способів його практичного використання.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

2. Сирота, А. І. Банківська таємниця як правова категорія. *Фін. право : щокв. наук. журн.* 2013. № 1. С. 11–14.

3. Клименко В.І. Комерційна таємниця як об'єкт трудових відносин. Актуальні проблеми приватного та публічного права : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції присвяченої 92-річчю з дня народження член-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О.І. (2 квітня 2021 року). Харків, 2021. 333 с.

4. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці: постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 № 611. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-п#Text>

5. Богородченко Г. С. Комерційна таємниця в умовах взаємодії конкуруючих підприємств. Науковий вісник НУБІП України, 2020. № 1 (173), С. 303–307.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.7>

ІВАНЮК Б.А.

УМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧЕНЬ ДО ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

TERMS OF APPLICATION OF INCENTIVES TO EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, норм чинного законодавства та відомчої нормативно-правової бази, виокремлено та охарактеризовано умови застосування заохочень до працівників Національної поліції України. Аргументовано, що застосуванню до працівників поліції заохочень повинно передувати, по-перше, процес збору та аналізу інформації про них та їх професійну діяльність з боку керівництва, а, по-друге, оцінку отриманих відомостей керівництвом та визначення їх достатності для заохочення поліцейського. Наголошено, що ключовими умовами застосування заохочень до працівника поліції є його ефективна, сумлінна праця, а в деяких випадках особлива відданість здійснюваній справі та безпосереднє володіння особою трудовим статусом працівника поліції, наявність трудових обов'язків між ним та Національною поліцією України. Саме ці умови констатуються відомчою нормативно-правовою базою, котра регулює дисципліну праці поліцейських, але на нашу думку вони не є вичерпними. Зроблено висновок, що процедура застосування заохочень до працівників Національної поліції України розпочинається за наявності ряду важливих факторів. Незважаючи на об'єктивну неоднomanітність умов заохочення поліцейських, всі вони пов'язані між собою та повинні мати місце в повному обсязі. Тож, здійснення позитивного стимулюючого впливу на працівника Національної поліції можливо шляхом задоволення наступних умов: перебування відповідного працівника у штаті органів та підрозділів Національної поліції України; наявність у безпосередніх керівників повноважень щодо застосування відповідних заохочень або представляти до заохочення перед іншими уповноваженими особами; особа поліцейського та його службово-трудова діяльність має в обов'язковому порядку оцінюватись з метою встановлення професійних якостей, ініціативності, результативності його роботи; вчинення працівником поліції позитивного вчинку, який показує його сумлінне

ставлення до служби, відданість професії, або особливій суспільно-важливій дії, що супроводжувалась героїзмом, доблестю та пов'язана із великим рівнем особистого ризику і таке інше.

Ключові слова: заохочення, працівник поліції, Національна поліція України, порядок, застосування заохочень.

The article, based on the analysis of the scientific views of scientists, the norms of the current legislation and the departmental legal framework, singles out and characterizes the conditions for applying incentives to the employees of the National Police of Ukraine. It is argued that the application of incentives to police officers should be preceded, firstly, by the process of collecting and finding information about them and their professional activities by the management, and, secondly, by evaluating the received information by the management and determining its sufficiency for encouraging the police officer. It was emphasized that the key conditions for the application of incentives to a police officer are his effective, conscientious work, and in some cases special dedication to the work being carried out and direct ownership of the person's labor law status as a police officer, the existence of labor duties between him and the National Police of Ukraine. It is these conditions that are established by the departmental legal framework that regulates the discipline of police officers, but in our opinion, they are not exhaustive. It was concluded that the procedure of applying incentives to the employees of the National Police of Ukraine is started in the presence of a number of important factors. Despite the objective heterogeneity of the conditions for the encouragement of police officers, they are all interconnected and should take place in full. Therefore, the implementation of a positive stimulating effect on an employee of the National Police is possible by meeting the following conditions: the presence of the relevant employee in the staff of bodies and units of the National Police of Ukraine; the availability of direct managers with the authority to apply relevant incentives or to present incentives to other authorized persons; the person of a police officer and his official work activity must be evaluated in order to establish professional qualities, initiative, and effectiveness of his work; the commission of a positive act by a police officer, which shows his conscientious attitude to the service, dedication to the profession, or a special socially important action, which was accompanied by heroism, valor and associated with a high level of personal risk, etc.

Key words: incentives, police officer, National Police of Ukraine, procedure, application of incentives.

Постановка проблеми. Застосування заохочень до працівників Національної поліції не є явищем хаотичним, а відтак, їх застосування здійснюється за наявності певних умов. Останні відіграють досить важливу роль в правовій сфері, адже багато юридичних явищ існують виключно за наявності визначених законодавством факторів. Відповідно до своєї етимологічної основи, поняття «умова» означає: по-перше, необхідну, обов'язкову обставину, передумову, що визначає, зумовлює існування, здійснення чого-небудь; обставину, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь [1, с. 278; 2, с. 441–442; 3, с. 35]. Тобто, умова – це фактор, існування якого надає підстави для існування або дії якогось об'єкту.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання, пов'язані із процедурою застосування заохочень до працівників Національної поліції України, у своїх наукових працях розглядали: Н.Б. Болотіна, С.В. Венедіктов, С.І. Кожушко, А.М. Колот, І.В. Марченко, С.В. Мирошник, Є.Г. Неїдзе, В.Ф. Опришко, Є.В. Охотський, С.О. Цимбалюк, Г.І. Чанишев, Ф.П. Шульженко та інші. Разом з цим, справедливим буде відзначити, що проблематика умов застосування заохочень до працівників Національної поліції України на сьогоднішній день залишається поза увагою науковців.

Саме тому метою статті є: охарактеризувати умови застосування заохочень до працівників Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження, необхідно відзначити, що при окресленні умов застосування заохочень до працівників поліції, слід враховувати положення Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», в якому

чітко вказано, що заохочення полягає у відзначенні поліцейського за успішне виконання ним обов'язків, а також за інші заслуги перед державою та суспільством [4]. Із представленої частини законодавчого матеріалу можна виділити дві ключові умови застосування заохочень.

Перша виражається в тому, що статті Дисциплінарного статусу вказують: заохочення застосовуються саме до працівників Національної поліції. Тобто, нормативні положення виділяють суб'єктний склад заохочень. Відповідно до чинного законодавства, поліцейський або ж працівник поліції – це громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції. Поліцейський має службове посвідчення та спеціальний жетон. Поліцейський зобов'язаний: 1) неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського; 2) професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва; 3) поважати і не порушувати прав і свобод людини; 4) надавати невідкладну, зокрема домедичну і медичну, допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я; 5) зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків; 6) інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді. Поліцейський на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції [5]. Саме за умови наявності вказаних вище юридичних аспектів відповідну фізичну особу можна вважати працівником Національної поліції України, яка проходить службу в органах чи підрозділах НПУ та по відношенню якої може вирішуватись питання про застосування заохочення.

Другою умовою заохочення працівників НПУ є факт успішного виконання ними обов'язків, а також інші заслуги перед державою та суспільством. Варто відмітити, що зазначені фактори мають багато інтерпретацій у відомчій нормативно-правовій базі та, як правило, визначаються для кожного виду заохочення окремо.

Візьмемо до прикладу таке заохочення, як занесення на дошку пошани. Згідно із положеннями Наказу МВС «Про заохочення в Національній поліції країни» від 25.04.2019 № 317 на дошку пошани заносяться фотографії поліцейських та працівників Національної поліції України, які досягли високих показників у діяльності, успішно й зразково виконують службовий (трудо-вий) обов'язок, зробили вагомий особистий внесок у справу забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної (громадської) безпеки і порядку, проявили мужність і відвагу в боротьбі зі злочинністю, відданість Присязі, високий професіоналізм, ініціативу і наполегливість у розкритті резонансних правопорушень та мають стаж служби (роботи) в поліції не менше ніж п'ять років [6].

Звернути увагу також потрібно на Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Національної поліції України затвердженого все тим же Наказом МВС від 25.04.2019 № 317. Так, згідно з цим документом Подякою, Грамотою, Почесною грамотою нагороджуються поліцейські, державні службовці, працівники органів (підрозділів) поліції, які успішно й сумлінно виконують службовий (трудо-вий) обов'язок, за вагомий особистий внесок у справу забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної (громадської) безпеки і порядку, за бездоганну та ефективну державну службу, високі особисті досягнення у службовій (трудо-вий) діяльності та професійні здобутки. В свою чергу, нагрудним знаком «Знак Пошани» відзначаються поліцейські, державні службовці, інші працівники органів (підрозділів) поліції, які мають не менше десять років стажу служби (роботи) в поліції в календарному обчисленні, нагороджені Подякою, Грамотою і Почесною грамотою, за особисту мужність, сміливі і самовіддані дії, проявлені під час виконання службового (трудо-вого) обов'язку, досягнення високих показників у службовій (трудо-вий) професійній діяльності, забезпечення ефективного виконання завдань і функцій поліції, сумлінне і професійне виконання посадових обов'язків [7].

Відмінними є умови нагородження поліцейських державними нагородами. Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 № 2337-VIII вказує, що поліцейського може бути нагороджено державними нагородами України, а також відзнаками Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України за мужність, відвагу, героїзм, особливі

заслуги перед державою в боротьбі із злочинністю, забезпеченні публічної безпеки і порядку, зразкове виконання службових обов'язків [4; 9].

Таким чином, другою умовою застосування заохочень до працівників Національної поліції України є активна трудова діяльність останніх. При цьому, аналіз законодавчої бази, що регулює заохочення в НПУ, дозволяє виділити два типи дій поліцейських, за які їх можна заохотити. В першому випадку мова йде про сумлінне, безперервне, зразкове та якісне виконання поліцейським його трудових обов'язків, що покладаються на нього законодавством та посадовими інструкціями. Це може виражатись у відсутності застосовуваних до поліцейського дисциплінарних стягнень, трудову діяльність понад встановлені рамки праці в органах та підрозділах поліції, виконання службових завдань з ризиком для життя, якщо в кінцевому випадку подібний ризик виправдовується та забезпечує виконання всіх поставлених перед поліцією завдань і таке інше.

Другу групу дій за які поліцейського можна заохотити, виходячи з положень законодавства та відомчої підзаконної нормативної бази діяльності поліції, становлять ті, що несуть в собі особливе суспільне значення. В даному випадку мова йде про особливий героїзм, багаторічну сумлінну службову діяльність, відвагу та мужність, честь та доблесть, зокрема у процесі розкриття та розслідування резонансних злочинів, викриття та припинення діяльності суспільно-небезпечних організованих злочинних груп та злочинних організацій; отримання поранення на службі в процесі виконання своїх службових обов'язків пов'язаних із боротьбою зі злочинністю або охороною публічної безпеки та порядку і таке інше. Тобто, дії поліцейського в означеному контексті повинні мати певний рівень «унікальності», показувати його особливу відданість здійснюваній трудовій діяльності, а не тільки сумлінну системність її реалізації.

Отже, на даному етапі дослідження можна вказати, що ключовими умовами застосування заохочень до працівника поліції є його ефективна, сумлінна праця, а в деяких випадках особлива відданість здійснюваній справі та безпосереднє володіння особою трудовим статусом працівника поліції, наявність трудових обов'язків між ним та Національною поліцією України. Саме ці умови констатуються відомчою нормативно-правовою базою, котра регулює дисципліну праці поліцейських, але на нашу думку вони не є вичерпними.

Говорячи про умови застосування заохочень до працівників поліції не можна не звернути увагу на таку важливу обставину, як наявність керівних повноважень щодо застосування заохочень. Так, в Національній поліції України керівник має важливий як трудовий, так і адміністративний статус та має можливість суттєво впливати на працю поліцейських.

В загальному розумінні, відповідно до теоретико-практичних визначень керівник – це особа, що має право спрямовувати діяльність людських спільнот (суспільства в цілому, соціальної групи, організації), приймати управлінські рішення і здійснювати організаційну діяльність з реалізації цілей і функцій управління [9, с. 70].

За нормами Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 № 2337-VIII керівник – службова особа поліції, наділена правами та обов'язками з організації службової діяльності підлеглих їй поліцейських та інших працівників поліції і контролю за їхньою службовою діяльністю [4].

Виходячи з положень закону кожний керівник має відповідний рівень дисциплінарної влади, що надає йому можливість забезпечувати ефективну роботу підпорядкованих органів та підрозділів поліції, а також повне виконання ними визначених нормативно-правовими актами функцій та завдань. Разом з цим, права керівників щодо застосування заохочень не є однорідними. Наприклад, відповідно до статті 8 Дисциплінарного статусу Національної поліції України керівникові Національної поліції України належить право застосовувати заохочення, передбачені відомчими нормативно-правовими актами, до всіх поліцейських, крім заохочувальних відзнак Міністерства внутрішніх справ України. Інші керівники поліції застосовують до підлеглих заохочення в межах повноважень, наданих їм керівником Національної поліції України. Ректори вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, застосовують до підлеглих заохочення в межах повноважень, наданих їм Міністром внутрішніх справ України. Керівник, не наділений повноваженнями щодо застосування заохочень, має право внести подання або порушити клопотання про заохочення підлеглого перед уповноваженим керівником [4]. При цьому, Міністрові внутрішніх справ України належить право застосовувати до всіх поліцейських заохочення: 1) грошовою винагородою; 2) цінним подарунком; 3) відомчими заохочувальними відзнаками Міністерства внутрішніх справ України; 4) відомчою заохочувальною відзнакою Міністерства внутрішніх справ України «Вогнепальна зброя»; 5) відомчою заохочувальною відзнакою Міністерства внутрішніх справ України «Холодна зброя» [4].

Іншою важливою умовою застосування заохочень до працівників Національної поліції України є оцінка діяльності та особи останніх. Варто наголосити, що у вихідному значенні термін «оцінка» характеризує істотний і необхідний елемент будь-якого порівняння [10, с. 56]. Так, заохочення згідно з відомчим законодавством України застосовуються до поліцейських на підставі сукупної оцінки їх професійних якостей, результатів службової діяльності, ступеня службової активності, ініціативності та стану дотримання службової дисципліни [4]. Іншими словами, застосуванню до працівників поліції заохочень повинно передувати, по-перше, процес збору та налізу інформації про них та їх професійну діяльність з боку керівництва; а, по-друге, оцінка отриманих відомостей керівництвом та визначення їх достатності для заохочення поліцейського.

Висновки. Отже, проведений аналіз показав, що вся процедура застосування заохочень до працівників Національної поліції України розпочинається за наявності ряду важливих факторів. Незважаючи на об'єктивну неоднomanітність умов заохочення поліцейських, всі вони пов'язані між собою та повинні мати місце в повному обсязі. Тож, здійснення позитивного стимулюючого впливу на працівника Національної поліції можливо шляхом задоволення наступних умов:

- перебування відповідного працівника у штаті органів та підрозділів Національної поліції України;
- наявність у безпосередніх керівників повноважень щодо застосування відповідних заохочень або представляти до заохочення перед іншими уповноваженими особами;
- особа поліцейського та його службово-трудова діяльність має в обов'язковому порядку оцінюватись з метою встановлення професійних якостей, ініціативності, результативності його роботи;
- вчинення працівником поліції позитивного вчинку, який показує його сумлінне ставлення до служби, відданість професії, або особливої суспільно-важливої дії, що супроводжувалась героїзмом, доблестю та пов'язана із великим рівнем особистого ризику і таке інше.

Список використаних джерел:

1. Короткий тлумачний словник української мови / відп. ред. Л. Л. Гумецька, уклад. Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, В. Л. Карпова [та ін.]. К. : Рад. шк., 1978. 296 с.
2. Словник української мови / відп. ред. П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. К. : Наук. думка. 1971. Т. 2 : Г-Ж. 550 с.
3. Кутоманов Д.Є. Забезпечення конституційних прав особи в досудовому провадженні по кримінальних справах: дисертація. Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2009. 216 с.
4. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: закон від 15.03.2018 № 2337-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 29. ст.233.
5. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. ст.379.
6. Про заохочення в Національній поліції України: наказ від 25.04.2019 № 317 // Офіційний вісник України. 2019. № 44. ст.92.
7. Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Національної поліції України: наказ від 25.04.2019 № 317 // Офіційний вісник України. 2019. № 44. ст.112.
8. Про державні нагороди України: закон від 16.03.2000 № 1549-III // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 21. ст.162.
9. Якимчук Н.Я. Правовий статус розпорядників бюджетних коштів в Україні: дисертація. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2010. 557 с.
10. Тюріна О.В. Сучасні системи правоохоронних органів (порівняльно-правове дослідження): дисертація. Київ: Національна академія внутрішніх справ України. 2001. 184 с.
11. Рябовол І. М. Заохочення за працю за радянським трудового права: автореф. дис.на отримання вчений. ступеня канд. юрид. наук. Л., 1978. 22 с.
12. Тіпкіна Е. В. Заслуга як підставу для правового заохочення / Є. В. Тіпкіна. М. : Юрлітінформ, 2010. 160 с.
13. Барабаш О. О. Принципи застосування заохочення як засобу правового впливу: загальна характеристика. Форум права. 2012. № 3. С. 17–22.
14. Конституція України: закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України. 2010. № 72/1. ст.2598.
15. Кодекс законів про працю України: закон від 10.12.1971 № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до № 50.

16. Снігур І.Й. Механізм реалізації права громадян на участь у здійсненні державної влади: дисертація. Харків: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. 2007. 225 с.

17. Головистікова А. Н. Проблеми теорії держави і права: підручник / А. Н. Головистікова, Ю. А. Дмитрієв. М.: Вид-во Ек-смо, 2005. 832 с.

18. Смолярова М. Л. Принципи стимулювання в трудовому праві: теоретичні та практичні аспекти. Держава та регіони. Сер. : Право. 2014. № 1. С. 77–80.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.8>

ЛАГОДІЄНКО Д.О.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СТАНУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КАР'ЄРНОГО РОСТУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

TO CHARACTERIZE THE STATE OF LEGAL REGULATION OF THE CAREER GROWTH OF POLICE OFFICERS

Актуальність статті полягає в тому, що особливості кар'єрного росту поліцейських та чинників, які на нього впливають, суттєво відрізняються від аналогічних аспектів трудової діяльності багатьох інших категорій працівників. Це пов'язано, у першу чергу, із специфікою службово-трудового статусу працівників поліції, а також завданнями, які вони виконують кожного дня. Разом із тим, ефективність здійснення поліцейськими своєї трудової діяльності, а як результат і їх кар'єрний ріст, напряду залежить від якості нормативно-правового регулювання вказаного інституту, дослідженню стану якого і буде присвячено представлене наукове дослідження. У статті акцентується увага на розмаїтті наукових підходів щодо визначення терміну «правове регулювання». Проведений аналіз дав можливість сформулювати авторське визначення поняття «правового регулювання кар'єрного росту поліцейських». Спираючись на аналіз нормативно-правових актів різною юридичної сили, надано оцінку сучасному стану правового регулювання кар'єрного росту в Національній поліції України. Наголошено, що правове регулювання кар'єрного росту поліцейських слід тлумачити як вплив права на суспільно-правові відносини, що виникають в сфері трудової діяльності працівників поліції та їх просування по службі, виражений у спеціальному механізмі регулювання, тобто системі правових інститутів, положень, фактів та норм, закріплених у нормативно-правових актах законодавчого та підзаконного рівнів. Формалізований характер правового регулювання говорить про те, що індикатором якості та ефективності категорії, як раз виступають нормативно-правові положення яких закріплюють її механізм. Тому, щоб оцінити стан правового регулювання кар'єрного росту поліцейських, необхідно проаналізувати законодавчі та підзаконні документи, які мають до даного питання відношення. Зроблено висновок, що норми трудового права формують засади правового регулювання трудових відносин, іншими словами, є основоположними, взірцевими стандартами, системою вимог, які мають бути забезпечені в умовах організації конкретного різновиду праці на будь-якому підприємстві, установі чи організації. В свою чергу, норми адміністративні є доповненням. Вони забезпечують офіційний, державний характер праці поліцейських, імплементацію в систему їх трудового статусу функцій держави, додаткових трудових гарантій,

а також особливих умов, чинників та інших особливостей кар'єрного росту пов'язаних, передусім із концентрацією даними працівниками в своїх руках державно-владних повноважень.

Ключові слова: кар'єрний ріст, поліцейський, правове регулювання, Національна поліція України.

The relevance of the article lies in the fact that the specifics of the career growth of police officers and the factors that influence it are significantly different from similar aspects of the labor activity of many other categories of employees. This is primarily related to the specifics of the official and labor status of police officers, as well as the tasks they perform every day. At the same time, the effectiveness of the police officers in their work, and as a result, their career growth, directly depends on the quality of the regulatory and legal regulation of the specified institute, to the study of the state of which the presented scientific study will be devoted. The article focuses on the variety of scientific approaches to the definition of the term "legal regulation". The conducted analysis made it possible to formulate the author's definition of the concept of "legal regulation of the career growth of police officers". Based on the analysis of normative legal acts of different legal force, an assessment of the current state of legal regulation of career growth in the National Police of Ukraine is provided. It is emphasized that the legal regulation of the career growth of police officers should be interpreted as the influence of the law on social and legal relations arising in the sphere of labor activity of police officers and their promotion in the service, expressed in a special regulatory mechanism, that is, a system of legal institutions, provisions, facts and norms fixed in normative legal acts of the legislative and sub-legal levels. The formalized nature of legal regulation suggests that the quality and efficiency of the category is indicated by the normative and legal provisions that establish its mechanism. Therefore, in order to assess the state of legal regulation of the career post of police officers, it is necessary to analyze the legislative and by-law documents that are relevant to this issue. It was concluded that the norms of labor law form the basis of legal regulation of labor relations, in other words, they are fundamental, model standards, a system of requirements that must be ensured in the conditions of organizing a specific type of work at any enterprise, institution or organization. In turn, administrative norms are a supplement. They ensure the official, state nature of the work of police officers, the implementation into the system of their labor status of the functions of the state, additional labor guarantees, as well as special conditions, factors and other features of career growth related, first of all, to the concentration of these employees in their hands of state power powers.

Key words: career growth, police officer, legal regulation, National Police of Ukraine.

Постановка проблеми. Особливості кар'єрного росту поліцейських та чинників, які на нього впливають, суттєво відрізняються від аналогічних аспектів трудової діяльності багатьох інших категорій працівників. Це пов'язано, у першу чергу, із специфікою службово-трудового статусу працівників поліції, а також завданнями, які вони виконують кожного дня. Разом із тим, ефективність здійснення поліцейськими своєї трудової діяльності, а як результат і їх кар'єрний ріст, на пряму залежить від якості нормативно-правового регулювання вказаного інституту, дослідженню стану якого і буде присвячено представлене наукове дослідження.

Стан дослідження проблем. Як окрема юридична проблема, правове регулювання багатьох років є центральним питанням наукових праць багатьох вчених, які досліджували не тільки його загальне значення та наводили поняття, але й формували концепції з приводу інтерпретації категорії у галузевому ракурсі різних правових сфер. В зазначеному аспекті необхідно відмітити напрацювання С.С. Алексєєва, Д.М. Величко, А.Т. Комзюка, Н.М. Оніщенко, О.Ф. Скакун, В.М. Сирих, В.Є. Чеканова та багатьох інших вчених. Втім, незважаючи на чималий науковий доробок, проблематика правового регулювання кар'єрного росту поліцейських фактично залишилась поза увагою науковців, зокрема представників трудової галузі права.

Саме тому **метою статті є:** охарактеризувати стан правового регулювання кар'єрного росту поліцейських в Україні.

Вклад основного матеріалу. Етимологічну основу проблеми правового регулювання в цілому, а також правового регулювання кар'єрного росту поліцейських зокрема, становить

термін «регулювання», що має латинські корені і походить від декількох слів, зокрема: «regula» – брус або ж лінійка, норма, правило тощо; «regulare» – спрямовувати тощо [1, с. 256; 2, с. 105; 5, с. 46-47]. В сучасних етимологічних словниках поняття «регулювання» розкривається таким чином: дієслово «регулювати» – впорядковувати, направляти, розвивати, впливати на щось задля досягнення певної мети, приводити механізми та частини до стану нормального функціонування; встановлювати правильну взаємодію частин механізму, а також домагатись нормальної роботи машини, установки, механізму тощо [3; 4]. Окрема позиція з приводу змісту регулювання сформулювалась у правовій науці.

Зокрема, відповідно до енциклопедичних юридичних джерел термін «правове регулювання» є різновидом соціального, предметом якого виступають правові, політичні, економічні та інші суспільні відносини, впорядкувавши яких неможливе без використання норм права. Правове регулювання в Україні забезпечується системою державних органів законодавчої, виконавчої і судової гілок влади, прокуратурою та іншими контролюючими органами [6, с. 40-41]. С.С. Алексєєв вважає, що правове регулювання – це здійснюваний за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів та інших) результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони та розвитку відповідно до суспільних потреб [7, с. 144; 8, с. 244]. А.Т. Комзюк тлумачить правове регулювання, як специфічний вплив, який здійснюється правом як особливим нормативним інституційним регулятором. При цьому правове регулювання, на думку вченого, має цілеспрямований, організаційний, результативний характер і здійснюється за допомогою цілісної системи засобів, що реально виражають саму матерію права як нормативного інституту утворення – регулятора [9, с. 47; 10, с. 1055].

Вищенаведена позиція не є ідеальною внаслідок чого викликає велике коло суперечок, а також створює поле для наукових дискусій. Наприклад, Д.М. Величко доводить, що правове регулювання – це впорядкування суспільних відносин, їх охорона, закріплення та розвиток за допомогою права. Об'єктом правового регулювання є суспільні відносини, оскільки на них здійснюється вплив за допомогою права, а предметом правового регулювання виступає вже безпосередньо те, з приводу чого виникають дані суспільні відносини [11, с. 9]. Н.М. Оніщенко вказує, що правове регулювання – це впорядкування суспільних відносин засобами законообов'язкових правил поведінки і заснованих на них приписів індивідуального значення, які забезпечуються в необхідних випадках державним примусом. На думку вченого категорія «правове регулювання» виражає динамічну сутність усієї юридичної надбудови, вона характеризує активно-творчу сторону права, відображає процес перетворення його з можливості на дійсність [12, с. 47].

Спираючись вище викладене, правове регулювання кар'єрного росту поліцейських слід тлумачити як вплив права на суспільно-правові відносини, що виникають в сфері трудової діяльності працівників поліції та їх просування по службі, виражений у спеціальному механізмі регулювання, тобто системі правових інститутів, положень, фактів та норм, закріплених у нормативно-правових актах законодавчого та підзаконного рівнів. Формалізований характер правового регулювання говорить про те, що індикатором якості та ефективності категорії, як раз виступають нормативно-правові положення яких закріплюють її механізм. Тому, щоб оцінити стан правового регулювання кар'єрного посту поліцейських, необхідно проаналізувати законодавчі та підзаконні документи, які мають до даного питання відношення.

Незважаючи на відсутність у чинних загальних трудових та спеціальних нормативно-правових актах, що регулюють діяльність поліції, визначення змісту та сутності службової кар'єри поліцейських, в основі механізму її правового регулювання лежить велике коло офіційних документів, кожен з яких має власне призначення та юридичну роль. На національному законодавчому рівні ключовим «гарантійним» документом є Основний закон нашої держави – Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. В першу чергу, Конституція в статті 43 визначає основи трудової галузі: «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Використання примусової праці забороняється. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом» [13].

Окрім того, в положеннях Конституції зазначається, що кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час [13].

Одним з ключових нормативно-правових актів, який безпосередньо встановлює засади регулювання трудової діяльності в цілому, а також різних етапів службової кар'єри зокрема, є Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII (далі – КЗпП). Виключна важливість зазначеного документу полягає в тому, що він регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва і піднесенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя трудящих, зміцненню трудової дисципліни і поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини. Законодавство про працю встановлює високий рівень умов праці, всемірну охорону трудових прав працівників [14].

Положення КЗпП відносяться до будь-якої галузі праці, проте, уточнення окремих аспектів трудової діяльності конкретного типу та форми, наприклад, поліцейської діяльності, відбувається у положеннях спеціальних нормативно-правових актів, які враховують відхилення робочого процесу.

Одним з таких нормативно-правових актів є Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII, що визначає правові засади організації та діяльності НПУ, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України [13]. Згідно із Законом, НПУ – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Спеціальний характер Закону полягає в тому, що окрім суто адміністративних аспектів правового статусу Національної поліції України в цілому, його положення чітко регламентують особливості служби в поліції та засади, підстави та умови службової кар'єри працівників даного органу виконавчої влади, визначаючи: повноваження та правовий статус керівників та поліцейських; гарантії професійної діяльності працівників органів та підрозділів Національної поліції України; умови переміщення по службі поліцейських; особливості набуття статусу поліцейського, а також підстави звільнення зі служби в поліції тощо [13].

Одним із вагомих чинників, які впливають на кар'єрний ріст поліцейських є службова дисципліна або ж дисципліна праці поліцейських, яка в рамках діяльності цих працівників також отримує уточнення у спеціальному законодавчому акті. Зокрема, Дисциплінарний статут Національної поліції України затверджений Законом України від 15.03.2018 № 2337-VIII визначає сутність службової дисципліни в Національній поліції України, повноваження поліцейських та їхніх керівників з її додержання, види заохочень і дисциплінарних стягнень, а також порядок їх застосування та оскарження [14].

Відмінністю організації трудового процесу в органах та підрозділах Національної поліції України є те, що локальне правове регулювання трудових відносин відбувається крізь призму адміністративної діяльності системи НПУ та центрального органу виконавчої влади, який координує діяльність відомства. Вагома частина питань, пов'язаних із службою поліцейських безпосередньо, а також їх кар'єрним ростом регламентовано положеннями наказів, наприклад, Наказу МВС «Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських» від 17.11.2015 № 1465 в якому вказано: «Ця Інструкція, розроблена відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», визначає порядок атестування поліцейських, яке проводиться в апараті Національної поліції України, територіальних (міжрегіональних) органах (закладах, установах) Національної поліції України з метою оцінки ділових, професійних, особистих якостей поліцейських, їх освітнього та кваліфікаційного рівнів, на підставі глибокого і всебічного вивчення, визначення відповідності посадам, а також перспектив їхньої службової кар'єри» [16].

Не меншу важливість має Наказ МВС «Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС» від 03.04.2017 № 285, який визначає організацію діяльності медичних (військово-лікарських) комісій МВС щодо проведення лікарської та військово-лікарської експертизи. Згідно до положень документу, медичні (військово-лікарські) комісії МВС – це спеціальні підрозділи, що утворюються в закладах охорони здоров'я МВС та Національної гвардії України для проведення лікарської та військово-лікарської експертизи [17].

Висновки. Таким чином, правове регулювання трудової діяльності поліцейських, зокрема їх кар'єрного росту, містить в основі систему різноманітних нормативно-правових актів загальнонаціонального та відомчого значення. Аналіз останніх показав, що на загальному трудовому

рівні здебільшого закріплюються норми-гарантії, а також положення, які встановлюють базові стандарти трудової діяльності в Україні загалом. Водночас, порядок вступу на службу в поліцію, просування по службі та переміщення, припинення роботи в поліції, особливості професійного навчання та набуття поліцейськими вищого освітнього ступеню – це все, а також інші важливі питання кар'єрного росту працівників Національної поліції України, регулюються спеціальними нормативно-правовими актами, а саме Законом України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII та локальними управлінськими документами в галузі роботи органів виконавчої влади, а саме наказами МВС та НПУ.

Саме у цьому, на наш погляд, проявляється важлива особливість правового регулювання кар'єрного росту поліцейських. На відміну від праці інших категорій працівників, яку регламентовано тільки нормами трудового законодавства та локальних актів в галузі праці, діяльність поліцейських та особливості їх переміщення в органах та підрозділах поліції мають в своїй основі норми і трудові, і адміністративні, котрі перебувають між собою у балансі та взаємодоповненні. Норми трудового права формують засади правового регулювання трудових відносин, іншими словами, є основоположними, взірцевими стандартами, системою вимог, які мають бути забезпечені в умовах організації конкретного різновиду праці на будь-якому підприємстві, установі чи організації. В свою чергу, норми адміністративні є доповненням. Вони забезпечують офіційний, державний характер праці поліцейських, імплементацію в систему їх трудового статусу функцій держави, додаткових трудових гарантій, а також особливих умов, чинників та інших особливостей кар'єрного росту пов'язаних, передусім із концентрацією даними працівниками в своїх руках державно-владних повноважень.

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 3-тє вид. К.: Алерта, 2012. 524 с.
2. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. М.: Рус. яз. 1993.
3. Лопатин В. В., Лопатина Л.Е. Малый толковый словарь русского языка. М.: Русский язык. 1993. 704 с.
4. Прохоров А.М. Большой энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия. 1993. 1632 с.
5. Перфильев А.В. Регулирование как функция государственного управления: диссертация. Москва: Московская государственная юридическая академия. 2004. 175 с.
6. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998 Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
7. Алексеев С.С. Теория государства и права. М.: Издательство БЕК. 1995. 320 с.
8. Вележур С.И. Нормативность и казуальность права: диссертация. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет МВД России. 2005. 339 с.
9. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : монографія / А. Т. Комзюк ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Х. : Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.
10. Шопіна І.М. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання. *Форум права*. 2011. № 2. С. 1055-1061.
11. Величко Д.М. Джерела міжнародно-правового регулювання праці: автореферат. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2008. 21 с.
12. Угровецький О.П. Система оподаткування в Україні: становлення, адміністрування, реформування: диссертация. Київ: Київський міжнародний університет. 2009. 365 с.
13. Конституція України: закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України. 2010. № 72/1. ст. 2598.
14. Кодекс законів про працю України: кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до № 50.
15. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: закон від 15.03.2018 № 2337-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 29. ст. 233.
16. Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських: наказ від 17.11.2015 № 1465 // Офіційний вісник України. 2015. № 90. ст. 3073.
17. Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС: наказ від 03.04.2017 № 285 // Офіційний вісник України. 2017. № 41. ст. 1296.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.9>

БОЛГАР О.В.

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МАРКЕРИ
ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ**

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL MARKERS
OF THE INSTITUTE OF STATE REGISTRATION**

Анотація. У статті визначено основні адміністративно-правові маркери інституту державної реєстрації в Україні. Доведено, що державна реєстрація як правовий інститут характеризується наступними ознаками: встановлення її вимог і процедур насамперед законами; державне визнання законності або незаконності повноважень суб'єкта реєстрації; обов'язковість здійснення реєстрації для відповідного органу та її суб'єктів; володіння юридично цінною інформацією.

Констатовано, що поняття інституту державної реєстрації не є однозначним, в зв'язку з чим виділено його маркери: 1) це-система державно-виконавчих відносин, змістом яких є регулювання суспільних відносин у тих сферах, де потрібне неухильне виконання приписів і певної правової поведінки; 2) здійснення державної реєстрації має свої принципи організації управлінського впливу, до числа яких відносяться: обмеження державного втручання в діяльність соціальних інститутів, зацікавленість громадян у виконанні адміністративних умов державної реєстрації, координація держави і громадян при реалізації програм управління, спеціалізація управлінського впливу, професійна компетентність; 3) державна реєстрація виступає формою контролю за фактичним виконанням обов'язкових умов, пов'язаних з цією процедурою, діяльністю суб'єктів реєстраційних правовідносин; 4) державна реєстрація – це особливий адміністративно-правовий порядок регулювання, який виражений в комплексі правових засобів, що характеризують особливе поєднання взаємодіючих між собою дозволів, заборон, позитивних зобов'язань і створюють особливу спрямованість правового регулювання; 5) норми, що регулюють процедури реєстрації, охоплюють однорідні, тісно пов'язані відносини в рамках однієї галузі, тобто складають самостійний правовий інститут, що відноситься за критеріями, предметів і методів до адміністративно-правового; імперативні приписи і заборони для реєстрованих видів правовідносин встановлені не в приватному порядку і не заради здійснення інтересів особи, якій адресована правова норма, а заради чужого інтересу, тобто в публічних цілях; 6) названі маркери знаходяться в діалектичній єдності з їх юридичною формою – свідцтвом про державну реєстрацію, яке з юридичної сторони являє собою юридичний документ органу державного управління, що підтверджує відповідні права або правовий статус громадян і юридичних осіб.

© БОЛГАР О.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування (Одеський державний університет внутрішніх справ)

Зроблено висновок про те, що інститут державної реєстрації відноситься до інститутів адміністративного права. Це підтверджено наступними положеннями: специфіка сфери виконавчо-розпорядчої діяльності, правове становище, методи і засоби правового регулювання, що використовуються державно-владними суб'єктами, які здійснюють реєстрацію, зумовлюють адміністративно-правову природу інституту реєстрації; суспільні відносини, що регулюються інститутом реєстрації, складають відносини між органом державної реєстрації та заявниками; порядок створення і структура органів, що здійснюють державну реєстрацію є предметом адміністративно-правового регулювання.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративне законодавство, інститут державної реєстрації, орган реєстрації, державний реєстратор, публічна адміністрація, адміністративна процедура, адміністративно-правове регулювання.

The article defines the main administrative and legal markers of the Institute of state registration in Ukraine. It is proved that state registration as the following features characterize a legal institution: the establishment of its requirements and procedures primarily by laws; state recognition of the legality or illegality of the powers of the subject of registration; mandatory registration for the relevant body and its subjects; possession of legally valuable information.

It is stated that the concept of the institution of state registration is not unambiguous, and therefore its markers are highlighted: 1) it is a system of State-Executive Relations, the content of which is the regulation of public relations in those areas where strict compliance with prescriptions and certain legal behavior is required; 2) the implementation of state registration has its own principles of Organization of managerial influence, which include: restriction of state intervention in the activities of social institutions, interest of citizens in fulfilling the administrative conditions of state registration, coordination of the state and citizens in the implementation of management programs, specialization of managerial influence, professional competence; 3) state registration is a form of control over the actual implementation of mandatory conditions related to this procedure, the activities of subjects of registration legal relations; 4) state registration is a special administrative and legal procedure of regulation, which is expressed in a complex of legal means that characterize a special combination of interacting permits, prohibitions, positive obligations and create a special focus of Legal Regulation; 5) the norms regulating registration procedures cover homogeneous, closely related relations within the same industry, that is, they constitute an independent legal institution that belongs to the criteria, subjects and methods of administrative and Legal Regulation; mandatory prescriptions and prohibitions for registered types of legal relations are established not in private and not for the sake of exercising the interests of the person to whom the legal norm is addressed, but for the sake of someone else's interest, that is, for public purposes; 6) these markers are in dialectical unity with their legal form – a certificate of state registration, which from the legal side is a legal document of a public administration body confirming the relevant rights or legal status of citizens and legal entities.

It is concluded that the Institute of state registration belongs to the institutions of administrative law. This is confirmed by the following provisions: the specifics of the sphere of executive and administrative activities, the legal status, methods and means of Legal Regulation used by state-power entities that carry out registration, determine the administrative and legal nature of the institution of registration; public relations regulated by the Institute of registration constitute the relationship between the State Registration Authority and applicants; the procedure for creating and structuring bodies that carry out state registration is the subject of administrative and Legal Regulation.

Key words: administrative law, administrative legislation, institute of state registration, registration authority, state registrar, public administration, administrative procedure, administrative and legal regulation.

Постановка проблеми. Реалізація проголошеного Конституцією України пріоритету прав і свобод особистості зажадала створення ефективного механізму їх реалізації та захисту, що визначило найважливіші напрямки державно-правових перетворень. З проголошенням соціальної держави в суспільстві робиться заявка на рішучий крок до переходу від принципу «рівності можливостей» до принципу «рівності результатів». Створення умов реалізації проголошених Конституцією прав і свобод особистості вимагає її активної участі в соціальних і економічних процесах, що обумовлює потребу в радикальному системному оновленні правових форм, що опосередковують державно-владний вплив на інститути громадянського суспільства. Проведена в умовах трансформації економічної і політичної систем адміністративно-правова реформа не може бути зведена до оптимізації та адаптації існуючих правових механізмів державного управління стосовно нових умов, бо в основі її лежать принципово інші підходи до побудови нової системи взаємовідносин виконавчої влади та особистості, заснованої на ідеї забезпечення розумного балансу публічних і приватних інтересів. Різке скорочення сфер, що допускають можливість використання прямих адміністративних методів при істотному збагаченні функціональної ролі держави призвело до появи нових правових форм державного управління. На тлі структурно-функціонального реформування системи виконавчої влади особливої актуальності набула одна з форм її реалізації – державна реєстрація, яка знайшла своє застосування в усіх сферах державного управління (економіка, соціальна та адміністративно-політична сфери). Незважаючи на це, сутність і правова природа державної реєстрації як форми реалізації публічного адміністрування досі не стали предметом детального дослідження в юридичній літературі.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Певним аспектам теоретико-правового дослідження державної реєстрації приділялась увага науковців різних галузей знань. Серед вчених-адміністративістів, які займалися дослідженням цієї проблематики, можна відзначити роботи таких науковців як: В. Авер'янов, О. Андрійко, Д. Бахрах, Ю. Битяк, Л. Біла-Тіунова, В. Вишняков, В. Галуцько, А. Головач, І. Голосніченко, І. Задоя, С. Ківалов, В. Колпаков, Ю. Тихомиров, О. Шмалій, М. Шульга та ін.

Враховуючи динамічність адміністративного законодавства, а також досить швидкі темпи розвитку та реформування адміністративного права, багато наукових положень частково втратили свою актуальність. Таким чином, цілком обґрунтовано можна говорити про те, що сьогодні необхідним стає системне і фундаментальне дослідження теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних з адміністративно-правовим забезпеченням державної реєстрації на основі новітніх теоретико-правових засад.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є формування ключових маркерів інституту державної реєстрації в адміністративно-правовому розумінні.

Виклад основного матеріалу. Сучасні соціально-економічні перетворення, закономірні процеси демократизації суспільства і держави створюють необхідні умови для реалізації конституційних прав і свобод громадян у різних сферах діяльності. Розвиток та вдосконалення законодавства, поява якісно нових правовідносин між органами виконавчої влади, з одного боку, та громадськими організаціями, юридичними та фізичними особами, з іншого, які пов'язані з реалізацією їх прав та законних інтересів, зумовили необхідність створення ефективною системи правового регулювання цих суспільних відносин. Рішення такої складної задачі викликає потребу не тільки в оновленні українського законодавства, а й формування багатьох принципово важливих правових інститутів, до числа яких відноситься інститут державної реєстрації.

Окремі види державної реєстрації набули широкого поширення і активно застосовуються у всіх сферах суспільної життєдіяльності. Здійснення реєстрації покладено на уповноважені органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та спеціальних суб'єктів – державних реєстраторів. Специфіка сфери виконавчо-розпорядчої діяльності, правове становище, методи і засоби правового регулювання, використовувани державно-владними суб'єктами, що здійснюють реєстрацію, зумовлюють адміністративно-правову природу інституту реєстрації.

До теперішнього часу визначення правового (юридичного) інституту майже не змінилося. Однак про інститут адміністративного права можна сказати не тільки як про складову частину галузі, тим більше що є багато міжгалузевих інститутів. Інститут адміністративного права – це найбільш повна нормативна характеристика матеріальних і процесуальних механізмів відносин щодо певного предмета (сфери) правового регулювання методами і засобами адміністративного права.

Ю. Битяк виділяє наступні ознаки державної реєстрації:

— це діяльність органів виконавчої влади, що полягає в безпосередньому виконанні обов'язку ведення державного обліку;

- полягає в фіксації доконаного факту;
- це режим об'єкта [1].

На нашу думку, державна реєстрація як правовий інститут характеризується наступними ознаками:

- встановлення її вимог і процедур насамперед законами;
- державне визнання законності або незаконності повноважень суб'єкта реєстрації;
- обов'язковість здійснення реєстрації для відповідного органу та її суб'єктів;
- володіння юридично цінною інформацією.

Що вкладається в поняття «реєстрація»?

Тривалий час в законодавстві не було визначення цього поняття із зазначенням всіх істотних ознак державної реєстрації. Це ускладнювало пошук відповіді на поставлене запитання. У ряді нормативних актів реєстрація відноситься законодавцем до функцій державної влади.

У перекладі з латинської слово «реєстрація» (пізньолат. *registratio*, від *registrum*) означає «список, перелік». Це юридичний факт, з настанням якого адміністративно-правова норма пов'язує виникнення, зміну і припинення адміністративних правовідносин [5].

Таке визначення на сьогоднішній момент є неповним, оскільки представляє державну реєстрацію як матеріально-технічну дію.

Як визначають його вчені-правознавці?

С. Попов відносить реєстрацію, поряд з ліцензуванням і порядком прийняття правових актів управління, до адміністративно-процедурного виробництва. Реєстрація є актом офіційного визнання законності відповідних дій... і слугує цілям забезпечення законності вчинених у сфері державного управління певних дій, що становлять значний публічно-правовий інтерес, і одночасно слугує цілям гарантування прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також різного роду недержавних утворень [12].

Професор Д. Мовчан вважає, що реєстрація полягає в перевірці законності фактів, їх офіційному визнанні і подальшому облікові, її здійснення покладено на уповноважені органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування [11].

О. Задхайло зазначає, що реєстрація є одним з видів адміністративних процедур, здійснюваних органами виконавчої влади у взаєминах з громадянами та їх організаціями. Реєстраційні адміністративні процедури включають в себе діяльність органів виконавчої влади, врегульовану адміністративно-процесуальними нормами, в ході яких вирішуються питання про офіційне визнання законності існування певних матеріальних об'єктів і юридичних фактів [6].

В українському законодавстві державна реєстрація є порівняно новим правовим явищем. Незважаючи на те що термін «реєстрація» і похідні від нього поняття міцно увійшли в науковий обіг і практику, сутність, роль і місце цієї правової реалії в механізмі регулювання суспільних відносин потребують подальшого вивчення і знаходяться в центрі уваги дослідників.

Реєстрація слугує важливим засобом управлінського впливу, окремі права і обов'язки з'являються лише в зв'язку з наявністю ненормативного акту, яким є акт-дозвіл. Він слугує індивідуальним регулятором суспільно значущої поведінки [10].

Необхідно відзначити, що істотне розширення інституту реєстрації в Україні було зумовлено змінами в характері впливу держави на суспільні відносини, що складаються насамперед у сфері економіки [9].

Здійснення реєстрації є одним із заходів з боку держави, покликаної забезпечити публічний інтерес. Сенс реалізації цього заходу полягає в збалансуванні певним чином публічного і приватного інтересу.

Реєстрацію можна віднести до числа правових форм виконавчої діяльності, оскільки вона оформлюється і здійснюється на основі правового акту (свідцтво про реєстрацію), в результаті якого настають юридичні наслідки.

Юридичні наслідки виражаються у виникненні адміністративно-правових відносин між заявником і органом виконавчої влади, що здійснює процедуру реєстрації.

На наш погляд, реєстрацію необхідно розглядати як правовий інститут, тобто сукупність правових норм, що регулюють наступні групи відносин:

- відносини, що виникають з приводу створення та організації діяльності органів реєстрації (державних реєстраторів);
- відносини, що виникають між органами виконавчої влади (державний реєстратор) та особою, яка бажає зареєструвати свої права або певний правовий статус.

Таким чином, поняття інституту державної реєстрації не є однозначним, в зв'язку з чим можна виділити наступні його маркери:

По-перше, це-система державно-виконавчих відносин, змістом яких є регулювання суспільних відносин у тих сферах, де потрібне неухильне виконання приписів і певної правової поведінки. Відступ від вимог реєстрації призводить не тільки до окремих правопорушень, а й тягне глибокі макроуправлінські наслідки.

По-друге, здійснення державної реєстрації має свої принципи організації управлінського впливу, до числа яких відносяться:

- обмеження державного втручання в діяльність соціальних інститутів;
- зацікавленість громадян у виконанні адміністративних умов державної реєстрації;
- координація держави і громадян при реалізації програм управління, спеціалізація управлінського впливу, професійна компетентність [4].

По-третє, державна реєстрація виступає формою контролю за фактичним виконанням обов'язкових умов, пов'язаних з цією процедурою, діяльністю суб'єктів реєстраційних правовідносин.

По-четверте, державна реєстрація – це особливий адміністративно-правовий порядок регулювання, який виражений в комплексі правових засобів, що характеризують особливе подання взаємодіючих між собою дозволів, заборон, позитивних зобов'язань і створюють особливу спрямованість правового регулювання. Реєстрація в цьому випадку пов'язана з отриманням суб'єктом окремих прав або правового статусу, без яких неможливе вчинення в подальшому юридично значущих дій.

По-п'яте, норми, що регулюють процедури реєстрації, охоплюють однорідні, тісно пов'язані відносини в рамках однієї галузі, тобто складають самостійний правовий інститут, що відноситься за критеріями, предметів і методів до адміністративно-правового; імперативні приписи і заборони для реєстрованих видів правовідносин встановлені не в приватному порядку і не заради здійснення інтересів особи, якій адресована правова норма, а заради чужого інтересу, тобто в публічних цілях.

По-шосте, названі змістовні ознаки знаходяться в діалектичній єдності з їх юридичною формою – свідцтвом про державну реєстрацію, яке з юридичної сторони являє собою юридичний документ органу державного управління, що підтверджує відповідні права або правовий статус громадян і юридичних осіб.

Зовнішнє вираження державна реєстрація отримує у видачі свідцтва про державну реєстрацію, що містить достатні відомості про зареєстроване право і самого суб'єкта реєстрації. Ці властивості складають субстанціональне ядро самостійно існуючого державно-управлінського феномену реєстрації або його сутності.

У законодавстві не завжди термін «реєстрація» трактується однозначно.

По-перше, державна реєстрація розглядається тільки як матеріально-технічна дія. У цьому випадку вона відрізняється від правових актів тим, що при реєстрації не вчиняються владні дії, що мають на меті створити, змінити або припинити правовідносини.

По-друге, реєстрація будь-якого факту може бути державно-владною діяльністю. Це означає, що він (факт) визнається державою як той, що має юридичне значення в різних видах відносин (адміністративно-, земельно-, цивільно-правових); в цьому випадку державна реєстрація є актом компетентного державного органу, що породжує або підтверджує права і обов'язки.

Для того щоб краще усвідомити адміністративно-правову природу реєстрації, дамо характеристику предметові адміністративного регулювання, а також характеристику адміністративно-правовим відносинам.

Адміністративне право, власне кажучи, регулює не діяльність, а відносини, що виникають при цьому. Воно закріплює обов'язки і права всіх сторін суспільних відносин: і владних, і некладних суб'єктів. Головна складова предмета адміністративного права, його ядро – система відносин державної адміністрації з громадянами та їх організаціями [3].

Основне завдання адміністративного права – правове забезпечення конституційних прав і обов'язків громадян [7].

Якщо проєктувати вищесказане на один з інститутів адміністративного права – інститут державної реєстрації, то його предмет регулювання можна визначити як сукупність суспільних відносин, що виникають при забезпеченні органами виконавчої влади прав і обов'язків громадян, юридичних осіб шляхом державної реєстрації, а також інших відносин, пов'язаних з формуванням і діяльністю органів реєстрації (державних реєстраторів).

Адміністративно-правові відносини – це врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, що складаються у сфері виконавчої влади [2]. Реєстраційні правовідносини є різновидом адміністративних правовідносин і володіють усіма властивими їм загальними ознаками. У той же час вони мають свої особливості. Ось основні з них:

— обов'язки і права сторін цих відносин безпосередньо пов'язані з діяльністю органів реєстрації (державних реєстраторів);

— реєстраційні правовідносини виникають з ініціативи зацікавленої сторони, найчастіше заявника;

— реєстраційні правовідносини виникають на основі норм, що становлять інститут реєстрації;

— в більшості своїй ці відносини мають обов'язковий характер;

— як правило, реєстраційні правовідносини здійснюються на платній основі.

Реєстрація є засобом виключно адміністративного впливу. Який би орган не займався реєстрацією – він здійснює адміністративно-правову діяльність. Щоб обґрунтувати цю тезу, спочатку визначимо галузеву приналежність інституту реєстрації.

Рівень правової регламентації того чи іншого правового явища знаходиться в прямій залежності від правильності встановлення галузевої належності норм, що відносяться до нього.

Галузь права – категорія наукова, це підсумок наукових досліджень. У наукових колах немає єдиної думки про галузі права, що входять в систему права України. Правова теорія розвивається слідом за появою і стрімким розвитком в сучасній Україні регульованих правом нових суспільних відносин.

Під правовою природою відносин, як правило, треба розуміти галузеву приналежність норм, якими ці відносини регламентуються. Встановлення правової природи є необхідним тому, що вдосконалення правового регулювання можливо лише при чіткому визначенні того нормативного масиву, який використовується в конкретному випадку.

За галузевою приналежністю, тобто за предметом і методом правового регулювання, всі норми класифікуються за інститутами і галузями права. Відповідно до цих об'єктивних відмінностей законодавець видає кодифіковані акти, формуючи тим самим галузі законодавства, відповідні галузям права: норми державного права, норми цивільного права, норми адміністративного права, норми кримінального права, сімейного права тощо.

Деякі вчені відносять державну реєстрацію з позицій регулювання суспільних відносин, що входять в предмет цивільного права, до цивільно-правових інститутів [13].

Навпаки, багато адміністративістів вважають, що інститут реєстрації – це один з інститутів адміністративного права [5; 14]. У юридичній науці з цього приводу єдиної думки поки не вироблено.

Детальний розгляд норм, що регламентують процедуру державної реєстрації, дозволяє нам зробити висновок про те, що цей інститут відноситься до інститутів адміністративного права.

Це можна підтвердити наступними положеннями:

— Специфіка сфери виконавчо-розпорядчої діяльності, правове становище, методи і засоби правового регулювання, що використовуються державно-владними суб'єктами, які здійснюють реєстрацію, зумовлюють адміністративно-правову природу інституту реєстрації.

— Суспільні відносини, що регулюються інститутом реєстрації, складають відносини між органом державної реєстрації та заявниками. Ці правовідносини носять характер публічних адміністративно-правових відносин. Вони регулюються головним чином нормами процесуального права. Законодавство про реєстрацію, за своєю суттю, є сукупністю правил, що регулюють процедуру державної реєстрації.

— Інститут реєстрації нерозривно пов'язаний з адміністративним правом. Порядок створення і структура установи, що здійснює державну реєстрацію як органу виконавчої влади, є предметом адміністративно-правового регулювання.

Проводячи порівняльно-правовий аналіз цивільного та реєстраційного права можна виявити наступні істотні їх відмінності:

— цивільне право регулює суспільні відносини, для яких властива юридична рівність сторін, реєстраційне право – відносини влади-підпорядкування;

— цивільне право регулює майнові відносини, реєстраційне право – процесуальні відносини.

— цивільне право – галузь матеріального права, реєстраційне право – галузь процесуального права.

— цивільне право – галузь приватного права, реєстраційне право – галузь публічного права.

Цікава думка з цього приводу А. Красовської. У своїх дослідженнях вона також відносить державну реєстрацію до інститутів адміністративного права, але «...сутність державної реєстрації не зводиться тільки до порядку видачі та оформлення свідоцтва про право. Вона є правовим інститутом, що включає взаємопов'язані правові норми, які регулюють відносини з приводу надання прав, їх оформлення, реалізації та припинення, заснованим на поєднанні адміністративно-правового та цивільно-правового регулювання» [8].

Предмет цивільного законодавства – майнові та пов'язані з ними немайнові відносини, засновані на рівності, автономії волі і майнової самостійності їх учасників. У свою чергу, правове регулювання організаційних відносин, пов'язаних з майновими відносинами (відносини з реєстрації, ведення реєстрів, обліку, визначення порядку здійснення конкретних видів діяльності тощо), характеризується наявністю зобов'язуючих приписів відповідних органів виконавчої влади. Безумовно, статус і діяльність юридичних і фізичних осіб регулюється нормами цивільного законодавства, але коли вони стикаються з державними органами, то саме ця сторона їх відносин набуває характеру юридично нерівних відносин. Таким чином, до цих відносин застосовується метод влади і підпорядкування, заснований на початковій юридичній нерівності сторін (на відміну від методу цивільного права, який заснований на рівності сторін, автономії волі і майновій самостійності учасників цивільних правовідносин). Більш того, до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони іншій, в тому числі до податкових та інших фінансових і адміністративних відносин, цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не передбачено законом. Особливість цих відносин полягає в тому, що в них бере участь наділений владними повноваженнями орган виконавчої влади. Майнові відносини між самими суб'єктами підприємницької діяльності (горизонтальні відносини) регулюються переважно диспозитивними нормами цивільного законодавства, тоді як суб'єкти цивільних правовідносин стикаються з організаційними (управлінськими) правовідносинами, пов'язаними з майновими відносинами, і їх відносини регулюються вже виключно нормами адміністративного законодавства [15].

Кожен правовий інститут охоплює відокремлене коло суспільних відносин, а його норми належать до конкретної галузі права. Інститут державної реєстрації заснований на імперативному методі регулювання, при якому право виникає на підставі владно-розпорядчого акту реєстрації органів виконавчої влади, а не на підставі договору. Відповідно, відносини, що виникають між державою і заявниками, регулюються адміністративним правом, а питання оформлення прав вирішуються в рамках юрисдикції органів виконавчої влади.

Безумовно, реєстраційні правовідносини – предмет адміністративного законодавства, сторонами яких є заявник та відповідні уповноважені органи виконавчої влади. Тому невірно зараховувати такі відносини виключно до ведення цивільного законодавства. Адже встановлення та визначення самого порядку реєстрації, правил ведення Єдиного державного реєстру є в чистому вигляді адміністративною дією органів виконавчої влади.

Висновки. Державна реєстрація як правовий інститут характеризується наступними ознаками: встановлення її вимог і процедур насамперед законами; державне визнання законності або незаконності повноважень суб'єкта реєстрації; обов'язковість здійснення реєстрації для відповідного органу та її суб'єктів; володіння юридично цінною інформацією.

Поняття інституту державної реєстрації не є однозначним, в зв'язку з чим можна виділити наступні його маркери: 1) це-система державно-виконавчих відносин, змістом яких є регулювання суспільних відносин у тих сферах, де потрібне неухильне виконання приписів і певної правової поведінки; 2) здійснення державної реєстрації має свої принципи організації управлінського впливу, до числа яких відносяться: обмеження державного втручання в діяльність соціальних інститутів, зацікавленість громадян у виконанні адміністративних умов державної реєстрації, координація держави і громадян при реалізації програм управління, спеціалізація управлінського впливу, професійна компетентність; 3) державна реєстрація виступає формою контролю за фактичним виконанням обов'язкових умов, пов'язаних з цією процедурою, діяльністю суб'єктів реєстраційних правовідносин; 4) державна реєстрація – це особливий адміністративно-правовий порядок регулювання, який виражений в комплексі правових засобів, що характеризують особливе поєднання взаємодіючих між собою дозволів, заборон, позитивних зобов'язань і створюють особливу спрямованість правового регулювання; 5) норми, що регулюють процедури реєстрації, охоплюють однорідні, тісно пов'язані відносини в рамках однієї галузі, тобто складають

самостійний правовий інститут, що відноситься за критеріями, предметів і методів до адміністративно-правового; імперативні приписи і заборони для реєстрованих видів правовідносин встановлені не в приватному порядку і не заради здійснення інтересів особи, якій адресована правова норма, а заради чужого інтересу, тобто в публічних цілях; б) названі маркери знаходяться в діалектичній єдності з їх юридичною формою – свідоцтвом про державну реєстрацію, яке з юридичної сторони являє собою юридичний документ органу державного управління, що підтверджує відповідні права або правовий статус громадян і юридичних осіб.

Детальний розгляд норм, що регламентують процедуру державної реєстрації, дозволяє зробити висновок про те, що цей інститут відноситься до інститутів адміністративного права. Це можна підтвердити наступними положеннями: специфіка сфери виконавчо-розпорядчої діяльності, правове становище, методи і засоби правового регулювання, що використовуються державно-владними суб'єктами, які здійснюють реєстрацію, зумовлюють адміністративно-правову природу інституту реєстрації; суспільні відносини, що регулюються інститутом реєстрації, складають відносини між органом державної реєстрації та заявниками; порядок створення і структура органів, що здійснюють державну реєстрацію є предметом адміністративно-правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк та ін. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 624 с.
2. Адміністративне право України : навчальний посібник : у 2 т. Т. 1 : Загальне адміністративне право / В. В. Галуцько та ін. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2017. 320 с.
3. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Л. С. Гулак і інші. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2019. 504 с.
4. Грущинський І.М. Державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності : навч.-практ. посіб. / І.М. Грущинський, В.М. Кравчук, Є.П. Пограничний. Львів: Престиж-Інформ, 2000. 268 с.
5. Гурковський М. П. Зміст та особливості реєстраційного провадження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 4. С. 155–164.
6. Задохайло О.А. Правове регулювання надання адміністративних послуг в Україні. *Форум права*. 2011. № 1. С. 379–384.
7. Колпаков В.К. Адміністративне право України. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 799 с.
8. Красовська А. Державна реєстрація як умова реалізації права на підприємництво в Україні. *Адміністративне право*. 2002. № 7. С. 62–64.
9. Кузьменко О.В. Природа реєстраційного провадження. *Вісник Академії митної служби України*. Серія: «Право». 2009. № 1 (2). С. 81–87.
10. Лихачов С. В. Дозвільне провадження в адміністративному процесі: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 / С. В. Лихачов. Х. : НУВС, 2001. 21 с.
11. Мовчан Д.В. Щодо систематизації державних органів, які здійснюють реєстраційне провадження. *Проблеми законності*. 2009. № 103. С. 159–166.
12. Попов С.Ю. Поняття та зміст адміністративно-правового регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Митна справа*. 2012. Ч. 2. Кн. 1. № 1(79). С. 162–166.
13. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Харків: Консул, 2001. 656 с.
14. Слободянюк С.О. Місце та роль інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в правовій системі. *Збірник наукових праць. Держава і право*. 2011. № 52. С. 298–303.
15. Юшкевич О.Г. Провадження в справах про державну реєстрацію фізичних осіб-підприємців: Дис. канд. юрид. наук. Харків, 2007. 230 с.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД НА УЧАСТЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ В ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

ADMINISTRATIVE LAW VIEW OF THE PARTICIPATION OF STATE AUTHORITIES IN TAX LEGAL RELATIONS

Актуальність розробки полягає в тому, що попри доволі ретельне опрацювання правового статусу державних органів, які реалізують державну політику в сфері оподаткування, їх повсякденна праця, спрямована на виконання функцій та завдань держави у визначеній сфері, наразі не є настільки ефективною, як це бажано для реалізації публічних та приватних інтересів, що у відповідних правовідносинах реалізуються. Такий стан спав потребує пильної уваги з боку науковців, аби розглянути можливість певної перебудови взаємин між державою та платниками податків крізь усвідомлення останніми, що взаємна участь в податкових правовідносинах і держави, і платників має спільну мету – формування матеріальної бази для здійснення подальшого фінансування публічних потреб. Такого усвідомлення з боку платників важко досягти, адже вони позбавляються частини своєї власності примусово на певні "віртуальні" видатки. Справа обтяжується ще і тим, що на шляху виконання податкового обов'язку стоїть безліч перешкод, як нормативно-го, так і організаційного характеру. В статті доводиться, по-перше, що подолати недоліки можливо шляхом перебудови діяльності податкових органів в бік публічно-адміністративних засад, де юрисдикційна діяльність буде вторинною відносно публічно-сервісної. По-друге, відповідні контролюючі органи поза адміністративних і податкових правовідносин не реалізують свій публічно-правовий статус, адже участь у визначених відносинах – це не їх можливість, передбачена нормами відповідної галузі, а "повинність", для реалізації якої вони створені та існують. Виконавчо-розпорядча діяльність з ухилом на надання публічно-правових послуг має стати основою діяльності контролюючих органів і відповідно стане передумовою забезпечення належного виконання платниками податкового обов'язку.

Ключові слова: правовий статус, суб'єкт права, суб'єкт правовідносин, виконавчо-розпорядча діяльність, публічні послуги, податкові правовідносини, повноваження, компетенція.

The relevance of the development lies in the fact that, despite a rather careful study of the legal status of state bodies that implement state policy in the field of taxation, their daily work aimed at fulfilling the functions and tasks of the state in a certain area is currently not as effective as it is desirable to implement public and private interests that are implemented in the relevant legal relationship. Such a dormant state requires careful attention from scientists to consider the possibility of a certain restructuring of relations between the state and taxpayers through the latter's awareness that the mutual participation in tax relations of both the state and taxpayers has a common goal – the formation of a material base for the further financing of public needs. Such awareness on the part of the payers is difficult to achieve, because they are deprived of a part of their property by force for certain "virtual" expenses. The case is further aggravated by the fact that there are many obstacles, both regulatory and organizational, that stand in the way of fulfilling the tax obligation. The article proves, firstly, that it is possible to overcome the shortcomings by restructuring the activity of tax authorities in the direction of public-administrative foundations, where jurisdictional activity will be secondary to public-

service activities. Secondly, the relevant control bodies outside of administrative and tax legal relations do not realize their public legal status, because participation in certain relations is not their possibility provided for by the norms of the relevant industry, but an "obligation" for the implementation of which they were created and exist. Executive-administrative activity with a bias towards the provision of public-legal services should become the basis of the activity of controlling bodies and, accordingly, will become a prerequisite for ensuring the proper fulfillment of tax obligations by taxpayers.

Key words: *legal status, subject of law, subject of legal relations, executive and administrative activity, public services, tax legal relations, powers, competence.*

Постановка проблеми. Питання оптимізації податкового законодавства, як і безпосередньо врегульованих його нормами процедур обчислення, сплати, справляння і стягнення податків, рівно як і забезпечення їх надходження за визначеною податковим та бюджетним законодавством адресою, не втрачає своєї актуальності протягом багатьох років. Це зумовлюється тривалими трансформаційними процесами, які відбуваються в сфері державного управління і публічного адміністрування, їх правового забезпечення, антогоністичною природою самого податку та інших обов'язкових платежів фіскального характеру, недосконалістю та незавершеністю формування законодавства щодо організації публічного адміністрування у визначеній сфері тощо. Втім, одним із питань порядку денного, вирішення якого, на наш погляд, певним чином сприятиме становленню нового типу мислення платників податків і їх правосвідомості у визначеній сфері соціальної активності, а також усунення усвідомлення ними низки перешкод на шляху виконання податкового обов'язку, є впровадження рівнопартнерських взаємин із контролюючими органами у справі формування дохідної частини державного та місцевих бюджетів через їх взаємну участь у податкових правовідносинах. Адже розуміємо, що мета у обох сторін такого правовідношення спільна. Для хоча б часткового вирішення окресленого завдання першочерговим вбачається переосмислення змісту прав і обов'язків контролюючих органів в податкових правовідносинах і подальше забезпечення за допомогою норм чинного законодавства становлення їх як органів, не просто уповноважених контролювати, наглядати та притягувати до відповідальності за впровадження, скоєні в сфері оподаткування, а більшою мірою як органів, які повинні створити умови для мінімізації таких правопорушень із наступною юридичною відповідальністю, втім без втрати, звичайно, контролюючо-наглядового призначення та примусового елементів діяльності. Певною мірою коріння вирішення окреслених питань міститься у визначенні, і за можливості в переусвідомленні, адміністративно-правового статусу контролюючих органів, як учасників/суб'єктів податкових правовідносин. **Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Питання співвідношення категорій "суб'єкт права" та "суб'єкт правовідносин", рівною мірою як і питання адміністративно-правового статусу публічних адміністрацій загалом, і контролюючих податкових органів зокрема, підлягали дослідженням неодноразово протягом як минулої доби так і в умовах сьогодення. Втім деякі моменти, що пов'язані із визначенням об'єму владних повноважень контролюючих органів, необхідних для забезпечення належного виконання платниками податкового обов'язку, потребують більш пильної уваги. Зазначені питання вирішувалися такими науковцями, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, В.Ф. Бевзенко, Ю.П. Битяк, В.В. Галушко, І.П. Голосніченко, В.М. Гарашук, С.В. Ківалов, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Є.В. Курінний, Д.В. Мандичев, О.І. Миколенко, Н.Р. Нижник, В.І. Селіванов, О.В. Тюрін, О.І. Харитонова й ін. В поєднанні з податково-правовим статусом місце та роль цих органів в податкових правовідносинах була предметом досліджень таких науковців, як, зокрема, О.О. Бандурка, В.Т. Білоус, Л.К. Воронова, О.П. Дзісяк, О.А. Долгий, Ю.Ф. Кваша, О.О. Кузьменко, М.П. Кучерявенко, В.М. Попович, А.М. Соколовська, П.В. Цимбал, Ф.О. Ярошенко та ін.

Виклад основного матеріалу. Передусім звернемось до розуміння оперованих категорій "суб'єкт права" та "суб'єкт правовідносин", адже стосовно предмета даного дослідження їх розмежування є принциповим. Як свідчить Н.П. Каменська в своїх дослідженнях, "...довготривала полеміка щодо співвідношення категорій "суб'єкт адміністративного права" – "суб'єкт адміністративних правовідносин" ...має принципове значення для правозастосування в частині визначення юридичної природи та обсягу відмінностей між правовим статусом галузевих суб'єктів та їх реальними правовими можливостями у разі участі в тих або інших правовідносинах" [1, с. 69]. Повною мірою поділяючи цю тезу, вважаємо її вихідною для організації подальшого дослідження адміністративно-правового статусу контролюючих органів у відносинах щодо організації і забезпечення здійснення оподаткування фізичних та юридичних осіб. Це вбачається можливим,

тому, що відносини із обчислення та сплати податків, їх правового "супроводу" регулюється не тільки і не виключно нормами безпосередньо податкового права, значна частина відносин, які стосуються взаємодії платника із відповідними контролюючими органами, оскільки ці відносини є "владними" і стосуються реалізації органами управлінської, правоохоронної та частково правозабезпечувальної функції в сфері оподаткування, є предметом регулювання адміністративно-правових норм з похідним звідси адміністративно-правовим (галузевим) статусом учасників таких відносин. В юридичній науці і її галузевих напрямках не вщухає полеміка щодо співвідношення категорій "суб'єкт права" і "суб'єкт правовідносин", де точкою спотикання вбачається теоретична можливість чи то реальна участь у правовідносинах. Так, зокрема, В.Б. Авер'янов свого часу визначав, що "...на відміну від суб'єкта адміністративних правовідносин, суб'єкт адміністративного права має лише потенційну здатність вступати в правовідносини" [2, с. 190]. А.М. Горбач, наводячи думку С.Г. Стеценка, наголошує наступне: "...суб'єкт адміністративного права являє собою загальну категорію, яка характеризує осіб, що відповідають вимогам гіпотези норми адміністративного права, тоді як суб'єкт адміністративно-правових відносин завжди конкретно визначений, він уже фактично вступив у певні адміністративно-правові відносини" [3, с. 173].

В.К. Колпаков наполягає, що "...суб'єкт адміністративного права у конкретному випадку може і не бути учасником правовідносин, а лише має потенційну здатність. Наприклад, громадянин України, що перебуває за її межами, може теоретично в жодних адміністративно-правових відносинах не брати участі, тобто не бути їх суб'єктом, однак суб'єктом адміністративного права він є, оскільки його, як громадянина адміністративно-правові норми наділили комплексом прав та обов'язків" [4, с. 226].

В.В. Шуба відстоюючи позицію неспівпадіння категорій "суб'єкт права" і "суб'єкт правовідносин" пише зокрема наступне: "...суб'єкт права – це носій передбачених правовими нормами суб'єктивних прав та обов'язків, що має потенційну можливість участі у правовідносинах, тоді як суб'єкт правовідносин – це реальний учасник правовідносин" [5, с. 81]. Н.Р. Нижник також наголошує, що "...правильним буде назвати суб'єктами адміністративно-правових відносин осіб, наділених правами та обов'язками згідно з адміністративним законодавством, які беруть участь у таких правовідносинах" [6, с. 96-97], вказуючи на провідне значення реальної участі в адміністративних правовідносинах для визначення певної особи суб'єктом таких правовідносин, а не просто передбачену нормами права таку потенційну можливість. Н.В. Дараганова своєю чергою визначає: "...поняття «суб'єкт адміністративного права» слід виокремлювати від поняття «суб'єкт адміністративних правовідносин». Суб'єкт адміністративних правовідносин завжди є фактичним учасником правових відносин, він обов'язково бере реальну участь в них, на відміну від суб'єкта адміністративного права, який є лише можливим, потенційним претендентом на цю участь. Та для того, щоб визнаватись таким претендентом, відповідна особа повинна бути потенційно здатним носієм суб'єктивних прав і обов'язків. Причому, умовами вступу в такі правовідносини є: і наявність загальної норми, що передбачає джерела виникнення прав та обов'язків учасників адміністративних відносин, і наявність правосуб'єктності учасників адміністративних відносин, і наявність юридичних фактів як підстави виникнення, зміни або припинення врегульованих нормами адміністративного права правовідносин [7, с. 207]. Бачимо наочно, що вихідним моментом в співвідношенні визначених категорій є безперечно фактична участь в правовідносинах, яка через активні впорядковані дії суб'єкта перетворюється із потенційної, передбаченої нормами відповідної галузі права можливості на конкретно втілену у взаєминах поведінку. Якщо звернутися до робіт В.К. Колпакова, то можемо виділити його концепцію соціальних передумов, за якою: "...зовнішня відокремленість, яка характеризується наявністю системотворних ознак; персоніфікація в суспільних відносинах, тобто прояв у вигляді єдиної особи – персони; здатність виражати, здійснювати персоніфіковану волю у зв'язках із публічною владою чи волю публічної влади в процесі адміністративно-правового регулювання суспільних відносин" [8, с. 51] є тими передумовами (соціальними особливостями), які "...за сприяння норми адміністративного права "перетворюють" претендента" на суб'єкта адміністративного права, визначаючи його місце і роль у сфері державного управління" [1, с. 69]. Отже, щодо полеміки з приводу визнання певного суб'єкта (індивідуального чи колективного) суб'єктом права чи суб'єктом правовідносин, наголосимо, що повною мірою можна підтримати позицію більшості науковців, які наполягають, що потенційна можливість брати участь в правовідносинах, передбачена нормами відповідного галузевого законодавства – це характерна ознака суб'єкта права, а передбачений нормами права комплекс взаємних прав та обов'язків в конкретному правовідношенні – це характерна риса суб'єкта правовідносин. Цей проміжний висновок стосується і характеристики участі осіб, коло

яких визначене податковим законодавством, як безпосередніх учасників податкових правовідносин. Втім, вбачаємо, що платник податку може бути і суб'єктом податкового права і суб'єктом податкових правовідносин, а от стосовно визначення суб'єктної ролі контролюючих органів висновок не може бути однозначним. Вважаємо, що вони реалізують свою сутність і призначення виключно через безпосередню участь в податкових правовідносинах, поза якими просто не відтворюють себе, як власне контролюючі органи. Отже, поступово. Як свідчить Р.А. Сидорук з відповідним посиланням на роботу Н.І. Хімичевої, "...суб'єктами податкового права є особи, які володіють правосуб'єктністю та потенційно здатні бути учасниками податкових правовідносин, а суб'єктами податкових правовідносин є реальні учасники конкретних податкових правовідносин" [9, с. 131]. Така теза не потребує ані уточнень, ані заперечень, а от теза стосовно того, що "... податковий орган, який є суб'єктом податкового права, вступаючи у конкретні правовідносини (наприклад, здійснюючи облік платника податків) стає суб'єктом податкових правовідносин" [9, с. 131] штовхає на певні роздуми стосовно правового статусу цих органів та його складових.

Відповідно, "...суб'єктом податкових правовідносин є суб'єкт податкового права, що реалізує свою правосуб'єктність;...суб'єкти податкового права та суб'єкти податкових правовідносин співвідносяться як загальне та часткове. Будучи суб'єктами податкового права, на яких поширюється податкове законодавство, певні особи можуть і не вступати в конкретні правовідносини, для цього необхідні певні передумови (юридичні факти). А правосуб'єктність виступає умовою участі у цих правовідносинах" [9, с. 132]. Коли йдеться про платника податку, то беззаперечним дійсно вбачається поділ його правового становища залежно від того, чи є наявними юридичні факти, які зумовлюють його реальну участь в податкових правовідносинах. І відповідно він або є просто суб'єктом податкового права (особою, потенційно здатною брати участь у відносинах із обчислення і сплати податків) або, якщо бере безпосередню участь в податкових правовідносинах, то є суб'єктом конкретних податкових правовідносин з конкретно визначеними податковим законодавством правами і обов'язками. Коли ж йдеться про контролюючі органи ми б наполягали, що така розстановка наголосів не є однозначною. Такий висновок впливає із особливостей правового статусу цих органів, як колективних суб'єктів права. Також розставленню наголосів, здається, може сприяти висновок, представлений І.О. Філіпович, за яким "...податкові відносини є суспільними відносинами щодо розподілу тягаря публічних витрат серед членів суспільства. Справедливий розподіл тягаря публічних витрат серед громадян та їх об'єднань – основне завдання податкового права, необхідність виконання його вимагає особливих засобів правового впливу" [10, с. 116]. В.І. Теремецький схиляється до думки, що податкові відносини – це суспільні відносини, врегульовані не лише нормами податкового права або нормами фінансового права [9, с. 117], оскільки, по-перше, низка податкових відносин взагалі не потребує правової регламентації (у процесі здійснення організаційної, підготовчої, інформаційної, аналітичної, масово-роз'яснювальної та іншої діяльності державних органів), по-друге, податкові відносини регулюються податковим законодавством України, яке включає комплекс (систему, сукупність) норм різних галузей права. Також варто враховувати наведені роздуми В.А. Паригіної, що з доктринальної точки зору регулювання, яка характерна більшості публічно-владних відносин ("відбувається за волею однієї із сторін") для податкового права не є характерною. Зокрема, авторка вказує: "...обов'язок зі сплати податку має дві фундаментальні передумови: по-перше, закріплення підстав його виникнення та детальної моделі його виконання у законі (акті представницького органу влади); по-друге, наявність економічної основи (об'єкта оподаткування), з якою податкове законодавство пов'язує виникнення вказаного обов'язку. Органи державної влади, що беруть участь у податкових правовідносинах, не лише не здатні адміністративним (розпорядженням) актом спричинити податковий обов'язок у потенційних платників податків, вони, за деякими виключеннями, не наділені навіть повноваженнями на те, щоб припинити або змінити його зміст після того, як згаданий обов'язок вже виник" [12, с. 20]. Таким чином видається, відповідно до наведеної тези, яку ми повною мірою поділяємо, що контролюючі органи в галузі оподаткування призначені у спосіб, визначений законом, забезпечити належне виконання обов'язку щодо обчислення та сплати податку платниками, використовуючи найрізноманітніший інструментарій публічного адміністрування. В його арсеналі весь спектр примусу, передбачений нормами податкового права, і контрольно-наглядова функція (притягнення до (фінансової) штрафної відповідальності включно), і публічно-сервісна. Саме ця, остання, має бути, на наше переконання, провідною, адже її реалізація сприяє створенню відповідних нормативних і організаційних умов для належного виконання платниками податкового обов'язку. Як свідчить Д.В. Мандичев, "...головні особливості органу, його місце в системі державних органів влади, мету, завдання,

функції, повноваження, компетенцію, відповідальність..." [13, с. 118] відображає категорія "правовий статус". Р.С. Мельник та В.М. Бевзенко зазначають наступне: "...сукупність критеріїв, які визначають зміст та межі діяльності суб'єктів публічної адміністрації – цільовий компонент правового статусу, організаційно-структурний компонент, компетенція, – утворюють таке поняття, як правовий статус суб'єкта публічної адміністрації. Саме зі змісту правового статусу учасники адміністративно-правових відносин можуть судити про роль та місце суб'єкта публічної адміністрації в таких відносинах, його мету й особливості поведінки, надані повноваження, взаємні відносини з іншими учасниками публічно-правових відносин" [14, с. 172-173]. Як бачимо, на відміну від правового статусу чи то фізичної особи, чи то індивідуального суб'єкта права, чия роль та місце в правовідносинах легко окреслюється правами, обов'язками та відповідальністю, правовий статус державного органу (органу публічного адміністрування) не може бути визначений беззаперечно за допомогою категорій "права" та "обов'язки". І дійсно, адміністрування податків це право чи обов'язок контролюючих органів в галузі оподаткування? Відповідь спірна. Адже це водночас і право, і обов'язок; це те, для чого даний орган існує і через реалізацію чого він втілюється в зовнішнє буття власне як орган, уповноважений реалізовувати державну політику в сфері оподаткування і, сприяючи реалізації публічного інтересу, виконує функції і завдання держави. В іншому випадку він просто юридична особа, а не колективний суб'єкт адміністративного права. Для визначення ролі та призначення відповідного органу публічного адміністрування, а податкові контролюючі органи не є виключенням з цього, використаємо категорію "компетенція". Її пропонуємо розуміти так, як свого часу наполягав Ю.О. Тихомиров, а саме, як: "покладений законним чином на уповноважений суб'єкт об'єм публічних справ..." [15, с. 55], водночас включаючи до компетенційних елементів наступне: "...а) нормативно встановлену мету; б) предмети відання як юридично оформлені сфери та об'єкти впливу; в) владні повноваження як гарантована законом міра прийняття рішень та здійснення дій..." [15, с. 56]. Особливістю нормативного визначення повноважень, як складової компетенційного блоку, є їх оформлення у вигляді, наприклад: *керує, управляє, вирішує, бере участь, організує, координує, розробляє, контролює, забороняє, проводить* тощо. В.Б. Авер'янов, виходячи з такого положення наголошує на "...непотрібності штучного текстуального розмежування функцій і повноважень." [16, с. 58]. В даному випадку не є принциповим чи це уповноваження відповідного органу на певні дії, чи перелік питань, які повинні вирішуватися щоденно управлінською працею; головне – вони (дії) повинні безперервно регулярно здійснюватися на виконання функцій та завдань держави у відповідній сфері. На думку І.Л. Бачило: "...складовою частиною в компетенцію входять функції, які визначають, «що» робить орган, виступаючи в результаті правовим явищем. У широкому розумінні під компетенцією вона вбачає, крім функцій, характеристику місця органу в системі управління, його завдання, об'єкти відання, коло діяльності, повноваження і відповідальність, а у вузькому – права та обов'язки органу" [17, с. 52-54]. В. Яременко, О. Сліпущо під функцією вбачають і повинність, місію [18, с. 707]. Саме на цьому, останньому, наголосимо окремо, оскільки це підтверджує, що через реалізацію компетенції, складовою якої є повноваження і функції, виявляється певна повинність, місія відповідного органу публічного адміністрування. Це не право брати участь у правовідносинах і не обов'язок. Це – саме повинність. А це, своєю чергою, приводить до розуміння, що поза певних правовідносин владного характеру, для участі в яких відповідна публічна адміністрація створена та функціонує, вона загалом ніби то "випадає" із механізму правового впливу, який просто не здійснюється через відсутність основного учасника – публічної адміністрації. Як бачимо, – це не конкретні права та обов'язки. Це так звані "правообов'язки", які відповідний орган публічного адміністрування реалізує щодня і щохвилини робочого часу, тим самим виявляючи свою роль та призначення. Це своєю чергою приводить до розуміння, що реалізація "правообов'язків" (місії, повинності), на відміну від прав та обов'язків, які закінчуються своєю реалізацією чи виконанням, є процесом безперервним, тривалим, регулярним і не закінчується реалізацією певних заходів. **Висновки.** Отже, владні повноваження відповідних контролюючих органів в галузі реалізації державної політики в сфері оподаткування – це передумова належного виконання платниками податків покладеного на них юридичного обов'язку щодо обчислення та сплати відповідного податку чи іншого платежу фіскального характеру. Втім, владні повноваження примусового змісту та характеру не повинні посідати в діяльності цих органів переважного місця. Не применшуючи ролі та значення таких повноважень, враховуючи, що ці органи та їх посадові особи, виходячи із їх правового статусу (і адміністративно-правового, і податкового) щомиті вирішують певні управлінські проблеми у визначеній сфері суспільних відносин, наголосимо на важливості та неперервності створення нормативних та організаційних

умов для забезпечення належного виконання платниками податкового обов'язку. Це здійснюється через активні впорядковані юридичні дії позитивного характеру, через відповідну виконавчо-розпорядчу діяльність за допомогою передбачених адміністративним і податковим законодавством інструментів публічного адміністрування. Контролюючі органи в сфері оподаткування не існують просто, як суб'єкти податкового права (можливі учасники податкових правовідносин), а, виходячи із їх адміністративно-правового статусу, як колективних суб'єктів адміністративного права, виявляють свою сутність і призначення виключно в правовідносинах, в яких вони беруть участь з моменту свого створення і впродовж всього існування. Такі правовідносини мають місце не тільки стосовно конкретних платників, а й існують як безособові, спрямовані на загал (так звані "абсолютні").

Список використаних джерел:

1. Каменська Н.П. Суб'єкти адміністративного права:аналітичні роздуми до дискусії.Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 5. С. 68–71.
2. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина. К. 2004. 584 с.
3. Горбач А.М. Суб'єкти адміністративно-правових відносин. Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. Випуск 2. Ч. 4. С. 172–174.
4. Загальне адміністративне право : підручник / [Гриценко І.С., Мельник Р.С., Пухтецька А.А. та інші]; за заг. ред. І.С. Гриценка. К. 2015. 568 с.
5. Шуба В.В. Адміністративно-правові відносини в діяльності органів прокуратури України: загальнотеоретичні аспекти : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.07 / Шуба Володимир Васильович; Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Д., 2006. 200 с.
6. Нижник Н. Р. Государственно-управленческие отношения в демократическом обществе. К. 1995. С. 96–97.
7. Дараганова Н. В. Дискусійні питання класифікації суб'єктів адміністративного. Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць. 2010. № 4 (8). С. 206–210.
8. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен. К. 2004. 528 с.
9. Сидорук Р. А. Співвідношення понять "суб'єкт податкового права" та "суб'єкт податкових правовідносин". Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ "ОЮА". Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса. 2013. Т. 2. С. 130–132.
10. Філіпович І. О. Податкові відносини як об'єкт правового регулювання: узагальнення методологічних основ та новачі подальшого розвитку. Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право. 2019. № 1. С. 114–119.
11. Теремецький В.І. Сутність та ознаки податкових правовідносин в аспекті сучасного податкового права. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 1. С. 115–126.
12. Парыгина В.А. Налоговые правоотношения. Бизнес в законе. 2007. № 2. С. 18–26.
13. Мандичев Д.В. Поняття адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади. Право і суспільство.2010. № 5. С. 117–121.
14. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право : навчальний посібник ; за заг. ред. Р.С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.
15. Тихомиров Ю.А. Теория компетенции. М. 2001. 355 с.
16. Аверьянов В. Б. Функции и организационная структура органа государственного управления. К. 1979. 150 с.
17. Бачило И. Л. Функции органов управления. Правовые проблемы оформления и реализации. М. 1976. 198 с.
18. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. Т. 3 : Обє – Роб / уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко. К. 1998. 928 с.

**СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ, ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЗАХИСТУ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ**

**STRATEGIC DIRECTIONS OF PROVISION AND IMPROVEMENT INFORMATION
POLICY, INNOVATIVE ACTIVITY AND PROTECTION
OF INTELLECTUAL PROPERTY IN UKRAINE**

В статті наголошено, що інформаційна безпека України визначається як складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом. Людський розвиток потребує пріоритетної уваги з боку держави. За показником індексу людського розвитку, який відображає узагальнені характеристики людського потенціалу з урахуванням здоров'я, доступу до знань, тривалості і рівня життя населення. Наголошено, що важливим за напрямом сталого забезпечення національної безпеки загалом є Указ Президента України № 479/2021 «Про запровадження національної системи стійкості», яким зазначається, що національна система стійкості має передбачати забезпечення функціонування таких базових елементів: гарантована дієвість та спроможність до повноцінного функціонування системи державних органів, їх інституційна стійкість; безпека та захищеність об'єктів критичної інфраструктури; фінансово-економічна стійкість, зокрема, безперервність основних бізнес-процесів, а саме тих питань, які нами досліджувалися і представляють найбільшу зацікавленість суспільства та значення для його розвитку. Зроблено висновок, що документи стратегічного розвитку держави розробляються не тільки з запізненням в рік, але й достатньо некваліфікованими виконавцями. Все зазначене має лише три, але стратегічних причини: відсутність розуміння сутності інформаційних ресурсів, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності; невизначеність їх кількості та структури; невизначеність місцезнаходження, власника та ціни, від якої і залежить методика їх захисту.

Ключові слова: законодавчі акти, нормативні акти, відповідальність, інформація, інформаційна безпека.

The article emphasizes that the information security of Ukraine is defined as an integral part of the national security of Ukraine, the state of protection of state sovereignty, territorial integrity, the democratic constitutional order, other vital interests of man, society and the state, in which the constitutional rights and freedoms of a person to assemble are properly ensured, storage, use and distribution of information, access to reliable and objective information, there is an effective system of protection and countermeasures against harm due to the spread of negative informational influences, including the coordinated distribution of false information, destructive propaganda, other information operations,

unauthorized distribution, use and violation of the integrity of information with limited access. Human development needs priority attention from the state. According to the index of human development, which reflects the generalized characteristics of human potential, taking into account health, access to knowledge, duration and standard of living of the population. It was emphasized that the Decree of the President of Ukraine No. 479/2021 "On the introduction of the national system of stability" is important in terms of the sustainable provision of national security in general, which states that the national system of stability should provide for the functioning of the following basic elements: guaranteed effectiveness and ability to fully function the system state bodies, their institutional stability; safety and security of critical infrastructure facilities; financial and economic stability, in particular, the continuity of the main business processes, namely those issues that we investigated and represent the greatest interest of society and importance for its development. It was concluded that the documents of the strategic development of the state are developed not only a year late, but also by sufficiently unqualified executors. All of the above has only three, but strategic reasons: lack of understanding of the essence of information resources, innovative activity and intellectual property; uncertainty of their number and structure; the uncertainty of the location, owner and price, on which the method of their protection depends.

Key words: *legislative acts, normative acts, responsibility, information, information security.*

Як нами вважається, визначені нами раніше завдання з удосконалення інноваційної діяльності та захисту інтелектуальної власності безперечно є важливими, хоча структурно неоформленими на відміну від Стратегії національної безпеки північного сусіда, яка акцентує увагу на її дев'яти складових, серед яких три є пріоритетними для нас і на які слід звернути увагу:

- збереження народу та розвиток людського потенціалу (як людського капіталу країни);
- інформаційна безпека;
- науково-технологічний розвиток.

Як видно з документу, його реалізація сприятиме розвитку людського потенціалу, сталого розвитку і надійного захисту інноваційної складової життєдіяльності суспільства та надійного захисту об'єктів інтелектуальної власності заради підвищення якості життя і добробуту громадян, зміцненню обороноздатності країни, єдності та згуртованості суспільства, досягненню національних цілей розвитку, підвищення конкурентоспроможності та міжнародного престижу.

Цим корисним досвідом доцільно було б скористатися, адже сучасний стан розвитку державності надав унікальний шанс науковому суспільству запропонувати владі структуровані пропозиції з зазначених питань. Підґрунтям цьому є *Указ Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»*, яким передбачено Кабінетові Міністрів України, державним органам за відповідними сферами національної безпеки подати у шестимісячний строк на розгляд Ради національної безпеки і оборони України проекти:

1. Стратегії людського розвитку.
2. Стратегії воєнної безпеки України.
3. Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України.
4. Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України.
5. Стратегії економічної безпеки.
6. Стратегії біобезпеки та біологічного захисту.
7. Стратегії інформаційної безпеки.
8. Стратегії кібербезпеки України.
9. Стратегії зовнішньополітичної діяльності.
10. Стратегії забезпечення державної безпеки.
11. Національної розвідувальної програми.
12. Стратегію енергетичної безпеки.
13. Стратегію екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату.
14. Стратегію інтегрованого управління кордонами.
15. Стратегію продовольчої безпеки.

Беззаперечним ми вважаємо те, що у кожній з зазначених стратегій мають бути передбачені позиції з розвитку науково-технологічного потенціалу галузей, які вони регулюють та захисту їх інноваційного ресурсу та об'єктів інтелектуальної власності.

Як показує досвід, опубліковані «стратегії» виписані різнобоко і різнотипно, хоча, як нам вбачається мали б мати схожу між собою структуру.

Слід відзначити, що на даний час указ виконано частково, хоча і пройшло вже більше року. Також дещо невиваженим є спроби регулювати визначені указом галузі життєдіяльності України іншими нормативними актами, як-то розпорядженнями Кабінету Міністрів та іншими дотичними до даних галузей указами Президента.

Так незатвердженими на середину 2022 року є:

1. Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України (частково регулюється Указом Президента України № 231/2021 «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки»).

2. Національна розвідувальна програма.

3. Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату (частково врегульовані питання Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1240-р «Морська природоохоронна стратегія України»).

4. Стратегія інтегрованого управління кордонами.

5. Стратегія продовольчої безпеки.

Також важливим за напрямом сталого забезпечення національної безпеки загалом є *Указ Президента України № 479/2021 «Про запровадження національної системи стійкості»*, яким зазначається, що національна система стійкості має передбачати забезпечення функціонування таких базових елементів: гарантована дієвість та спроможність до повноцінного функціонування системи державних органів, їх інституційна стійкість; безпека та захищеність об'єктів критичної інфраструктури; фінансово-економічна стійкість, зокрема, безперервність основних бізнес-процесів, а саме тих питань, які нами досліджувалися і представляють найбільшу зацікавленість суспільства та значення для його розвитку.

Тим більше, що перелік базових елементів, на забезпечення яких має бути спрямована національна система стійкості, не є вичерпним і може бути розширений відповідно до особливостей розвитку безпекової ситуації [1].

Тепер доцільним є визначення напрямів регулювання стратегіями інформаційної політики, інноваційної діяльності та захисту інтелектуального потенціалу України.

1. Інформаційна політика та інформаційна безпека

1.1. Стратегія інформаційної безпеки, на наш погляд, регулюється трьома стратегічними документами: *Указом Президента України від 7 травня 2021 року № 187/2021 «Положення про Центр протидії дезінформації»*, *Указом Президента України від 22 жовтня 2021 року № 544/2021 «Про Концепцію реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України»* та власне *Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021 «Про Стратегію інформаційної безпеки»*.

1.1.1. *Указ Президента України «Положення про Центр протидії дезінформації»* забезпечує здійснення заходів щодо протидії поточним і прогнозованим загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки України, виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою [2].

1.1.2. *Указ Президента України № 544/2021 від 22 жовтня 2021 року «Про Концепцію реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України»* визначає метою Концепції – реформування та розвиток Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України як суб'єкта сектору безпеки і оборони із запровадженням уніфікованої системи планування та управління ресурсами на основі сучасних європейських та євроатлантичних підходів, що дасть змогу підвищити інституційну спроможність, а також оптимізувати організаційну структуру Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Основним завданням Концепції виступає підвищення інституційної спроможності Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та подальший її розвиток як складової національної системи кібербезпеки держави та суб'єкта сектору безпеки і оборони [3].

1.1.3. *Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021 «Про Стратегію інформаційної безпеки»* зазначає, що забезпечення інформаційної безпеки України є однією з найважливіших функцій держави, а Стратегія інформаційної безпеки (далі – Стратегія) визначає актуальні виклики та загрози національній безпеці України в інформаційній сфері, стратегічні цілі та завдання, спрямовані на протидію таким загрозам, захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних.

Метою Стратегії є посилення спроможностей щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, її інформаційного простору, підтримки інформаційними засобами та заходами соціальної та політичної стабільності, оборони держави, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності України, демократичного конституційного ладу, забезпечення прав та свобод кожного громадянина.

Інформаційна безпека України визначається як складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом.

Очікуваними результатами реалізації Стратегії є захищений інформаційний простір України та ефективне функціонування системи стратегічних комунікацій [4].

Стратегія кібербезпеки України, на наше глибоке переконання є всього лише частиною стратегії інформаційної безпеки в інформаційно-комунікаційних системах України і регулюється трьома указами: *Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 446/2021 «Про невідкладні заходи з кібероборони держави», Указом Президента України від 14 травня 2021 року № 447/2021 «Про Стратегію кібербезпеки України» та Указом Президента України від 1 лютого 2022 року № 37/2022 «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України».*

1.1.4. Указ Президента України «Про невідкладні заходи з кібероборони держави» констатує необхідність ужиття невідкладних заходів щодо створення умов для формування у системі Міністерства оборони України кібервійськ для захисту суверенітету держави, забезпечення її обороноздатності, запобігання збройному конфлікту та відсічі збройній агресії у кіберпросторі, зобов'язує створення у системі Міністерства оборони України кібервійськ та набуття ними відповідних спроможностей [5].

1.1.5. Указ Президента України «Про Стратегію кібербезпеки України» зазначає, забезпечення кібербезпеки є одним із пріоритетів у системі національної безпеки України, адже кіберпростір разом з іншими фізичними просторами визнано одним з можливих театрів воєнних дій. Набирає сили тенденція зі створення кібервійськ, до завдань яких належить не лише забезпечення захисту критичної інформаційної інфраструктури від кібератак, а й проведення превентивних наступальних операцій у кіберпросторі, що включає виведення з ладу критично важливих об'єктів інфраструктури противника шляхом руйнування інформаційних систем, які управляють такими об'єктами [6].

1.1.6. Указ Президента України від 1 лютого 2022 року № 37/2022 «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України» передбачає: розробку системи індикаторів стану кібербезпеки, що включатиме: базові індикатори стану кібербезпеки, індикатори розвитку національної системи кібербезпеки та індикатори стану кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом: забезпечення оцінки спроможностей суб'єктів сектору безпеки і оборони в частині спільного виконання завдань кібероборони, зокрема під час проведення оборонних оглядів, оглядів національної системи кібербезпеки та оглядів стану кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом [7].

Стратегія зовнішньополітичної діяльності частково регулюється Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 348/2021 «Стратегія комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року» та власне Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021 «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України».

1.1.7. Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 348/2021 «Стратегія комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року» стверджує, що метою членства України в Організації Північноатлантичного договору є отримання гарантій безпеки держави, її суверенітету та територіальної цілісності в межах існуючого кордону, забезпечення умов для утвердження демократичних цінностей та принципу верховенства права, гарантування безпеки, прав і свобод громадян України, економічного розвитку України та зростання добробуту її населення [8].

Ряд сучасних законодавчих та нормативних актів спрямовані на контрпропаганду Російській Федерації та посилення відповідальності за розголошення інформації військового характеру, що є вкрай важливим у сучасних умовах, однак вони практично не впливають на стратегічні складові інформаційної безпеки України по суті. Наведемо їх перелік та назву з яких зрозумілим стає їх зміст.

Закон України від 03.03.2022 № 2109-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора» вносить зміни до Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», Закону України «Про політичні партії в Україні», Закону України «Про захист суспільної моралі», Закону України «Про телебачення і радіомовлення», Закону України «Про громадські об'єднання» [9].

Закон України від 03.03.2022 № 2110-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» вносить зміни до Кримінального кодексу України [10].

Закон України від 24 березня 2022 року № 2160-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» [11].

Указ Президента України від 19 березня 2022 року № 152/2022 «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану».

Установити, що в умовах воєнного стану реалізація єдиної інформаційної політики є пріоритетним питанням національної безпеки, забезпечення якої реалізується шляхом об'єднання усіх загальнонаціональних телеканалів, програмне наповнення яких складається переважно з інформаційних та/або інформаційно-аналітичних передач на єдиній інформаційній платформі стратегічної комунікації – цілодобовому інформаційному марафоні «Єдині новини #UAразом» [12].

Указ Президента України від 19 березня 2022 року № 151/2022 «Про нейтралізацію загроз інформаційній безпеці держави» вимагає: підтримати пропозицію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України щодо запровадження на період дії воєнного стану особливого режиму роботи ТОВ «Зеонбуд» та його функціонування у період дії воєнного стану у складі Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення; Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення спільно з ТОВ «Зеонбуд» забезпечити: стале функціонування об'єктів цифрового ефірного мовлення та безперебійну трансляцію телевізійних каналів; цілодобовий моніторинг ефірної мережі, обладнання головної станції мультиплексування, супутникових та наземних каналів зв'язку; резервування супутникових каналів доставки програм та обладнання головної станції мультиплексування; резервну доставку телеканалів до цифрових передавачів із залученням альтернативного оператора супутникового зв'язку [13].

2. Інноваційна діяльність

2.1. Стратегія людського розвитку врегульовується двома указами Президента: власне Указом Президента України «Стратегія людського розвитку» та Указом Президента України «Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні».

Тепер щодо питань, які ними регулюються.

2.1.1. Указ Президента України від 2 червня 2021 року № 225/2021 «Стратегія людського розвитку».

У сучасних умовах питання людського розвитку є надзвичайно актуальним, оскільки прогрес людського розвитку демонструє нарощування можливостей людини через підвищення її потенціалу для реалізації в усіх сферах життєдіяльності.

Людський розвиток потребує пріоритетної уваги з боку держави. За показником індексу людського розвитку, який відображає узагальнені характеристики людського потенціалу з урахуванням здоров'я, доступу до знань, тривалості і рівня життя населення, Україна посіла 74-ту позицію серед 189 держав і територій, які представлено в Доповіді про стан людського розвитку за 2019 рік.

Стратегія людського розвитку визначає цілі та основні завдання, що стоять перед державою, у сфері людського розвитку як напрямку забезпечення національної безпеки України.

Метою реалізації Стратегії є створення умов для всебічного розвитку людини протягом життя, розширення можливостей реалізації потенціалу і свободи особистості, її громадянської активності заради формування згуртованої спільноти громадян, здатних до активної творчої співучасті у гармонійному, збалансованому та сталому розвитку держави.

За оцінками Світового банку, Україна має конкурентну перевагу у вигляді потужної системи освіти, що є рушієм економічного та соціального розвитку держави, але частка людського капіталу в національному багатстві залишається невеликою. За час незалежності Україні вдалося зберегти значну частину своїх переваг у сфері освіти, що сприяє досягненню учнями та студентами високих результатів у навчанні та розвитку людського капіталу. Однак навички, яких потребує сучасний ринок праці, відрізняються від тих, що формує система освіти, а необхідні трансформації в освітньому секторі відбуваються повільно. Незважаючи на наявність високоосвіченої робочої сили в Україні, на людський капітал припадає лише 34 відсотки національного багатства (середній показник у державах Європи та Центральної Азії – 62 відсотки), а продуктивність праці становить лише 22 відсотки продуктивності праці у державах Європейського Союзу [14].

Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021 «Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» визначає метою реалізації Стратегії створення сприятливих умов для розвитку громадської ініціативи та самоорганізації, формування та діяльності інститутів громадянського суспільства, налагодження взаємодії між громадянами, згаданими інститутами та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, у тому числі для реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина, задоволення суспільних інтересів, забезпечення громадської участі у прийнятті та реалізації владних рішень.

Стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України [15].

2.1.3. Стратегія воєнної безпеки України оголошена Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 констатує, що на глобальному рівні основними аспектами воєнної безпеки є руйнування створеної після Другої світової війни системи міжнародної безпеки, підвищення рівня невизначеності і непередбачуваності безпекового середовища, яке характеризується:

- посиленням боротьби за ресурси та міждержавної конкуренції із застосуванням політико-дипломатичних, економічних, інформаційних, воєнних і гібридних інструментів, зокрема економічних важелів впливу;

- загостренням конфліктів, спричинених ... економічними та іншими чинниками;

- конкуренцією держав у сфері космічних, квантових, інформаційних, кібернетичних, гіперзвукових, біологічних, нано- та інших технологій, розробленням на їх основі систем озброєння з використанням нових фізичних принципів, робототехніки та новітніх матеріалів, милітаризацією навколосезонного космічного простору.

Ураховуючи фундаментальні національні інтереси, визначені Конституцією України та іншими законами України, Стратегія передбачає досягнення таких цілей реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва:

- ефективний менеджмент у сфері оборони, заснований на засадах демократичного цивільного контролю, інших євроатлантичних принципах і стандартах, інноваційних рішеннях та сучасних бізнес-практиках, програмно-проектному управлінні оборонними ресурсами;

- сучасне високотехнологічне озброєння, військова та спеціальна техніка Збройних Сил України, інших складових сил оборони, яка забезпечує виконання ними покладених завдань;

- оснащення сил оборони високотехнологічним озброєнням, забезпечення сучасною військовою та спеціальною технікою, зокрема з використанням космічних технологій, переозброєння Збройних Сил України багатощільовими бойовими літаками та бойовими вертольотами [16].

2.1.4. Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України частково регулюється Указом Президента України № 231/2021 «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки», адже незалежне та неупереджене правосуддя є запорукою сталого розвитку суспільства і держави, гарантією додержання прав і свобод людини та громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави, зростання добробуту та якості життя, створення привабливого інвестиційного клімату, своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права [17].

Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України спершу оголошується розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 червня 2018 р. № 442-р «Стратегія

розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 року» та Указом Президента України від 20 серпня 2021 року № 372/2021 «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України».

2.1.5. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 року».

Стратегія є основою для розроблення нових та перегляду існуючих нормативно-правових актів (у тому числі державних цільових програм) у сфері розвитку та функціонування оборонно-промислового комплексу.

Розроблення Стратегії зумовлено необхідністю перегляду державними інституціями України ролі оборонно-промислового комплексу в контексті нейтралізації внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці, а також інтенсифікації економічного зростання держави.

Стратегія визначає довгострокові пріоритети державної військово-промислової політики, а також напрями реалізації державних цільових програм реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу в середньостроковій перспективі [18].

2.1.6. Указ Президента України «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України» наголошує, що Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України (далі – Стратегія) визначає пріоритетні напрями державної військово-промислової політики, цілі реформи оборонно-промислового комплексу та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів.

Ціллю державної військово-промислової політики є створення на основі сучасних стандартів корпоративного управління та управління якістю, ефективної реалізації кадрового потенціалу конкурентоспроможного, високотехнологічного, функціонально збалансованого, економічно ефективного, фінансово-самодостатнього та прибуткового, раціонально диверсифікованого, ресурсо- та енергоефективного, цифровізованого вітчизняного оборонно-промислового комплексу, здатного задовольнити існуючі та перспективні потреби Збройних Сил України та інших військових формувань в озброєнні, військовій та спеціальній техніці.

Метою провадження інноваційної діяльності у сфері оборонно-промислового комплексу є задоволення потреб держави в сучасних високоефективних системах озброєнь, військової та спеціальної техніки відповідно до встановлених нормативів, національних та міжнародних стандартів, а також потреб експорту наукоємної продукції шляхом оновлення та формування нової науково-технологічної бази підприємств та організації оборонно-промислового комплексу за допомогою поєднання ефективного державного управління і ринкових механізмів саморозвитку.

Інноваційна діяльність в оборонно-промисловому комплексі має бути спрямована на:

- технічне переоснащення та оновлення виробничої бази з урахуванням новітніх досягнень науково-технічного прогресу та переходу на нові види спеціалізації і організації виробництва;
- підвищення технологічного рівня створення та виробництва озброєння, військової та спеціальної техніки;
- підвищення ефективності використання матеріалів та інших ресурсів;
- радикальне зниження енергоємності виробництва;
- мінімізацію техногенного впливу оборонно-промислового комплексу та його продукції на навколишнє середовище і людину;
- забезпечення стимулювання приватної підприємницької ініціативи у виконанні завдань розвитку оборонно-промислового комплексу;
- вирішення питань забезпечення оборонно-промислового комплексу кваліфікованими кадрами з впровадженням післядипломної підготовки фахівців усіх рівнів.

Відповідно до існуючих та майбутніх потреб у озброєнні, військовій та спеціальній техніці основні зусилля наукових установ оборонного сектору з розвитку озброєння, військової та спеціальної техніки, проведення раціональної диверсифікації оборонних галузей промисловості пропонується зосередити у фундаментальній та у прикладній сферах [19].

На виконання двох перерахованих вище стратегій Мінстратегпром окрім завдань зазначених у положенні про нього щорічно планує роботу у зазначених нами галузях. Так, *планом роботи Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України на 2022 рік* [20] передбачено заходи:

1. Спрямовані на виконання Національної економічної стратегії на період до 2030 року:

- розроблення та подання Кабінетові Міністрів України законопроекту щодо державної промислової політики.

2. *Спрямовані на виконання Плану пріоритетних дій Уряду на 2021 рік:*
 — розроблення та подання Кабінетові Міністрів України законопроекту щодо державної промислової політики.

3. *Спрямовані на формування політики, передбачені Положенням Мінстратегпрому (проекти законів, указів Президента України, постанов і розпоряджень Уряду):*

— розроблення та затвердження у тримісячний строк Державної цільової оборонної програми з реалізації в інтересах сектору безпеки і оборони України проектів з виконання наукових досліджень і розробок, розробок нових технологій;

— створення Агенції оборонних технологій;

— проведення засідань Науково-технічної ради при Міністерстві з питань стратегічних галузей промисловості України;

— підготовка та подання до Кабінету Міністрів України та Мінекономіки щорічних звітів про результати виконання державних цільових програм з реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу та створення та освоєння виробництва боєприпасів та продуктів спеціальної хімії;

— підготовка проектів державних цільових програм щодо реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу та створення та освоєння виробництва боєприпасів та продуктів спеціальної хімії на період до 2026 року;

— підготовка матеріалів для щорічного публічного звітування про стан реалізації Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України.

4. *Спрямовані на реалізацію функцій і завдань, передбачених Положенням Мінстратегпрому:*

— ініціювання створення індустріальних парків та підтримка;

— ініціювання створення індустріальних парків та підтримка комплексу, здійснення контролю за виконанням відповідних програм (проектів);

— опрацювання питання щодо визначення пріоритетів і видів підтримки щодо провадження науково-технічної діяльності у стратегічних галузях промисловості;

— здійснення обліку об'єктів державної власності, що перебувають у сфері управління Мінстратегпрому, у тому числі засобами автоматизованої системи «Юридичні особи».

5. *Спрямовані на забезпечення діяльності Мінстратегпрому:*

— створення комплексної системи захисту інформації інформаційно-телекомунікаційної системи Мінстратегпрому;

— здійснення заходів з технічного захисту інформації в апараті Міністерства.

6. *Нормативно-правова діяльність Мінстратегпрому:*

— проєкт Закону «Про державну промислову політику»;

— проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової оборонної програми з реалізації в інтересах сектору безпеки і оборони України проектів з виконання наукових досліджень і розробок, розробок нових технологій на період до 2024 року».

2.1.7. *Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021 «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»* визначає що, стратегічний курс у сфері забезпечення економічної безпеки має два взаємопов'язаних напрями – напрям розвитку та безпековий напрям.

Основними завданнями у сфері забезпечення економічної безпеки є:

— забезпечення стійкості від зовнішніх і внутрішніх викликів та загроз національним економічним інтересам держави та інтересам її громадян;

— збереження та розвиток економічної потужності країни з урахуванням Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722, та позицій людиноцентризму;

— гарантування національної економічної незалежності та здатності до захисту національних економічних інтересів, зокрема у високотехнологічній сфері [21].

3. Інтелектуальна власність

3.1.1. *Указ Президента України «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України»* наголошує, що Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України визначає пріоритетні напрями державної військово-промислової політики, цілі реформи оборонно-промислового комплексу та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів.

До завдань Стратегія відносить:

— розроблення політики управління інтелектуальною власністю в оборонно-промислово-му комплексі;

— впровадження процедур захисту технологій під час здійснення іноземних інвестицій у вітчизняні господарські товариства, що мають стратегічне значення для забезпечення оборони і безпеки держави, з метою забезпечення захисту національних інтересів держави;

— розроблення принципів і механізмів, практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи захисту інтелектуальної власності в оборонно-промисловому комплексі;

— створення єдиної інформаційної бази науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, результатів інтелектуальної діяльності та технологій військового, спеціального і подвійного призначення, конструкторської документації на продукцію військового призначення для їх використання під час створення інноваційної високотехнологічної продукції військового і цивільного призначення та подвійного використання;

— удосконалення системи захисту прав інтелектуальної власності на оборонні технології [22].

3.1.2. Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021 «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» визначає що, стратегічний курс у сфері забезпечення економічної безпеки має два взаємопов'язаних напрями – напрям розвитку та безпековий напрям, а також недостатній рівень захисту прав інтелектуальної власності.

Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату частково врегульовується Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1240-р «Морська природоохоронна стратегія України», яка визначає головні, суто прикладні засади розвитку морської природоохоронної політики України і не містить завдань з удосконалення інформаційної політики і безпеки, інноваційної діяльності та захисту інтелектуальної власності [23].

Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки від 29 грудня 2021 р. № 1805-р метою визначає побудову сучасної, стійкої та ефективної системи управління державними фінансами, спрямованої на забезпечення збереження фінансової стабільності держави та створення умов для сталого зростання соціально-інклюзивної економіки через підвищення результативності мобілізації та витрачання державних коштів. Результатом її реалізації повинна стати більш ефективна система управління державними фінансами, яка разом з реформованою системою державного управління сприятиме сталому соціально-економічному розвитку держави, конкурентоспроможності економіки та динамічній інтеграції України в міжнародні ринки, зокрема в спільний ринок держав-членів ЄС [24].

Останнє є досить позитивним, бо передбачає певну систематизацію нормативної бази України у зазначеній галузі.

Осторонь від всіх зазначених вище документів стоїть Стратегія забезпечення державної безпеки, яка оголошена Указом Президента України від 16 лютого 2022 року.

На наше переконання вона відноситься до всіх трьох сфер життєдіяльності українського суспільства, а саме: інформаційної сфери, сфери інноваційної діяльності, яка без інформаційних ресурсів нежиттєздатна і захисту інтелектуальної власності держави – якісно нового знання, що є її власністю [25].

Як видно з наведеного, основна увага в «стратегіях» звернена на суто прикладну економічну складову сьогоденного розвитку державності. При цьому, стратегічні питання розвитку і забезпечення інформаційної безпеки викладені абсолютно безсистемно і еkleктично. Адже неможливим, навіть студенти-магістри вважають, забезпечити безпеку того, чого де-юре не існує, тобто визначеної на державному рівні системи інформаційних ресурсів. В документах лише констатується необхідність забезпечення безпеки останніх.

Аналогічно викладені і питання інноваційної діяльності державних установ і організацій.

Питання ж захисту інтелектуальної власності лише згадуються в окремих документах за текстом.

Таким чином, очевидним є те, що документи стратегічного розвитку держави розробляються не тільки з запізненням в рік, але й достатньо некваліфікованими виконавцями. Все зазначене має лише три, але стратегічних причини:

— відсутність розуміння сутності інформаційних ресурсів, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності;

— невизначеність їх кількості та структури;

— невизначеність місцезнаходження, власника та ціни, від якої і залежить методика їх захисту.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України № 479/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості».
2. Указ Президента України від 7 травня 2021 року № 187/2021 «Положення про Центр протидії дезінформації».
3. Указ Президента України № 544/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 22 жовтня 2021 року «Про Концепцію реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України».
4. Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021 «Про Стратегію інформаційної безпеки».
5. Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 446/2021 «Про невідкладні заходи з кібероборони держави».
6. Указ Президента України № 447/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України».
7. Указ Президента України від 1 лютого 2022 року № 37/2022 «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України».
8. Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 348/2021 «Стратегія комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року».
9. Закон України від 03.03.2022 № 2109-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора».
10. Закон України від 03.03.2022 № 2110-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення захищеної інформаційної продукції».
11. Закон України від 24 березня 2022 року № 2160-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану»
12. Указ Президента України від 19 березня 2022 року № 152/2022 «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану».
13. Указ Президента України від 19 березня 2022 року № 151/2022 «Про нейтралізацію загроз інформаційній безпеці держави».
14. Указ Президента України від 2 червня 2021 року № 225/2021 «Стратегія людського розвитку».
15. Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021 «Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні».
16. Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 «Про Стратегію національної безпеки України».
17. Указ Президента України № 231/2021 «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки»
18. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 червня 2018 р. № 442-р «Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 року».
19. Указ Президента України від 20 серпня 2021 року № 372/2021 «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України».
20. <https://mspu.gov.ua/storage/app/sites/17/Програми%20Документи/plan-roboti-na-2022-gik-122021.pdf>
21. Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021 «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року».
22. Указ Президента України від 20 серпня 2021 року № 372/2021 «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України».
23. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1240-р «Морська природоохоронна стратегія України».
24. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1805-р «Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки».
25. Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022 «Про Стратегію забезпечення державної безпеки».

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАГАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

FEATURES OF THE ACTIVITIES OF GENERAL ENTITIES IMPLEMENTING STATE TAX POLICY IN UKRAINE

В науковій статті звернута увагу, що загальна компетенція суб'єктів, які реалізують державну податкову політику характеризується спорідненістю базових завдань, якими останні наділені та наявністю у них міжгалузевої координації, за допомогою яких стає можливими досягти мети податкової політики.

Визначено, що під загальними суб'єктами реалізації державної податкової політики в Україні слід розуміти відповідну систему державних інституцій, які маючи різну правову природу, наділені адміністративною правосуб'єктністю на відповідній території щодо керівництва, моніторингу та координації суб'єктів, які наділені галузевою та предметною компетенцією з метою наповнення державного бюджету, забезпечення високого рівня добробуту населення, економічного зростання та привабливості інвестиційного клімату в Україні.

Сформульовано ознаки (характерні риси), що притаманні загальним суб'єктам реалізації державної податкової політики: 1) мають різну правову природу діяльності (законотворчий, виконавчий та представницький характер); 2) чітка нормативна регламентація відповідної компетенції; 3) мета створення та функціонування останніх спрямовано на виконання таких функцій як: адміністрування, законотворчість та представництво; 4) мають функціональну та інституціональну самостійність; 5) повноваження стосуються управлінських, моніторингових та координаційних повноважень у сфері реалізації державної податкової політики; 6) територіальність, що передбачає управління, моніторинг та координацію суб'єктів, які мають галузеву та предметну компетенцію на певній території; 7) мають адміністративну правосуб'єктність в зазначеній сфері тощо.

Ключові слова: державна податкова політика, суб'єкт загальної компетенції, система державних інституцій, адміністративна правосуб'єктність, державний бюджет, економічне зростання, інвестиційний клімат.

The scientific article draws attention to the fact that the general competence of the entities that implement the state tax policy is characterized by the affinity of the basic tasks assigned to them and the presence of interdisciplinary coordination, with the help of which it becomes possible to achieve the goal of the tax policy.

It was determined that the general subjects of the implementation of state tax policy in Ukraine should be understood as the relevant system of state institutions, which, having different legal nature, are endowed with administrative legal personality in the relevant territory for the management, monitoring and coordination of subjects, which are endowed with sectoral and subject competence with the aim of filling the state budget, ensuring a high level of population welfare, economic growth and the attractiveness of the investment climate in Ukraine.

The characteristics (characteristics) inherent in the general subjects of implementation of the state tax policy are formulated: 1) they have different legal nature of activity (legislative, executive and representative nature); 2) clear normative regulation of the relevant competence; 3) the purpose of creation and operation of the latter is aimed

at performing such functions as: administration, law-making and representation; 4) have functional and institutional independence; 5) powers relate to management, monitoring and coordination powers in the sphere of implementation of state tax policy; 6) territoriality, which involves the management, monitoring and coordination of entities that have branch and subject competence in a certain territory; 7) have administrative legal personality in the specified area, etc.

Key words: *state tax policy, subject of general competence, system of state institutions, administrative legal personality, state budget, economic growth, investment climate.*

Постановка проблеми. Складна геополітична ситуація, не могла не вплинути на стан економіки в усіх Європейських країнах, а отже і на стан економічного розвитку Української держави, що стало поштовхом для дослідження ролі та особливостей діяльності загальних суб'єктів реалізації державної податкової політики. Наголосимо, що ефективна податкова політика надає можливість по-перше, забезпечити виконання всіх взятих на себе державою зобов'язань соціального та оборонного спрямування; по-друге, сприяє підтриманню балансу між публічними та приватними інтересами в сфері отримання прибутку; по-третє, виступає індикатором інвестиційної активності як з боку внутрішніх так і зовнішніх інвесторів. Досягнення цього можливо за умови злагодженої та системної роботи усіх суб'єктів, які мають повноваження у сфері формування та реалізації державної податкової політики. Особливої уваги в цьому контексті потребують ті суб'єкти, які не маючи предметної компетенції саме в питаннях реалізації державної податкової політики впливають на стан її формування, маючи універсальні (загальні) компетентності.

Зауважимо, що питання саме інституціональної складової забезпечення державної податкової політики в якості окремого монографічного дослідження не вивчалось, а розглядалось в рамках більш загальної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доцільно вказати, що діяльності загальних суб'єктів реалізації державної податкової політики в Україні було присвячено праці вчених, серед яких: В. Б. Авер'янов, В. Л. Андрущенко, О. О. Бандурка, В. Т. Білоус, Ю. П. Битяк, О. О. Бригінця, О. Д. Василик, В. М. Гарашук, О. В. Джафарова, О. Ю. Дубовик, М. П. Кучерявенко, С. М. Левчуко, Н. А. Літвін, І. С. Мироненко, В. І. Мельник, Р. В. Миронюк, І. Л. Райнін, Л. А. Савченко, В. І. Теремецький, О. П. Угровецький, В. П. Хомутенко, С. О. Шатрава та багато інших.

Мета статті спрямована на визначення особливостей діяльності суб'єктів, які наділені загальною компетенцією щодо реалізації державної податкової політики в Україні.

Виклад основного матеріалу. В попередніх наукових публікаціях нами було виокремлено коло суб'єктів, які за своїми компетентностями відносяться до загальних, а саме: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації, військово-цивільні адміністрації тощо.

Спробуємо спираючись на норми діючого законодавства проаналізувати загальні компетентності кожного із виокремлених нами суб'єктів. Звернення до ст. 75 Конституції України свідчить, що Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади України. Тобто виходячи з цього, остання є ключовим (основним) суб'єктом її формування, оскільки це впливає з її повноважень, які визначені ст. 85.

Зауважимо, що Верховна Рада України приймає ключові нормативно-правові акти щодо реалізації державної податкової політики серед яких: Податковий та Митний Кодекси України, Закони України «Про Державний бюджет на 2021 рік», «Про інвестиційну діяльність», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про захист економічної конкуренції», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та ряд інших. До цієї групи загальних повноважень ВР України щодо формування державної податкової політики можна віднести затвердження концептуальних та стратегічних документів, які стосуються загальнодержавних програм економічного розвитку та затвердження рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України.

До загальних управлінських повноважень ВР України щодо саме реалізації державної податкової політики можна віднести *контрольні повноваження*, які стосуються: 1) виконання Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про стан його виконання; 2) діяльності Кабінету Міністрів України в цілому та Міністра фінансів України, як члена уряду, який відповідальний саме за реалізацію податкової політики; 3) використання позик і економічної допомоги, що надається іноземними державами, банками та міжнародними фінансовими організаціями; 4) інших видів діяльності за якими передбачено парламентський контроль; 5) діяльності

всіх державних інституцій, керівників підприємств, установ та організацій незалежно від їх підпорядкування і форм власності в частині реалізації державної податкової політики в рамках депутатського запиту [1; 2]. Також можна виділити кадрові повноваження, які стосуються призначення та звільнення високопосадовців (Голови Національного банку України та складу Ради Національного банку України, а також Міністра фінансів України), які очолюють галузеві інституції, які тим чи іншим способом задіяні в реалізації державної податкової політики.

Особливої уваги потребує така організаційна форма роботи Верховної Ради України як – комітети. Згідно Закону України «Про комітети Верховної Ради України» останні утворюються з числа народних депутатів України для здійснення організаційної, законопроектної та контрольної роботи [3]. В контексті нашого дослідження цікавими є повноваження Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики, а також його підкомітету – діяльності податкових органів.

Предметами віданнями Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики є: 1) система оподаткування, загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі), місцеві податки та збори, інші доходи бюджетів неподаткового характеру, а також страхові нарахування на фонд оплати праці; 2) організація та діяльність податкових органів; 3) податкові пільги; 4) податковий борг та/або податкові зобов'язання; 4) митна справа та митні тарифи; 5) діяльність митних органів; 6) законодавче регулювання ринку спирту, алкоголю і тютюну; 7) оподаткування та діяльність державних лотерей і грального бізнесу [4].

Отже, Верховна Рада України будучи єдиним законотворчим органом в державі виконує ряд інших, так би мовити управлінських функцій, як-то: контрольна, кадрового погодження, моніторингова, загального нагляду (створення тимчасових спеціальних комісій для), а також правоохоронну – розслідування (створення тимчасових слідчих комісій) питань, які становлять суспільний інтерес. Виходячи з цього можна зробити висновок, що останню можна віднести до суб'єктів публічного адміністрування. На підтвердження цього наведемо позицію іноземного дослідника, який наголошує що публічна адміністрація пов'язана, насамперед, з державним сектором і включає центральну державну адміністрацію (законодавча, виконавча та судова влада), місцеву адміністрацію та самоврядування, адміністрацію організацій з ідеальними цілями (тобто таких, що відображають публічні цілі та задовольняють публічні потреби й інтереси), адміністрацію державних та громадських підприємств, адміністрацію міжнародних публічних організацій [5, с. 14–15]. Таким чином віднесення Верховної Ради України до суб'єктів, які мають загальні компетентності щодо реалізації державної податкової політики є цілком обґрунтованим.

Характеристику наступного суб'єкта, який має загальні компетентності щодо реалізації державної податкової політики доцільно розпочати з наведення позиції П. О. Угровецького. Так дослідник наголошує на тому, що не треба ідеалізувати теорію розподілу державної влади. Нині ця теорія зазнала суттєвих доповнень. Якщо, навіть, узяти до уваги чинну Конституцію України, то побачимо, що вона в систему органів механізму держави, поряд з законодавчими, виконавчими органами та органами правосуддя, включає і самостійні форми, види державної діяльності з владними повноваженнями, а саме: виборчу діяльність, діяльність Президента України, а також діяльність прокуратури України, яким у Конституції України приділено окремі розділи, відповідно III, V, VII [6, с. 17]. Виходячи з наведеної позиції, Президента України доцільно віднести до суб'єктів, які мають загальні компетентності щодо реалізації державної податкової політики. Спробуємо обґрунтувати зазначену позицію, спираючись на норми чинного законодавства. Так, згідно ст. 106 Конституції Президент України виконує такі повноваження [1]:

- забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави [1]. Зазначені повноваження мають загальний вплив і на реалізацію податкової політики, оскільки податкова політика є складовою національної безпеки [7], а економічний суверенітет забезпечує державну незалежність;

- представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України [1]. Виконуючи представницькі функції Президент України, представляє нашу державу на різних міжнародних площадках, що впливає на інвестиційну привабливість нашої держави та залучення різного роду інвестиційних та грантових позик від інших держав та фінансових установ, що на пряму впливає на податкову політику держави;

- зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції. Виходячи з того, що Кабінет Міністрів України є одним із ключових суб'єктів реалізація державної

податкової політики то повноваження Президента зупиняти дію актів (які можуть містити норми щодо врегулювання окремих податкових відносин) свідчить про те, що останній впливає на реалізацію податкової політики;

– очолює Раду національної безпеки і оборони України, яка будучи дорадчим органом при Президентові України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони [1]. Як приклад наведемо рішення Ради національної безпеки і оборони від 11 серпня 2021 року, яким прийнято документ «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2026 року» [8], в якому питанням податкової політики приділено достатньо уваги. Зауважимо, що питання податкової політики в актах, які приймаються РНБО, а вводяться в дію Указом Президента України мають вагомий масив;

– кадрові повноваження Президента України в частині призначення на посаду та звільнення з посади половини складу Ради Національного банку України, присвоєння вищих спеціальних звань та класних чинів, нагородження президентськими відзнаками та нагородами. Зазначені повноваження є різновидом повноважень публічного адміністрування та свідченням того, що інститут Президентства України об'єднує в собі різні за правовою природою компетентності, що робить останній дієвим інструментом реалізації податкової політики держави тощо.

Найбільш численну групу суб'єктів щодо реалізації державної податкової політики, які мають загальні компетентності складають центральні та територіальні органи виконавчої влади на чолі з Кабінетом Міністрів України.

Саме Кабінет Міністрів відіграє ключову роль в питаннях як формування так і реалізації державної податкової політики, про це прямо наголошено в Конституції України [1], Законах України «Про Кабінет Міністрів України» [9], «Про центральні органи виконавчої влади» [10] та ряд інших.

Передумовою окреслення загальної компетенції Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної податкової політики є аналіз позицій вчених адміністративного та конституційного права, які останню поділяють на види. Як наголошує О. В. Совгіря компетенцію органів виконавчої влади необхідно поділяти на реальну (закріплену в компетенційних актах щодо кожного діючого органу) та потенційну (виявляється в повному обсязі у завданнях та функціях держави) [11, с. 159–165]. На думку І. Л. Райніна, основним критерієм розмежування є характер компетенції, який відображає потребу делегування повноважень органу виконавчої влади та може бути пов'язаний з певними соціально-економічними, політичними, правовими та організаційними чинниками державного управління [12, с. 127]. Беручи до уваги висловлені позиції та трансформуючи останні на предмет дослідження зробимо проміжний висновок, що компетенція Кабінету Міністрів України, що визначена статтею 116 є так би мовити є потенційною тобто формулюється виходячи із завдань та функцій держави. А реальною є та, що визначена Законом України «Про Кабінет Міністрів України».

До потенційної загальної компетенції Кабінету Міністрів України слід віднести наступну:

– забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

– забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики;

– розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, розвитку України;

– забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

– розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;

– організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

– спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади [1; 9].

Перелік наведених повноважень характеризують Кабінет Міністрів України, саме як орган, який здійснює загальне керівництво (публічне адміністрування) всіма сферами суспільного розвитку в цілому та у сфері податкової політики зокрема. Останні умовно можна поділити на: нормотворчі; контрольні; координаційні; моніторингові; кадрові та організаційні. Тобто можна зробити таке припущення, що саме в Конституції України визначена компетенція Кабінету Міністрів України, яка за змістом є потенційною та відображає призначення цієї державної інституції в механізмі держави та включає до змісту предмети відання та повноваження.

При цьому в Законі України «Про Кабінет Міністрів України» мова йде окремо про *компетенцію та повноваження*. Це свідчить, що останні не є тотожними. Не занурюючись в теоретичний аналіз змісту зазначених категорій, зауважимо, що повноваження є більш вузьким поняттям аніж компетенція та відображають конкретні право обов'язки Кабінету Міністрів України.

Стаття 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [9] має назву: «Основні повноваження Кабінету Міністрів України». При цьому всі повноваження згруповані в залежності від певної сфери регулювання суспільних відносин. Повноваження щодо реалізації державної податкової політики віднесені до повноважень у *сфері економіки, фінансів, трудових відносин, зайнято ті населення, трудової міграції, оплати та охорони праці*. Це цілком зрозуміло, оскільки питання оподаткування, сплати податків напряму пов'язано зі сферою економіки і становить основу економічного розвитку будь-якої держави.

Потребує також уваги компетенція місцевих державних адміністрацій, які згідно ст. 118 Конституції України здійснюють виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі [1]. Обласна державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці – області, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною обласною радою. За допомогою обласних і районних адміністрацій, діючих за територіальним принципом, вищі за державною ієрархією органи виконавчої влади України (Президент України, Кабінет Міністрів України, а також міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, мають можливість здійснювати свої функції у сфері державного управління на місцях. Обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям підпорядковуються відповідно районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації [12, с. 141].

Звернення до норм Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [13] свідчить, що компетенція місцевих державних адміністрацій поділена на загальні повноваження (Глава 1) та галузеві повноваження (Глава 2). Першу групу повноважень складають потенційні повноваження, які дублюються із тими, що закріплені в Конституції України та визначають мету та призначення останніх в системі органів виконавчої влади. При цьому в статті 13 зазначеного Закону мова йде про питання, що вирішуються місцевими державними адміністраціями та перераховуються відповідні сфери суспільних відносин. Такий підхід до формулювання повноважень місцевих державних адміністрацій вбачається нам не коректним, оскільки не розкриває зміст останніх.

При цьому галузеві повноваження місцевих державних адміністрацій сформульовані спираючись на предмети відання, які були визначені в загальних повноваженнях та розкривають конкретні управлінські дії зазначених суб'єктів щодо реалізації державної податкової політики. Вважаємо, що в Законі України «Про місцеві державні адміністрації» не коректно сформульовано назву Глави 1 «Повноваження місцевих державних адміністрацій», оскільки зміст цієї глави розкриває саме предмети відання місцевих державних адміністрацій, виходячи із яких формуються повноваження останніх. Відповідно і виокремлення галузевої компетенції місцевих державних адміністрацій не має під собою ні якого сенсу, оскільки її просто не має. Місцеві державні адміністрації наділені загальними компетентностями суб'єкта управління на певній адміністративно-територіальній одиниці, тобто виконують такі управлінські повноваження як: контроль, нормотворчість (підзаконна), адміністрування, координація, узгодження тощо.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, спробуємо сформулювати ознаки (характерні риси), що притаманні загальним суб'єктам реалізації державної податкової політики: 1) мають різну правову природу діяльності (законотворчий, виконавчий та представницький характер); 2) чітка нормативна регламентація відповідної компетенції; 3) мета створення та функціонування останніх спрямовано на виконання таких функцій як: адміністрування, законотворчість та представництво; 4) мають функціональну та інституціональну самостійність; 5) повноваження стосуються управлінських, моніторингових та координаційних повноважень у сфері реалізації державної податкової політики; 6) територіальність, що передбачає управління, моніторинг та координацію суб'єктів, які мають галузеву та предметну компетенцію на певній території; 7) мають адміністративну правосуб'єктність в зазначеній сфері тощо.

Під загальними суб'єктами реалізації державної податкової політики в Україні будемо розуміти відповідну систему державних інституцій, які маючи різну правову природу, наділені адміністративною правосуб'єктністю на відповідній території щодо керівництва, моніторингу та координації суб'єктів, які наділені галузевою та предметною компетенцією з метою наповнення державного бюджету, забезпечення високого рівня добробуту населення, економічного зростання та привабливості інвестиційного клімату в Україні.

Таким чином, загальна компетенція суб'єктів, що реалізують державну податкову політику характеризується спорідненістю базових завдань, якими останні наділені та наявністю у них міжгалузевої координації, за допомогою яких, стає можливими досягти мети податкової політики.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 № 2790-ХІІ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2790-12>
3. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/116/95-%D0%B2%D1%80>.
4. Комітет Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/commBillProcIdMain/5296?current=1>.
5. Лахижа М. Дефініція поняття «публічна адміністрація» в Республіці Болгарія. *Публічне управління: теорія та практика* : зб. наук. пр. асоціації докторів наук з державного управління. Харків : ДокНаукДержУпр. Вип. 3 (11). 2012. С. 13-16.
6. Угровецький П. О. Адміністративні акти органів прокуратури : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 195 с.
7. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
8. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року : рішення РНБО від 11.08.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21/sp:max50:nav7:font2#Text>
9. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.
10. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>.
11. Совгиря О. В. Загальні питання компетенції Кабінету Міністрів України : конституційно-правовий аспект. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 4 (8). С. 159–165.
12. Райнін І. Л. Адміністративно-правові засади управління розвитком регіону : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 503 с.
13. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/586-14>.

**ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ
СУДОВИХ ПРОЦЕДУР В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

**PROSPECTIVE DIRECTIONS FOR IMPROVING THE ADMINISTRATIVE
AND LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF COURT PROCEDURES
IN THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY OF UKRAINE**

Наголошено, що впровадження судових процедур в національне адміністративне судочинство, що призведе до відправлення якісного фахового правосуддя європейського зразка та позитивно вплине на успішне завершення судової реформи. Концептуальний аналіз особливостей реалізації судових процедур в адміністративному судочинстві на різних його етапах дозволив дійти висновку про недосконалість окремих судових процедур і відсутність детального правового регулювання механізму їх реалізації. З огляду на зазначене визначено основні тенденції удосконалення адміністративно-правового регулювання реалізації судових процедур в адміністративному судочинстві:

1) впровадження в адміністративно-процесуальне законодавство терміну «судової процедури» та створення відповідного правового підґрунтя їх реалізації, тобто легальне закріплення засад, випадків і умов реалізації таких процедур. Втілення даного напрямку не може обмежуватись виключно закріпленням відповідної дефініції в КАСУ; вказана дефініція має бути інтегрована у профільне законодавство таким чином, щоб створити передумови для реалізації низки процесуальних дій, спрямованих на досягнення конкретного юридичного результату;

2) удосконалення судових процедур, спрямованих на вирішення спору до судового розгляду, зокрема врегулювання спору за участю судді, шляхом: а) правової консолідації медіації та процедури врегулювання спору за участю судді, тобто введення терміну «судова медіація», що надасть можливість поширити на останню законодавчі основи здійснення медіації, в розумінні Закону України «Про медіацію» (принципів і етичних норм медіації, вимог до медіатора, підготовки до її проведення); б) популяризації цієї процедури, в тому числі завдяки розгляду можливості запровадження переліку (категорій) адміністративних справ, які в обов'язковому порядку повинні бути вирішені за судовою процедурою врегулювання спору за участю судді; в) забезпечення набуття суддями та кандидатами на посади суддів спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного врегулювання спору.

Особливу увагу приділено недолікам адміністративних процедур, спрямованих на врегулювання судового спору без його безпосереднього розгляду в судовому засіданні, та пропозиція щодо їх усунення. Сформульовано пропозиції щодо внесення змін та доповнень до чинного законодавства, зокрема до КАСУ та Закону України «Про медіацію», врахування яких дозволить запровадити дієвий механізм реалізації судових процедур в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: *судова процедура, правова природа, правове регулювання, адміністративне судочинство, медіація, адміністративне законодавство, удосконалення.*

It was emphasized that the introduction of judicial procedures into the national administrative judiciary, which will lead to the delivery of high-quality professional justice of the European model and will positively affect the successful completion of the judicial reform. A conceptual analysis of the peculiarities of the implementation of court procedures in administrative proceedings at its various stages made it possible to come to the conclusion about the imperfection of certain court procedures and the lack of detailed legal regulation of the mechanism of their implementation. In view of the above, the main trends in the improvement of administrative and legal regulation of the implementation of court procedures in administrative proceedings have been determined:

1) the introduction of the term "court procedures" into the administrative and procedural legislation and the creation of the appropriate legal basis for their implementation, that is, the legal establishment of the principles, cases and conditions for the implementation of such procedures. The implementation of this direction cannot be limited solely to fixing the appropriate definition in the CAS; the specified definition must be integrated into the relevant legislation in such a way as to create prerequisites for the implementation of a number of procedural actions aimed at achieving a specific legal result;

2) improvement of court procedures aimed at resolving a dispute before a trial, in particular dispute settlement with the participation of a judge, by means of: a) legal consolidation of mediation and dispute settlement procedures with the participation of a judge, that is, the introduction of the term "court mediation", which will provide an opportunity to extend to the latter legislative basis for mediation, in the sense of the Law of Ukraine "On Mediation" (principles and ethical norms of mediation, requirements for a mediator, preparation for its conduct); b) popularization of this procedure, including due to consideration of the possibility of introducing a list (categories) of administrative cases that must be resolved by a judicial dispute settlement procedure with the participation of a judge; c) ensuring that judges and candidates for the positions of judges acquire special knowledge, abilities and skills necessary for effective settlement of disputes.

Particular attention is paid to the shortcomings of administrative procedures aimed at settling a legal dispute without its direct consideration in a court session, and a proposal for their elimination. Proposals for amendments and additions to the current legislation, in particular to the CASU and the Law of Ukraine "On Mediation", have been formulated, the consideration of which will allow the implementation of an effective mechanism for the implementation of court procedures in administrative proceedings.

Key words: *judicial procedure, legal nature, legal regulation, administrative proceedings, mediation, administrative legislation, improvement.*

В Україні наразі тривають активні трансформаційні процеси у багатьох сферах суспільно-правових відносин, не виключенням серед яких, зокрема, є перманентний процес судової реформи в цілому та адміністративної юстиції зокрема. У розрізі зазначеного вважаємо за доцільне акцентувати увагу, що з моменту прийняття КАСУ до нього було внесено більше ніж 100 змін та навіть викладено у новій редакції від 03.10.2017 [1]. Зазначене, на перший погляд, може свідчити про нібито «постійні пошуки негативу у судовій системі» [2]. Втім, на наше переконання, це не зовсім так. Справа у тому, що розвиток суспільних відносин потребує постійного удосконалення нормативно-правового регулювання. Крім того, як вірно відмічає О.І. Корчинський, проведення судової реформи є однією з «вимог Європейського Союзу до України у питанні зближення національного законодавства із законодавством Європейського Союзу» [3]. Зазначене цілком логічно випливає зі змісту Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженої указом Президента України від 11.06.2021 № 231/202 [4]. Зокрема «метою Стратегії щодо удосконалення системи правосуддя є визначення основних напрямів та пріоритетів подальшого удосконалення законодавства України про судоустрій, статус суддів та судочинство у взаємозв'язку та взаємодії із іншими інститутами правосуддя для практичного утвердження принципу верховенства права, ефективного і справедливого судочинства, зміцнення функціональних основ організації судової влади відповідно до стандартів захисту прав людини та цінностей, визначених Конституцією України та міжнародно-правовими зобов'язаннями України» [4].

У розрізі удосконалення адміністративно-правового регулювання реалізації судових процедур Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки

передбачено: «встановлення для окремих, визначених законом, категорій справ обов'язкового досудового порядку врегулювання спорів з використанням медіації та інших практик; опрацювання питання щодо запровадження інституту мирового судді; запровадження у справах адміністративного судочинства досудових процедур адміністративного оскарження з розширенням можливостей застосовування досудових та позасудових процедур врегулювання спорів; запровадження та розвиток інституту медіації; удосконалення процедури врегулювання спору за участю судді» [4]. Необхідно підкреслити, що вказаний документ містить не тільки заходи з оптимізації судових процедур, а також передбачає реалізацію великої кількості управлінських і адміністративних заходів щодо: роботи Верховного суду України, місцевих судів і судочинства взагалі; удосконалення діяльності суддівського врядування та матеріально-технічного забезпечення; оптимізації судів з іншими органами державного влади, місцевого самоврядування та населенням тощо. Між тим, питання про врегулювання судового спору та медіацію посідає одне з центральних місць у вказаній Стратегії. Тому, досліджуючи тенденції удосконалення адміністративно-правового регулювання реалізації судових процедур в національному адміністративному судочинстві, вважаємо за необхідне, насамперед, розглянути недоліки адміністративних процедур, спрямованих на врегулювання судового спору без його безпосереднього розгляду в судовому засіданні.

Концептуальний аналіз особливостей реалізації судових процедур в адміністративному судочинстві на різних його етапах дозволив дійти висновку про недосконалість окремих судових процедур і відсутність детального правового регулювання механізму їх реалізації. Яскравим прикладом окресленої проблематики є здійснення процедур, спрямованих на вирішення спору до судового розгляду, насамперед, мова йде про альтернативу медіації – процедуру врегулювання спору за участю судді.

Окремі норми адміністративного процесуального законодавства, в частині врегулювання спору до судового розгляду (Глава 4 Розділ 2 КАСУ [5]), фактично залишаються «мертвими нормами права». Така ситуація переважно обумовлена двома факторами: по-перше, суддя, як правило, не має спеціальних навичок, необхідних для урегулювання конфлікту, адже він звик до іншої діяльності – тлумачення та застосування норм права, а не до пошуку компромісу між сторонами; по-друге, важко реалізувати таку процедуру, коли стороною спору є суб'єкт, наділений державно-владними повноваженнями, які самі по собі не передбачають яких-небудь поступок. Більш того, іноді суд сам необгрунтовано ототожнює різні процедури врегулювання спорів, наприклад, в своїй Ухвалі Івано-Франківський окружний адміністративний суд від 27.12.2018 № 809/1290/17 вказує, що така процедура одночасно є і досудовим врегулюванням публічно-правового спору, і врегулюванням спору за участю судді, і примиренням сторін. Про таку позицію суду свідчать наступні положення вказаного документу: «ухвалою Івано-Франківського окружного адміністративного суду 14.11.2017 зупинено провадження в справі № 809/1290/17 до закінчення процедури досудового врегулювання публічно-правового спору»; «таким чином, враховуючи вимоги статті 188 Кодексу адміністративного судочинства України, оскільки сторони у справі № 809/1290/17 досягли примирення та звернулися до суду із заявою про примирення, слід припинити врегулювання спору за участю судді та поновити провадження у даній справі»; «21.02.2018 фізична особа-підприємець ОСОБА_1 звернувся до суду з заявою про поновлення провадження в даній справі з мотивів досягнення сторонами примирення. Одночасно, позивачем подано до суду заяву про примирення, підписану позивачем та відповідачем» [6]. Вважаємо, що наведений вище факт, як і наявність так званих «мертвих приписів» адміністративно-процесуального законодавства, не сприяє підвищенню рівня якості національної нормативно-правової бази.

Зі свого боку, забезпечення реального втілення процедури врегулювання спору за участю судді, на нашу думку, потребує її переосмислення та зміни законодавчого підходу щодо реалізації процедури медіації. Необхідно визнати, що врегулювання спору за участю судді за своєю суттю є тією ж медіацією, яка здійснюється в судовому порядку. Таким чином, вказана процедура та процедура медіації має більше схожого, ніж відмінного, а тому доцільно говорити про «класичну медіацію» в розумінні Закону України «Про медіацію» та судову медіацію, тобто процедуру врегулювання спору за участю судді. Подібна практика існує в Сполучених Штатах Америки, де «на початку ХХІ ст. вже існувала серйозна законодавча база для медіації, діяли сотні організацій, що надають послуги АВС, практикували тисячі професійних медіаторів. У всіх без винятку штатах були засновані програми судової медіації, які передбачали цілий набір моделей медіації – від добровільної до суворо обов'язкової» [7, с. 228]. Визнання двох різних видів медіації – судової та позасудової, передбачає, що на позасудову медіацію повинні поширюватись законодавчі положення, які регулюють судову медіацію. Разом із тим, необхідно визнати, що це неможливо,

оскільки медіація здійснюється незалежним суб'єктом (арбітром), що має ґрунтовні професійні навички, зокрема на оплатній основі тощо. У свою чергу, це суперечить п. 1 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції», який забороняє суддям «займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України» [8]. В даному випадку розподіл медіації на два види та виокремлення судової медіації має на меті не ототожнення цих процедур, а виведення процедури врегулювання спору за участю судді на новий рівень, який передбачає наявність у суддів певної кваліфікації, а також утвердження правових і морально-етичних засад її реалізації.

Закон України «Про медіацію» містить низку важливих основоположних настанов, які стосуються: принципів її здійснення (ст. 4); вимог до медіатора (ст. 9), їх професійної підготовки (ст. 10) та етичних норм (ст. 13); підготовки до проведення медіації, яка може стати основою для проведення суддею процедури врегулювання спору (ст. 16) [9]. Надалі, доцільно коротко розглянути зміст вказаних положень для розуміння їх стратегічної важливості для проведення медіації та схожих за своїм змістом процедур.

Так, медіація ґрунтується на принципах: добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації. Їх дотримання дозволяє вирішити спір, не порушуючи приватних інтересів сторін конфлікту, сти мулювати їх до компромісу та знизити емоційну напруженість. Кваліфікаційні вимоги до медіатора передбачають необхідність останньому пройти базове спеціальне навчання в Україні чи за кордоном, наприклад в Українському Центрі Медіації та переговорів [10] або в Американському інституті медіації (American Institute of Mediation) [11], а інші вимоги в повному обсязі корелюються з посадою судді.

Зазвичай навчання на курсах медіації здійснюється на оплатній основі, проте в нашому випадку необхідно забезпечити можливість отримання суддею специфічних навичок на безоплатній основі. Вважаємо, що це можливо шляхом впровадження в освітні програми підготовки фахівців у галузі права, зокрема суддів, спеціальних предметів на кшталт «Медіація» чи «Основи медіації» обсягом не менше 90 годин. В результаті успішного проходження подібних курсів кандидат на посаду судді зможе отримати необхідні навички, опанувати способи проведення медіації, з'ясувати специфіку реалізації процедур, що передбачають врегулювання спору за допомогою третьої особи, в тому числі судді. Необхідно додати, що опанування вказаних навчальних предметів (курсів) можливе як у процесі отримання вищої освіти, так і під час проходження курсів підвищення кваліфікації. За умови впровадження нових дисциплін для освітньо-кваліфікаційних програм правників, зокрема суддів, потребує зміна змісту ст. 10 Закону України «Про медіацію», зокрема доповнення ч. 2 вказаної статті п. 2 наступного змісту:

«Якщо навички медіатора були здобуті особою в закладі вищої освіти або під час проходження курсів підвищення кваліфікації в обсязі, що відповідає ч. 1 цієї статті, інформація про це відображається у додатку до диплому про вищу освіту або в сертифікаті про підвищення кваліфікації».

У статті 13 профільного закону про медіацію закріплене зобов'язання медіатора дотримуватись норм професійної етики, які закріплені в кодексах професійної етики медіатора. З приводу останніх Л.Д. Романадзе зазначає, що «професійні кодекси етики є не тільки уособленням зобов'язань перед клієнтами, оберегом інтересів професійної спільноти, але й висловленням призначення та філософії певної професії, а також її визначальних рис. Професійний кодекс етики явно та відверто виголошує професійні норми, втілюючи колективну свідомість професії та засвідчуючи визнання моральних засад» [12, с. 18]. З метою формування вичерпного розуміння про зміст норм професійної етики медіатора розглянемо деякі спеціальні кодекси. Наприклад, Європейський кодекс етики медіаторів встановлює такі засади як: компетентність, незалежність, безсторонність і конфіденційність, а також регламентує окремі правила здійснення процедури медіації [13]. К.С. Токарева зазначає, що у «пункті «Угода про медіацію, процес, врегулювання» містяться положення, які дають можливість виокремити принцип старанності медіатора. Старанність полягає у вжитті медіатором всіх заходів щодо розуміння сторонами всіх положень та умов угоди про медіацію, належному проведенні процедури, дотриманні справедливості процесу, поінформованості сторін щодо будь-яких аспектів порядку проведення процедури тощо» [14, с. 76].

На нашу думку, всі перераховані вищі вимоги до медіатора повинні ставитись і до судді, який здійснює процедуру врегулювання спору, зважаючи на схожість даної процедури з процесом медіації. У свою чергу, це дозволить створити передумови для забезпечення кваліфікованого та

об'єктивного врегулювання спору компетентним суддею. Наразі жодна із ключових засад медіації не поширюється ані на суддю, ані на процес врегулювання спору. У зв'язку з цим вважаємо, що з метою поширення вказаних засад безпосередньо на процес врегулювання спору необхідно ввести в національне законодавства термін «судова медіація», що дозволить поширити окремі положення медіації на врегулювання спору за участю судді, тобто судову медіацію. Для цього пропонуємо доповнити ст. 3 Закону України «Про медіацію» ч. 4 такого змісту:

«Судова медіація у адміністративних, цивільних і господарських справах, тобто врегулювання спору за участю судді, здійснюється згідно з правилами та вимогами, передбаченими процесуальним законодавством із додержанням приписів статей 4, 9, 10, 13, 16 цього Закону».

У випадку ведення терміну «судова медіація» відповідних змін потребує і процесуальне законодавство, зокрема адміністративне, в частині введення ідентичного терміну для позначення процедури врегулювання спору за участю судді. Для цього необхідно змінити назву відповідної глави КАСУ: «Глава 4. Врегулювання спору за участю судді» на «Глава 4. Судова медіація». Також доцільно викласти ст. 184 КАСУ в такій редакції:

«Стаття 184. Засади та підстави проведення судової медіації

1. Судова медіація, тобто врегулювання спору за участю судді, здійснюється в порядку, передбаченому цим Кодексом і Законом України «Про медіацію».

2. Судова медіація (врегулювання спору за участю судді) проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті.

3. Проведення врегулювання спору за участю судді не допускається:

1) в адміністративних справах, визначених главою 11 розділу II цього Кодексу, за винятком справ, визначених статтею 267 цього Кодексу, та типових справ;

2) у випадку вступу у справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору».

Вважаємо за доцільне наголосити на необхідності популяризації судової медіації (врегулювання спору за участю судді), зокрема шляхом запровадження обов'язку вирішувати окремі адміністративні справи сам за допомогою вказаного способу. Звичайно виключно на теоретичному рівні неможливо з'ясувати всі категорії адміністративних справ, які доцільно вирішувати поза межами розгляду в судовому засіданні, оскільки виважений перелік таких справ вбачається за можливе встановити лише шляхом аналізу специфіки вирішення кожної з категорій адміністративних справ, що вимагає здійснення низки організаційних заходів, наприклад, проведення консультацій з суддями адміністративних судів. У той же час, на нашу думку, в першу чергу необхідно розглянути можливість обов'язкового застосування судової медіації в адміністративних справах щодо визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними чи визнання такою його бездіяльності. Підкреслимо, що саме в цих категоріях справ присутній людський фактор, а тому є місце для людських відносин, незважаючи на те, що їм однозначно притаманний публічний характер. Більш того, в даному випадку необхідно розраховувати на адекватну поведінку особи, наділеної державно-владними повноваженнями. Тобто така особа повинна адекватно оцінювати свою професійну діяльність і вміти визнавати власні помилки, адже це буде формувати позитивне ставлення громадян до конкретного суб'єкта, наділеного державно-владними повноваженнями, та безпосередньо органу, який він представляє.

З іншої сторони необхідно розуміти, що будь-яке, навіть очевидно необхідне реформування певної сфери суспільно-політичної діяльності, зокрема її інституційної складової, нерозривно пов'язано з ризиками існування правових прогалин та, як результат, недоліків у правозастосовчій діяльності відповідних держаних (самоврядних) органів.

Таким чином для підвищення ефективності будь-якої діяльності першочергове значення має удосконалення її правового регулювання, оскільки аспект правозастосовчої діяльності стає реальним, тобто діючим, лише за умови, коли він всебічно врегульований в нормативно-правових актах, коли чітко визначено об'єкти впливу, а для суб'єктів цієї діяльності деталізовано зміст компетенції.

Продовжуючи досліджувати тенденції удосконалення судових процедур в адміністративному судочинстві, за допомогою методу індукції можемо дійти висновку про необхідність закріплення так званого правового підґрунтя судових процедур у профільному нормативно-правовому акті – КАСУ.

Подальша деталізація судових процедур в КАСУ потребує уточнення можливості їх здійснення в різних формах адміністративного судочинства, в окремих адміністративних справах і т. п. Для цього, на нашу думку, можна взяти за основу класифікацію судових процедур,

запропоновану нами у попередніх наукових працях. Зокрема, на законодавчому рівні також необхідно закріпити можливість їх проведення: як в межах загального, так і в межах спрощеного позовного провадження; у всіх адміністративних справах (загальних, малозначних, типових, зразкових, термінових і складних); на стадіях порушення адміністративної справи, підготовки її до судового розгляду та розгляду по-суті, оскарження та перегляду судових рішень, а також різних етапах стадій адміністративного процесу (відкриття розгляду справи по суті, з'ясування обставин справи та дослідження доказів, судових дебатів, ухвалення судових рішень).

Наразі, коли держава пройшла більшу частину шляху євроінтеграції та реалізувала велику кількість реформ, спрямованих на оновлення роботи державних інституцій, необхідно зосередитись на іншій, не менш важливій, частині вказаного процесу, а саме адаптації національного законодавства до правових засад Європейського Союзу. Справа в тому, що оптимізація роботи органів державної влади та місцевого самоврядування на будь-якому рівні не може бути забезпечена та реалізована без належного нормативно-правового закріплення. З-поміж різноманітних сфер державного регулювання, систематичне реформування здійснюється в системі органів юстиції взагалі та адміністративному судочинстві зокрема. Мету реформування національного судочинства свого часу було закріплено в Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженій указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015, яка полягала у: «практичній реалізації принципів верховенства права і забезпечення кожного права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом. Реформа має забезпечити функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини» [15]. При чому досягнення окресленої мети забезпечується, з одного боку, завдяки підвищенню рівня якості кадрового забезпечення, а з іншого – удосконаленню процесу судочинства. За таких умов визначення тенденцій удосконалення адміністративно-правового регулювання реалізації судових процедур в адміністративному судочинстві є важливою проміжною ціллю успішної реалізації судової реформи, а отже і частиною євроінтеграційного процесу.

Підсумовуючи наведене вище, вважаємо за можливе визначити такі основні тенденції удосконалення адміністративно-правового регулювання реалізації судових процедур в адміністративному судочинстві.

1. Впровадження в чинне адміністративно-процесуальне законодавство терміну «судові процедури» та створення відповідного правового підґрунтя їх існування, тобто легальне закріплення засад, випадків і умов реалізації таких процедур.

Важливо наголосити, що втілення даного напрямку не може обмежуватись виключно закріпленням відповідної дефініції в КАСУ. Вказана дефініція має бути інтегрована у профільне законодавство таким чином, щоб створити передумови для реалізації низки процесуальних дій, спрямованих на досягнення цілі – конкретного юридичного результату.

2. Удосконалення судових процедур, спрямованих на вирішення спору до судового розгляду, зокрема врегулювання спору за участю судді, шляхом:

– правової консолідації медіації та процедури врегулювання спору за участю судді, тобто введення терміну «судова медіація», що надасть можливість поширити на останню законодавчі основи здійснення медіації, в розумінні Закону України «Про медіацію» (принципів і етичних норм медіації, вимог до медіатора, підготовки до її проведення);

– популяризації цієї процедури, в тому числі завдяки розгляду можливості запровадження переліку (категорій) адміністративних справ, які в обов'язковому порядку повинні бути вирішені за судовою процедурою врегулювання спору за участю судді;

– забезпечення набуття судьями та кандидатами на посади суддів спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного врегулювання спору.

Розглянуті вище тенденції удосконалення адміністративно-правового регулювання реалізації судових процедур в адміністративному судочинстві можна умовно поділити на правові та організаційні. Характеризуючи правові тенденції, зазначимо, що вони стосуються внесення змін, насамперед до КАСУ, щодо закріплення нормативних засад реалізації судових процедур, а також узгодження цих положень із іншими правовими актами, що прямо чи опосередковано стосуються проведення судових процедур (наприклад, профільного закону про медіацію). Так звані, правові тенденції також повинні забезпечувати інший, не менш важливий, напрям оптимізації адміністративно-правового регулювання реалізації судових процедур – організаційний. Даний напрям передбачає проведення комплексу заходів, які сприяють підвищенню якості судових процедур, наприклад: проведення підвищення кваліфікації для суддів з основ медіації чи організація

консультацій з фахівцями в галузі права з метою вироблення переліку адміністративних справ, які підлягають обов'язковому досудовому врегулюванню спору.

Такі тенденції разом із іншим положеннями та висновками даного дослідження, на нашу думку, можуть стати правовою основою впровадження судових процедур в національне адміністративне судочинство, що призведе до відправлення якісного фахового правосуддя європейського зразка та позитивно вплине на успішне завершення судової реформи.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів (Розділи 1-3): закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n6636>
2. Міненкова Н., Ларенко В. Суд починається з поваги. Якщо люди вважають суддю гуманним, справедливим і об'єктивним – це найкраща оцінка його діяльності. *Закон і Бізнес*. 2009. № 5. URL: <http://www.zib.com.ua>
3. Корчинський О.І. Правові засади організації адміністративного судочинства в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2018. 185 с.
4. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
6. Ухвала Івано-Франківського окружного адміністративного суду № 72464650 від 27.02.2018 у справі № 809/1290/17. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/72464650/>
7. Кисельова Т. С. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11-12. С. 225-236.
8. Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n26>
9. Про медіацію: закон України від 16.11.2021 № 1875-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
10. Український центр медіації та переговорів. URL: <https://ukrmediation.com.ua/ua/presentr/kodeks-etyky-mediatora/2-kodeks-etyky-mediatora>
11. American Institute of Mediation. URL: <http://www.americaninstituteofmediation.com/pg16.cfm>
12. Романадзе Л. Д. Універсальний кодекс етики медіатора: утопія чи реальність? *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2021. № 1. С. 14-22.
13. Європейський кодекс етики медіатора. URL: https://decisionlab.com.ua/DLfiles/European_Code_of_Conduct_for_Mediators_UA.pdf
14. Токарева К.С. Теоретико-правовий аналіз етичних засад діяльності медіатора. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3-4. С. 70-79.
15. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>

УДК 351.75 (477) (042.4)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.14>

КОПАН О.В., МЕЛЬНИК В.І.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИСТОЯННЯ АКТУАЛЬНИМ ЗАГРОЗАМ У СФЕРІ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ**ORGANIZATIONAL AND LEGAL SUPPORT OF COUNTERACTION TO CURRENT THREATS IN THE SPHERE OF PUBLIC SECURITY AND PUBLIC ORDER**

У статті розкрито організаційно-правові механізми підвищення ефективності публічного адміністрування у сфері забезпечення громадської безпеки і порядку. Детально розглянуто процеси становлення та розвитку організаційно-правових форм діяльності правоохоронних органів, законодавчі засади визначення їх мети, головних завдань, напрямів, принципів і пріоритетів. Комплексно використано соціально-правові категорії, які характеризують процеси забезпечення громадської безпеки і порядку, що дозволило розглянути механізм публічного адміністрування у відповідній сфері. Забезпечення громадської безпеки і порядку передбачає організацію та реалізацію заходів щодо забезпечення життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, їх захисту національних інтересів від впливу загроз. Тому організаційно-правове, фінансове, матеріально-технічне забезпечення громадської безпеки і порядку є частиною компетенції вповноважених суб'єктів та являє собою можливість забезпечення особистої і майнової безпеки громадян, поваги до їх честі, гідності, підтримання громадського спокою, створення сприятливих умов для нормального функціонування підприємств, установ, організацій. Публічне адміністрування у цій сфері здійснюється з метою об'єднання зусиль органу місцевого самоврядування, правоохоронних органів, профільних суб'єктів господарської діяльності різних форм власності, громадських організацій та громадськості для забезпечення додержання конституційних прав і свобод громадян, їх особистої безпеки, громадського порядку та запобігання злочинності в Україні. Зроблено акцент на проблемах організаційно-управлінського забезпечення правоохоронної діяльності, запобігання злочинам проти громадської безпеки та порядку. На теоретико-управлінському рівні вирішено питання вдосконалення взаємодії правоохоронних органів з населенням і громадськими формуваннями в сільській місцевості. Розглянуто шляхи вдосконалення організації діяльності правоохоронних органів. Доведено необхідність комплексного використання сил і засобів поліції як основної служби, яка забезпечує публічний (громадський) порядок. Розкрито напрями вдосконалення професійної діяльності посадових осіб, діяльність яких пов'язана з забезпеченням громадського порядку.

Ключові слова: стратегія забезпечення громадської безпеки і порядку, суб'єкт забезпечення громадської безпеки і порядку, правоохоронні органи, поліція, попередження злочинності.

The article is devoted the exposure of organizational and legal mechanisms for increasing the efficiency of public administration in the sphere of public security and public order. The processes of formation and development of organizational and legal forms of law enforcement agencies, legislative principles for determining their

© КОПАН О.В. – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності (Національна академія внутрішніх справ)

© МЕЛЬНИК В.І. – кандидат юридичних наук, викладач кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення (Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту)

purpose, main tasks, directions, principles and priorities are considered in detail. The socio-legal categories that characterize the processes of ensuring public security and public order are comprehensively used, which made it possible to consider the mechanism of public administration in the relevant sphere. Ensuring public security and public order involves the organization and implementation of measures to ensure the interests, rights and freedoms of a person and citizen vital to society and the individual, as well as their protection of national interests from the influence of threats. Therefore, the organizational, legal, financial, material and technical provision of public security and order is part of the competence of authorized subjects and is an opportunity to ensure the personal and property security of citizens, respect for their honor and dignity, maintaining public peace, creating favorable conditions for normal functioning enterprises, institutions, organizations. Public administration in this area is carried out with the aim of combining the efforts of local self-government bodies, law enforcement agencies, specialized business entities of various forms of ownership, public organizations and the public to ensure compliance with the constitutional rights and freedoms of citizens, their personal safety, public order and prevention crime in Ukraine. Emphasis is placed on the problems of organizational and managerial support of law enforcement activities, prevention of crimes against public security and public order. At the theoretical and managerial level, the issue of improving the interaction of law enforcement agencies with the population and public formations. The ways of improving the organization of law enforcement agencies are considered. The necessity of complex use of forces and means of the police as the main service that ensures public order is proved. The directions of improvement of professional activity of officials, whose activity is connected with ensuring public order, are revealed.

Key words: *strategy of ensuring public security and public order; subject of ensuring public security and public order; law enforcement agencies, police, crime prevention.*

Актуальність теми. Захист прав і свобод людини і громадянина гарантується Конституцією України. Сьогодні проблема забезпечення реалізації, охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів громадян набула особливої актуальності.

Очевидно, що для кожного суб'єкта забезпечення громадської безпеки актуальним є питання здійснення організаційних заходів, спрямованих на реалізацію своїх функцій у цій сфері. Для цього необхідно враховувати загальну для кожного з суб'єктів сукупність заходів, виконання яких дозволяє досягти необхідного рівня ефективності захисту національних інтересів від впливу загроз.

Практика діяльності щодо забезпечення громадської безпеки і порядку свідчить, що важливою передумовою її забезпечення на певній території є, насамперед, урахування місцевих особливостей, чітка організація та управління силами і засобами, можливість отримання своєчасної й достовірної інформації про вчинені правопорушення, оперативного реагування на неї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливу увагу в організації реалізації науково-практичної системи, призначенням якої є попередження злочинності, приділяють питанням посилення ролі органів поліції, як уповноваженого державного органу, основним завданням якого є саме забезпечення громадської безпеки і порядку.

У вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі аналізу питання сутності та значення діяльності поліцейського завжди приділялася значна увага, оскільки забезпечення громадської безпеки і порядку на адміністративній дільниці є важливою умовою запобігання злочинам і адміністративним правопорушенням. У різні роки дослідженням цього питання займалися такі вчені, як В. Б. Авер'янов, М. І. Ануфрієв, В. О. Басс, С. О. Безсмертний, Ю. П. Битяк, А. М. Васильєва, В. В. Галуцько, І. П. Голосніченко, Є. В. Додін, О. Ю. Дрозд, В. В. Заросило, М. І. Іншин, В. В. Коваленко, О. В. Копан, С. О. Короєд, В. І. Курило, В. І. Олефір, А. М. Подоляка, Ю. І. Рижмаренко, В. Д. Сущенко, Н. О. Ярмиш та інші.

Праці зазначених учених мають вагомe значення для юридичної науки, водночас проблема сутності профілактичної роботи правоохоронців на території є багатогранною та однозначно невирішеною у контексті забезпечення охорони публічного (громадського) порядку.

Розглянемо сутність профілактичної роботи правоохоронця в аспекті заходів по реалізації стратегії попередження злочинів.

Метою статті є дослідження організаційно-правових механізмів застосування інноваційного підходу при вирішенні питань щодо підвищення ефективності протистояння актуальним загрозам у сфері громадської безпеки і порядку.

Виклад основного матеріалу. Організаційно-правовий компонент правоохоронної діяльності проявляється в тому, що суб'єкти забезпечення громадської безпеки і порядку повинні мати в своєму розпорядженні науково-практичну систему соціального управління, що дозволяє їм ефективно впливати на оперативну ситуацію в населених пунктах, які ними обслуговуються, та прилеглих до них територіях, тобто науково-практичну систему державного регулювання суспільних відносин, стратегію державного управління у певній сфері соціальної активності – стратегію профілактики правопорушень у сфері громадської безпеки і порядку.

Державна політика у сфері профілактики правопорушень в Україні реалізується силами безпеки, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами та громадськістю, діяльність яких набуває цільового спрямування та узгодженості завдяки нормативно-правовим актам, якими регулюються суспільні відносини у цій сфері. Так, Постановою КМУ від 08 серпня 2012 р. № 767 було затверджено План заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, пунктом 22 якого, зокрема, передбачалась:

- координація заходів, спрямованих на виконання загальнодержавних і регіональних програм у правоохоронній сфері;
- здійснення з урахуванням специфіки регіонів та стану криміногенної ситуації спільних заходів щодо профілактики правопорушень та усунення причин і умов, що призвели до їх вчинення, і взаємодії місцевих органів виконавчої влади та правоохоронних органів;
- подання центральними та місцевими органами виконавчої влади пропозицій з питань удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності у сфері забезпечення законності та правопорядку, додержання прав і свобод громадян [1].

На жаль, продовження відповідна практика затвердження КМУ Плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень після 2015 року не отримала.

Для формування державної стратегії профілактики правопорушень важливе значення має відпрацювання переліку науково визначених загроз, які представляють небезпеку для життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина.

Небезпечним для загального стану правопорядку як в країні загалом, так і в окремих регіонах є наявність таких загрозливих тенденцій, як: послаблення профілактичних заходів; деформація моральних цінностей і спотворення правосвідомості особистості; занепад культури і втрата суспільних цінностей та зацікавленості до знань і праці, зростання невпевненості в собі, завтрашньому дні, виникнення почуття роздратування та агресивності. Також, до них можна віднести негативний вплив соціальних суперечностей, економічних криз, політичної нестабільності у суспільстві, що створюють для людей певні труднощі та недоліки, тим самим, породжуючи антигромадську мотивацію і злочинну поведінку.

Поряд з факторами, які мають місце на загальнонаціональному рівні, конкретна адміністративно-територіальна одиниця може зіштовхуватись зі специфічними процесами, які спроможні негативно впливати на стан захищеності життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина. Окрім кризових процесів, що відбуваються у соціально-економічному становищі, наявності демографічних й культурологічних проблем, недосконалої системи постпенітенціарного супроводження осіб, звільнених з місць позбавлення волі, наявні значні соціальні перевантаження, які призводять до поширення правопорушень.

Науково визначено, що протидія злочинності – це цілеспрямована діяльність, яка полягає у реагуванні на криміногенні фактори і на вчинені злочини, й залежить від властивостей злочинності, а також від тих криміногенних факторів, що її породжують.

З прийняттям Закону України «Про національну безпеку України» [2] в загальнодержавній системі регулювання суспільних відносин щодо забезпечення громадської безпеки і порядку має існувати така науково-практична система, як Стратегія громадської безпеки – документ довгострокового планування, що розробляється на основі Стратегії національної безпеки України за результатами огляду громадської безпеки і визначає напрями державної політики щодо гарантування захищеності життєво важливих для держави, суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, цілі та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних загроз.

Стратегія протидії злочинності як правовий феномен характеризується такими ознаками: по-перше, становить систему теоретичних положень, сукупність політико-правових ідей, розрахованих на довгострокову перспективу;

по-друге, визначає загальну орієнтацію діяльності щодо протидії злочинності, фундаментальні цілі й довгострокові завдання, основні напрями цієї діяльності;

по-третє, виходить з вимог системи об'єктивних законів у сфері протидії злочинності [3, с. 497–499].

Цій проблемі приділяє увагу О. М. Литвинов, який стверджує, що загальнодержавна стратегія протидії злочинності повинна розроблятися з урахуванням об'єктивних закономірностей криміногенної ситуації не тільки в країні, а й у регіонах. Інакше вона може виявитися недостатньо ефективною і малоприсадибною для застосування [4, с. 377–387].

Науковими дослідженнями доведено, що попередження злочинності визначається, насамперед, розробкою загальних заходів попередження злочинності, які мають бути спрямовані на підвищення рівня та якості життя населення, належне правове виховання, усунення причин підвищеної маргіналізації.

Також доведено, що ефективність протидії злочинності значною мірою залежить від розвитку правової бази створення суб'єктів профілактики побутової злочинності, організаційного й фінансового забезпечення формування системи таких органів.

Недостатність вивчення та обліку процесів, які відбуваються в різних умовах її функціонування, особливостей злочинності, що тут формується, призводить до відсутності належної віддачі від вжитих заходів щодо зміцнення правопорядку [5, с. 51–58].

Поділяємо позицію, висловлену В. К. Грищуком з приводу законодавчого забезпечення ефективного запобігання злочинності. На переконання науковця, запобігання злочинності може бути ефективним тільки тоді, коли воно здійснюється на міцній правовій основі. Розвиток законодавства має бути тісно пов'язаний з реформами в економіці, політичній і соціальній сферах, з міжнародними зобов'язаннями України, потребою суспільства у зменшенні негативних явищ, що порушують його належну життєдіяльність [5, с. 51–58].

До організаційних факторів вироблення адекватних заходів щодо протидії злочинності віднесено необхідність урахування, поряд з іншими чинниками, розміру населеного пункту, його віддаленості від великого міста, можливості транспортного та іншого зв'язку з ним.

Також на забезпечення практичної реалізації стратегії протидії злочинності позитивно впливає висока політична активність населення, підвищення правової культури та правосвідомості.

За таких умов, місцеві органи самоврядування матимуть достатні можливості впливу на злочинні прояви силами громадських формувань. Допомога силам безпеки, іншим державним органам, органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам з боку громадських формувань реально сприяє боротьбі з протизаконними діями окремих осіб. Метою роботи таких формувань є допомога у охороні громадського порядку та профілактика злочинів і правопорушень. Сьогодні, як ми переконаємося нижче, такі громадські формування створено у багатьох населених пунктах, ними здійснюється патрулювання поселень; проведення профілактичної роботи в закладах освіти; співпраця з дільничним офіцером поліції; проведення роз'яснювально-виховної роботи з громадянами, які приїжджають на заробітки.

Виходячи із загальних засад організації соціального управління, завдання протидії злочинності покладається на сили безпеки, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб.

Стратегія попередження злочинності передбачає такий напрям правоохоронної діяльності, як індивідуальна профілактична робота, що передбачає впровадження заходів безпеки щодо своєчасного викриття осіб, від яких можливо очікувати вчинення злочинів, їх облік, систематичне спостереження за їхньою поведінкою та способом життя й вжиття необхідних заходів з метою недопущення з їхнього боку правопорушень (особи, звільнені з місць позбавлення волі; засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; особи, які зловживають алкоголем і на цьому ґрунті порушують громадський порядок; «важкі» підлітки та батьки, котрі негативно впливають на виховання дітей і т. ін.).

Зазначимо, що успішна реалізація стратегії попередження злочинності передбачає взаємодію місцевих органів виконавчої влади, правоохоронних органів, громадських формувань з охорони громадського порядку та населення.

Важливою формою реалізації стратегії попередження злочинності місцевими громадами на рівні обласних рад є прийняття ними рішень «Про регіональну програму забезпечення громадського порядку та громадської безпеки на період до 2021 року». Цими рішеннями суб'єкти забезпечення громадської безпеки і порядку опікуються питаннями протидії загрозам, які впливають на стан правопорядку на територіях місцевих громад.

Варто зазначити, що в науковій літературі сучасні дослідники визначають кримінологічну профілактику як попередження негативного впливу криміногенних факторів (причин та умов) безвідносно до конкретного злочину [6, с. 108]. Так, на думку О. М. Джужи, розрізнення понять «попередження», «профілактика» та «запобігання» є надуманим, таким, що суперечить буквальному змісту вказаних слів. Адже кожне з них означає одне й те саме: щось упередити, не допустити. Всі ці слова є взаємозамінними синонімами. Тому заходи рівнозначно можуть бути або попереджувальні, або профілактичні, або запобіжні, або превентивні. Так само діяльність однаково може бути або попереджувальна, або профілактична, або запобіжна, або превентивна. Все це – одне й те саме. В основу ж розмежування попереджувальної діяльності за рівнями, напрямками, видами має бути покладений аналіз її змісту, а не вживання в одних випадках терміна «попередження», а в інших – «профілактика» [6, с. 110].

Профілактика не має на увазі конкретний злочин, а забезпечується через попередження криміногенних ситуацій, їх усунення, послаблення дії криміногенних факторів, захисту об'єктів від посягань тощо. Разом з тим запобігання злочинів спрямоване на перешкодження здійсненню злочинного наміру конкретної особи до початку посягання на стадіях виявлення наміру або готування до злочину. Припинення спрямоване на злочинну діяльність, що вже розпочалася та має за мету забезпечити ненастання її шкідливих наслідків [7, с. 141–142].

Профілактика не тотожна попередженню злочинності. Вони співвідносяться як вид із родом. Профілактика становить одну з частин попередження, що по широті й глибині впливу випереджає здатності впливати на джерела, кореневу систему злочинності [8, с. 12]. У зв'язку з цим поняття профілактики можна розуміти як у вузькому, так і широкому сенсі.

У широкому розумінні – це діяльність, спрямована на абсолютне недопущення злочинів. У вузькому значенні під профілактикою розуміють діяльність, по-перше, щодо виявлення та усунення детермінант конкретних злочинів; по-друге, виявлення осіб, здатних до вчинення злочинів, і проведення з ними відповідної роботи.

Профілактика у широкому розумінні підпорядкована завданням боротьби зі злочинністю як явищем, у вузькому – попередженню конкретних злочинів з боку окремих осіб. На індивідуальному рівні профілактика злочинів включає також їх відвернення і припинення. Коли попереджувальна діяльність стає малоефективною, тоді й виникає потреба у відверненні чи припиненні злочину. Відвернення застосовується на стадії готування до злочину, а припинення – на стадії замаху на злочин. Таким чином, попередження (профілактика) і відвернення та припинення злочинів тісно взаємопов'язані. Всі вони підпорядковані загальним завданням боротьби зі злочинністю [6, с. 110].

Профілактика злочинів відрізняється від інших видів соціального управління своєю цілеспрямованістю на зміцнення безпеки, правоохоронюваних цінностей – інтересів держави, суспільства, прав і свобод громадян – шляхом усунення факторів, які детермінують злочинні дії.

Отже, узагальнюючи викладене, необхідно зазначити, що профілактика та попередження злочинів є складною, багаторівневою системою діяльності державних органів, громадських організацій і формувань, посадових осіб та інших працівників – представників цих органів, установ, організацій і формувань, а також окремих громадян, які здійснюють антикриміногенний вплив на соціальні об'єкти з метою недопущення порушень.

Виходячи зі змін, які відбуваються у соціальному середовищі, правовому полі України, узагальнивши досвід науки і практики запобігання злочинності, профілактики правопорушень, вбачається доцільним формування такої науково-практичної системи, як стратегія профілактики правопорушень. Відповідна система повинна охоплювати питання забезпечення громадської безпеки і порядку у сукупності. Процес її розробки має відбуватися шляхом теоретичного і практичного напрацювання методології забезпечення суб'єктами громадської безпеки і порядку, захисту життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що стратегія попередження правопорушень виступає тією науково-практичною системою, сукупністю методів і прийомів, застосування якої дозволяє реалізувати завдання попередження загроз національній безпеці України в аспекті забезпечення громадської безпеки і порядку у певній місцевості, як невід'ємної складової виконання

покладених на сили безпеки, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськість пріоритетних завдань по захисту життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина. Разом з тим, виходячи з положень ЗУ «Про національну безпеку України», в державі повинно бути розроблено Стратегію громадської безпеки, що формально відокремлює стратегічні питання забезпечення громадської безпеки від забезпечення громадського порядку. Однак, на наш погляд, з огляду на об'єктивну обумовленість цих двох понять, що підтверджується положеннями цього ж Закону України, в рамках забезпечення національної безпеки країни, питання забезпечення громадського порядку можуть бути частково охоплені Стратегією громадської безпеки.

Правоохоронна система України повинна сприймати відповідну Стратегію як необхідний механізм, застосування якого сприятиме забезпеченню ефективності їхньої діяльності за основними напрямками. Стратегія дозволить досягти організаційно-правового узгодження питань реалізації завдань правоохоронців в аспекті адміністративно-правових, кримінально-процесуальних, оперативних форм діяльності.

Організаційна конструкція, яка поєднує зусилля у сфері забезпечення громадської безпеки і порядку, має бути визначена як цивільний сектор безпеки, функціональність якого забезпечується шляхом розробки політики, стратегії та доктрини діяльності суб'єктів забезпечення громадської безпеки і порядку.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 № 767. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/767-2012-%D0%BF>
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
3. Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью / науч. ред. В. Н. Бурлаков, Б. В. Волженкин. Санкт-Петербург: Изд. Дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. С. 497–499.
4. Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 377–387.
5. Грищук В. К. Методологічні проблеми правової реформи. *Концепція розвитку законодавства України*: матер. наук.-практ. конф. Київ, 1996. С. 51–58.
6. Джужа О. М., Кондратьев Я. Ю., Кулик О. Г., Михайленко П. П. та ін. Кримінологія: підруч. для студ. вищих навч. закл. / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
7. Зелинский А. Ф. Криминология: курс лекций / Ун-т внутр. дел. Харьков: Прапор, 1996. 260 с.
8. Алексеев А. И., Герасимов С. И., Сухарев А. Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы: монография. Москва: Изд-во НОРМА, 2001. 496 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.15>

КРАВЧУК Т.Г.

**ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
НА ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ РІВНІ****PRINCIPLES OF ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE
AT THE TERRITORIAL LEVEL**

Акцентовано увагу на важливості з'ясування сутності категорії «принципи діяльності Національної поліції України на територіальному рівні». Здійснено аналіз семантико-етимологічного значення, а також наукові підходи щодо тлумачення терміну «принципи». Наголошено, що здійснення завдань, реалізація повноважень і функцій, у цілому адміністративно-правового статусу Національної поліції України на територіальному рівні має ґрунтуватися на певних керівних засадах, що мають слугувати сталими орієнтирами функціонування відповідних суспільних відносин у межах яких діє даний правоохоронний орган. Встановлено, що, закріплюючи принципи діяльності органів і підрозділів Національної поліції України на територіальному рівні, законодавець забезпечує як їх дотримання, чітке і правильне застосування його адресатами, так і можливість застосувати до винних в його порушенні осіб санкції. Зазначено, що діяльність Національної поліції України, в тому числі на територіальному рівні, може ґрунтуватися виключно на принципах закріплених на рівні положень законів України. З'ясовано значення принципів діяльності Національної поліції України на територіальному рівні, що знаходить свій прояв у тому, що вони: є фундаментальними засадами функціонування даного правоохоронного органу; слугують вектором та орієнтиром такої діяльності, визначають її загальний характер; вказують на її головні риси й спекти; є непорушними правилами, оскільки відступ від них означає неправомірність такої діяльності. Запропоновано під принципами діяльності Національної поліції України на територіальному рівні розуміти визначену в приписах Конституції та законах України сукупність основоположних і керівних засад, на основі яких органи Національної поліції України здійснюють свої завдання, реалізують повноваження та функції у відповідному напрямку в межах окремих адміністративно-територіальних одиниць держави.

Ключові слова: Національна поліція України, територіальний рівень, правоохоронний орган, діяльність, принципи, засади.

Attention has been focused on the importance of clarifying the essence of the category “principles of activity of the National Police of Ukraine at the territorial level”. An analysis of the semantic and etymological meaning has been carried out, as well as scientific approaches to the interpretation of the term “principles”. It has been emphasized that the implementation of tasks, the implementation of powers and functions, in general, the administrative and legal status of the National Police of Ukraine at the territorial level should be based on certain guiding principles, which should serve as permanent guidelines for the functioning of the relevant social relations within which this law enforcement body operates. It has been installed that, establishing the principles of the activities of the bodies and units of the National Police of Ukraine at the territorial level, the legislator ensures both their observance, clear and correct application by its addressees, and the possibility of applying sanctions to persons guilty of its violation. It has been noted that the activity of the National Police of Ukraine, including at the territorial level, can be based exclusively on the principles fixed at the level of the provisions of the laws of Ukraine. It has been clarified the significance of the principles

of the National Police of Ukraine at the territorial level, which is manifested in the fact that they: are the fundamental principles of the functioning of this law enforcement body; serve as a vector and reference point of such activity, determine its general character; indicate its main features and characteristics; are inviolable rules, since deviation from them means the illegality of such activity. It has been suggested that the principles of the National Police of Ukraine at the territorial level should be understood as a set of fundamental and guiding principles defined in the provisions of the Constitution and laws of Ukraine, on the basis of which the bodies of the National Police of Ukraine carry out their tasks, exercise powers and functions in the appropriate direction within the boundaries of individual administrative and territorial units of the state.

Key words: *National Police of Ukraine, territorial level, law enforcement agency, activities, principles, foundations.*

Постановка проблеми. Здійснення завдань, реалізація повноважень і функцій, у цілому адміністративно-правового статусу Національної поліції України на територіальному рівні має ґрунтуватися на певних керівних засадах, що мають слугувати сталими орієнтирами функціонування відповідних суспільних відносин у межах яких діє даний правоохоронний орган. Адже недарма принципом прийнято позначати своєрідний вектор, який визначає напрямок розвитку чогось-небудь [1, с. 221]. На значенні й необхідності визначення принципів функціонування відповідних інституцій неодноразово наголошували вчені-правознавці у своїх дослідженнях, незалежно від їх напрямів. З огляду на що вбачається актуальним питання про визначення, систематизацію й характеристику принципів діяльності Національної поліції України на територіальному рівні.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання про принципи функціонування правоохоронних органів узагалі та Національної поліції України зокрема часто обирається вченими в якості предмета наукових досліджень. Наприклад, окреслену проблематику піднімали в своїх напрацюваннях такі науковці, як В.В. Аброськін, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, М.В. Джафарова, А.Т. Комзюк, В.В. Крикун, В.В. Майоров, О.А. Падалка, В.Б. Пчелін, О.Ю. Салманова, В.В. Сокурєнко, С.О. Шатрава й інші. Однак не всі питання знайшли свого вирішення. Зокрема, не вироблено єдиного наукового підходу до розуміння сутності, значення й особливостей принципів діяльності Національної поліції України на територіальному рівні.

Метою статті є встановлення сутності принципів діяльності Національної поліції України на територіальному рівні.

Виклад основного матеріалу. Авторський колектив підручнику «Адміністративне право» цілком слушно підкреслюють той факт, що принципи є провідною категорією в адміністративному праві всіх континентальних європейських країн. У принципах зміст права розкривається поглиблено, у них безпосередньо виявляється сутність права, його основи, закономірності суспільного життя, тенденції та потреби [2, с. 39]. Принципу притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. Принцип є джерелом багатьох явищ або висновків, що відносяться до нього, як дія до причини або як наслідки до підстави [3, с. 110]. Значення принципів права як загальних, так і певної галузі (інституту) права, важко переоцінити. Вони важливі як для теоретичної діяльності, пов'язаної з побудовою певної системи права та її розвитком і вдосконаленням, так і для практичної – для перетворення вимог правових приписів у реальну діяльність суб'єктів права, у їх правомірну поведінку [4, с. 117]. Наголошуючи на значенні принципів права, авторський колектив підручнику «Загальна теорія держави і права» зазначає, що вони:

- мають властивість вищої імперативності, загальності, універсальності, значущості, їм притаманні стійкість і стабільність протягом невизначено тривалого часу;
- спрямовують розвиток і функціонування всієї правової системи;
- зумовлюють напрямки правотворчої, правозастосовної та інших форм юридичної діяльності;
- виступають найважливішим критерієм законності дій громадян, посадових осіб та інших суб'єктів права;
- сприяють заповненню прогалін у праві;
- забезпечують підвищення рівня правосвідомості в суспільстві [5, с. 198].

При цьому слід відмітити, що особливого значення принципи набувають і в контексті характеристики правового статусу та в цілому діяльності відповідного державного, в тому числі

Національної поліції України на територіальному рівні. На такому положенні справ, зокрема, наголошує О.Ю. Оболенський в навчальному посібнику «Державна служба». На думку вченого, важливість і необхідність детального аналізу принципів у цілому та принципів діяльності державних органів, зокрема пояснюється тим, що останні об'єктивно:

- визначають сутність державного органу, його найважливіші риси;
- висвітлюють загальний характер діяльності посадових і службових осіб;
- встановлюють закономірності в системі організації та функціонування державних органів;
- обумовлюють значущість, законність і соціальну цінність правовідносин, що виникають у системі адміністративних процесуальних правовідносин;
- закріплюють зазначені аспекти в нормах правового інституту функціонування державних органів [6, с. 119].

З огляду на що, вирішення завдання із з'ясування сутності принципів діяльності Національної поліції України на територіальному рівні, встановлення її характеристика найважливіших з них, є необхідним у контексті дослідження адміністративно-правових засад функціонування даного правоохоронного органу. Досліджуючи сутність категорії «принцип» вчені відмічають, що вона має довготривалу історію й своїми коренями сягає ще давніх часів [7, с. 88]. Підтвердженням цього служить її етимологічний, який свідчить про те, що категорія «принцип» вживається ще в латинській мові в значенні «*principium*», що може буквально бути перекладено як основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [8, с. 17]. Цікаво відмітити той факт, що й досі в сучасній українській мові слово «принцип» вживається в схожому значенні, зокрема його тлумачать як:

- особливість, покладена в основу створення або здійснення чогось;
- основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку;
- переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці основний закон якої-небудь точної науки;
- правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства тощо [9, с. 1125].

Тобто категорією «принцип», як і раніше, прийнято позначати щось основоположне, головне, те на чому ґрунтується певне явище або здійснюється відповідна діяльність. Так само дану категорію використовують і в юриспруденції. Зокрема, вчені-правознавці розкривають її сутність наступним чином:

- керівна ідея, базове та визначально перше положення, основне правило поведінки, центральне поняття, основа системи [10, с. 74];
- основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації [3, с. 110];
- основне, найзагальніше, вихідне положення, засіб, правило, що визначає природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [8, с. 17];
- об'єктивно властиве відправне начало, незаперечна вимога (позитивне зобов'язання), що ставиться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів [1, с. 221];
- відправні ідеї, основні засади, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання [11, с. 66];
- загальновизнані положення, яким властива незаперечність, загальнообов'язковість, потенційна можливість їх дотримання за допомогою заходів державного примусу [12, с. 30].

У цілому погоджуючись з наведеними вище позиціями стосовно розуміння сутності категорії «принцип», вважаємо за необхідне відмітити притаманний їм всім без виключення недолік – відсутність у них згадок щодо нормативно-правової об'єктивізації відповідних принципів. Зокрема, під час дослідження адміністративно-правових засад громадського контролю за правоохоронною діяльністю в Україні О.Д. Терещук цілком слушно відмічає той факт, що основоположне правило слід розцінювати принципом лише тоді, коли воно має характер обов'язковості, що, у свою чергу, забезпечується різними засобами [13, с. 244]. Провідним серед таких засобів є об'єктивізація основоположного правила як принципу в нормах законодавства. Такого висновку можна дійти хоча б за допомогою аналізу традиційного розуміння сутності норми права. Таке розуміння, наприклад, наведено в у виданні «Популярна юридична енциклопедія», в якій

зазначено, що норма права являє собою офіційне, формально визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, яке встановлюється або санкціонується державою, охороняється нею від порушень, направлене на регулювання найбільш важливих суспільних відносин і охорону соціальних цінностей шляхом встановлення юридичних прав і обов'язків суб'єктів права [14, с. 269]. Закріплюючи відповідні принципи, в тому числі діяльності органів і підрозділів Національної поліції України на територіальному рівні, законодавець забезпечує як їх дотримання, чітке і правильне застосування його адресатами, так і можливість застосувати до винних в його порушенні осіб санкції.

З огляду на що для нас більш вірними виглядають ті позиції щодо розуміння сутності принципів відповідної діяльності, у змісті яких підкреслено їх нормативне закріплення. Прикладом чого може слугувати позиція Д.А. Шевченко, на думку якого принципами є система нормативно закріплених стійких і постійних ідей, що мають об'єктивно-суб'єктивний, фундаментальний та основний характер, що відображають сутність права [15, с. 1015]. Більш розширений підхід до розуміння сутності принципів пропонує О.М. Бондаренко, визначаючи їх через призму застосування до державного управління. На думку науковця, принципи державного управління – це фундаментальні істини, позитивні закономірності, керівні ідеї, основні положення, норми поведінки, що відображають закони розвитку відносин управління, сформульовані у вигляді певного наукового положення, закріпленого переважно у правовій формі, на основі якого будується і функціонує апарат державного управління [16, с. 228]. Разом із тим, на нашу думку, вказівка вченим на те, що принципи закріплюються переважно в правовій формі, по відношенню до функціонування органів державної влади є некоректною. Зокрема, відповідно до ч 2 ст. 19 Основного Закону України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [17]. При цьому, згідно з ч. 1 ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року, поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України [18]. Іншими словами, діяльність Національної поліції України, в тому числі на територіальному рівні, може ґрунтуватися виключно на принципах закріплених на рівні положень законів України.

Висновки. Отже, принципи діяльності Національної поліції на територіальному рівні є фундаментальними засадами функціонування даного правоохоронного органу; слугують вектором та орієнтиром такої діяльності, визначають її загальний характер; вказують на її головні риси й спектри; є непорушними правилами, оскільки відступ від них означає неправомірність такої діяльності. З огляду на що, під принципами діяльності Національної поліції України на територіальному рівні пропонуємо розуміти визначену в приписах Конституції та законах України сукупність основоположних і керівних засад, на основі яких органи Національної поліції України здійснюють свої завдання, реалізують повноваження та функції у відповідному напрямку в межах окремих адміністративно-територіальних одиниць держави.

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник; видання 2-е, перероблене і доповнене. Харків: Еспада, 2009. 752 с.
2. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галуцько В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон: «ОЛДІ-ПЛЮС», 2018. 446 с.
3. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5: П – С. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2003. 736 с.
4. Шмаленя С.В. Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних справ: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Запоріжжя, 2008. 238 с.
5. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.
6. Оболенський О.Ю. Державна служба: навчальний посібник. Київ: «КНЕУ», 2003. 344 с.
7. Пчелін В.Б. Поняття та значення принципів організації адміністративного судочинства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 4 (20). С. 88–93.
8. Колодій А.М. Принципи права України: монографія. Київ: «Юрінком Інтер», 1998. 208 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.] К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

10. Іншин М.І. Правове регулювання службово-трудової діяльності державних службовців як особливої категорії зайнятого населення України: навчальний посібник. Харків: Вид-во «ФІНН», 2010. 672 с.
11. Козюбр М.І. Загальна теорія права: підручник. Київ: Ваіте. 2015. 392 с.
12. Сташків Я.Я. Принципи діяльності служби дільничних офіцерів поліції та їх профілактична спрямованість. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 4 (29). Том 2. С. 30–35.
13. Терещук О.Д. Адміністративно-правові засади громадського контролю за правоохоронною діяльністю в Україні: теорія і практика: монографія. Київ: ДП Вид. дім «Персонал», 2018. 460 с.
14. Популярна юридична енциклопедія. Кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головченко... В.С. Ковальський (кер.) та ін. Київ: «Юрінком Інтер», 2002. 528 с.
15. Шевченко Д.А. Щодо категорії «принцип» у кримінальному праві. *Форум права*. 2011. № 2. С. 1013–1017.
16. Бондаренко О.М. Теорія та практика вирішення податкових спорів: концептуальні засади: дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07. Дніпро, 2020. 441 с.
17. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
18. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

УДК [342.98:35.082]

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.16>

КРАМСЬКИЙ К.С.

ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ ЩОДО НОВЕЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПАТРОНАТНОЇ СЛУЖБИ: СПРОБА ЦІННІСНО-ЗМІСТОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

LEGISLATIVE INITIATIVES ON THE AMENDMENT OF THE LEGAL REGULATION OF THE PUBLIC SERVICE OF PERSONAL CONFIDENCE SERVICE: AN ATTEMPT AT A VALUE-CONTENT INTERPRETATION

Стаття присвячена ціннісно-змістовій інтерпретації законодавчих ініціатив щодо новелізації правового регулювання патронатної служби в Україні.

У статті критично аналізуються з погляду доктринальних та інституційних засад функціонування системи патронатної служби в Україні законопроекти щодо парламентської патронатної служби, патронатної служби в органах місцевого самоврядування та патронатної служби судді, зокрема: проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо унормування оплати праці помічників суддів та секретарів судового засідання» № 5361 від 12.04.2021 року; проект Закону України «Про внесення змін до статті 34 Закону України «Про статус народного депутата України» № 3644-д від 18.09.2020 року; проект Постанови «Про внесення змін до Положення про помічника-консультанта народного депутата України» та Постанови Верховної Ради України «Про фінансове забезпечення діяльності народного депутата України» № 3645 від 12.06.2020 року; проект Закону України «Про парламентську службу» № 4530 від

© КРАМСЬКИЙ К.С. – аспірант кафедри службового та медичного права (Навчально-науковий Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка), <https://orcid.org/0000-0002-3032-5848>

21.12.2020 року; проєкт Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» № 6504 від 05.01.2022 року.

У статті обґрунтовано, що законодавчі ініціативи є важливим інструментом новелізації вітчизняного законодавства у сфері патронатної служби. Активізація інтересу суб'єктів законодавчої ініціативи до проблем, пов'язаних із вдосконаленням правового регулювання патронатної служби, свідчить про усвідомлення її важливості для забезпечення ефективного функціонування національної системи публічної адміністрації.

Водночас встановлено, що здійснені спроби є несистемними та еkleктичними, що часто призводить до появи нових правових колізій та законодавчих лакун. Подальша законопроектна діяльність у цій царині має ґрунтуватися на узгодженій цілісній візії держави щодо правової природи патронатної служби та її соціальної місії.

Автор зазначає, що вирішенню окреслених проблем може сприяти здійснення компаративно-правових досліджень у сфері патронатної служби. Апробація позитивного зарубіжного досвіду сприятиме розбудові системи патронатної служби в Україні на засадах людиноцентричності, інклюзивності та раціональності.

Ключові слова: *патронатна служба, адміністративна реформа, реформа публічної служби, модернізація системи патронатної служби, парламентська патронатна служба, патронатна служба в органах місцевого самоврядування, патронатна служба судді, секретар судового засідання, помічник-консультант народного депутата України, помічник-консультант депутата місцевої ради.*

The article is devoted to an attempt at a valuable and meaningful interpretation of legislative initiatives regarding the amendment of the legal regulation of the public service of personal confidence in Ukraine.

The scientific work critically analyzes draft laws on parliamentary public service of personal confidence, public service of personal confidence in local self-government bodies and judge public service of personal confidence from the point of view of the doctrinal and institutional foundations of the functioning of the public service of personal confidence system in Ukraine, in particular: the draft Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On the Judiciary and status of judges" regarding normalization of the remuneration of assistant judges and secretaries of the court session" No. 5361 dated April 12, 2021; the draft Law of Ukraine "On Amendments to Article 34 of the Law of Ukraine "On the Status of People's Deputy of Ukraine" No. 3644-d dated September 18, 2020; the draft of the Resolution "On Amendments to the Regulations on the Assistant Consultant of the People's Deputy of Ukraine" and the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On Financial Support of the Activities of the People's Deputy of Ukraine" No. 3645 of June 12, 2020; the draft Law of Ukraine "On Parliamentary Service" No. 4530 dated December 21, 2020; the draft Law of Ukraine "On service in local self-government bodies" No. 6504 dated January 5, 2022.

The article substantiates that legislative initiatives are an important tool for revising domestic legislation in the field of public service of personal confidence. The activation of the interest of the subjects of the legislative initiative in the problems related to the improvement of the legal regulation of the public service of personal confidence testifies to the awareness of its importance for ensuring the effective functioning of the national system of public administration.

At the same time, it was established that the attempts made are unsystematic and eclectic, which often leads to the appearance of new legal conflicts and legislative gaps. Further legislative activity in this area should be based on an agreed holistic vision of the state regarding the legal nature of the public service of personal confidence and its social mission.

The author notes that the implementation of comparative legal studies in the field of public service of personal confidence can contribute to the solution of the outlined problems. Approbation of positive foreign experience will contribute to the development of the public service of personal confidence system in Ukraine on the basis of people-centeredness, inclusiveness, and rationality.

Key words: public service of personal confidence, administrative reform, public service reform, modernization of the public service of personal confidence system, parliamentary public service of personal confidence, public service of personal confidence in local self-government bodies, public service of personal confidence of a judge, secretary of a court session, assistant-consultant of a people's deputy of Ukraine, assistant-consultant of a deputy of a local council.

Постановка проблеми. Реформа публічної служби є одним із стратегічних пріоритетів адміністративної реформи, однак законодавець не приділяв належної уваги вдосконаленню правового регулювання патронатної служби як специфічної складової публічної служби. Лише упродовж останніх трьох років було здійснено декілька спроб вдосконалити систему патронатної служби в Україні, що знайшло своє відображення в низці законопроектів. Аналіз проектів законодавчих актів дозволяє прослідкувати основні напрями новелізації законодавства у сфері патронатної служби, а також підходи до формування та реалізації державної політики у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню стану нормативно-правового регулювання патронатної служби присвячено наукові праці Коломоєць Т.О., Колпакова В.К., Приймаченка Д.В. та Приймаченка Д.Д. [1; 2; 3]. Законодавчі новели щодо поширення дії Закону України «Про запобігання корупції» на патронатних службовців розглядалися Хамходерою О.П. та Луценко О.Є. [4; 5; 6]. Симптоматично, що науковці здебільшого досліджували ретроспективно-правовий аспект або стан нормативно-правового регулювання патронатної служби. Достатня увага актуальним законодавчим ініціативам у цій сфері дослідниками не приділялася. Спробу позначення актуального переліку таких законопроектів у своїй розвідці здійснила Бабкіна А.Ю. [7]. Дослідникам зазначеної проблеми вдалося виокремити окремі колізії та лакуни у правовому регулюванні патронатної служби в Україні. Водночас потребує поглибленої уваги стратегічна візія держави щодо патронатної служби, що виражається через законопроекти, спрямовані на зміну нормативно-правового регулювання цієї сфери.

Невирішені раніше проблеми. У вітчизняній службово-правовій науці наразі не сформувалася традиція системного осмислення законопроектів, присвячених різним аспектам розвитку національної системи патронатної служби. Проект Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» та проект Закону України «Про парламентську службу» оформлюють масив нових норм і правил щодо діяльності, зокрема, патронатних службовців у сфері місцевого самоврядування та законодавчої влади. Критичне осмислення положень цих законопроектів та їх місця у системі норм адміністративного права допоможе відкоригувати подальші кроки щодо реформування системи публічної служби в Україні.

Метою статті є спроба осмислення ціннісно-змістової інтерпретації актуальних законодавчих ініціатив щодо новелізації правового регулювання патронатної служби в Україні.

Виклад основного матеріалу. Законопроекти, спрямовані на зміну нормативно-правового регулювання системи патронатної служби в Україні, можна аналізувати за хронологічним, суб'єктивним, інституційним та змістовим критеріями.

Комплексно прослідкувати тяглість і результативність таких законодавчих ініціатив допомагають у поєднанні змістовий та інституційний критерії. Завдяки чому можна виокремити сутність бажаних змін та відобразити наміри суб'єкта законодавчої ініціативи, який ці зміни пропонував.

Упродовж 2019–2022 років в Україні активізовано зусилля суб'єктів законодавчої ініціативи у сфері правового регулювання патронатної служби. Були здійснені спроби суттєво скоригувати окремі складові патронатної служби, а саме: правовий статус патронатних службовців; фінансування патронатної служби/оплати праці патронатних службовців; поширення дії антикорупційного законодавства на патронатних службовців тощо. Пропоновані новаци переважно стосувалися патронатної служби в органах законодавчої влади (парламентської патронатної служби), патронатної служби в органах місцевого самоврядування, патронатної служби судді.

Питання поширення антикорупційного законодавства патронатних службовців через його об'ємність і комплексність є темою окремої наукової розвідки і не буде розглянуто в цьому дослідженні.

Патронатна служба судді. Спроби внести зміни до ст. 157 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що регулює правовий статус помічників суддів, є поодинокими. Так, у 2021 році був зареєстрований проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо унормування оплати праці помічників суддів та секретарів судового засідання» № 5361 від 12.04.2021 року [8].

У назві законопроекту згадується лише унормування оплати праці помічників суддів, тоді як його зміст є значно ширшим і стосується спроби вдосконалити засади патронатної служби судді. Так, у законопроекті передбачалося врегулювати питання: правового статусу посади секретаря судового засідання як посади патронатної служби; закріпити непоширення дії Закону «Про державну службу» (окрім ст. 92 Закону) на патронатних службовців судді; права судді розподіляти обов'язки між працівниками патронатної служби судового органу; права судді розподіляти місячний фонд заробітної плати у межах загального фонду, встановленого для оплати праці; підпорядкування секретаря судового засідання судді, за поданням якого його призначили; строкового трудового договору, за яким працюють помічники судді та секретарі судового засідання; права на отримання помічником судді та секретарем судового засідання у разі припинення повноважень судді одноразової грошової допомоги у розмірі його середньої місячної заробітної плати за рахунок бюджетних призначень на забезпечення діяльності суду [8]. Отже, законопроектом передбачалося закріпити посаду секретаря судового засідання як посаду патронатної служби судді поряд із помічником судді, зокрема, шляхом внесення змін до ст. 92 Закону України «Про державну службу» із додаванням посади секретаря судового засідання в перелік посад патронатної служби.

Законопроект не був прийнятий через економічні причини та питання невідповідності строків, що передбачені в ньому, бюджетному процесу. Водночас він викликає зацікавленість не лише через спрямованість на підвищення заробітної плати помічникам судді та секретарям судового засідання, а більшою мірою – своєю спробою впорядкувати правовий статус помічника судді та встановити правовий статус секретаря судового засідання. Правове регулювання посади помічника судді передбачено в ст. 157 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» та Положенням про помічника судді, затвердженим рішенням Ради суддів України № 21 від 18.05.2018 року [9; 10]. На відміну від «функціоналу» помічника судді, правовий статус секретаря судового засідання є неврегульованим законодавчо, що призводить до відсутності правової значеності та стабільності – принципів публічної служби. Єдина згадка про секретарів судового засідання є у ч. 11 ст. 155 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», де зазначається, що до штату апарату судів входять також секретарі судового засідання, наукові консультанти і судові розпорядники [9]. Також відсутнє окреме Положення про секретаря судового засідання, що детально врегульовувало б особливості проходження ним служби.

Головним недоліком розглянутого вище законопроекту є його еkleктичність і намагання зробити дійсно важливі та фундаментальні зміни під приводом зміни системи оплати праці.

Парламентська патронатна служба. Помічники-консультанти народного депутата України. У 2020 році стала помітною тенденція до напрацювання законодавчого масиву щодо зміни правового статусу помічника-консультанта народного депутата України. Нормативно-правовими актами, що регулюють правовий статус помічника-консультанта народного депутата України, є Закон України «Про статус народного депутата України» та Положення про помічника-консультанта народного депутата України, затверджене постановою Верховної Ради України від 13.10.1995 року № 379-95-ВР [11; 12]. З лютого до вересня 2020 року було здійснено чотири спроби новелізувати наведені вище акти: проєкт Закону України «Про внесення змін до статті 34 Закону України «Про статус народного депутата України» щодо вимог до помічників-консультантів» № 2832 від 03.02.2020 року; проєкт Постанови «Про внесення зміни до статті 1.1. Положення про помічника-консультанта народного депутата України» № 2833 від 03.02.2020 року; проєкт Закону України «Про внесення змін до статті 34 Закону України «Про статус народного депутата України» № 3644-д від 18.09.2020 року; проєкт Постанови «Про внесення змін до Положення про помічника-консультанта народного депутата України та Постанови Верховної Ради України «Про фінансове забезпечення діяльності народного депутата України» № 3645 від 12.06.2020 року. Останні дві спроби були успішними, що призвело до часткової зміни правового статусу помічника-консультанта народного депутата України.

За своїм змістом законопроектів № 3644-д від 18.09.2020 року і № 3645 від 12.06.2020 року є видозміненими розширеними версіями законопроектів № 2832 від 03.02.2020 року і № 2833 від 03.02.2020 року відповідно. Законопроектами № 2832 від 03.02.2020 року і № 2833 від 03.02.2020 року пропонувалося здійснити диференціацію вимог щодо обов'язковості наявності вищої освіти у помічників-консультантів за трудовим договором та на громадських засадах. Положеннями законопроектів передбачалося прибрати обов'язок мати вищу освіту для помічника-консультанта на громадських засадах та залишити його для помічників-консультантів, які працюють за строковим трудовим договором на постійній основі чи за сумісництвом [13; 14].

Такий підхід видається суперечливим, адже строковий трудовий договір та громадські засади є відмінностями форми оформлення трудових відносин, а не обсягу чи змісту обов'язків і функцій. Так, і помічник-консультант за трудовим договором, і помічник-консультант на громадських засадах сприяють реалізації публічного інтересу та є посадами із високим рівнем відповідальності, що вимагають відповідного фаху. Вилучення обов'язку мати вищу освіту для помічника-консультанта на громадських засадах потенційно може призвести до негативних практик призначення на цю посаду осіб, які за своїми професійними якостями їй не відповідають. Показово, що відповідно до ч. 4 ст. 29¹ Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» помічником-консультантом депутата місцевої ради може бути лише громадянин України, який має загальну середню освіту [15]. Прибравши вимогу до помічників-консультантів народних депутатів на громадських засадах мати будь-яку освіту, законодавець применшує значення цієї посади порівняно з помічником-консультантом депутата місцевої ради.

Однак законодавці сприйняли такий підхід, прийнявши за основу і в цілому проект Закону № 3644-д від 18.09.2020 року та проект Постанови № 3645 від 12.06.2020 року. Ці акти містять деталізовані ідентичні до викладених вище положення [16; 17]. Це призвело до таких змін до ч. 2 і ч. 3 ст. 34 Закону України «Про статус народного депутата України»: помічники-консультанти народного депутата працюють за строковим трудовим договором (на постійній основі чи за сумісництвом) або на громадських засадах. Помічником-консультантом за строковим трудовим договором (на постійній основі чи за сумісництвом) може працювати особа, яка має вищу освіту ступеня молодшого бакалавра або бакалавра [11].

Серед іншого, цей законопроект та проект постанови включають: удосконалення порядку використання загального фонду, що встановлюється на оплату праці помічників-консультантів; унормування можливості виплати помічникам-консультантам матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань і матеріальної допомоги для оздоровлення; визначення порядку надання щорічних основних відпусток помічникам-консультантам; тривалість відпустки; види відпусток; процедуру погодження надання відпустки [16; 17].

Одним із трендів патронатної служби є спроба інституціоналізації системи парламентської служби. Прикладом став проект Закону України «Про парламентську службу» № 4530 від 21.12.2020 року [18]. 28 січня 2021 року цей законопроект було прийнято за основу, а 9 вересня 2022 року він був включений до порядку денного 8 сесії IX скликання за реєстраційним номером 2557-IX від 06.09.2022 року. Окрім нормативно-правових актів, що регулюють діяльність помічника-консультанта народного депутата України, правовий статус парламентських патронатних службовців регулюється Положенням про Секретаріат Голови Верховної Ради України, затвердженим постановою Верховної Ради України від 13.10.1995 року № 379-95-ВР; Положенням про секретаріат комітету Верховної Ради України, затвердженим постановою Верховної Ради України від 13.10.1995 року № 379-95-ВР; Положенням про секретаріат депутатської фракції (депутатської групи) у Верховній Раді України, затвердженим постановою Верховної Ради України від 13.10.1995 року № 379-95-ВР [19; 20; 21].

Проект Закону України «Про парламентську службу» позиціонується як акт, що містить загальні норми для парламентських службовців, зокрема і патронатних. Цей законопроект не деталізує і не змінює правове регулювання, наприклад, помічника народного депутата чи посадової особи секретаріату депутатської фракції Верховної Ради, а отже, його прийняття не має наслідком скасування зазначених вище відповідних профільних положень [18]. Водночас проект Закону встановлює спільні засади правового регулювання для окремих груп парламентських службовців.

У ст. 3 законопроекту пропонується поділ посад парламентської служби на посади парламентських державних службовців, працівників парламентської патронатної служби та парламентських працівників, які виконують функції з обслуговування. У ст. 7 проекту Закону подається вичерпний перелік посад парламентської патронатної служби: 1) керівника, заступника керівника секретаріату Голови Верховної Ради України, прес-секретаря Голови Верховної Ради України; 2) керівників секретаріатів Першого заступника, заступника Голови Верховної Ради України; 3) радників, помічників Голови Верховної Ради України, Першого заступника, заступника Голови Верховної Ради України, Керівника Апарату; 4) головних консультантів секретаріату Голови Верховної Ради України; 5) керівників, заступників керівників, головних консультантів, старших консультантів, консультантів секретаріатів депутатських фракцій (депутатських груп) [18].

Суттєвим недоліком цього законопроекту є винесення посади помічника-консультанта народного депутата України за межі сфери його дії. Причиною є невизначеність законодавця щодо

правової природи посади помічника-консультанта народного депутата. Помилковим є сприйняття цієї посади як приватної, адже помічник-консультант виконує суспільно значущі функції та опосередковано реалізує публічний інтерес. За класичними доктринальними положеннями, посада помічника-консультанта народного депутата України є посадою парламентської патронатної служби.

Єдиною нормою законопроекту, де згадується про посаду помічника консультанта, є ч. 2 ст. 5: «З метою дотримання принципу політичної неупередженості, передбаченого Законом України «Про державну службу», парламентські державні службовці повинні також забезпечувати рівне ставлення до кожного **народного депутата України, їх помічників-консультантів, працівників секретаріатів депутатських фракцій (депутатських груп) та інших працівників парламентської патронатної служби**» [18]. Із тексту цієї норми вбачається, що автори законопроекту не змогли визначитися, чи відносять вони посаду помічника-консультанта народного депутата України до посад парламентської патронатної служби. Можливий аргумент щодо регулювання певних аспектів проходження помічником-консультантом патронатної служби в окремому законі та положеннях не сприймається як належний, адже проєкт Закону України «Про парламентську службу» містить загальні фундаментальні норми для групи посад, а не спрямований на деталізоване регулювання особливостей їх служби.

Розділ VIII законопроекту, присвячений парламентській патронатній службі, поділяється на регулювання таких сфер: вимоги, призначення на посаду, обов'язки, курси підвищення професійного рівня кваліфікації, оплата праці та соціальні гарантії, звільнення з посади. Показово, що норми щодо припинення трудових відносин з працівниками парламентської патронатної служби, їх дострокове звільнення (ст. 35 проєкту), умови оплати праці (ч. 1 ст. 34) є бланкетними та відсилають до правил, визначених у ст. 92 Закону України «Про державну службу» [18].

Викликає заперечення наявність у тексті законопроекту ч. 3 ст. 3, яка встановлює, що відносини, які виникають у зв'язку зі службою працівників парламентської патронатної служби, регулюються цим Законом, Законом України «Про державну службу» в частині положень, що стосуються патронатної служби, а також законодавством про працю [18]. Наголошуємо, що відповідно до п. 18 ч. 3 ст. 3 Закону України «Про державну службу», його дія на патронатних службовців не поширюється [22].

Новий Закон, який встановлює та закріплює поняття парламентської патронатної служби, правовий статус та особливості правового регулювання цієї групи службовців, має встановлювати відповідне властиве правове регулювання цих особливостей. Наявність окремого розділу, що здебільшого складається з бланкетних норм, тільки збільшує кількість можливих колізій щодо регулювання сфери парламентської патронатної служби. Адже нові законодавчі акти у сфері патронатної служби повинні встановлювати цілісне вичерпне правове регулювання, а не відсилати до Закону України «Про державну службу», який досі регулює питання патронатної служби лише через відсутність належної окремої нормативно-правової бази інституту патронатної служби.

Патронатна служба в органах місцевого самоврядування. Неодноразово здійснювалися спроби вдосконалити застаріле нормативно-правове регулювання у сфері служби в органах місцевого самоврядування, а саме Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування», що був прийнятий ще у 2001 році [23]. Одними з останніх таких спроб були проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» № 8369 від 17.05.2018 року та проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» № 1223 від 02.09.2019 року [24; 25].

Ці законопроєкти не були прийняті та містили ідентичний підхід до визначення правової природи патронатної служби в органах місцевого самоврядування. У ч. 2 ст. 3 вказаних вище законопроєктів передбачалося, що їх дія не буде поширюватися на працівників патронатної служби та працівників органів місцевого самоврядування, які виконують функції з обслуговування, не диференціюючи ці групи посад. Водночас пропонувалося доповнити Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» статтею 58¹ «Патронатна служба». У цій статті передбачалося, що сільський, селищний, міський голова, голова районної, районної у місті, обласної ради на строк своїх повноважень може утворити свою патронатну службу у межах загальної чисельності апарату ради та її виконавчих органів, витрат на їх утримання, призначати на посади працівників патронатної служби (помічників, радників, консультантів тощо) та достроково звільняти їх з посад. На працівників патронатної служби мала поширюватися дія законодавства про працю [24; 25].

Подальшою спробою змінити правове регулювання публічної служби в органах місцевого самоврядування став проєкт Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування»

№ 6504 від 05.01.2022 року [26]. 16 листопада 2022 року цей законопроект було прийнято за основу зі скороченим строком підготовки.

Найбільшою новацією проєкту Закону 2022 року є виправлення концептуального недоліку щодо винесення працівників патронатної служби за межі регулювання Закону. У ч. 1 ст. 3 законопроекту передбачається, що цей Закон регулює трудові відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням патронатної служби. Водночас у ч. 2 ст. 3 законопроекту здійснюється диференціація та зазначається, що дія цього Закону не поширюється на працівників органів місцевого самоврядування, які виконують функції з обслуговування [26].

Регулюванню патронатної служби в органах місцевого самоврядування в тексті проєкту Закону присвячена ст. 86. Вона частково повторює положення ст. 58¹, що у 2018 і 2019 роках планували додати до Закону України «Про місцеве самоврядування». Ч. 1 ст. 86 законопроекту передбачає, що сільський, селищний, міський голова, голова районної у місті (у разі створення), районної, обласної ради на строк своїх повноважень може утворювати свою патронатну службу у межах чисельності апарату (виконавчого апарату) ради та витрат на їх утримання [26].

У ч. ч. 3–5 ст. 86 проєкту Закону передбачається порядок призначення та звільнення з посади: сільський, селищний, міський голова, голова районної у місті (у разі створення), районної, обласної ради призначає та звільняє працівників патронатної служби. Ч. 8 ст. 86 законопроекту регулює умови оплати праці, які визначаються відповідною радою за пропозицією відповідного голови [26].

У ч. 2 ст. 86 законопроекту надається перелік посад патронатної служби в органах місцевого самоврядування, якими є посади радників, консультантів та помічників сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті (у разі створення), районної, обласної ради [26]. Вважаємо контроверсійним незалучення до переліку посад патронатної служби в органах місцевого самоврядування посади помічників-консультантів місцевих рад, діяльність яких хоч і регулюється доволі детально у ст. 29⁻¹ Закону України «Про статус депутатів місцевих рад», є посадою патронатної служби [15]. Намагання звузити групу патронатних службовців місцевого самоврядування до помічників місцевих голів та голів місцевих рад видається доволі суперечливим.

Викликає питання також ч. 6 ст. 86 законопроекту, в якій вказано, що на працівників патронатної служби поширюється дія законодавства про працю, крім ст. ст. 39¹, 41–43¹, 49² та ч. 3 ст. 184 Кодексу законів про працю України [26]. Таке формулювання видається занадто загальним, адже законодавство про працю має поширюватися на такі відносини не в повному обсязі, а виключно в частині, не врегульованій самим Законом.

У ч. 7 ст. 86 проєкту Закону створюється запобіжник для зловживання своїм становищем патронатними службовцями: працівникам патронатної служби забороняється давати доручення службовцям місцевого самоврядування [26]. Водночас ця норма мала б бути двосторонньою, адже така її редакція нібито дозволяє службовцям місцевого самоврядування давати доручення та мати вплив на патронатних службовців. Також ця стаття не відображає специфіки взаємовідносин між патронатним службовцем та керівником служби управління персоналом у місцевому самоврядуванні.

У ч. 9 ст. 86 законопроекту вказується, що з метою визначення єдиних засад й умов діяльності, правового статусу працівника патронатної служби сільською, селищною, міською, районною у місті (у разі створення), районною, обласною радою затверджується положення про патронатну службу. Таке формулювання видається сумнівним, адже правовий статус та єдині засади й умови діяльності мали б бути врегульовані цим Законом, а не делеговані кожній окремій раді [26]. Вказаний підхід містить деструктивний потенціал, а не сприяє визначенню «єдиних засад й умов діяльності».

Спроба ціннісно-змістової інтерпретації законодавчих ініціатив щодо новелізації правового регулювання патронатної служби в Україні дає підстави зазначити:

- Упродовж останнього часу помітна тенденція щодо розроблення низки законопроектів, спрямованих на зміну нормативно-правового регулювання патронатної служби, зокрема патронатної служби в парламенті, місцевому самоврядуванні та органах правосуддя.
- Законодавцем приділяється недостатня увага правовому регулюванню добору, проходження та припинення патронатної служби в суб'єктах публічної адміністрації та патронатної служби Президента України, що неприпустимо в умовах введення правового режиму воєнного стану, оскільки патронатні службовці реалізують особливо соціально значущу місію, будучи залученими до підготовки та виконання важливих управлінських рішень.

- Є достатні підстави констатувати концептуальну трансформацію в підходах до новелізації правового регулювання патронатної служби, що полягає у прагненні ухвалювати комплексні нормативно-правові акти замість внесення окремих чисельних змін.

- На якість законопроектів негативно впливає відсутність цілісної державної візії щодо розуміння ціннісної основи, специфіки правової природи та спрямованості патронатної служби як виду публічної.

- Існує об'єктивна зумовлена необхідність вдосконалення патронатної служби судді. Так, вважаємо необхідним вичерпно врегулювати правовий статус секретаря судового засідання як патронатного службовця із внесенням відповідних змін та доповнень щодо умов і особливостей проходження такої служби у профільні законодавчі акти.

- Наголошуємо на необґрунтованості вилучення вимоги щодо обов'язковості мати вищу освіту для помічника-консультанта народного депутата України на громадських засадах. Такий підхід є контрпродуктивним, оскільки потенційно може призвести до зловживань народними депутатами правом призначати на посади помічників-консультантів осіб, які не мають достатнього рівня компетентності та можуть дискредитувати інститут патронатної служби.

- Вважаємо, що закріплені в проекті Закону України «Про парламентську службу» та проекті Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» новели потенційно можуть поглибити колізійність вітчизняного службово-правового законодавства, оскільки специфічні правила для патронатних службовців не деталізовані або відсилають до правил Закону України «Про державну службу» чи законодавства про працю, що не призначені для регулювання особливостей проходження служби патронатних службовців. Нові законодавчі акти у сфері патронатної служби мають формувати цілісне і деталізоване правове регулювання, а не відсилати до Закону України «Про державну службу», який досі частково регулює проходження патронатної служби лише через відсутність достатнього законодавчого регулювання патронатної служби.

- Ініційовані проект Закону України «Про парламентську службу» та проект Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» не вирішують проблему вичерпного правового регулювання статусу помічників-консультантів народних депутатів та помічників-консультантів депутатів місцевих рад. Навпаки, внаслідок ухвали пропонуваного змін помічниками-консультантами можуть необґрунтовано бути позбавленими статусу патронатних службовців.

- У проекті Закону України «Про парламентську службу» та проекті Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» відсутні обґрунтовані пропозиції щодо правового регулювання низки важливих аспектів проходження патронатної служби, а саме: принципів патронатної служби; прав та обов'язків патронатних службовців; підпорядкованості патронатних службовців; засад їх взаємодії з керівниками державної служби; дисциплінарної відповідальності патронатних службовців; критеріїв оцінювання діяльності патронатних службовців; соціальних гарантії тощо.

- Вирішенню окреслених вище проблем може сприяти розроблення збалансованої Концепції розвитку патронатної служби в Україні.

Висновки. Законодавчі ініціативи є важливим інструментом новелізації вітчизняного законодавства у сфері патронатної служби. Активізація інтересу суб'єктів законодавчої ініціативи до проблем, пов'язаних із вдосконаленням правового регулювання патронатної служби, свідчить про усвідомлення її важливості для забезпечення ефективного функціонування національної системи публічної адміністрації. Одним із пріоритетів новелізації є комплексне правове регулювання патронатної служби в парламенті та місцевому самоврядуванні. Водночас констатуємо, що здійснені спроби є несистемними та еkleктичними, що часто призводить до появи нових правових колізій та законодавчих лакун. Подальша законопроектна діяльність у зазначеній царині має ґрунтуватися на цілісній візії держави щодо правової природи патронатної служби та її соціальної місії. Вирішенню зазначених проблем може сприяти здійснення компаративно-правових досліджень у сфері патронатної служби. Апробація позитивного зарубіжного досвіду сприятиме розбудові патронатної служби на засадах людиноцентричності, інклюзивності та раціональності.

Список використаних джерел:

1. Коломоець Т.В., Колпаков В.К. Правова природа патронатної служби. *Право України*. Київ, 2019. № 5. С. 80–100.
2. Коломоець Т.О. Патронатна служба за законодавством України: деякі дискусійні питання регламентації. *Вісник Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2017. № 3. С. 73–82.

3. Приймаченко Д.В., Приймаченко Д.Д. Генеза правового регулювання патронатної служби в Україні. *Правова позиція*. Дніпро, 2021. № 1. С. 45–52.

4. Хамходера О.П. Безсистемність антикорупційної суб'єктності патронатних службовців: «громадські засади» та інші квазіновації. *Журнал східноєвропейського права*. Київ, 2020. № 77. С. 152–162. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2020/06/khamkodera_77.pdf (дата звернення: 15.12.2022).

5. Хамходера О.П. Антикорупційна суб'єктність патронатних службовців: ірраціональності піврічних новацій. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. у 3 т., 15 травня 2020 р. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 2. С. 30–34.

6. Луценко О.Є. Суб'єкти, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції». *Право та інновації*. Харків, 2017. № 2. С. 63–68.

7. Бабкіна А.Ю. Сучасний стан правового регулювання трудової діяльності працівників патронатної служби. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Ужгород, 2022. № 3. С. 87–91. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264878/260885> (дата звернення: 15.12.2022).

8. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо унормування оплати праці помічників суддів та секретарів судового засідання: проект Закону України № 5361 від 12.04.2021 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/26242> (дата звернення: 15.12.2022).

9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 15.12.2022).

10. Положення про помічника судді: затв. Рішенням Ради суддів України від 18.05.2018 р. № 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr021414-18#Text> (дата звернення: 15.12.2022).

11. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 р. № 2790-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text> (дата звернення: 15.12.2022).

12. Положення про помічника-консультанта народного депутата України: затв. Постановою Верховної Ради України від 13.10.1995 р. № 379/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.12.2022).

13. Про внесення змін до статті 34 Закону України «Про статус народного депутата України» щодо вимог до помічників-консультантів: проект Закону України № 2832 від 03.02.2020 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/1164> (дата звернення: 15.12.2022).

14. Про внесення зміни до статті 1.1. Положення про помічника-консультанта народного депутата України: проект Постанови № 2833 від 03.02.2020 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/1119> (дата звернення: 15.12.2022).

15. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11.07.2002 р. № 93-15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15> (дата звернення: 15.12.2022).

16. Про внесення змін до статті 34 Закону України «Про статус народного депутата України»: проект Закону України № 3644-д від 18.09.2020 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=3644-%D0%B4&conv=9> (дата звернення: 15.12.2022).

17. Про внесення змін до Положення про помічника-консультанта народного депутата України та Постанови Верховної Ради України «Про фінансове забезпечення діяльності народного депутата України»: проект Постанови № 3645 від 12.06.2020 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2754> (дата звернення: 15.12.2022).

18. Про парламентську службу: проект Закону України № 4530 від 21.12.2020 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/5003> (дата звернення: 15.12.2022).

19. Положення про Секретаріат Голови Верховної Ради України: затв. Постановою Верховної Ради України від 13.10.1995 р. № 379-95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911%D0%BA/20-%D1%80%D0%B3#Text> (дата звернення: 15.12.2022).

20. Положення про секретаріат комітету Верховної Ради України: затв. Постановою Верховної Ради України від 13.10.1995 р. № 379-95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1241k/21-%D1%80%D0%B3#Text> (дата звернення: 15.12.2022).

21. Положення про секретаріат депутатської фракції (депутатської групи) у Верховній Раді України: затв. Постановою Верховної Ради України від 13.10.1995 р. № 379-95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899%D0%BA/20-%D1%80%D0%B3#Text> (дата звернення: 15.12.2022).

22. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 15.12.2022).

23. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14/ed20210801#Text> (дата звернення: 15.12.2022).

24. Про внесення змін до Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування»: проєкт Закону України № 8369 від 17.05.2018 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64016 (дата звернення: 15.12.2022).

25. Про внесення змін до Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування»: проєкт Закону України № 1223 від 02.09.2019 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/1070> (дата звернення: 15.12.2022).

26. Про службу в органах місцевого самоврядування: проєкт Закону України № 6504 від 05.01.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38738> (дата звернення: 15.12.2022).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.17>

КУРКО О.П.

КОМПЕТЕНЦІЙНИЙ СПІР: ПРЕДМЕТ ТА СУТНІСТЬ

COMPETENCE DISPUTE: SUBJECT AND SUBSTANCE

Стаття присвячена розкриттю сутності та предмету компетенційного спору в адміністративному судочинстві. Визначено, що компетенційний спір є різновидом адміністративно-правового спору, який виник у сфері здійснення функцій публічно-правового характеру публічної адміністрації й стосується усунення перешкод у реалізації компетенції конкретних її представників. Доведено, що предметом компетенційного спору є виключно питання розмежування повноважень публічної адміністрації (визнання наявності чи відсутності компетенції (повноважень)), адже в іншому випадку суб'єкт владних повноважень може виступати у якості позивача тільки як юридична особа, що захищає свої порушені права. Узагальнено, що підставою для виникнення такого спору можуть бути: 1) неправомірні дії суб'єкта владних повноважень (наприклад, перевищення повноважень або неправильне їхнє застосування у певному колі правовідносин); 2) правомірні дії, на вчинення яких він уповноважений у зв'язку з наявністю законодавчих колізій; 3) його рішення, що суперечать законодавчим приписам або відповідають його положенням, однак суб'єкт владних повноважень не мав права на його прийняття; 4) в окремих випадках – бездіяльність суб'єкта владних повноважень. Сформовано висновок, що сутність компетенційного спору в адміністративному судочинстві можна звести до таких положень: по-перше, це не спір про право, адже – основне завдання адміністративного судочинства полягає у встановленні юридичної визначеності, усуненні законодавчих колізій, формуванні правил однакового застосування закону; по-друге, суд має визначити чи належним чином реалізована компетенція суб'єкта публічної адміністрації стосовно іншого суб'єкта владних повноважень, чи має місце свавілля його дій або законодавчі положення, що встановлюють перелік його повноважень є такими, що порушують порядок належної діяльності іншого суб'єкта владних повноважень з аналогічними функціями у сфері публічно-правові діяльності; по-третє, специфіка цього різновиду публічно-правового (адміністра-

тивно-правового) спору обумовлюється врахуванням положень щодо недоцільності протистояння держави самій собі, адже будь-який державний орган у цьому контексті представляє виключно інтереси держави та є її представником.

Ключові слова: адміністративні суди, адміністративно-правовий спір, компетенційний спір, правовий конфлікт, публічно-правовий спір, юрисдикція адміністративних судів.

The article is devoted to the disclosure of the essence and subject of a competence dispute in administrative proceedings. It is determined that a competence dispute is a kind of administrative-legal dispute that arose in the sphere of the implementation of the functions of a public law nature of public administration and concerns to removal of obstacles in the implementation of the competence of its specific representatives. It is proved that the subject of the competence dispute is exclusively the question of the delimitation of the powers of the public administration (recognition of the presence or absence of competence (powers)), because otherwise the subject of power can act as a plaintiff only as a legal entity protecting its violated rights. It is generalized that the basis for the emergence of such a dispute can be: 1) illegal actions of the subject of power (for example, excess of authority or incorrect application in a certain range of legal relations); 2) lawful actions for which he is authorized due to the presence of legislative conflicts; 3) its decisions that contradict the legislative prescriptions or comply with its provisions, but the subject of authority did not have the right to adopt it; 4) in some cases – inaction of the subject of power. The conclusion is drawn that the essence of a competency dispute in administrative proceedings can be reduced to the following provisions: firstly, this is not a dispute about law, because the main task of administrative proceedings is to establish legal certainty, eliminate legislative conflicts, form rules for the uniform application of the law (judicial precedent)); secondly, the court must determine the proper implementation of the competence of the subject of public administration in relation to another subject of power, whether there is an arbitrariness of his actions or legislative provisions establishing a list of his powers that violate the procedure for the proper operation of another sub-authority with similar functions in the field of public legal activity; thirdly, the specificity of this type of public law (administrative law) dispute is determined by taking into account the provisions regarding the inappropriateness of confronting the state with itself, because any state body in this context represents exclusively the interests of the state and is its representative.

Key words: administrative courts, administrative-legal dispute, competence dispute, jurisdiction of administrative courts, legal conflict, public-law dispute.

Постановка проблеми. Законодавством чітко встановлено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності; спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень; спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених Конституцією та законами України [1]. Зважаючи на завдання адміністративного судочинства, суб'єкт владних повноважень в такому судочинстві, як правило, виступає у процесуальному статусі відповідача, однак у визначених Конституцією та законами України випадках може бути позивачем у справі [2]. При цьому до адміністративного суду за зверненням суб'єкта владних повноважень може бути подано позов лише у випадку спору між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, а також коли право звернення до суду з позовом до іншого суб'єкту владних повноважень надано такому суб'єкту законом [1].

Так у постанові Великої Палати Верховного Суду від 26 лютого 2019 року у справі № 915/478/18 (провадження № 12-245гс18) сформульовано правову позицію згідно якої, поведінка органів, через які діє держава у цивільних або адміністративних відносинах, розглядається як поведінка держави у цивільних або адміністративних відносинах. Отже, як у цивільних, так і в адміністративних відносинах органи, через які діє держава, не мають власних прав і обов'язків, але наділені повноваженнями (компетенцією) представляти державу у відповідних відносинах. Держава в особі відповідних органів може брати участь в судових процесах, в тому числі

в якості позивача, за правилами цивільного, господарського або адміністративного судочинства, виходячи, в першу чергу, із суті правовідносин та з урахуванням, зокрема, суб'єктного складу сторін та інших чинників, які можуть впливати на визначення юрисдикції судів. Тобто за загальним правилом один орган державної влади не може звертатися з позовом до іншого органу, бо це означатиме позов держави до неї самої. Винятком є компетенційний спір [1].

Тому **метою** цієї статті є розкриття сутності та предмету компетенційного спору в адміністративному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Монографічні роботи в яких предметом дослідження є сутність компетенційних спорів в адміністративному судочинстві майже відсутні. Однак є низка робіт з деякими іншими суміжними об'єктами дослідження в яких компетенційні спори в адміністративному судочинстві досліджувалися дотично. Відповідно, ця проблематика є малодослідженою в межах адміністративної науки та є такою, що потребує більш ґрунтовного вивчення.

Виклад основного матеріалу. За великим тлумачним словником сучасної української мови: компетенція – гарна обізнаність із чим-небудь; коло повноважень певної організації або особи. Компетентний – який має достатній рівень знань в якій-небудь галузі; кваліфікований, ґрунтується на знанні, з чим-небудь гарно обізнаний, тямущий [3, с. 445]. Як зазначає С. В. Лейко [4] у деяких наукових працях, терміни компетенція і компетентність вживаються як синоніми (Дж. Равен), у інших вони чітко розмежовуються (В. Краєвський, А. Хуторський). На думку Н. Нагорної, така невідповідність виникла в наслідок неточного перекладу рекомендацій Ради Європи, коли англійське «competency» помилково перекладалося на співзвучне компетенція. Причиною цього є відповідність двох українських еквівалентів: компетенція і компетентність, одному англійському – competency(e) [5, с. 266]. М. Головань відзначає, що в англійських джерелах застосовується також слово «competence», яке має ті самі значення, що й «competence». Крім того, на основі аналізу етимологічної інформації тлумачного словника, «competency» походить від латинського competentia, а це означає, що його потрібно перекладати як «компетенція» [6, с. 225]. Н. Бібік, також, вважає однією з причин не точний переклад з іноземної мови: «запозичення термінології із зарубіжних видань через неточність перекладу внесло безліч непорозумінь у з'ясуванні явищ, які ... не є новими ні для української термінологічної традиції, ні для педагогічної дійсності» [7, с. 46].

У постанові Верховного Суду від 5 липня 2019 року у справі № 802/833/17-а сформовано висновок, відповідно до якого, компетенція – це сукупність повноважень, прав та обов'язків державного органу, установи або посадової особи, які вони зобов'язані використовувати для виконання своїх функціональних завдань. Компетенцію державного органу чи посадової особи становлять їхні повноваження, визначені законом. Внаслідок різного тлумачення законодавства компетенція суб'єктів владних повноважень може перетинатися, внаслідок чого виникає компетенційний спір [8]. Також спори з приводу компетенції виникають у разі виявлення привласнення повноважень іншого суб'єкта владних повноважень або перевищення власних повноважень. [9]. Завданням суду у компетенційних спорах, з урахуванням загального завдання адміністративного судочинства, є розв'язання законодавчої колізії, а також усунення наслідків дублювання повноважень [10].

При цьому під компетенційним спором слід розуміти спір між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління (публічної адміністрації), у тому числі – делегованих повноважень. Особливість судового розгляду компетенційних спорів зумовлена необхідністю вирішення питання про те, чи належним чином реалізована компетенція відповідача та чи не порушена при реалізації повноважень відповідача компетенція позивача [1].

Тобто позивачем у компетенційних спорах є суб'єкт владних повноважень, якщо він вважає, що інший суб'єкт владних повноважень – відповідач своїм рішенням або діями втрутився у його компетенцію або що прийняття такого рішення чи вчинення дій є його прерогативою. Аналогічна позиція викладена у постановках Верховного Суду від 14 березня 2018 року у справі № 800/566/17, від 10 липня 2018 року у справі № 825/1808/17, від 5 липня 2019 року у справі № 802/833/17-а, від 18.03.2020 у справі № 461/10234/15-а, від 26.05.2020 у справі № 808/4327/15, від 18.11.2021 у справі № 280/9295/20 [10] та інших.

З вищенаведеного вбачається, що спір щодо відсутності компетенції (повноважень) допускається виключно між суб'єктами владних повноважень. При цьому, позивач, який не є суб'єктами владних повноважень, не наділений адміністративною процесуальною дієздатністю щодо пред'явлення позову про визнання наявності чи відсутності компетенції (повноважень)

у відповідача [11]. При цьому вирішення судом так званого «компетенційного» спору між суб'єктами владних повноважень у широкому розумінні спрямоване саме на захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, оскільки сприяє досягненню юридичної визначеності у відносинах між особами приватного права та органами державної влади [12].

Як зазначає Т. Трояновська [13], при визначенні сутності таких спорів А. Гасанова виходить з законодавчого формулювання категорій спорів, передбачених п.п. 3, 4 ч. 2 ст. 17 КАС України: спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, а також спори, які виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів [14, с. 51]. Таку характеристику компетенційних спорів суттєво доповнює М. Кобилянський. Він формулює, по-перше, розширену назву цієї категорії, а по-друге – власне визначення компетенційного спору. Так, саме розширену назву він формулює як «спір про право з приводу реалізації публічного інтересу, який стосується сфери реалізації державним органом, органом місцевого самоврядування компетенції щодо реалізації адміністративних функцій». Надаючи визначення компетенційного спору, він розуміє його як стан регулятивного публічного правовідношення, пов'язаного із наявністю взаємних рівнозначних з юридичної точки зору претензій, які виникли внаслідок порушення чи оспорування права, наданого з метою виконання зазначених функцій державними органами, органами місцевого самоврядування [15, с. 39].

Отже, компетенційний спір є різновидом адміністративно-правового спору, який виник у сфері здійснення функцій публічно-правового характеру публічної адміністрації й стосується усунення перешкод у реалізації компетенції конкретних її представників.

Додамо, що у рішенні Одеського окружного адміністративного суду від 04 жовтня 2021 року у справі № 420/7096/21 відзначено, що категорія «реалізація компетенції» визначає, що можуть мати місце не лише спори про її розмежування. Такі спори можуть виникати на підставі прийняття рішення, вчинення дій суб'єктом владних повноважень, які, з позиції іншого суб'єкта владних повноважень, не відповідають закону, виходять за межі компетенції відповідача або прийняті з порушенням встановленої процедури тощо [16].

При цьому Верховний Суд у своїх постановках чітко визначає, що формально цей спір вирішується у позовному провадженні, однак по суті це не є спором про право. Натомість у такому судовому процесі суд дає тлумачення законодавства, роз'яснює межі компетенцій органів [17].

Таким чином, можемо підсумувати, що предметом компетенційного спору є виключно питання розмежування повноважень публічної адміністрації (визнання наявності чи відсутності компетенції (повноважень)), адже в іншому випадку суб'єкт владних повноважень може виступати у якості позивача тільки як юридична особа, що захищає свої порушені права, оскільки один орган державної влади не може звертатися з позовом до іншого органу, бо це означатиме позов держави до неї самої [1; 17]. Водночас підставою для виникнення такого спору можуть бути: 1) неправомірні дії суб'єкта владних повноважень (наприклад, перевищення повноважень або неправильне їхнє застосування у певному колі правовідносин); 2) правомірні дії, на вчинення яких він уповноважений у зв'язку з наявністю законодавчих колізій; 3) його рішення, що суперечать законодавчим приписам або відповідають його положенням, однак суб'єкт владних повноважень не мав права на його прийняття; 4) в окремих випадках – бездіяльність суб'єкта владних повноважень.

За переконаннями В. Щавінського ключовими причинами такого роду публічно-правових спорів можуть вважатись: 1) недоліки чинного законодавства, які проявляються у тому, що одні і ті ж (чи схожі) повноваження визначені у різних публічних інституціях. Нерідко в нормативно-правових актах однакової юридичної сили; 2) зловживання повноваженнями окремо взятими посадовими особами, при якому потенційно наноситься шкода охоронюваним законом правам, свободам та законним інтересам невизначеного кола осіб, вноситься елемент дезорганізації державного апарату; 3) невисокий рівень правової культури низки суб'єктів правових відносин у сфері публічно-правової діяльності (передовсім суб'єктів владних повноважень), що виникають та проявляються у самих різноманітних ситуаціях; 4) перекручене сприйняття децентралізації, яке спостерігається у поглядах певної частини чиновників місцевого рівня [18, с. 73].

У свою чергу М. Кобилянський пропонує виокремлювати джерела виникнення спору щодо компетенції й обгрунтовує віднесення до них: а) недоліків чинного законодавства, насамперед прогалин і колізій; б) наділення різних суб'єктів владних повноважень функціями та завданнями в одній сфері чи щодо вирішення однакових питань; в) порушення приписів щодо компетенції у бік її розширення чи, навпаки, звуження, внаслідок чого суб'єкт владних повноважень

не реалізує функцій, покладених на нього під час його створення, тому відповідну діяльність змушений вести інший державний орган; г) учинення суб'єктом, який згідно зі своєю компетенцією виконує державні функції, протиправних дій або його бездіяльність [15, с. 63].

Отже, оскільки для вітчизняної правової системи характерним є нівелюються правилами законодавчої техніки й недостатня професійність [19, с. 161] маємо наслідком потребу постійної оптимізації законодавчих положень й нерідко – щодо повноважень публічної адміністрації. Реформи щодо оптимізації системи органів виконавчої влади значно поліпшили ситуацію у сфері розмежування їхніх повноважень, проте не вирішили їх загалом. Найбільша проблема законодавства України – його розгалуженість, що дає можливість суб'єктам владних повноважень варіативність моделі поведінки у взаємовідносинах з приводу виконання ними своїх прямих обов'язків. Або ж узагалі відсутність деталізації процедурного аспекту ухвалення [19, с. 162] ними управлінських рішень. Ця проблема може бути вирішена шляхом внесення змін у галузеві закони та інші підзаконні акти з метою чіткого регулювання рішень та дій суб'єктів владних повноважень у правовідносинах із відповідними суб'єктами. Це унеможливить їх свавільну поведінку. Кожен суб'єкт владних повноважень буде вимушений діяти лише в певних рамках закону [19, с. 162].

Відповідно, можемо узагальнити, що недоліки чинного законодавства є основою причиною існування аналізованого виду спірних правовідносин. Однак не єдиною, адже похідними від неї є низка інших, зумовлених як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами. Зокрема суб'єкти владних повноважень недостатньою мірою усвідомлюють свою соціальну місію [20, с. 155], а історично зумовлена ментальність громадян України не дозволяє їм у повному обсязі зрозуміти, що відсутність законодавчо закріпленої заборони хоч формально не зобов'язує їх утримуватись від певної дії, однак має згідно з морально-етичними настановами зупинити їх при вчиненні завідомо протиправних дій, спрямованих на посягання прав, свобод та інтересів інших осіб [20, с. 155].

Висновки. Сутність компетенційного спору в адміністративному судочинстві можна звести до таких положень: по-перше, це не спір про право, адже – основне завдання адміністративного судочинства полягає у встановленні юридичної визначеності, усуненні законодавчих колізій, формуванні правил однакового застосування закону; по-друге, суд має визначити чи належним чином реалізована компетенція суб'єкта публічної адміністрації по відношенню до іншого суб'єкта владних повноважень, чи має місце свавілья його дій або законодавчі положення, що встановлюють перелік його повноважень є такими, що порушують порядок належної діяльності іншого суб'єкта владних повноважень з аналогічними функціями у сфері публічно-правової діяльності; по-третє, специфіка цього різновиду публічно-правового (адміністративно-правового) спору обумовлюється врахуванням положень щодо недоцільності протистояння держави самій собі, адже будь-який державний орган у цьому контексті представляє виключно інтереси держави та є її представником.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне провадження № К/9901/44291/18: Постанова Верховного Суду від 06 грудня 2021 року по справі № 826/10972/16. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101698229>
2. Берназюк Я. Звернення суб'єкта владних повноважень із позовом до адміністративного суду: виняток чи необхідність. *Судебно-юридическая газета*. 2020. URL: <https://bit.ly/3dFpI80>
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови; уклад. і голов. ред. В. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
4. Лейко С. Поняття «компетенція» та «компетентність»: теоретичний аналіз. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2013. С. 128–135.
5. Нагорна Н. Формування у студентів понять компетентності й компетенції. *Виховання і культура*. 2007. № 12. С. 266–268.
6. Головань М. Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2011. № 8. С. 224–233.
7. Бібік Н. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики; за загальною редакцією О. Овчарук. К.: «К.І.С.», 2004. С. 45–50.
8. Про встановлення відсутності компетенції, визнання протиправними дії та зобов'язання вчинити певні дії: Рішення Київського окружного адміністративного суду від 22 жовтня

2021 року по справі № 320/2229/19. *Youcontrol*. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/100503582/>

9. Судове провадження: 378СП/160/13197/22: Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 03 листопада 2022 року по справі № 215/2604/22. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107101283>

10. Судове провадження 81СП/160/5075/22: Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 15 червня 2022 р. по справі № 215/771/22. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104770740>

11. Судове провадження 53СП/160/4583/22: Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 16 червня 2022 року по справі № 215/346/22. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105760267>

12. Судове провадження: 1741/22: Ухвала Рівненського окружного адміністративного суду від 13 червня 2022 року у справі № 460/1535/22. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104756163>

13. Трояновська Т. Публічно-правові спори у сфері інтелектуальної власності як предмет юрисдикції адміністративних судів : дис. ... канд. юрид. наук :12.00.07; Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2015. 211 с.

14. Гасанова А. Адміністративно-правові засади вирішення конфліктів в діяльності органів виконавчої влади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2011. 215 с.

15. Кобилянський М. Компетенційні спори: характеристика та порядок вирішення в адміністративному суді першої інстанції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України. Київ, 2014. 211 с.

16. Судове провадження П/420/7086/21: Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 04 жовтня 2021 року у справі № 420/7096/21. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100277199>

17. Провадження № 11-892апп19: Постанова Верховного Суду від 13 листопада 2019 року у справі № 826/3115/17. *Zakononline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85776336>

18. Щавінський В. Компетенційні спори як складова предмету адміністративного судочинства у контексті захисту інтересів держави. *Публічне право*. 2017. № 2 (26). С. 73–77.

19. Шулежко В. Адміністративне судочинство у справах про протиправність дій суб'єктів владних повноважень в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; НДПП. Київ, 2020. 212 с.

20. Погрібніченко І. Адміністративні справи, пов'язані із оскарженням індивідуальних актів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; НДПП. Київ, 2021. 217 с.

КЛАСИФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

CLASSIFICATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESTRICTIONS ON PROPERTY RIGHTS

Актуальність статті полягає в тому, що основною метою класифікації адміністративно-правових обмежень права власності є поглиблене вивчення властивостей, окреслення характерних рис та якостей, визначення основних засад ідентифікації та систематизації обмежень з метою з'ясування їх місця та ролі в механізмі адміністративно-правового регулювання відносин власності, забезпечення їх найбільш ефективного та раціонального використання, а також підвищення якості їх адміністративно-правового регулювання. Досліджується етимологічне тлумачення і дослівне трактування терміну «класифікація». Визначаються критерії, яким має відповідати класифікація адміністративно-правових обмежень права власності, а також її основна мета, теоретичне і практичне значення. Розглядаються загально-теоретичні погляди на класифікацію правових обмежень, розкривається їх роль і значення для розробки класифікації адміністративно-правових обмежень права власності. Аналізуються підходи адміністративістів до класифікації адміністративно-правових обмежень, а також підходи фахівців у галузі цивільного права до класифікації обмежень права власності, визначаються їх недоліки та переваги. На основі узагальнення різноманітних наукових точок зору, обґрунтовується авторський підхід до класифікації адміністративно-правових обмежень права власності за такими критеріями, як їх місце в механізмі адміністративно-правового регулювання, цільова спрямованість, мета, функціональна спрямованість, сфера правового регулювання, адресат, характерні ознаки власника, характерні ознаки об'єкта права власності, територіальна поширеність, тривалість, характер правового впливу, підстави виникнення, обсяг стиснення правомочностей власника, юридична сила, форма зовнішнього вираження. Визначено, що в залежності від обсягу стиснення правомочностей власника усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на такі, що встановлюються щодо усього змісту правомочностей власника (наприклад, обмеження права власності на вогнепальну зброю) і такі, що обмежують лише одну або декілька його складових елементів (володіння, користування, розпорядження власністю).

Ключові слова: адміністративно-правові обмеження права власності, власник, класифікаційні вимоги, класифікаційні критерії, класифікація, мета класифікації, механізм адміністративно-правового регулювання, об'єкт права власності, систематизація.

The relevance of the article lies in the fact that the main purpose of the classification of administrative-legal restrictions of property rights is an in-depth study of properties, delineation of characteristic features and qualities, determination of the basic principles of identification and systematization of restrictions in order to clarify their place and role in the mechanism of administrative-legal regulation of relations property, ensuring their most efficient and rational use, as well as improving the quality of their administrative and legal regulation. The etymological interpretation and literal interpretation of the term "classification" are studied. The criteria to be met by the classification of administrative-legal restrictions on property rights are defined, as well as its main purpose, theoretical and practical significance. General theoretical views on the classification of legal

restrictions are considered, their role and significance for the development of the classification of administrative-legal restrictions on property rights is revealed. The approaches of administrative specialists to the classification of administrative-legal restrictions are analyzed, as well as the approaches of experts in the field of civil law to the classification of property right restrictions, their disadvantages and advantages are determined. Based on the generalization of various scientific points of view, the author's approach to the classification of administrative-legal restrictions of property rights is substantiated by such criteria as their place in the mechanism of administrative-legal regulation, target orientation, purpose, functional orientation, scope of legal regulation, addressee, characteristic features of the owner, characteristic features of the object of property rights, territorial distribution, duration, nature of legal influence, grounds for occurrence, extent of compression of the owner's powers, legal force, form of external expression. It was determined that, depending on the extent of compression of the owner's rights, all administrative-legal restrictions on the right of ownership can be divided into those that are established regarding the entire content of the owner's rights (for example, restrictions on the right to own firearms) and those that limit only one or several of its components elements (ownership, use, disposal of property).

Key words: *administrative-legal restrictions of ownership, owner, classification requirements, classification criteria, classification, purpose of classification, mechanism of administrative-legal regulation, object of ownership, systematization.*

Постановка проблеми. У найбільш загальному розумінні термін «класифікація» використовується для позначення логічної операції, методологічного прийому синтезованого та аналітичного способів вивчення певних явищ [1, с. 61]. Словники та підручники з логіки визначають її як «розподіл предметів певного роду на взаємопов'язані класи відповідно до найбільш суттєвих ознак, властивих предметам даного роду і відмінних від власних ознак будь-яких предметів цього роду» [2, с. 86].

Узагальнення наведених вище, а також багатьох інших наукових дефініцій класифікації, дозволяє нам визначити декілька *фундаментальних засад, яким має відповідати класифікація будь-яких наукових категорій, в тому числі й адміністративно-правових обмежень права власності*: по-перше, така класифікація передбачає складний, багаторівневий, послідовний розподіл обмежень на певні групи (класи, роди, види, підвиди тощо); по-друге, в результаті такої класифікації обмеження об'єднуються в однорідні групи, які мають стійкий, сталий характер; по-третє, в основі розподілу обмежень мають лежати їх найбільш суттєві ознаки (або ознака), які характерні для всіх обмежень, включених до певної класифікаційної групи і не характерні для інших груп. Також слід зазначити, що *основною метою класифікації адміністративно-правових обмежень права власності є* поглиблене вивчення властивостей, окреслення характерних рис та якостей, визначення основних засад ідентифікації та систематизації обмежень з метою з'ясування їх місця та ролі в механізмі адміністративно-правового регулювання відносин власності, забезпечення їх найбільш ефективного та раціонального використання, а також підвищення якості їх адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного змісту. Питання класифікації правових обмежень загалом, та адміністративно-правових обмежень (в тому числі обмежень права власності) зокрема, неодноразово піднімалось в науковій літературі й досі залишається актуальним. Вченими сьогодні розроблено та обґрунтовано безліч підходів, в основі яких лежать різноманітні критерії класифікації і які відрізняються між собою різним ступенем узагальнення та систематизації наукової інформації про правову природу та сутність досліджуваної категорії.

Одна із найбільш відомих класифікацій правових обмежень була обґрунтована О.В. Мальком, який систематизує їх відразу за п'ятьма критеріями: по-перше, за елементом структури норми права – юридичний факт-обмеження, юридичний обов'язок, заборона, призупинення тощо, а також покарання; по-друге, за предметом правового регулювання – конституційні, цивільні, екологічні тощо; по-третє, за обсягом – повні і часткові; по-четверте, за часом дії – постійні і тимчасові; по-п'яте, за змістом – матеріально-правові і морально-правові. В якості самостійного різновиду обмежень науковець виокремлює також призупинення прав і свобод, що може виражатись в у формі обмеження адміністративної дієздатності у випадку запровадження надзвичайного стану [3, с. 87]. У цілому погоджуючись із наведеним підходом, ми все ж таких хочемо звернути увагу на певну неповноту окремих класифікаційних поділів, запропонованих вченим.

Так, наприклад, за своїм змістом обмеження можуть бути не лише матеріально-правовими і морально-правовими (як, до речі, зазначає також Н.М. Оніщенко [4, с. 229] та В.Г. Чорна [5, с. 309]), але й процесуальними, організаційними, або ж мати змішаний характер. Також, вбачається недоцільним віднесення «призупинення» до особливої форми правових обмежень, оскільки таких форм існує значно більше.

Схожий підхід до класифікації правових обмежень (з деякими змінами і доповненнями) відстоюють також й інші науковці. Так, наприклад, О.В. Левада, окрім наведених вище, виокремлює ще два можливі критерії систематизації правових обмежень: по-перше, це сфера застосування – міжнародні та внутрішньодержавні; по-друге, суб'єкт, на який розраховані обмеження – загальні (для всього суспільства) та індивідуальні (для певної професійної групи) [6, с. 194]. На нашу думку, остання класифікація потребує деякого уточнення, оскільки обмеження для певної професійної групи більш доцільно об'єднати в окремий різновид, тоді як до «індивідуальних обмежень» віднести ті, що застосовуються до конкретної особи.

Напрацювання теоретиків права лягли в основу і стали підґрунтям для класифікації галузевих правових обмежень, зокрема адміністративно-правових.

Як свідчать результати проведеного нами аналізу наукової літератури, одним із найбільш поширених критеріїв класифікації адміністративно-правових обмежень є їх урегульованість нормами права. Так, наприклад, О.В. Розгон, за цим критерієм розрізняє правові та неправові обмеження права власності (так само, як і межі такого права). При цьому до неправових обмежень вона відносить фактичні обмеження права власності, які виникають внаслідок тих чи інших порушень з боку інших осіб [7, с. 89]. На нашу думку, поділ адміністративно-правових обмежень на правові та неправові є не зовсім коректним, оскільки очевидно, що усі ці обмеження повинні бути чітко врегульовані правовими нормами (що впливає навіть із самої їх назви). «Неправовими» можуть бути, хіба що, межі права власності, однак лише у тих випадках, коли мова йде про фактичні межі такого права, встановлення яких є наслідком незаконних дій суб'єктів публічного управління або інших осіб.

Досить часто науковці, досліджуючи специфіку адміністративно-правових обмежень, об'єднують їх усі у декілька однорідних груп, не виділяючи при цьому якогось конкретного критерію для їх класифікації. Так, наприклад, А.В. Басов адміністративно-правові обмеження класифікує на просторові (що запроваджуються на певній території) і тимчасові (що запроваджуються в умовах виникнення надзвичайних ситуацій) [8]. Ми не можемо погодитись із запропонованим А.В. Басовим поділом і вважаємо його таким, що не відповідає загальним вимогам до класифікації. Як ми уже зазначали вище, в основі будь-якого розподілу мають лежати найбільш суттєві ознаки, які характерні для всіх обмежень, включених до класифікаційної групи і не характерні для інших груп.

Адміністративно-правові обмеження намагався систематизувати також В.Т. Комзюк. Зокрема, науковець об'єднав їх усі в чотири групи: що виникають у зв'язку із ввезенням в країну чи вивезенням з неї товарів, цінностей тощо; що виникають у зв'язку із перебуванням на державній службі; що настають у результаті застосування заходів адміністративного примусу; що пов'язані з правовим статусом громадян та організацій [9, с. 25, 82, 100, 110]. Окрім відсутності чітких критеріїв поділу адміністративно-правових обмежень на окремі групи, наведена класифікація має ще одну суттєву ваду. Зокрема, нам видається не зовсім правильним виокремлення обмежень, що «пов'язані із перебуванням на державній службі» в окрему групу, оскільки за своїм змістом вони мають бути включені до групи обмежень, що «пов'язані з правовим статусом громадян та організацій».

Останнім часом в науковій літературі все більшої популярності набуває комплексний підхід до класифікації адміністративно-правових обмежень, що передбачає їх багаторівневий поділ відразу за багатьма класифікаційними критеріями. Так, наприклад, О. Остапенко, фактично отожнюючи адміністративно-правові обмеження та адміністративно-правові заборони, класифікує їх, по-перше, за об'єктами, на які вони поширюються (суспільні відносини, які урегульовані нормами адміністративного права; відносини матеріального і процесуального змісту, врегульовані нормами адміністративного законодавства) [10, с. 56]. Відразу ж зауважимо, що ми цілком погоджуємось із доцільністю виділення в якості критерію поділу, такої ознаки, як об'єкт впливу, однак внутрішнє наповнення виокремлених підгруп видається нам сумнівним і суперечливим. По-друге, за юридичною силою адміністративно-правові обмеження О. Остапенко поділяє на конституційні, законодавчі, міжвідомчі (спільні), відомчі та інші [10, с. 56]. З таким поділом теж важко погодитись, оскільки у ньому, на нашу думку, необґрунтовано поєднано дві самостійні

ознаки обмежень: юридична сила та сфера дії. Також, усі обмеження науковець поділяє за територіальністю (діють у межах країни, в окремих її регіонах та місцевостях), за часом дії (постійні, тимчасові та короткострокові) та за суб'єктами, на яких вони поширюються (індивідуальні, колективні) [10, с. 56]. В рамках останнього поділу, на нашу думку, додатково варто виділити групові обмеження, які поширюються на суб'єктів із спеціальним правовим статусом.

Зважаючи на проблематику даної статті, вважаємо за доцільне бодай коротко зупинитись на аналізі обґрунтованих в науковій літературі класифікацій обмежень права власності. Це обумовлено тим, що за своїм змістом вони суттєво відрізняються від традиційних класифікацій адміністративно-правових обмежень, розкривають нові грані та акцентують увагу на специфічних властивостях обмежень права власності. Відтак, поглиблене знайомство із ними є необхідною передумовою окреслення авторського погляду на класифікацію адміністративно-правових обмежень права власності.

Проаналізувавши значну кількість наукових джерел, нам вдалося з'ясувати, що на сьогоднішній день вчені визначають найрізноманітніші ознаки, які можуть бути покладені в основу класифікації обмежень права власності. Так, наприклад, С. Кізлов розрізняє: по-перше, обмеження, які встановлюються щодо усього змісту правомочностей власника, а також ті, що обмежують окремі його складові, такі як володіння, користування і розпорядження; по-друге, обмеження, що встановлюються в загальних інтересах (держави, суспільства), а також ті, що встановлюються в окремих, приватних інтересах [11, с. 97-98].

Р.А. Майданик усі обмеження права власності поділяє на дві великі групи: законні та вольові. В рамках першої групи він додатково виділяє 1) обмеження, які позбавляють власників певних належних їм повноважень; 2) обмеження, які підкоряють дії власників завдяки контролю з боку органів публічної влади [12, с. 375]. І хоча, на перший погляд, наведена класифікація є цілком логічною, однак нам вона видається дещо неповною. Зокрема, як відомо, адміністративно-правові обмеження права власності можуть запроваджуватись не лише на підставі нормативно-правових актів чи добровільно взятих на себе зобов'язань згідно умов договору, але також і на підставі рішень суду, органів місцевого самоврядування, виконавчих органів тощо.

Цікавий підхід до класифікації обмежень права власності обґрунтовує Н.Б. Москалюк. Так, в залежності від характеру спрямованості й підстав виникнення, він виділяє дві групи обмежень: прямі або непрямі [13, с. 39]. Далі науковець об'єднує усі обмеження в декілька самостійних підгруп, однак при цьому не уточнює, до якої саме класифікаційної групи вони належать, що суттєво знижує наукову цінність зроблених висновків.

Так само як і фахівці з адміністративного права, деякі цивілісти, класифікуючи обмеження права власності, або не визначають якогось окремого критерію для їх поділу. Так, наприклад, Н.В. Безсмертна усі обмеження об'єднує у п'ять груп: 1) які зобов'язують власника не завдавати шкоди навколишньому середовищу, не порушувати права й інтереси громадян, юридичних осіб та держави; 2) пов'язані з необхідністю дотримуватися власником «моральних засад суспільства»; 3) які встановлюються сервітутними правами; 4) добровільні обмеження, які приймає на себе власник за договором; 5) процедурні обмеження; 6) обмеження, зумовлені соціальним призначенням власності [14, с. 207]. Очевидно, що більшість обмежень права власності можуть бути віднесені одночасно до кількох із зазначених вище класифікаційних груп, у зв'язку з чим розкриття їх специфічних характеристик значно ускладнюється.

Вище ми проаналізували лише найбільш популярні або ж найбільш суперечливі наукові підходи до класифікації, з одного боку, адміністративно-правових обмежень, а з іншого боку, обмежень права власності. Застосування такого *комплексного підходу* має важливе теоретико-прикладне і пізнавальне значення, оскільки дозволяє значно ширше поглянути на зміст адміністративно-правових обмежень права власності, які мають як адміністративно-правовий, так і цивільно-правовий характер. У свою чергу, така складна юридична природа адміністративно-правових обмежень права власності, а також їх значна різноманітність робить недоцільним їх впорядкування та систематизацію на підставі лише одного класифікаційного критерію (ознаки) й обумовлює необхідність розробки багаторівневої і поліструктурної класифікаційної системи, заснованої на принципі множинності критеріїв поділу.

Отже, враховуючи специфіку правової природи, сутності та змісту адміністративно-правових обмежень права власності, ми можемо визначити наступні **критерії їх класифікації**:

– **В залежності від місця в механізмі адміністративно-правового регулювання усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на дві групи: загальні та спеціальні.** До першої групи необхідно відносити обмеження, як зачіпають права, свободи та

законні інтереси всіх суб'єктів права у всіх галузях публічного управління. Спеціальні обмеження поширюються виключно на відносини власності і прямо або ж опосередковано зачіпають права та законні інтереси учасників таких правовідносин. До таких обмежень, наприклад, можна віднести встановлення спеціальних охоронних зон, заборону зміни цільового призначення землі тощо.

– **В залежності від цільової спрямованості** усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на дві групи: спрямовані на задоволення публічних інтересів та спрямовані на задоволення приватних інтересів. Як відомо, адміністративно-правові обмеження права власності встановлюються для досягнення різних цілей. Деякі з них спрямовані на задоволення публічних інтересів, зокрема на забезпечення національної та громадської безпеки, охорону навколишнього природного середовища, недопущення погіршення екологічної ситуації тощо. Інші – торкаються приватноправових інтересів (як самого власника, так і інших осіб), зокрема спрямовані на попередження та припинення протиправної поведінки особи, обмеження деяких правомочностей власника щодо належного йому майна в інтересах інших осіб тощо.

– **В залежності від мети** усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на три групи: 1) метою яких є охорона та захист загальносуспільних інтересів (наприклад, під час впровадження правового режиму надзвичайного чи воєнного стану); 2) метою яких є захист прав, свобод та законних інтересів громадян (наприклад, встановлення заборони власнику вчиняти дії, що порушують права та законні інтереси інших осіб); 3) метою яких є підтримання екологічної ситуації та охорона самої власності (наприклад, встановлення обов'язку щодо утримання та збереження пожегозахисних лісових смуг).

– **В залежності від функціональної спрямованості** усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на такі групи: спрямовані на попередження протиправної поведінки (наприклад, заборона експлуатації транспортних засобів, які не пройшли загальнообов'язкового технічного огляду), спрямовані на припинення протиправної поведінки (наприклад, викуп пам'яток культурної спадщини), спрямовані на забезпечення притягнення власника до відповідальності (наприклад, вилучення речей і документів, що є знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення), спрямовані на реалізацію заходів відповідальності (наприклад, скасування дозволу на зброю тягне своїм наслідком вилучення зброї, яка перебуває у власності особи), спрямовані на задоволення суспільного інтересу (наприклад, використання транспортних засобів громадян із наступною компенсацією їм витрат в умовах введення режиму надзвичайного стану).

– **В залежності від сфери правового регулювання** усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на такі, що встановлюються нормами різних галузей права – конституційного, адміністративного, цивільного, земельного, господарського, податкового, митного, екологічного, житлового, адміністративного процесуального, кримінального процесуального, антикорупційного тощо.

– **В залежності від адресата**, усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на три великі групи: 1) обмеження, що спрямовані на власника – при зміні власника необхідність у встановленні таких обмежень відпадає (наприклад, обмеження щодо розпорядження власністю, яка належить територіальній громаді); 2) обмеження, що спрямовані на об'єкт права власності – при зміні власника такі обмеження зберігають свою дію (наприклад, обмеження окремих видів господарської діяльності на землях спеціального призначення); 3) обмеження змішаного характеру – такі обмеження встановлюються одночасно і щодо конкретного власника, і щодо конкретного майна (наприклад, накладення арешту на майно особи, що притягується до відповідальності).

Варто зауважити, що перші дві групи можуть бути додатково класифіковані на кілька самостійних підгруп:

- **в залежності від характерних ознак власників**, встановлені щодо них обмеження можна класифікувати: по-перше, на загальні (поширюються на всіх власників), спеціальні (поширюються на окремі категорії власників, наділених спеціальним адміністративно-правовим статусом, наприклад, на іноземців, власників вогнепальної зброї тощо), персональні (поширюються на конкретного власника); по-друге, на індивідуальні (застосовуються до власників, які є фізичними особами) та колективні (застосовуються до колективних суб'єктів – юридичних осіб публічного і приватного права, територіальних громад, міжнародних організацій, іноземних держав тощо).

- **в залежності від характерних ознак об'єкта права власності**, встановлені щодо них обмеження можна класифікувати: по-перше, в залежності від форми власності

об'єкта – обмеження, об'єктом яких є приватна, колективна або державна власність; по-друге, в залежності від правового режиму власності – обмеження, об'єктом яких є власність, щодо якої діє загальний правовий режим, та щодо якої діє спеціальний правовий режим (наприклад, вогнепальна зброя, транспортні засоби, земельні ділянки, житло, валютні цінності тощо).

– **В залежності від територіальної поширеності** усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на: 1) міжнародні (діють на території багатьох країн); 2) міждержавні (діють на території двох країн); 3) загальноукраїнські (діють на території всієї України); 4) регіональні (діють на території одного або кількох регіонів (областей)); 5) локальні (діють на території визначеного об'єкта (локації)).

– **В залежності від тривалості** усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на три групи: 1) постійні – встановлюються на невизначений термін і діють безперервно (наприклад, встановлення цільового призначення земельних ділянок); 2) тимчасові – встановлюються на відносно тривалій і не завжди чітко визначений строк (наприклад, обмеження, пов'язані із введенням режиму надзвичайного чи воєнного стану); 3) короткострокові – застосовуються на нетривалій і чітко визначений термін і скасовуються після спливу цього терміну, або ж у разі зникнення обставин, що обумовили їх застосування (наприклад, терміновий заборонний припис, що передбачає зобов'язання залишити місце спільного проживання постраждалої особи та кривдника на термін до 10 днів).

– **В залежності від характеру правового впливу** усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на: матеріально-правові, процесуальні, охоронні, організаційно-правові, морально-виховні, особистісні, змішані.

– **В залежності від підстав виникнення** усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на такі, що встановлюються на підставі нормативно-правових актів (Конституції, законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів), на підставі рішень суду та інших органів публічного управління (органів місцевого самоврядування, військових адміністрацій, нотаріусів, виконавчих органів, органів НПУ тощо), та вольові (добровільно взяті на зобов'язання згідно умов цивільно-правових договорів).

– **В залежності від обсягу стиснення правомочностей власника** усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на такі, що встановлюються щодо усього змісту правомочностей власника (наприклад, обмеження права власності на вогнепальну зброю) і такі, що обмежують лише одну або декілька його складових елементів (володіння, користування, розпорядження власністю).

– **В залежності від юридичної сили** усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на дві групи: загальнообов'язкові (наприклад, на земельних ділянках, наданих для городництва, заборонено закладання багаторічних плодкових насаджень, а також спорудження капітальних будівель і споруд) та рекомендаційні (наприклад, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування на власний розсуд можуть приймати рішення щодо створення громадських сіножатей і пасовищ на землях, які перебувають у власності держави чи територіальної громади).

– **В залежності від форми зовнішнього вираження**, усі адміністративно-правові обмеження права власності можна поділити на такі, якими: звужується коло прав власника; щодо власника встановлюються певні заборони; на власника покладаються додаткові умови, зобов'язання; передбачається отримання власником певних дозволів; передбачається встановлення певних лімітів, квот, обсягів; встановлюються додаткові заходи контролю та нагляду за реалізацією права власності; треті особи наділяються певним обсягом правомочностей щодо об'єкта власності; встановлюються спеціальні правові режими або зони.

Висновки. Вище ми навели лише найбільш загальні ознаки, за якими може бути проведена класифікація адміністративно-правових обмежень права власності. Визначені нами критерії поглиблюють наукові уявлення про правову природу і зміст адміністративно-правових обмежень права власності, а також дозволяють встановити логічну відповідність між метою адміністративно-правового регулювання відносин власності та конкретними засобами, обраними для її досягнення. Відтак, з певністю можна стверджувати, що обґрунтована нами класифікація адміністративно-правових обмежень права власності, завдяки своїй всеосяжності, раціональності, та логічній впорядкованості, має значну наукову цінність й практичну спрямованість, оскільки може бути використана не лише як підґрунтя для удосконалення адміністративно-правового механізму реалізації таких обмежень, але також і як орієнтир для подальших наукових досліджень адміністративно-правових обмежень загалом, та обмежень права власності зокрема.

Список використаних джерел:

1. Свердлов Г. А. Принципы советского гражданского права. Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1985. 200 с.
2. Повторева С. М. Словник з логіки. Львів : «Магнолія-2006», 2009. 196 с.
3. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2004. 250 с.
4. Мала енциклопедія теорії держави і права / За заг. ред. Ю. Л. Бошицького. К. : Вид-во Європейського університету, 2010. 368 с.
5. Чорна В. Г. Обмеження в адміністративному праві : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2019.
6. Левада О. В. Правові обмеження як засоби попередження зловживання правом (теоретико-правовий аспект). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 192–200.
7. Розгон О. В. Межі та обмеження права власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Х., 2005. 225 с.
8. Басов А. В. Поняття «обмеження» як юридична категорія : теоретичний аспект. *Адміністративне право і процес* : науково-практичний журнал заснований Київським національним університетом імені Тараса Шевченка. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/62-ropuyattuabmezheniya-yak-yurydychna-katehoriya-teoretychnyy-aspekt-basov-a-v>.
9. Комзюк В. Т. Адміністративно-правові засоби здійснення митної справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2003. 191 с.
10. Остапенко О. Про заборони та обмеження в адміністративному праві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2018. № 894. С. 51–59.
11. Кізлов С. Обмеження права власності в суспільних інтересах. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 95–100.
12. Майданик Р. А. Речове право : підручник. Київ : Алерта, 2019. 1102 с.
13. Москалюк Н. Б. До питання обмежень та обтяжень права державної власності. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. № 1. С. 37–43.
14. Безсмертна Н. В. Межі здійснення права приватної власності. *Наукові записки*. 2001. Том 19. Спеціальний випуск. С. 204–207.

УДК 342.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.19>

ЛОГВИНЕНКО М.Л.

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ПРАЦІВНИКІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ****ACTUAL PROBLEMS OF PERSONAL SAFETY OF NATIONAL POLICE EMPLOYEES
DURING MARTIAL LAW**

Статтю присвячено визначенню актуальних проблем особистої безпеки працівників Національної поліції та можливих шляхів їх вирішення. Наголошено, що за останні роки спостерігається негативна тенденція щодо загибелі, поранення або отримання тілесних ушкоджень працівниками поліції під час виконання ними своїх професійних обов'язків. Наголошено на зростанні актуальності досліджуваного питання у зв'язку зі збройною агресією з боку російської федерації. Вказано, що зазначений зовнішній чинник щонайменше сприятиме збільшенню незаконного обігу зброї, який в подальшому призведе до стрімкого росту негативних ситуацій безпосередньо пов'язаних із особистою безпекою працівників Національної поліції. До типових ситуацій, пов'язаних із виконанням поліцейськими своїх службових обов'язків віднесено наступні: 1) спроба нападу на працівника поліції; 2) масові безладдя та групові порушення громадського порядку; 3) надзвичайні ситуації техногенного характеру; 4) надзвичайні ситуації природного характеру; 5) затримання осіб (диверсійно-розвідувальна група); 6) звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі; 7) переслідування злочинців та підозрюваних на автотранспорті які намагаються втекти. Зроблено висновок, що забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції представляє собою багатокomпонентний та складний процес, який має постійно змінюватися та вдосконалюватися в нових реаліях. Визначено перспективні шляхи удосконалення особистої безпеки поліцейських, що мають бути реалізовані на нормативному та організаційному рівнях. З метою запобігання травмуванню і загибелі особового складу поліції, зокрема під час воєнного стану, запропоновано посилити питання особистої безпеки за такими видами підготовки, як: тактико-спеціальна підготовка; вогнева підготовка; фізична підготовка; освітня (правова) підготовка; інформаційна підготовка; психологічна підготовка; технічна підготовка.

Ключові слова: особиста безпека, службові обов'язки, правопорядок, поліцейський, професійна підготовка.

The article deals with the definition of current problems of personal safety of the National Police and possible ways to solve them. It was emphasized that in recent years there has been a negative tendency in the death, injury or bodily injury of police officers during the performance of their professional duties. The growing topicality of the researched issue in connection with armed aggression by the Russian Federation is indicated. It is indicated that the specified external factor will at least contribute to the increase in the illegal circulation of weapons, which will further lead to a rapid increase in negative situations directly related to the personal safety of the National Police. Typical situations related to the performance of police officers' duties include the following: 1) attempted attack on a police officer; 2) mass disturbances and group violations of public order; 3) man-made emergency situations; 4) emergency situations of a natural nature; 5) detention of persons (sabotage and intelligence group); 6) release of hostages or persons illegally deprived of their liberty; 7) pursuit of criminals and suspects in vehicles trying to escape. It was concluded that ensuring the personal safety

of the employees of the National Police is a multi-component and complex process that must constantly change and improve in new realities. Prospective ways of improving the personal safety of police officers have been determined, which should be implemented at the regulatory and organizational levels. In order to prevent injury and death of police personnel, in particular during martial law, it is proposed to dwell on the issue of personal safety for such types of training as tactical and special training; fire training; physical training; educational (legal) training; information training; psychological training; technical training.

Key words: *weapons, personal safety, official duties, law and order, police officer, professional training.*

Постановка проблеми. Сьогодні умови виконання працівниками Національної поліції своїх прямих обов'язків безпосередньо пов'язані з повномасштабним вторгненням російської федерації на суверенну територію нашої держави. Доцільно зазначити, що працівники Національної поліції, як складова частина сектору безпеки і оборони України підготовлені до вирішення складних завдань в умовах запровадження режиму воєнного стану. Водночас, реалії сьогодення створюють раніше невідомі виклики, що вимагають швидких та рішучих дій. У цих надзвичайних обставинах постає необхідність вдосконалення підходів до забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції.

Стан опрацювання цієї проблематики. Окремі питання особистої безпеки правоохоронців представлені у працях таких учених як: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, О.В. Джафарова, О.Ю. Дрозд, А.Т. Комзюк, О.Г. Комісаров, О.В. Кузьменко, С.О. Кузніченко, В.П. Ліпкан, М.І. Логвиненко, Є.О. Легеза, О.І. Миколенко, О.М. Музичук, О.В. Негодченко, О.Ю. Синявська, С.О. Шатрава, Т.В. Шевченко та багатьох інших.

Поряд із широким науковим доробком, залишається актуальною проблема законодавчого закріплення підготовки поліцейських до виконання службових обов'язків в умовах дії надзвичайних правових режимів та інших обставин, що ускладнюють оперативну обстановку на території поліцейського обслуговування. Відповідно, нові вимоги, що постають перед працівниками Національної поліції потребують перегляду стандартів і вимог щодо їхньої професійної підготовки.

Мега наукової статті полягає у визначенні актуальних проблем забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції та пошуку перспективних шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Конституції, Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною [1]. Непохитність міжнародних норм і визнання державних кордонів сприймають усі цивілізовані країни світу окрім російської федерації, яка у 2014 році анексувала Кримський півострів та розпочала військову агресію на сході нашої країни. Слід констатувати, що спроби російської федерації вплинути на політичний курс України вилились у повномасштабне вторгнення на її територію, що почалось 24 лютого 2022 року. Використання, для реалізації збройної агресії, всіх можливих способів та засобів спрямоване на знищення об'єктів критичної інфраструктури України, зокрема у економічній, промисловій, соціальній, інформаційній, оборонній та правоохоронній сферах. Основною метою повномасштабної збройної агресії є створення умов для припинення євроінтеграційних прагнень України та розширення сфери впливу «російського світу». В таких умовах життєдіяльність України залежить від консолідації зусиль суспільства та узгодженої політики міжнародних партнерів України. Поряд із заходами, спрямованими на оборону держави, важливе місце займає правоохоронна система у цілому та Національна поліція зокрема.

Відповідно до статті 27 Конституції України кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань [1].

Важливість життя людини як найвищої соціальної цінності безпосередньо пов'язане із заходами щодо його захисту. В аспекті діяльності поліції це стосується як заходів щодо захисту життя і здоров'я громадян, так і особистої безпеки поліцейських. Щоденно поліцейські, виконують, окрім своїх прямих службових обов'язків, завдання по охороні та обороні нашої держави, що в свою чергу призводить до нових випадків загибелі, поранення або травмування особового складу.

На стан особистої безпеки поліцейських впливає низка внутрішніх та зовнішніх чинників, до яких можна віднести наступні: зростання кількості внутрішньо переміщених осіб; масовані ракетні обстріли житлового сектору; аварійні відключення комунікацій, насамперед,

світла(blackout); деструктивна діяльність диверсійно-розвідувальних груп; незаконний обіг зброї; шпигунство та колабораційна діяльність тощо – вимагають пошуку нових підходів до сприйняття терміну «особиста безпека». Окремо можна наголосити, що поняття «безпека» є складним багатокомпонентним терміном, який включає в себе права та свободи, духовні та матеріальні цінності.

Як слушно відмічають М.І. Логвиненко та Т.В. Стрюкова, захист життя людини, закріплений у Основному законі, виступає основоположним принципом гарантування особистої безпеки поліцейських, членів їхніх сімей та інших осіб. Дослідники пояснюють це тим, що під час виконання покладених на нього обов'язків, поліцейський, навіть в умовах захисту життя інших осіб, має рівне право на захист власного життя, здоров'я тощо [2, с. 107].

У свою чергу О.Г. Комісаров доходить висновку, що особиста безпека працівників Національної поліції визначається низкою обставин: а) специфічними умовами, змістом і формою професійної діяльності; б) рівнем професійної захищеності поліцейського у тому числі наявністю спеціальних заходів організаційно-правового, управлінського і матеріально-технічного характеру; в) ступенем професійно-психологічної підготовленості правоохоронця та наявністю у нього спеціальних знань та вмінь із забезпечення особистої безпеки при вирішенні професійних завдань або у ситуаціях, пов'язаних із його професійною діяльністю. Окрім визначеного, особиста безпека працівників Національної поліції спрямована на їх захист від небезпечних, екстремальних ситуацій, а тому кожен поліцейський має знати та самостійно визначити такі ситуації, вміти швидко реагувати на них, з метою їх уникнення, усунення та ліквідації їх наслідків [3, с. 84].

Беззаперечно варто погодитись із позицією цитованого вище фахівця, але потрібно також зважати на умови сьогодення, а саме нові виклики і завдання, які постають перед Національною поліцією. Підтримуючи власну точку зору, наголосимо, що основним критерієм внесення змін та вдосконалення стандартів і підходів до особистої безпеки працівників Національної поліції є покращення системи професійного навчання з урахуванням нових потреб. Окрім розуміння проблематики цього питання необхідною складовою вдосконалення особистої безпеки є впровадження дієвих механізмів щодо реалізації отриманої та опрацьованої інформації в реальних умовах службової діяльності.

На нашу думку, насамперед, необхідно створити наукове (термінологічне) підґрунтя щодо проведення комплексного аналізу екстремальних ситуацій які виникають за участі працівників Національної поліції. Нижче ми пропонуємо декілька прикладів екстремальних ситуацій пов'язаних з особистою безпекою працівників Національної поліції під час виконання ними своїх службових обов'язків: 1) спроба нападу на працівника поліції; 2) масові безладдя та групові порушення громадського порядку; 3) надзвичайні ситуації техногенного характеру; 4) надзвичайні ситуації природного характеру; 5) затримання осіб (диверсійно-розвідувальна група); 6) звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі; 7) переслідування злочинців та підозрюваних на автотранспорті які намагаються втекти.

На основі отриманих результатів, вважаємо за доцільне здійснити розробку та прийняти на відомчому рівні документ, з урахуванням основних критеріїв забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції, а саме: уміння швидко орієнтуватися у складній обстановці; прийняття правильних рішень в екстремальних ситуаціях; протидія злочинцям із одночасним забезпеченням власної безпеки.

Вищезазначений документ має відображати чіткий алгоритм дій працівників Національної поліції в кожній конкретній ситуації, як окремо так і у складі оперативного підрозділу а також взаємодію з іншими складовими сектору безпеки і оборони України.

Наступним перспективним кроком нами вбачається створення умов для належної реалізації цього документу.

Якщо реалізація запропонованих нами змін на нормативному рівні є цілком зрозумілою, то впровадження організаційних змін під час дії режиму воєнного стану не є однозначним. Тут ми вважаємо за необхідне передбачити окремі організаційні механізми для реалізації прийнятого документу. Однозначним у цій ситуації є окреслення форми, чітких термінів виконання та напрямків запровадження цього процесу.

Варто зазначити, що на особисту безпеку поліцейського негативно впливають не лише згадані вище зовнішні чинники, а й внутрішні фактори, на яких слід зупинитися більш детально. Розглянемо один з негативних прикладів недотримання особистої безпеки працівниками Національної поліції. Так, у ніч на 4 грудня 2016 року у с. Княжичі Київської області, поліцією було організовано спецоперацію із затримання банди ймовірних грабіжників будинку. Проте, внаслідок

неузгодженості дійта недоліків планування під час її проведення між різними підрозділами поліції почалася стрілянина внаслідок якої загинуло п'ять поліцейських [4].

З метою запобігання травмуванню і загибелі особового складу поліції, зокрема під час воєнного стану, забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції має враховувати основні види професійної підготовки, а саме: тактико-спеціальна підготовка; вогнева підготовка; фізична підготовка; освітня (правова) підготовка; інформаційна підготовка; психологічна підготовка; технічна підготовка.

У зазначеному аспекті нами пропонується доповнити вищеперераховані види (дисципліни) практичного навчання спрямованого на забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції, наступними складовими.

Тактико-спеціальна підготовка. Застосування та використання спеціальних засобів, теоретичні та практичні навички дій в екстремальних ситуаціях з урахуванням вимог сьогодення, особиста тактика дій та тактика дій у складі підрозділу, взаємодія підрозділів МВС з іншими підрозділами сектору безпеки і оборони України.

Вогнева підготовка. Теоретичні та практичні навички застосування та використання сучасних видів європейської та американської автоматичної і напівавтоматичної вогнепальної зброї.

Фізична підготовка. Виконання обов'язків покладених на працівника Національної поліції в екстремальних ситуаціях без застосування вогнепальної зброї за програмами, наближеними до стандартів ЄС. Виконання фізичних нормативів у спеціальному спорядженні (бронежилет, шолом, щит, зброя).

Освітня (правова) підготовка. Актуалізація обізнаності у повноваженнях та обов'язках за посадою та в особливий період (воєнний стан, надзвичайний стан, карантинні обмеження).

Інформаційна підготовка. Проведення цільових інструктажів, доведення інформації щодо оперативної обстановки, робота з фокус-групами.

Психологічна підготовка. Психологічна стійкість поліцейських та готовність до застосування вогнепальної зброї й спеціальних засобів, надання невідкладної домедичної допомоги постраждалим особам (вогнепальні, уламкові поранення), евакуація мирного населення.

Технічна підготовка. Вміння застосовувати засоби індивідуального захисту, спеціальні засоби, технічні засоби, засоби зв'язку та геолокації за стандартами ЄС і держав-партнерів.

Окремим напрямком можна визначити підготовку майбутніх працівників Національної поліції у закладах вищої освіти системи МВС України, що закріплено статтею 74 Закону України «Про Національну поліцію» [5]. Слід констатувати той факт, що після перемоги, наше суспільство буде потребувати ще більш підготовлених працівників Національної поліції. У зв'язку із цим доцільним вбачається розширення навчального матеріалу з питань особистої безпеки у наступних навчальних дисциплінах (курсах): 1) вогнева підготовка (використання сучасних видів європейської та американської автоматичної і напівавтоматичної вогнепальної зброї); 2) тактико-спеціальна підготовка (тактика дій у складі підрозділу, взаємодія підрозділів поліції з іншими підрозділами сектору безпеки і оборони України); 3) безпека життєдіяльності (головний аспект – розмінювання, вибухотехнічна справа).

Висновки. Підводячи підсумок варто акцентувати увагу на тому, що реалії сьогодення обумовлюють додаткові загрози та підвищені вимоги до працівників Національної поліції. Значною мірою вони пов'язані зі збройною російською агресією, а також ситуативними спалахами рівня злочинності, що у свою чергу негативно відображається на особистій безпеці поліцейських. Важливою запорукою особистої безпеки працівників Національної поліції є реалізація запропонованої системи заходів на нормативному та організаційному рівнях. Актуалізація професійної підготовки з урахуванням викликів сьогодення, має забезпечити умови для зменшення негативних випадків пов'язаних з особистою безпекою працівників Національної поліції, насамперед травмувань і загибелі особового складу. Запровадження запропонованих змін також дозволить утворити чіткий алгоритм взаємодії підрозділів Національної поліції з іншими складовими сектору безпеки і оборони України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 05.01.2023).
2. Логвиненко М.І., Стрюкова Т.В. Адміністративно-правове регулювання забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції України. Право і суспільство. 2017. № 6. Ч. 2. С. 106-110.

3. Комісаров О.Г., Богуславський В.В. Інформаційне забезпечення особистої безпеки працівників сил охорони правопорядку: сучасний стан проблеми. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету. 2014. № 3. С. 82-89.

4. Перестрілка силовиків у Княжичах: прокуратура завершила розслідування справи. Главком від 28.03.2019. URL: <https://glavcom.ua/kyiv/news/>(дата звернення 05.01.2023).

5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 05.01.2023).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.20>

МАСЛОВ О.І.

ЗМІСТ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

CONTENTS OF THE ORGANIZATIONAL AND FUNCTIONAL PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Метою статті є розгляд організаційно-функціональних принципів адміністративної діяльності Національної поліції України. Визначено, що реалізація принципу гласності в адміністративній діяльності Національної поліції України пов'язана з рядом основних напрямків її розвитку на практиці. По-перше, з залученням працівників, фахівців до прийняття управлінських рішень, коли особливо необхідним є відкрите та всебічне обговорення найважливіших питань та рішень, які приймаються. Передусім це пов'язано з проблемами соціального забезпечення поліцейських, застосуванням системи матеріального та морального стимулювання, розподілом пільг, перспективами розвитку тощо. По-друге, в умовах ринку добробут Національної поліції України значною мірою залежить від його іміджу на ринку соціальних послуг. З цієї метою в міжнародній практиці вироблено систему відносин поліції з широкою громадськістю, націлену на популяризацію як самої поліції, так і якості її послуг за допомогою засобів масової інформації, реклами, виставок, презентацій, виступів керівників. До організаційно-функціональних принципів здійснення адміністративної діяльності Національної поліції України необхідно віднести: принцип верховенства права, законності, пріоритету прав людини, принцип незалежності поліцейської діяльності; соціальної спрямованості поліцейської діяльності, об'єктивності, комплексності й системності, відкритості та прозорості, гласності, поєднання колегіальності й єдиноначальності, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, безперервності. Зроблено висновки, що процес удосконалення адміністративної діяльності Національної поліції України повинен здійснюватися на принципах забезпечення пріоритету прав і свобод людини, верховенства права, додержання Конституції та законів України; дотримання принципів і норм міжнародного права; взаємодії з органами влади, місцевого самоврядування, громадськістю тощо. Проте принципи адміністративної діяльності Національної поліції України не повинні обмежуватися їх застосуванням виключно у межах правових норм, а впливати на процес формування ідеології служіння українському народові, іміджу та громадської думки.

Ключові слова: принцип адміністративна діяльність, Національна поліція України, оперативно-розшукова діяльність, суб'єкт, критерії, злочин.

The purpose of the article is to consider the organizational and functional principles of the administrative activity of the National Police of Ukraine. It was determined that the implementation of the principle of transparency in the administrative activities of the National Police of Ukraine is connected with a number of main directions of its development in practice. First, with the involvement of employees and specialists in making management decisions, when an open and comprehensive discussion of the most important issues and decisions being made is especially necessary. First of all, this is related to the problems of social security of police officers, the use of the system of material and moral incentives, the distribution of benefits, development prospects, etc. Secondly, in market conditions, the well-being of the National Police of Ukraine largely depends on its image in the market of social services. To this end, in international practice, a system of police relations with the general public has been developed, aimed at popularizing both the police itself and the quality of its services with the help of mass media, advertising, exhibitions, presentations, speeches of managers. The organizational and functional principles of the implementation of administrative activities of the National Police of Ukraine should include: the principle of the rule of law, legality, priority of human rights, the principle of independence of police activity; social orientation of police activity, objectivity, complexity and systematicity, openness and transparency, openness, a combination of collegiality and unity of leadership, political neutrality, interaction with the population on the basis of partnership, continuity. It was concluded that the process of improving the administrative activity of the National Police of Ukraine should be carried out on the principles of ensuring the priority of human rights and freedoms, the rule of law, compliance with the Constitution and laws of Ukraine; compliance with the principles and norms of international law; interaction with authorities, local self-government, the public, etc. However, the principles of administrative activity of the National Police of Ukraine should not be limited to their application exclusively within the limits of legal norms, but should influence the process of formation of the ideology of service to the Ukrainian people, image and public opinion.

Key words: *the principle of administrative activity, the National Police of Ukraine, operative and investigative activity, subject, criteria, crime.*

Вступ. Особливу роль у системі принципів адміністративної діяльності Національної поліції України відіграють організаційно-функціональні принципи. Під час дослідження принципів здійснення адміністративної діяльності Національної поліції України нами було встановлено систему останніх в якій одними з основних елементів було визначено *організаційно-функціональні принципи як засади внутрішнього та зовнішнього аспектів здійснення поліцейськими заходів щодо протидії злочинності, захисту прав, свобод і інтересів осіб, а також надання іншої допомоги, а також морально-етичної поведінки поліцейських.*

Нагадаємо, що вони також були виокремлені нами в межах проведення класифікації за сферою поширення принципів адміністративної діяльності Національної поліції України, їх було виокремлено в межах галузевих принципів, тобто таких, які властиві кожній окремій галузі права чи інституту, в даному випадку інституту поліції.

Організаційно-функціональні принципи здійснення адміністративної діяльності Національної поліції України визначають основні засади, реалізація яких у повному обсязі може забезпечити належне, якісне та ефективне здійснення поліцейськими своєї професійної діяльності. Тому, вони стосуються не тільки послуг, що надаються поліцейськими, а також мають відношення до моральних й етичних засад самої особи поліцейського. В останньому випадку такі керівні положення визначають якими повинні бути внутрішні переконання поліцейського та якими саме моральними та особистісними якостями він повинен володіти, а також стосуються його взаємовідносин із третіми особами в межах здійснення професійної діяльності [1, с. 89].

На підставі попередньо проведених узагальнень, систематизації і класифікації до організаційно-функціональних принципів здійснення адміністративної діяльності Національної поліції України необхідно віднести: *принцип верховенства права, законності, пріоритету прав людини, принцип незалежності поліцейської діяльності; соціальної спрямованості поліцейської діяльності, об'єктивності, комплексності й системності, відкритості та прозорості, гласності, поєднання колегіальності й єдиноначальності, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, безперервності.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що загальним питанням принципів діяльності та адміністративної діяльності органів та підрозділів НПУ приділяли увагу такі вчені як: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, О. Ю. Дрозд, О. М. Музичук, Є. Ю. Соболев, Л. В. Сорока, К. В. Шкарупа та інші.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових здобутків із зазначеної тематики, у адміністративно-правовій науці відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені принципам адміністративної діяльності НПУ. Вказане, безумовно, є прогалиною як на теоретичному, так й практичному рівнях.

Саме тому **метою** статті є розгляд організаційно-функціональних принципів адміністративної діяльності Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу.

1. Принцип пріоритету прав людини.

Принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина відіграє визначальну роль для адміністративної діяльності Національної поліції України не лише у внутрішньополітичному і внутрішньо правовому аспекті, але й з погляду визначення її місця у сучасному світі і входження в «систему сучасного міжнародного правопорядку». Наразі у праві вироблено систему прав людини як визначальних засад правового статусу фізичної особи, які складають змістовну частину принципу пріоритету прав людини. Цю систему складають: Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Енцикліка прав людини (Pacem in terris) 1963 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року тощо. Сукупність прав, зазначених у названих документах, дістала відображення у Конституції України 1996 року. За змістом вказаних документів права і свободи людини є невідчужуваними і непорушними будь-ким, зокрема державою. З цього погляду, входження України у світовий демократичний і правовий простір передбачає незаперечне визнання прав людини та практичне забезпечення принципу пріоритету прав людини. Одним з вимірів такої міжнародно-правової інтеграції є процес зближення України та ЄС, логічним етапом якого є підписання та ратифікація угоди про асоціацію [2, с. 87].

Даний принцип означає, що головне в змісті адміністративної діяльності Національної поліції України, всіх її органів і посадових осіб – це повага і всебічний захист прав громадян, боротьба з порушеннями цих прав. Правовим наповненням зазначеного принципу є його поєднання з нормами, які містяться в статтях 55 та 56 Конституції України [3], що гарантують судовий захист порушених прав та право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Відповідно, поліцейський зобов'язаний завжди пам'ятати, що сприяння утвердженню пріоритету прав і свобод людини і громадянина є важливим завданням його діяльності. Поліцейський не повинен чинити дії, які порушують права, свободи і правомірні інтереси громадянина, групи або груп громадян, створювати перешкоди для здійснення цих прав, свобод і задоволення інтересів, вимагати виконання не передбачених законом обов'язків. Поліцейський під час виконання своїх повноважень у стосунках із громадянами за будь-яких обставин має поводитися коректно, стримано, ввічливо та неупереджено. Його поведінка повинна бути такою, щоб громадянин був упевненим, що йому сприятимуть і нададуть необхідну допомогу в усіх його правомірних діях і вимогах.

2. Принцип незалежності поліцейської діяльності.

У сучасній правовій літературі, присвяченій поліцейській діяльності, термін «незалежний» використовуються в різних ситуаціях. По-перше багато науковців виокремлюють принцип незалежності поліцейської діяльності. По-друге, при визначенні статусу поліцейського (слідчого, дізнавача) законодавець встановлює гарантії їх незалежності, тобто мова йде й про незалежність особи поліцейського залежно від його посади та правового статусу.

Відповідно маємо змогу визначити такі виділити ознаки принципу незалежності поліцейської діяльності:

– незалежність поліцейської діяльності не абсолютна, вона обмежена законом, процедурними рамками, в межах яких здійснюється повноваження поліцейських (наприклад, незалежність слідчого обмежена кримінальним процесуальним законом). Саме цим, на думку О. М. Курила, забезпечується повноцінна незалежність поліцейського, бо, маючи у своєму керуванні обов'язковий для виконання всіма закон, поліцейські можуть діяти впевнено, безбоязно і справедливо.

Вказане, як додаткова гарантія, ставить міцні перешкоди щодо можливості вчинення не передбачених законом дій з боку поліцейського, перевищення повноважень, зловживань і сваволі [4, с. 74-75];

– незалежність поліцейського легітимна лише при здійсненні процесуальної діяльності поліцейського. Поняття «незалежність» при окресленні складових статусу поліцейського законодавець використовує лише при характеристиці повноважень поліцейського при здійсненні кримінального провадження, тобто коли мова йде про процесуальний аспект адміністративної (поліцейської) діяльності;

– зміст незалежності поліцейського включає також елемент особистісної незалежності поліцейського (тобто наявність у су поліцейського певних морально-психологічних якостей, які сприяють реалізації права поліцейського самостійно приймати рішення);

– незалежність поліцейського передбачає незалежність як від зовнішнього (від факторів, що знаходяться за межами поліцейської системи), так і внутрішнього (від факторів усередині самої поліцейської системи) впливу на процес прийняття рішення.

3. Принцип соціальної спрямованості поліцейської діяльності.

Соціальна спрямованість в адміністративній діяльності Національної поліції України визначається різноманітністю інтересів учасників правовідносин за участі поліцейського. Дана вимога випливає з фундаментальної настанови розбудови української держави, яка згідно з чинним законодавством України розвивається як соціально орієнтована і правова держава. Соціальна спрямованість управлінської діяльності в системі Національної поліції України полягає в наступному. По-перше, під впливом структурної перебудови суспільного виробництва, формування різних форм власності, становлення ринкових відносин має місце процес соціальної диференціації та соціальної нерівності в українському суспільстві. Але незалежно від свого соціального статусу в суспільстві (підприємець чи безробітний, фізично здоровий чи інвалід, керівник чи підлеглий, тощо) всі його громадяни мають рівні права і міру правової відповідальності перед законом. По-друге, Національна поліція України є своєрідним продуктом суспільних процесів, і соціальна нерівність (в обсягах влади, доступі до матеріальних і духовних благ, в оцінці трудового внеску учасників поліцейських відносин) властива і їй. А це означає, що вищі органи управління Національної поліції України знати про потреби, нестатки, запити своїх підлеглих, про їх забезпечення належними умовами, гідною оцінкою праці, системому просування по службі, тощо. Така інформація є необхідною для того, щоб не допустити штучного створення соціальної нерівності, що може викликати соціальне напруження, конфліктну ситуацію. По-третє, персонал органів Національної поліції в основному відтворюється за рахунок делегування в систему представників практично від усіх соціальних груп суспільства. Представники різних верств населення приходять у органи Національної поліції з надією реалізувати власні ціннісні орієнтири, уявлення про обрану спеціальність чи професію, поєднати власні інтереси з державними. Коли ж ціннісні орієнтації молодого людини не співпадають з реальними функціями, роллю обраної професії і результатами праці, виникає конфліктна ситуація. Тоді незнання природи незадоволення молодих людей, невміння керівників розв'язати даний конфлікт призведе до підвищеної плинності кадрів у системі органів Національної поліції. Вміння забезпечити соціальну спрямованість управлінських рішень є важливою умовою стабільності в роботі Національної поліції України, ефективності їх діяльності. У процесі вироблення й реалізації управлінського рішення органу управління Національної поліції України доводиться враховувати інтереси суспільства, галузі, конкретної організації та соціально-професійних груп, які її складають (поліцейські спеціалісти, обслуговуючий персонал, робітники). Сьогодні від органів Національної поліції України різні сфери суспільства вимагають прогнозування соціальних наслідків їхньої діяльності [5, с. 27].

4. Принцип об'єктивності, комплексності й системності.

Засада об'єктивності адміністративної діяльності Національної поліції України знаходить своє відображення у різних видах поліцейської діяльності, наприклад, оперативно-розшукової, слідчої тощо.

Так, що значення принципу об'єктивності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності полягає у досягненні мети кримінального провадження й оперативно-розшукової діяльності шляхом відсторонення від суб'єктивних чинників і керування виключно нормами права [6, с. 63]. Тобто об'єктивність у сфері адміністративної діяльності поліції загалом, та оперативно-розшукової діяльності, зокрема, полягає в сукупності таких критеріїв, як:

– неупередженість;

– невраховування власних уподобань, думок, віросповідання або інших факторів конкретного працівника під час здійснення оперативно-розшукової діяльності щодо об'єктів оперативної розробки, об'єктів перекриття, негласного апарату тощо як основного критерію прийняття рішення;

– незалежність у прийнятті рішень від політико-соціального й економічного становища як власного, так і осіб – об'єктів контролю;

– керування під час здійснення оперативно-розшукової діяльності виключно нормами закону;

– співвідношення фактичних ознак злочину в діях особи та наказу керівництва щодо призначення такої особи до кримінальної відповідальності.

Отже, принцип об'єктивності під час здійснення адміністративної діяльності Національної поліції України (оперативно-розшукової діяльності) полягає в повсякденному використанні означених суб'єктом певних критеріїв, які дадуть змогу встановити реальні обставини підготовки чи вчинення злочину, осіб, котрі вчиняють протиправну діяльність, виявити відомості, що становлять інтерес для кримінального провадження тощо.

Принципи комплексності й системності передбачають, що органи Національної поліції України покликані розглядати всю сукупність факторів розвитку системи та її виробничо-технічних, економічних, політико-правових, духовно-ідеологічних елементів і процесів як у часі, так і в просторі.

Принцип системності в адміністративній діяльності Національної поліції України зазначає, що суб'єкт Національної поліції України при виборі методів, форм, засобів впливу на об'єкт мусить враховувати ті зміни, котрі відбуваються в середовищі, в межах якого функціонує й розвивається система [7].

Принцип комплексності в адміністративній діяльності Національної поліції України зазначає, що в кожній ситуації необхідно враховувати всі аспекти: технологічні, економічні, соціальні, ідеологічні, психологічні, організаційні, політичні [8].

Отже, принципи системності, об'єктивності і комплексності в адміністративній діяльності Національної поліції України розвивають вміння бачити найбільш значущий комплекс взаємозалежних і взаємообумовлених підсистем, які входять до Національної поліції України (організації). [7].

5. Принцип відкритості та прозорості.

Зазначений принцип адміністративної діяльності Національної поліції України закріплений на рівні ст. 9 ЗУ «Про Національну поліцію». Зокрема, положення вказаної норми права передбачають: «поліція здійснює свою діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією та законами України. Поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку [9, с. 66]. Поліція забезпечує доступ до публічної інформації, володільцем якої вона є, у порядку та відповідно до вимог, визначених законом. Поліція може оприлюднювати (поширювати) інформацію з обмеженим доступом лише у випадках та в порядку, визначених законом [10, с. 175]. Нормативно-правові акти, що регламентують діяльність поліції, обов'язково оприлюднюються на веб-порталі центрального органу управління поліції. Нормативно-правові акти з обмеженим доступом оприлюднюються у випадках та в порядку, визначених законом. Проекти нормативно-правових актів, що стосуються прав та свобод людини, обов'язково проходять громадське обговорення в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України» [11].

Автор О. Ю. Михайлова з приводу визначення принципів відкритості та прозорості у адміністративній діяльності Національної поліції України вказує, що «діяльність поліції є відкритою для суспільства в тій мірі, в якій це не суперечить вимогам законодавства, а також не порушує прав громадян і організацій. Відкритість та прозорість адміністративної діяльності Національної поліції України є необхідною передумовою забезпечення суспільного сенсу її функціонування й позитивного сприйняття цієї діяльності широкою громадськістю» [12, с. 3].

У свою чергу, К. А. Гусева зазначає, що «керівники органів поліції з метою підвищення авторитету та довіри населення до поліції повинні систематично інформувати громадськість про стан правопорядку, ужиті заходи щодо попередження правопорушень. Розглядаючи європейський досвід, вказується, що в цих країнах існує потреба забезпечення права на доступ до інформації, якою володіють органи поліції, тобто доступу до публічної інформації. Для того, щоб

суспільство відповідало принципам демократичності, його члени повинні мати доступ до інформації, яка зачіпає процес вирішення питань, безпосередньо пов'язаних з їхніми інтересами. Адже, органи поліції приймають рішення та здійснюють свою політику від імені громадян, що робить їхню діяльність підзвітною перед ними. Таким чином, держава має забезпечити доступ громадян до публічної інформації в пасивний та активний спосіб, що передбачає не лише публікування та розповсюдження інформації про діяльність органів державної влади, але й надання громадянам публічної інформації на їхні запити [13, с. 4].

Таким чином, вказаний принцип є визначальним, коли йдеться про рівень довіри населення до поліції, оскільки вказаний принцип повною мірою розкривається під час висвітлення адміністративної діяльності Національної поліції України до громадськості через засоби масової інформації або на офіційному веб-порталі центрального органу управління поліції.

6. Принцип гласності.

Гласність в адміністративній діяльності Національної поліції України – це забезпечення доступності обговорювання й компетентної участі всіх учасників управлінських відносин у системі поліції у прийнятті управлінських рішень на основі широкої інформованості й врахування суспільної думки. Гласність включає правдиву, своєчасну і широку інформацію про дійсний стан справ у поліції, що є вираженням довіри й поваги до людей, їх здатності розібратися в поточних подіях, виробити правильне рішення, свідомо брати участь в його здійсненні. У системі Національної поліції України принцип гласності постає інструментом реалізації прямого й зворотного зв'язку між суб'єктом і об'єктом, адміністрацією та співробітниками.

Реалізація принципу гласності в адміністративній діяльності Національної поліції України пов'язана з рядом основних напрямків її розвитку на практиці. По-перше, з залученням працівників, фахівців до прийняття управлінських рішень, коли особливо необхідним є відкрите та всебічне обговорення найважливіших питань та рішень, які приймаються. Передусім це пов'язано з проблемами соціального забезпечення поліцейських, застосуванням системи матеріального та морального стимулювання, розподілом пільг, перспективами розвитку тощо. По-друге, в умовах ринку добробут Національної поліції України значною мірою залежить від його іміджу на ринку соціальних послуг. З цією метою в міжнародній практиці вироблено систему відносин поліції з широкою громадськістю, націлену на популяризацію як самої поліції, так і якості її послуг за допомогою засобів масової інформації, реклами, виставок, презентацій, виступів керівників. Ця система носить назву «паблік рілейшнз» і служить важливим методом укріплення авторитету державних і недержавних інститутів у суспільній думці.

7. Принцип поєднання колегіальності й єдиноначальності.

Принцип поєднання колегіальності й єдиноначальності в процесі адміністративної діяльності Національної поліції України відображає співвідношення двох основних форм виявлення владних повноважень.

Єдиноначальність визначає підпорядкування колективу поліцейських волі керівника, начальника, який несе всю повноту відповідальності за діяльність певної структури. Єдиноначальність прямо пов'язана з персональною відповідальністю керівників за результати прийнятих рішень і є важливим засобом забезпечення оперативності управління.

Принцип єдиноначальності передбачає, що кожний працівник має одного і тільки одного безпосереднього керівника. Але один керівник, яким би він не був досвідченим і професійно підготовленим, не може охопити всі розгалужені напрямки адміністративної діяльності, він не може бути одночасно спеціалістом з усіх питань, що належить вирішувати в процесі управління у різних сферах роботи. Тому єдиноначальність керівника слід підкріпити зусиллями інших поліцейських. Для цього начальник організує колегію, оперативну нараду, штаб та інші допоміжні, дорадчі структури, тобто таку команду, яка допоможе виробити найбільш правильне комплексне колективне рішення та реалізувати його в житті [7].

Поєднання єдиноначальності з колегіальністю в процесі управління в органах Національної поліції України в умовах сьогодення є виправданим. Сучасному керівникові органів Національної поліції України необхідно знати й інші принципи управління, зокрема: – принцип мети; – принцип делегування повноважень; – принцип єдності управління; – принцип відповідності; – принцип орієнтування; – принцип вибіркової; – принцип диференціації роботи; – принцип доступності всіх рівнів організації; – принцип гнучкості; – принцип правової захищеності управлінських рішень; – принцип контролю за здійсненням операцій; – принцип оптимізації управління [7].

Даний принцип управління можна сформулювати так: оптимізація управління підвищує ефективність керованої системи [7].

8. Принцип політичної нейтральності.

Зазначений керівний принцип адміністративної діяльності Національної поліції України відображений у титульному законі про поліцію. Зокрема, передбачається, що поліція забезпечує захист прав та свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності. Поліція у своїй діяльності є незалежною від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань. В органах і підрозділах поліції заборонено використовувати будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, та провадити політичну діяльність. Поліцейським заборонено висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження у політичних цілях [11].

Політична нейтральність передбачає заборону здійснення у поліції політичної діяльності, під час виконання службових обов'язків забороняється висловлювати власні політичні думки та переконання [14, с. 142]. Ми погоджуємося з позицією Д. С. Денисюка, який вказує, що, «враховуючи особливості реалізації принципу політичної нейтральності, доречним вбачається більш деталізувати цей принцип, тому що неякісне його застосування призведе до погіршення загальної ефективності адміністративної діяльності Національної поліції України. Потрібно розробити системи менеджменту та механізми виконавчого контролю (розмежування компетенції, усунення дублювання повноважень), які зведуть до мінімуму можливість прийняття керівництвом рішень безпосередньо під впливом політичних сил або ж під впливом власних політичних уподобань [15, с. 68].

Сьогодні поліція часто доводиться виконувати завдання з охорони правопорядку під час проведення громадсько-політичних заходів, мітингів, зібрань тощо. Національній поліції доводиться протидіяти різним акціям з блокування адміністративних закладів, перекриття доріг, що часто призводить до силових сутичок з протестуючими. Це збільшує службові навантаження, підвищує морально-психологічну напругу, створює реальні загрози по виникненню конфліктів поліції з учасниками громадсько-політичних акцій [16, с. 211].

Відповідно до чинного законодавства України поліція є державним органом, який виконує специфічні функції, пов'язані із застосуванням силового примусу у випадках порушення чинного законодавства. Вона уособлює монополію держави на застосування сили [16].

До використання демократичних практик та стандартів у правоохоронній діяльності поліцейського спонукає політична грамотність [16].

9. Принцип взаємодії з населенням на засадах партнерства.

Сутність окресленого принципу адміністративної діяльності Національної поліції України полягає у налагодженні тісної співпраці поліції з місцевими органами та територіальними громадами, міським населенням або окремими громадянами. ЗУ «Про Національну поліцію» у ст. 11 визначає, що «діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Оцінка рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [11].

Тобто йдеться про так звану концепцію «Community Policing», де поліція та громада спільно вирішують нагальні питання місцевого рівня.

В той же час виникають питання до механізму визначення оцінки рівня довіри населення до поліції. Постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Порядок проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції від 7 лютого 2018 р. № 58 (далі – Постанова) [17].

У відповідності до вказаної Постанови, «основними завданнями проведення оцінки є отримання інформації про оцінку населенням якості виконання органами і підрозділами Національної поліції України покладених на них завдань і функцій, про відповідність роботи органів і підрозділів Національної поліції очікуванням населення, виявлення тенденцій зміни рівня довіри населення до Національної поліції та факторів, що на них впливають» [17].

Основними принципами проведення оцінки є об'єктивність опрацювання інформації про роботу органів і підрозділів Національної поліції України, системність оцінювання якості їх роботи.

Зокрема, об'єктами оцінки є:

- рівень задоволення потреби населення в поліцейських послугах;
- процеси, що відбуваються в системі Національної поліції України, та характеристики і результати її діяльності [17].

Таким чином, вказаний важливий принцип адміністративної діяльності Національної поліції України має реалізовуватися шляхом запровадження наступних вимог:

- встановлення виключно партнерських засад взаємодії з громадськістю;
- запровадження постійного аналізу проблем місцевого населення для планування службової діяльності та оцінки ефективності власної діяльності;
- здійснення постійного моніторингу потреб вразливих груп населення, виявлення до них толерантності та поваги;
- проведення регулярних навчань персоналу з питань запобігання та протидії різним видам злочинів;
- запровадження оцінки ефективності роботи по взаємодії з населенням та місцевими громадами, основним критерієм якої буде – якість реагування на повідомлення, якість стосунків громадян з поліцейськими, активність поліцейських у питаннях розв'язання поточних проблем населення тощо.

10. Принцип безперервності.

Варто наголосити, що незважаючи на те, що ЗУ «Про Національну поліцію», який закріпив вказаний принцип прийнято ще у 2015 р., наразі стосовно його практичного втілення на практиці виникає безліч питань, а саме: Чи буде нести працівник поліції відповідальність у випадку ненадання допомоги у позаслужбовий час? Надання допомоги під час відпустки є правом чи обов'язком поліцейського? Та інше. Вказане зумовлено досить розмитим законодавчим формулюванням – поліція забезпечує безперервне та цілодобове виконання своїх завдань. Кожен має право в будь-який час звернутися за допомогою до поліції або поліцейського. Поліція не має права відмовити в розгляді або відкласти розгляд звернень стосовно забезпечення прав і свобод людини, юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань з посиленням на вихідний, святковий чи неробочий день або закінчення робочого дня [11]. В даному контексті слушно є позиція Д. С. Денисюк, що «деякі аспекти залишилися незрозумілими: наприклад, чи можливо звертатися до поліцейського за допомогою поза його службою (не під час виконання ним своїх обов'язків); надати допомогу – це його право чи обов'язок; чи буде він нести відповідальність за ненадання допомоги; і чи буде поширюватися на поліцейського соціально-правовий захист якщо він отримає поранення або ушкодження у таких випадках (поза службою)? [15, с. 68].

Висновок. Враховуючи викладене, вважаємо, що наразі є потреба у більш чіткому врегулюванні питання визначення сутності принципу безперервності в адміністративній діяльності Національної поліції України.

Отже, процес удосконалення адміністративної діяльності Національної поліції України повинен здійснюватися на принципах забезпечення пріоритету прав і свобод людини, верховенства права, дотримання Конституції та законів України; дотримання принципів і норм міжнародного права; взаємодії з органами влади, місцевого самоврядування, громадськістю тощо. Проте принципи адміністративної діяльності Національної поліції України не повинні обмежуватись їх застосуванням виключно у межах правових норм, а впливати на процес формування ідеології служіння українському народові, іміджу та громадської думки.

Список використаних джерел:

1. Маслов О. І. Організаційно-функціональні принципи адміністративної діяльності Національної поліції України. *Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності* : матеріали Міжнародно-практ. конф. (м. Харків, 15–16 берез. 2019 року). Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2019. С. 88–90.

2. Стрельцова О. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: передумови, проблеми і перспективи. *Право України*. 2012. № 3–4. С. 87–97.

3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

4. Курило О. М. Гарантії незалежності суддів у кримінальному процесі України. *Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів* : матеріали Міжнародно-практ. семінару (м. Харків, 30–31 берез. 2005 р.). Харків ; Київ : ЦНТ «Гопак», 2006. С. 72–79.

5. Управління органами Національної поліції України : підручник / за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; [О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, О. В. Джафарова та ін. ; передм. В. В. Сокурєнка]. Харків : Стильна типографія, 2017. 580 с.
6. Стащак А. Ю. Об'єктивність як принцип оперативно-розшукової діяльності в роботі підрозділів кримінальної поліції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 3. С. 60–63.
7. Конспект лекцій з дисципліни «управління національною поліцією». URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/structure/library/student/lectures/2020/appad/adunp.docx>
8. Соціальне управління та його сутнісні характеристики. URL: <https://allrefrs.ru/2-35291.htm>
9. Шатіло В. Принципи діяльності державної влади і методи їх здійснення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. № 1 (99). С. 66–70.
10. Гурковський М. П., Єсімов С. С. Основні принципи діяльності поліції щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 171–184.
11. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
12. Михайлова О. Ю. Деякі аспекти реалізації принципу відкритості та прозорості в діяльності Національної поліції України. URL: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/ADJ9hIhXGxNzIbUlG4mXgCXZAn3c3P1.pdf>
13. Відкритість та прозорість органів державної влади в контексті законодавства про доступ до публічної інформації / Івано-Франківський центр науки, інновацій та інформатизації. Івано-Франківськ, 2012. 115 с. URL: http://www.dridu.dp.ua/cpk/Lib/10_Public%20information/Public%20information_posibnyk.pdf
14. Ластович Д. М. Місце та значення поліцейських послуг в діяльності національної поліції. *Форум права*. 2016. № 1. С. 141–146.
15. Денисюк Д. С. Принципи діяльності Національної поліції України: теорія та практика реалізації. *Митна справа*. 2015. № 5 (101). С. 63–68.
16. Мошенський О. С. Чи має бути український поліцейський політично освіченим? (про доцільність запровадження політичної освіти в Національній поліції України). *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : зб. матеріалів конф. (м. Харків, 21 квіт. 2017 р.). Харків, 2017. С. 209–212.
17. Про затвердження Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2018 № 58. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58-2018-%D0%BF#Text>

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ
ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ
У ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ**

**REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF INTERACTION
PUBLIC INSTITUTIONS WITH LAW ENFORCEMENT AGENCIES
IN COMBATING HUMAN TRAFFICKING IN UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що питання протидії торгівлі людьми неодноразово піднімалися та піднімаються на міжнародному рівні, міжнародною спільнотою розробляються різні заходи для подолання зазначеного явища. Україна також не стоїть осторонь у протидії торгівлі людьми. Правоохоронні органи, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадські інституції задіяні у зазначеній протидії, але ефективність її залежить в першу чергу від скоординованої співпраці як на національному рівні так і на міжнародному. Питанню протидії торгівлі людьми в кримінальному та кримінологічному аспекті присвячено багато робіт але що стосується особливостей адміністративно-правового забезпечення торгівлі людьми то комплексні монографічні дослідження – відсутні. Метою статті є проаналізувати нормативно-правові акти у сфері протидії торгівлі людьми, з'ясувати нормативне забезпечення взаємодії громадських інституцій з правоохоронними органами у зазначеній сфері. У статті аналізується генеза нормативно-правового забезпечення протидії торгівлі людьми в Україні. Крім того досліджується діяльність як вітчизняних так і зарубіжних громадських інституцій, що опікуються питаннями протидії торгівлі людьми. Робиться висновок, що на сьогоdnішньому етапі в Україні існує достатня кількість нормативно-правових актів у сфері протидії торгівлі людьми. Однак не зважаючи на ряд прийнятих нормативно-правових актів та посилення заходів щодо протидії торгівлі людьми, боротьба із зазначеним негативним суспільним явищем залишається і на сьогоdnішній день дуже актуальною. Тому, ще більшого значення набувають адміністративно-правові заходи, адже за допомогою яких здійснюється попередження та профілактика торгівлі людьми. Аналізується діяльність громадських інституцій, як національних так і міжнародних, яким надано статус незалежного спостерігача за діяльністю правоохоронних органів та органів публічного адміністрування з метою максимальної відкритості та підзвітності зазначених органів. Однак на сьогоdnі однією із проблем на шляху протидії такому суспільно небезпечному явищу, як торгівля людьми є проблема належної взаємодії між усіма існуючими органами та організаціями. В першу чергу між правоохоронними органами України та міжнародними органами та організаціями.

Ключові слова: торгівля людьми, протидія, громадські інституції, Національна поліція, адміністративно-правові заходи.

The relevance of the article lies in the fact that the issue of countering human trafficking has been repeatedly raised and is being raised at the international level, the international community is developing various measures to overcome this phenomenon. Ukraine also does not stand aside in the fight against human trafficking. Law enforcement bodies, bodies of executive power and local self-government, public institutions are involved in the mentioned countermeasures, but its effectiveness depends primarily on coordinated cooperation both at the national and international

level. Many works have been devoted to the issue of combating human trafficking in the criminal and criminological aspect, but as for the specifics of the administrative and legal provision of human trafficking, there are no comprehensive monographic studies. The purpose of the article is to analyze the normative legal acts in the field of combating human trafficking, to find out the regulatory support for the interaction of public institutions with law enforcement agencies in the specified field. The article analyzes the genesis of regulatory and legal support for combating trafficking in human beings in Ukraine. In addition, the activities of both domestic and foreign public institutions involved in combating trafficking in human beings are studied. It is concluded that at the present stage in Ukraine there is a sufficient number of regulations in the field of combating trafficking in human beings. However, despite a number of adopted regulations and strengthening measures to combat trafficking in human beings, the fight against this negative social phenomenon remains very relevant today. Therefore, administrative and legal measures become even more important, as they are used to prevent and prevent human trafficking. The activity of public institutions, both national and international, which have been granted the status of an independent observer of the activities of law enforcement agencies and public administration bodies in order to maximize the openness and accountability of these bodies. However, today one of the problems on the way to counteracting such a socially dangerous phenomenon as human trafficking is the problem of proper interaction between all existing bodies and organizations. First of all, between law enforcement agencies of Ukraine and international bodies and organizations.

Key words: *human trafficking, counteraction, public institutions, National Police, administrative and legal measures.*

Актуальність теми. Рабство є однією із найдавніших форм обмеження прав і свобод людини. І як не дивно у 21 столітті, це суспільно-негативно явище не зникло, а набуло інших ознак, стало іменуватися – торгівля людьми, але від цього такі дії не перестали бути менш небезпечними. Питання протидії торгівлі людьми неодноразово піднімалися та піднімаються на міжнародному рівні, міжнародною спільнотою розробляються різні заходи для подолання зазначеного явища. Україна також не стоїть осторонь у протидії торгівлі людьми. Правоохоронні органи, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадські інституції задіяні у зазначеній протидії, але ефективність її залежить в першу чергу від скоординованої співпраці як на національному рівні так і на міжнародному.

Питанню протидії торгівлі людьми в кримінальному та кримінологічному аспекті присвячено багато робіт але що стосується особливостей адміністративно-правового забезпечення торгівлі людьми то комплексні монографічні дослідження – відсутні.

Метою статті є проаналізувати нормативно-правові акти у сфері протидії торгівлі людьми, з'ясувати нормативне забезпечення взаємодії громадських інституцій з правоохоронними органами у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Ще у березні 1998 році, Україна вперше серед країн пострадянського простору, на законодавчому рівні прийняла норму, що встановила кримінальну відповідальність за торгівлю людьми (ст. 124-1 ККУ) [1]. Визнавши тим самим, що існуюча проблема має високу ступінь суспільної небезпечності.

Після внесення змін у ККУ, у 1999 році створюються Координаційна Рада по боротьбі з торгівлею жінками та дітьми при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, а у 2000 році в структурі Департаменту карного розшуку МВС України та в обласних управліннях внутрішніх справ було створено спеціалізовані підрозділи по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми [2]. У новій редакції ККУ 2001 році, також міститься норма, яка встановила кримінальну відповідальність за торгівлю людиною, а так само за вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію (ст. 149 ККУ) [3].

Через рік, указом Президента України від 18.02.2002 року № 143 «Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» поряд із боротьбою зі злочинами

проти особи, власності, з організованою злочинністю і корупцією, тероризмом, відмиванням коштів, здобутих злочинним шляхом, правопорушеннями у бюджетній сфері, незаконним обігом наркотичних засобів, зброї та вибухових речовин визначено, що боротьба з торгівлею людьми – торгівля людьми було визнано одним із пріоритетних напрямків діяльності правоохоронних органів України [4]. А вже у 2007 році, постановою Кабінету Міністрів України від 7 березня № 410 затверджується Державна програма протидії торгівлі людьми на період до 2010 р. [5], зазначена програма була першим програмним документом, яким створювалися умови для протидії торгівлі людьми на загальнонаціональному рівні. Після її затвердження, практика прийняття таких програмних документів стає систематичною, остання така була прийнята у 2016 році терміном на чотири роки – до 2020 року [6].

Тобто в Україні, з 1998 року розпочалися широкомасштабні правоохоронні заходи по протидії торгівлі людьми, а державна політика у зазначеній сфері стала планомірною та систематичною. Також зазначеними нормативно-правовими актами закладався фундамент для співпраці із іншими країнами та інституціями, таким як заходи масової інформації та громадськими організаціями.

Однак для більш дієвої протидії такому суспільно-небезпечному явищу як торгівля людьми необхідно було прийняти спеціальний закон, який би визначив організаційно-правові засади такої протидії, адміністративно-правовий статус органів та осіб у зазначеній сфері та напрями державної політики.

Рамковий Закон України «Про протидію торгівлі людьми» був прийнятий 20 вересня 2011 року [7]. Зазначений закон визначив базові терміни такі, як «боротьба із торгівлею людьми», «попередження» та «протидія» торгівлею людьми, визначив процедуру встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, закріпив основні принципи протидії торгівлі людьми, окреслив суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми та їх повноваження.

Однак не зважаючи на ряд прийнятих нормативно-правових актів та посилення заходів щодо протидії торгівлі людьми, боротьба із зазначеним негативним суспільним явищем залишається і на сьогоднішній день дуже актуальною. Про що свідчить статистика, так поліцейські підрозділи по боротьбі з торгівлею людьми упродовж 2019 року зареєстрували 189 кримінальних правопорушень за статтею 149 (Торгівля людьми) Кримінального кодексу України. З них 91 випадок – трудова експлуатація, 69 – сексуальна експлуатація, 25 фактів втягнення у злочинну діяльність, а також по 2 факти торгівлі дітьми та сурогатного материнства [8]. Отже, в рамках боротьби із зазначеним явищем ще більшого значення набувають адміністративно-правові заходи та використання різних громадських інституцій, адже за допомогою яких здійснюється попередження та профілактика торгівлі людьми.

Одним із основних напрямків державної політики у правоохоронній сфері визначено саме питання взаємодії правоохоронних органів та громадських інституцій, більш детально про це йшлося у Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, яка була затверджена указом Президента України від 24.03.2012 № 212 [9].

Аналіз основних пріоритетів державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні дозволив виокремити ті з них, що мають безпосереднє відношення до реалізації правоохоронної функції держави інституціями громадянського суспільства:

- створення необхідних умов для забезпечення максимальної відкритості та підзвітності суспільству органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування як суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави;

- забезпечення участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у правоохоронній сфері, залучення інституцій громадянського суспільства до розроблення та реалізації регіональної політики у правоохоронній сфері;

- запровадження дієвого механізму контролю з боку інституцій громадянського суспільства за діяльністю спеціальних суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави – правоохоронних органів, а також органів місцевого самоврядування (недержавних суб'єктів реалізації зазначеної функції);

- сприяння волонтерській діяльності та іншим формам громадянської активності (значення цього пріоритету державної політики не викликає жодних сумнівів, оскільки, починаючи з грудня 2013 р., волонтерські організації та індивідуальні волонтери виконують специфічні завдання, які не були передбачені в законодавстві України [10].

Тобто, як видно із вищезазначеного, громадським інституціям надається статус незалежного спостерігача за діяльністю правоохоронних органів та органів публічного адміністрування з метою максимальної відкритості та підзвітності зазначених органів.

Особливого значення громадські інституції набули значення в питаннях протидії торгівлі людьми, так зі створення відомої на національному та міжнародному рівні громадської організації «Ла Страда Україна», основним напрямком якої є протидія торгівлі людьми, в Україні стали активно створюватися і діяти інші організації. Як приклад можна навести, такі як: Миколаївський фонд «Любисток», Громадський Рух «Віра, Надія, Любов» м. Одеси, Харківська міська організація Міжнародної організації «Жіноча громада», Закарпатська громадська жіноча організація «Веста», Дніпропетровська обласна громадська організація «Промінь», Західноукраїнський центр «Жіночі перспективи», Міжнародний благодійний фонд «Карітас України» та багато інших [11].

Зазначені громадські організації у своїй діяльності активно співпрацюють із зарубіжним партнерами, таким як: Міжнародна організація з міграції за фінансування Міністерства закордонних справ Королівства Норвегія, «Хліб для Світу» (Німеччина), Міжнародний благодійний фонд «Український жіночий фонд» за фінансової підтримки Уряду Канади в рамках Проекту Міністерства міжнародних справ, торгівлі та розвитку, що уповноважено діяти від імені Уряду Канади, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) та ін.

І хоча роль міжнародних організацій не можливо оцінити, на практиці відбуваються випадки, коли не завжди органи виконавчої влади України належним чином взаємодіють із зазначеними інституціями. Так наприклад, Міністерство соціальної політики України, яке Законом України «Про протидію торгівлі людьми» відповідно до своїх повноважень, здійснює координацію діяльності органів виконавчої влади, проводить інформаційно – просвітницькі акції, забезпечує встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми та надання соціальної допомоги таким особам, на своєму офіційному веб-сайті розмістило інформацію, що Міжнародна організація міграції (МОМ) озвучила цифру стосовно постраждалих українців від торгівлі людьми у кількості 200 тисяч осіб. А далі повідомлялось, що «Міністерство неодноразово зверталось до Представництва МОМ з проханням надати інформацію про кількість українців, які стали жертвами торгівлі людьми за оціночними даними МОМ, проте інформації, на підставі якої зроблені такі висновки не надано» [12]. Отже, як видно із зазначеної інформації, в центральних органах виконавчої влади України існує проблема взаємодії зазначених органів із міжнародними інституціями у питаннях протидії торгівлі людьми.

Схожі проблеми існують і у правоохоронних органів України, а саме у Національній поліції. Серед науковців і практиків неодноразово звучали пропозиції щодо прийняття окремого документу по взаємодії Національної поліції і громадської організації. Наприклад, колектив авторів підручника «Адміністративна діяльність органів поліції України», зазначили, що зважаючи на сучасний етап реформування правоохоронних органів, одним із пріоритетів якого є перетворення МВС України на багатопрофільний цивільний орган європейського зразка, виникає потреба в закріпленні на рівні відповідних нормативно-правових актів основних напрямів і механізму взаємодії органів поліції з волонтерськими організаціями та окремими волонтерами [10]. Адже, позитивний приклад у прийнятті аналогічного нормативно-правового акта є, так постановою від 22 серпня 2012 р. № 783 Кабінет Міністрів України затвердив «Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми» [13]. Однак, зазначений порядок встановив правила, що стосується взаємодії з метою протидії торгівлі людьми серед наступних суб'єктів: Міністерства соціальної політики, Національної поліції, Міністерства закордонних справ, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, Адміністрацією Державної прикордонної служби, Державної міграційної служби, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київської та Севастопольської міськими, районними, районними у м. Києві та Севастополі державними адміністраціями [13].

Таким чином, можна констатувати, що в Україні існує розгалужена система нормативно-правових актів, що регулюють питання боротьби, протидії та профілактики торгівлі людьми. Також суб'єктами такої діяльності є низка органів публічного адміністрування, а також національні та міжнародні інституції. Однак на сьогодні однією із проблем на шляху протидії такому суспільно небезпечному явищу, як торгівля людьми є проблема належної взаємодії між усіма існуючими органами та організаціями. В першу чергу між правоохоронними органами України та міжнародними органами та організаціями.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: кодекс від 28.12.1960 р. (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>.
2. СТОП торгівлі людьми! 2018. URL: <https://web.znu.edu.ua/psychologicalservice//docs/kuratoram/protidiya-torgivli-lyud--mi.pdf>.
3. Кримінальний кодекс України: кодекс від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>.
4. Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян: указ Президента України від 18.02.2002 р. № 143/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/143/2002>.
5. Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року : постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 410.
6. Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 111. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-%D0%BF#Text>.
7. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 року № 3739-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3739-17>.
8. Упродовж року Нацполіція виявила 189 злочинів у сфері торгівлі людьми, 2019. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/21422_Uprodovzh_roku_Nacpoliciya_viyavila_189_zlochiv_u_sferi_torgivli_lyudmi.htm.
9. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: указ Президента України від 24.03.2012 № 212/2012.
10. Адміністративна діяльність органів поліції України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокурєнка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2017. 432 с.
11. Шевчук Т. Роль громадських організацій у протидії торгівлі людьми. Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми. Харків, 2017. С. 70-73.
12. Міністерство соціальної політики України, 2020, офіційний веб-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/16131.html>.
13. Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми: постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2012-%D0%BF#n10>.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.22>

ПРЯНИШНІКОВА І.В.

**ЗАСАДИ ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ
ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ****PRINCIPLES OF THE ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING
OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE IN UKRAINE**

Статтю присвячено аналізу засад встановлення та функціонування правового режиму воєнного стану в Україні. Визначено, що правовий режим є порядком, який встановлюється сукупністю нормативно-правових актів з метою врегулювання певних суспільних відносин для чого використовуються спеціальні засоби, способи та методи. Виявлено, що домінуючий спосіб та специфічні методи, які використовуються в правовому режимі дають ту особливість, що відрізняє їх один від одного. Акцентовано, що в Україні правовий режим воєнного стану вводився двічі внаслідок військової агресії з боку Російської Федерації. Це особливий порядок регулювання суспільних відносин в межах країни, заснований на необхідності забезпечення захисту національних інтересів у спосіб військового управління. Для нього характерним є імперативність владного впливу, наявність обмежень загального та спеціального спрямування, а також чіткість нормативного забезпечення. З'ясовано, що військовому командуванню в умовах воєнного стану надається право разом з органами виконавчої влади, військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати заходи правового режиму воєнного стану. Для цього військове командування наділяється правом видавати обов'язкові до виконання накази і директиви з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Наголошено, що правовий режим як самостійна правова категорія хоча й розглядається науковцями в різних аспектах, однак головна особливість полягає в тому, що у будь-якому разі він встановлюється, змінюється, припиняється та забезпечується правом. Основні засади правового режиму воєнного стану визначені у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. Їхня деталізація забезпечена низкою підзаконних актів, серед яких провідне значення мають постанови Кабінету Міністрів України й акти військового командування та військових адміністрацій. Наразі існує низка суспільних відносин, що недостатньо нормативно забезпечені, а отже – не повною мірою врегульовані, що вкрай негативно впливає на хід здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: воєнний стан, законодавчі обмеження, збройна агресія, порядок, правовий режим, процедура.

The article is devoted to analysis principles establishing and functioning legal regime of martial law in Ukraine. It is determined that the legal regime is a procedure established by a set of legal acts in order to regulate certain social relations, for which special means, methods and methods are used. It is found that the dominant method and the specific methods used in the legal regime give the feature that distinguishes them from each other. It is emphasized that in Ukraine the legal regime of martial law was introduced twice as a result of military aggression by the Russian Federation. This is a special procedure for regulating social relations within the country, based on the need to ensure the protection of national interests through military control. It is characterized by the imperativeness of power influence, the presence of restrictions of general and special directions, as well as the clarity of regulatory support. It has been found that the military command under martial law is granted the right, together with the executive

authorities, military administrations and local self-government bodies, to introduce and implement the measures of the legal regime of martial law. For this purpose, the military command is given the right to issue binding orders and directives on matters of defense, public safety and order, implementation of measures of the legal regime of martial law. It has been found that the military command under martial law is granted the right, together with the executive authorities, military administrations and local self-government bodies, to introduce and implement the measures of the legal regime of martial law. For this purpose, the military command is given the right to issue binding orders and directives on matters of defense, public safety and order, implementation of measures of the legal regime of martial law. It is emphasized that the legal regime as an independent legal category is considered by scientists in different aspects, but the main feature is that in any case it is established, changed, terminated and provided by law. The basic principles of the legal regime of martial law are defined in the Law of Ukraine "On the legal regime of martial law" dated May 12, 2015 No. 389-VIII. Their specification is provided by a number of by-laws, among which the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine and military commands and military administrations are of leading importance. At present, there are a number of public relations that are not adequately provided with norms and, therefore, are not fully regulated, which has an extremely negative impact on the implementation of measures of the legal regime of martial law.

Key words: *armed aggression, legal regime, legal restrictions, martial law, order, procedure.*

Постановка проблеми. В Україні правовий режим воєнного стану вводився двічі внаслідок військової агресії з боку Російської Федерації. Перший раз він був введений Указом Президента України 26 листопада 2018 року за № 390/2018 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 листопада 2018 р. «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні»» [1]. Проект закону про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» був зареєстрований та надалі затверджений відповідним Законом. Згідно з його застереженнями, воєнний стан вводився в Вінницькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Сумській, Харківській, Чернігівській, а також Донецькій, Запорізькій, Херсонській областях та внутрішніх водах України Азово-Керченської акваторії [2]. План запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в окремих місцевостях України було затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2018 р. № 1002-р. [3].

Другий раз правовий режим воєнного стану був введений у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [4], який був затверджений Законом України від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX [5]. Воєнний стан був введений із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб. Статтею 3 зазначеного указу визначено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4].

В умовах сьогодення в країні ведуться активні бойові дії. Суспільство поступово пристосовується до нових реалій життя, а отже – розгляд питання про засади встановлення та функціонування правового режиму воєнного стану є досить актуальною проблематикою для наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підняті у межах цієї роботи питання висвітлюються у межах праць класиків теоретиків, а також таких вчених як: Л. Вакарюк, І. Маркевич, Т. Мінка, О. Яковлев та інших. Однак до безпосередньої проблематики цього дослідження їхні наукові пошуки звернені не були.

Виклад основного матеріалу. Слід розуміти, що воєнний стан – це, в першу чергу, правовий режим і режим особливий.

Якщо звернутися до законодавчої бази, то можна констатувати, що законодавець досить часто вживає термін режим в контексті його правового регулювання. Так, статтею 92 Конституції

України [6] серед питань, які визначаються і встановлюються виключно законами України, згадується про правовий режим власності, державного кордону, воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації, економічний і міграційний режим. У Податковому кодексі України [7] передбачаються спеціальні податкові режими (стаття 11). У Митному кодексі України [8] закріплюються митні режими (стаття 4), режими транзиту і тимчасового ввезення (стаття 44) [9, с. 80]. Крім зазначеного ми можемо зустріти такі словосполучення, як «режим надзвичайного стану», «пільговий режим» або «режим найбільшого сприяння», «валютний режим», «режим земель», «правовий режим майна», «правовий режим майна подружжя», «правовий режим іноземців і осіб без громадянства», «антитерористичний режим», «контррозвідувальний режим», «контрдиверсійний режим», але при цьому не даючи їм, як правило, належного визначення. Як наслідок, вченими і дослідниками зазначеної проблеми виробились різноманітні підходи до самого розуміння і визначення даної правової дефініції [10, с. 197].

Проаналізувавши роботи класиків теоретиків, то можемо мати наступну картину стосовно визначення правового режиму. Так, С. Алексєєв під правовим режимом розумів порядок регулювання суспільних відносин, виражений у комплексі правових засобів [11]; на думку Д. Бахраха – це система норм права, яка регулює діяльність, відносини між людьми з приводу певних об'єктів [12]; О. Скакун розглядаючи законність визначає, що це режим суспільно-політичного життя, що створюється всіма суб'єктами права (державними органами, посадовими особами, громадянами та їх об'єднаннями) в результаті однозначного розуміння та неухильного здійснення (дотримання, виконання, використання, застосування) нормативних положень конституцій, законів, підзаконних актів, які їм не суперечать, та інших джерел права і піднормативних актів [13, с. 715]; для Г. Беляєвої, правовий режим – це особливий нормативний порядок регулювання на основі установлених і забезпечених державою правових засобів, спрямований на створення умов для задоволення інтересів суб'єктів права, який виражається у специфіці способів і гарантій їх реалізації і заснований на дії спільних принципів, що приводять усі його елементи у впорядковану систему [14, с. 30].

Отже, правовий режим, це насамперед порядок, який встановлюється сукупністю нормативно-правових актів з метою врегулювання певних суспільних відносин для чого використовуються спеціальні засоби, способи та методи. Але як вірно зазначає С. Алексєєв, у рамках кожного правового режиму, за деяким винятком, беруть участь не всі способи правового регулювання (заборони, дозволи чи зобов'язання), однак «для кожного режиму – і це визначає його специфіку – один із способів виступає домінуючим, визначає весь облік та створює специфічну спрямованість, напрямок в регулюванні» [15, с. 243; 16, с. 125]. Проте тут слід вести мову не про певний абстрактний юридичний інструментарій, до якого відносять і юридичну техніку (наприклад, використання юридичних презумпцій чи фікцій або міжгалузєва аналогія), що не має безпосереднього відношення до проблематики правових режимів, а про способи, методи і типи правового регулювання, які змістовно наповнюють і визначають нормативне вирішення законодавцем того чи іншого питання [9, с. 82]. Таким чином, домінуючий спосіб та специфічні методи, які використовуються в правовому режимі дають ту особливість, що відрізняє їх один від одного.

З наведеного вище ми можемо дійти висновку, що правовий режим як самостійна правова категорія хоча й розглядається науковцями в різних аспектах, однак головна особливість полягає в тому, що у будь-якому разі він встановлюється, змінюється, припиняється та забезпечується правом. Поза правовою системою він не може існувати априорі. Поза правовою системою діють режими, які не передбачають юридичного втручання в регулювання відносин та не врегульовані правовими нормами. Однак сутність правового режиму не можна й розглядати поза межами політичних процесів у державі. Та і взагалі неможливо визначити такий правовий режим, який би був встановлений поза політичною волею держави, інакше така держава не є суверенною. У будь-якому разі правовий режим – це органічна частина державного та політичного режимів. Якщо державний режим визначається як сукупність методів влади, то політичний режим – як функціональний аспект політичної системи суспільства. Політичний та державний режими, виражаючи змістовний аспект прийняття та виконання управлінських рішень, надаючи політичному життю певну спрямованість, безпосередньо впливають на загальні ознаки, принципи та параметри формування правової системи в цілому і правових режимів зокрема [16, с. 125].

Для досліджуваного правового режиму характерним є те, що його зміст, порядок введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних

інтересів юридичних осіб визначаються нормами Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [17].

Військовому командуванню в умовах воєнного стану надається право разом з органами виконавчої влади, військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати заходи правового режиму воєнного стану. Для цього військово командування наділяється правом видавати обов'язкові до виконання накази і директиви з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

Обмеження, які можуть бути запроваджені в умовах воєнного стану щодо фізичних осіб є такими: 1) запроваджувати трудову повинність для окремих категорій працездатних осіб, які не залучені до роботи у сфері забезпечення життєдіяльності населення, оборонній сфері і не заброньовані за підприємствами, установами та організаціями (на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 753 «Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану» [18]). Так, до суспільно корисних робіт можуть бути залучені виключно працездатні особи віком від 16 років, які не мають обмежень за станом здоров'я до роботи в умовах воєнного стану, а саме: безробітні та інші незайняті особи; працівники функціонуючих в умовах воєнного стану підприємств (за погодженням з їх керівниками), у порядку переведення; особи, зайняті в особистому селянському господарстві; студенти вищих, учні та слухачі професійно-технічних навчальних закладів; особи, які забезпечують себе роботою самостійно. До суспільно корисних робіт забороняється залучати малолітніх дітей, дітей віком від чотирнадцяти до п'ятнадцяти років, жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також вагітних жінок у разі, коли виконання таких робіт може негативно вплинути на стан їх здоров'я [18]; 2) запроваджувати комендантську годину. Комендантську годину у зв'язку з воєнним станом запроваджено майже по всій території України. Тривалість її відрізняється за областями, залежить від активності бойових дій та вводиться в дію начальником обласної військової адміністрації. Зокрема, станом на 03 березня у місті Києві комендантська година запроваджена з 20:00 до 07:00, у Харкові – з 16:00 до 06:00, в Одеській області з 19:00 до 06:00, в інших областях з менш напруженою ситуацією комендантська години триває з 22:00 до 06:00. У Закарпатській області комендантську годину не запроваджували [19]; 3) встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів; 4) перевіряти документи в осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України (на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2021 р. № 1456 «Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану» [20]); 5) встановлювати заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан (на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1450 «Про затвердження Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан» [21]); 6) забороняти торгівлю окремо визначених товарів (на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1457 «Про затвердження Порядку заборони торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі, в умовах правового режиму воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» [22]; 7) запроваджувати у разі необхідності нормоване забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами (на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 328 «Деякі питання забезпечення населення продовольчими товарами тривалого зберігання в умовах воєнного стану» [23]); 8) встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ; 9) проводити евакуацію населення, матеріальних цінностей. Наприклад, українці повинні евакуюватися до більш безпечних регіонів країни за двох умов: а) якщо там, де вони перебувають, ведуться активні бойові дії, або б) найближчим часом можуть розпочатися [24]. Місцеві програми евакуації розробляються відповідно до вимог Кодексу цивільного захисту України та Постанови Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 «Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення

надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру»; 10) встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів (на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455 «Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан» [25]). У зв'язку із загальною мобілізацією в Україні обмежено виїзд за кордон чоловіків 18-60 років [17].

Як видно із вище зазначеного для введення в дію встановлених законодавством обмежень для фізичних осіб, уряд повинен розробити і прийняти для кожного виду обмежень окремий нормативно-правовий акт. В якому детально описати порядок дій як фізичних осіб, так і посадових. Із десяти видів обмежень відсутній порядок, що встановлює для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування. Необхідно відмітити, що в 2020 році було подано декілька законопроектів [26; 27] зі скасування зазначеного обмеження, але які так і не були прийняті. На разі відсутній порядок з означеного обмеження під час ведення режиму воєнного стану.

Щодо юридичних осіб можуть встановлюватися наступні обмеження: 1) використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю. Здійснення цього заходу не деталізовано та не врегульовано на законодавчому рівні, а тому «використання потужностей підприємств» може в кожному випадку відбуватися на розсуд військового командування, виходячи з поточних потреб. Таке формулювання потенційно дозволяє військовому командуванню перевести будь-яке підприємство на повне обслуговування оборонних потреб, при цьому відшкодування збитків чи інші гарантії компенсації прямо не передбачені [28]; 2) видавати накази (розпорядження) про відсторонення від роботи керівників підприємств, установ та організацій без збереження заробітної плати за неналежне виконання ними обов'язків, визначених цим Законом, та накази (розпорядження) про призначення виконавців обов'язків керівників зазначених підприємств, установ і організацій на час дії правового режиму воєнного стану; 3) у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян електронне комунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку; 4) примусово відчужувати майно, в тому числі те, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка [17].

Окремо зазначимо, що забороняється проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів, але зазначені обмеження можуть відбуватися виключено в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану [17]. Важливо, що згідно з частиною другою статті 39 Конституції України: «Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [6]. Тобто, відповідно до Основного Закону мирні зібрання можуть бути заборонені тільки судом, а тому не є повністю забороненими під час воєнного стану. Окрім того, стаття 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» дозволяє військовим адміністраціям та військовому командуванню встановлювати додаткові обмеження. Це у більшості випадків може стосуватися місця або часу проведення мирних зборів [29].

Дуже серйозні обмеження містяться щодо діяльності ЗМІ, причому з акцентом саме на електронні. Так, у пункті 11 частини першої статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [17] встановлюється регулюючий режим стосовно «роботи постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації, а також використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення; забороняти роботу приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі». Таке регулювання повинно

здійснюватися у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Але станом на початок 2022 року такого положення не прийнято, що вкрай негативно впливає на дотримання вказаної процедури.

Висновки. Отже, правовий режим воєнного стану – це особливий порядок регулювання суспільних відносин в межах країни, заснований на необхідності забезпечення захисту національних інтересів у спосіб військового управління. Для нього характерним є імперативність владного впливу, наявність обмежень загального та спеціального спрямування, а також чіткість нормативного забезпечення.

Основні засади правового режиму воєнного стану визначені у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Їхня деталізація забезпечена низкою підзаконних актів, серед яких провідне значення мають постанови Кабінету Міністрів України й акти військового командування та військових адміністрацій (обов'язкові до виконання накази і директиви з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, здійснення заходів правового режиму воєнного стану). Наразі існує низка суспільних відносин, що недостатньо нормативно забезпечені, а отже – не повною мірою врегульовані, що вкрай негативно впливає на хід здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 листопада 2018 року «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні»: Указ Президента України від 26.11.2018 р. за № 390/2018. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://web.archive.org/web/20210416120127/https://www.president.gov.ua/documents/3902018-25574>
2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 26.11.2018 р. № 2630-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 48, ст.381.
3. Питання запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в окремих місцевостях України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.12.2018 р. № 1002-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-2018-%D1%80#Text>
4. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
5. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
6. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
7. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2755-17>
8. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4495-17>
9. Яковлев О.А. «Правовий режим»: підходи до визначення поняття. *Право та інновації*. 2015. № 2 (10). С. 80-85.
10. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «правовий режим». *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 12. С. 196-201.
11. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. М. : Юрид. лит., 1989. 288 с.
12. Бахрах Д.Н. Административное право России : учеб. для вузов. М. : Норма, 2002. 468 с.
13. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): Учебник. Х., 2005.
14. Беляева Г.С. Понятие правового режима в теории права: основные подходы. *Вестн. Сарат. гос. юрид. акад.* 2012. Доп. вып. (85). С. 26-31.
15. Алексеев С.С. Теория права. М., 1995.
16. Мінка Т.П. Онтологічна характеристика правового режиму. *Право і суспільство*. 2012 № 3. С. 123-127.
17. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
18. Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від

13.07.2011 р. № 753. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text>

19. Роз'яснення про введення правового режиму воєнного стану. *Ямницька територіальна громада*, 2022. URL: <https://yamnytsya-otg.if.ua/2022/03/rozyasnennya-pro-vvedennya-pravovoho-rezhymu-voennoho-stanu/>

20. Про Порядок перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2021 р. № 1456. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#Text>

21. Про затвердження Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан: Постанови Кабінету Міністрів України від 29.12. 2021 р. № 1450. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1450-2021-%D0%BF#Text>

22. Про затвердження Порядку заборони торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі, в умовах правового режиму воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12. 2021 р. № 1457. *LIGAZAKON*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kp211457>

23. Деякі питання забезпечення населення продовольчими товарами тривалого зберігання в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 328. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/deyaki-pitannya-zabezpechennya-naselennya-prodovolchimi-tovarami-trivalogo-zberigannya-v-umovah-voennogo-stanu-328>

24. Мотузьяник О. У Міноборони назвали дві умови для евакуації населення. *RBC.UA*, 2022. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/minoborony-nazvali-dva-usloviya-evakuatsii-1656074004.html>

25. Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#n8>

26. Кабмін пропонує скасувати квартирну повинність: що потрібно знати. *Нерухомі*, 2020. URL: <https://nerukhomi.ua/ukr/news/kabmin-proponue-skasuvati-kvartirnu-povinnist-scho-potribno-znati.htm>

27. Пояснювальна записка до проекту Закону України від 24.02.2020 р. № 3116 «Про внесення зміни до статті 8 Закону України "Про правовий режим воєнного стану" щодо військово-квартирної повинності для фізичних і юридичних осіб». *LIGAZAKON*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI01491A>

28. Маркевич І. Воєнний стан: наслідки для бізнесу. *ЮРЛІГА*, 2015. URL: <https://news.dtki.ua/state/entrepreneurship/32727-vojennii-stand-naslidki-dlya-biznesu>

29. Експерти ЦГС пояснили, чи можна проводити мирні зібрання під час воєнного стану. *Центр громадянських свобод*, 2022. URL: <https://ccl.org.ua/news/eksperty-czgs-poyasnyly-chy-mozhna-provodyty-myrni-zibrannya-pid-chas-voennogo-stanu/>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ЯК НАПРЯМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION AS A DIRECTION OF IMPLEMENTATION OF STATE POLICY OF UKRAINE IN THE HUMANITARIAN SPHERE

В дослідженні розглядаються зміст понять гуманітарної політики, соціального забезпечення. Висвітлюється проблематика адміністративно-правового забезпечення соціального захисту населення. Встановлена мета соціальної – створення умов для життєдіяльності людини в обсязі, що відповідає рівню розвитку суспільства з урахуванням політичних, соціальних та інших факторів, що змінюються. Соціальна політика включає елементи: соціальний захист, соціальну допомогу та соціальне страхування. Акцентована увага на ознаках вітчизняної державної соціальної політиці як адміністративно-правовій категорії: державна соціальна політика є правовою формою організації та здійснення діяльності органів державної та місцевої влади, місцевого самоврядування у соціальній сфері; державна соціальна політика є сукупністю цілеспрямованих заходів, містить положення щодо перспектив розвитку соціальної сфери, має обов'язковий характер, адже містить перелік заходів, які мають бути реалізовані органами публічної адміністрації та інше. Встановлені особливості адміністративно-правового забезпечення соціального захисту населення як напряму реалізації гуманітарної політики держави, які полягають у тому, що така політика: 1) виступає як невід'ємна складова гуманітарної політики та державної політики взагалі; 2) визначається характером цілей, що переслідуються державою для задоволення гуманітарних потреб суспільства та окремої людини; 3) є концептуальним напрямом забезпечення соціального стандарту в суспільстві, а саме мінімально необхідного рівня задоволення соціальних потреб населення 4) забезпечується шляхом упорядкування відносин та підтримання балансу публічних та приватних інтересів у сфері реалізації права громадян на працю та соціальний захист від безробіття з використанням адміністративно-правових засобів; 5) забезпечується публічною адміністрацією шляхом здійснення на постійній основі цілеспрямованого впливу на відповідну сукупність правовідносин, що виникають у зв'язку з реалізацією кожним громадянином права на працю та соціальний захист у разі настання безробіття; 6) залежить від економічної політики країни, але передбачає упорядкування усієї сукупності правовідносин, що виникають в соціальній сфері, за допомогою норм адміністративного та інших галузей права.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, соціальне забезпечення, соціальний захист, соціальна політика, законодавство, методи.

The study examines the content of the concepts of humanitarian policy and social security. The problem of administrative and legal provision of social protection of the population is highlighted. The established goal of social is to create conditions for human life to the extent that corresponds to the level of development of society, taking into account political, social and other changing factors. Social policy includes elements: social protection, social assistance and social insurance. Focused attention on the features of domestic state social policy as an administrative-legal category: state

social policy is a legal form of organization and implementation of the activities of state and local government bodies, local self-government in the social sphere; state social policy is a set of purposeful measures, contains provisions on the prospects for the development of the social sphere, is mandatory, because it contains a list of measures that must be implemented by public administration bodies, etc. The established features of the administrative and legal provision of social protection of the population as a direction of implementation of the humanitarian policy of the state, which consist in the fact that such a policy: 1) acts as an integral component of humanitarian policy and state policy in general; 2) determined by the nature of the goals pursued by the state to meet the humanitarian needs of society and an individual; 3) is a conceptual direction of ensuring the social standard in society, namely the minimum necessary level of meeting the social needs of the population 4) is ensured by regulating relations and maintaining a balance of public and private interests in the sphere of realizing the right of citizens to work and social protection against unemployment using administrative and legal means; 5) is ensured by the public administration by exerting on a permanent basis targeted influence on the relevant set of legal relations arising in connection with the realization by every citizen of the right to work and social protection in the event of unemployment; 6) depends on the economic policy of the country, but provides for the regulation of the entire set of legal relations arising in the social sphere, with the help of norms of administrative and other branches of law.

Key words: *administrative and legal support, social security, social protection, social policy, legislation, methods.*

Постановка проблеми. Соціальний захист населення державою є однією з найважливіших вимог виваженої політики, спрямованої на створення рівноважного стану всіх верств суспільства. Саме поняття «соціальний» має в основі латинське слово «socium», що означає «спільність» або «об'єднання городян, громадян». Правові основи безпосередньої реалізації ідей соціальної справедливості були закладені ще у документах Французької буржуазної революції 1789–1794 рр., а також у нормах радянського права ХХ століття.

Проблеми модернізації соціальної сфери як важливої складової реалізації гуманітарної політики сучасної держави мають неоднозначний та доволі складний характер з причин високого рівня соціальної нерівності суспільства, невідповідності розподілу ресурсів, доступу до соціальних благ, недостатнього соціального захисту населення. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають проблеми теорії та практики соціальних змін в суспільстві, забезпечення людських взаємовідносин, реалізацію права громадян на працю та соціальний захист від безробіття, права будь-якої людини на економічну активність, продуктивну зайнятість, добробут та достойне життя.

Стан наукової розробки проблеми. Гуманітарна сфера країни та особливості її належного адміністративно-правового забезпечення завжди привертала увагу вітчизняних вчених-правознавців, серед яких найбільше підґрунтя для формування концептуальних засад публічно-правового забезпечення гуманітарного розвитку українського суспільства зробили Ю.В. Климчук, В.І. Дяченко, І.В. Чеховська, В.А. Медяник, О.В. Захарова, Н.Б. Новицька, В.О. Морозова, В.В. Карлова, О.А. Задихайло, І.Г. Ігнатченко, Ю.В. Якимець, В.С. Шестак, Ю.Л. Юринець, А.В. Аксютіна та інші вчені. Попри вагому теоретичну та практичну значущість наукових праць, їх фрагментарність і неповний аналіз системності й цілісності у формулюванні концептуальних засад державної політики України в гуманітарній сфері унеможливили висвітлення всіх особливостей адміністративно-правового забезпечення її формування та реалізації.

Мета статті. Цими передумовами зумовлюється актуальність статті та необхідність з'ясування змісту та особливостей адміністративно-правового забезпечення соціального захисту населення як напряду реалізації державної політики України в гуманітарній сфері.

Виклад основного матеріалу. Право кожного на гідний рівень життя відповідно до міжнародних стандартів включає в себе наступні елементи: 1) право на здійснення необхідних для підтримання гідності і для вільного розвитку його особистості прав у економічній, соціальній та культурній сферах; 2) право на такий життєвий рівень, який необхідний для підтримання здоров'я та добробуту його сім'ї, що включає право на достатнє харчування, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування; право на соціальне забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, настання старості чи іншого випадку втрати засобів до існування із незалежних від особи обставин; 3) право на постійне покращення умов життя; 4) право на

свободу від голоду, що забезпечується прийнятими державою індивідуальних та колективних заходів щодо удосконалення виробництва, розподілу та споживання [1, с. 135].

Забезпечення повноцінної реалізації окреслених прав і свобод людини неможливе без активної ролі держави, втручання публічної адміністрації, у тому числі й суб'єктів наділених делегованими повноваженнями, у процесі соціального захисту населення, забезпечення гарантованості реалізації права кожного на працю та соціальний захист від безробіття. Держава через активну політику зайнятості населення, як визначального способу розв'язання суперечностей у цій сфері, що охоплює широкий спектр різноманітних правових, соціальних та економічних проблем, здійснює державне регулювання ринку праці, що передбачає, насамперед, підтримку його ефективного функціонування шляхом створення необхідних умов для досягнення збалансованості та рівноваги його елементів – попиту та пропозиції, ціни робочої сили, а також узгодженості ринку праці з іншими ринковими структурами. Така політика базується на основоположних принципах цільової орієнтації сукупності елементів ринку, відповідних інструментах державного втручання в економічні і соціальні процеси за допомогою необхідних регулюючих дій влади, форм і методів регулювання, і які спрямовані на вирішення проблем у сфері ринку праці та зайнятості населення [2].

Соціальна політика займає особливе місце у системі внутрішньої державної гуманітарної політики, основним змістом якої є регулювання всього комплексу соціальних процесів та відносин між людьми в суспільстві. Вона невід'ємна та взаємообумовлена гуманітарною політикою, адже остання переважно і розкривається через соціальний напрямок реалізації гуманітарної функції держави, орієнтована на захист соціально незахищених верств населення, організацію діяльності публічної адміністрації щодо розв'язання сучасних соціальних проблем.

Ефективна реалізація цього напряму державної політики в гуманітарній сфері країни залежить від багатьох чинників, визначальне значення серед яких, на думку В.М. Тригубенка, мають: юридичний (якість нормативних приписів, ефективність державного регулювання соціально-економічних процесів, результативність публічного адміністрування сферою соціального захисту населення, застосування контрольно-наглядових та превентивно-примусових механізмів усунення дискримінації на ринку праці тощо);

політичний (стабільність політичної системи в країні, розвиток громадянського суспільства, ідеологічний плюралізм та ін.);

економічний (ефективність ринкових механізмів, стабільність податкової системи, стійкість кредитно-фінансової системи, наявність системи менеджменту якості та ін.);

іновативний (рівень використання нових інформаційних технологій, прогресивність технологічних процесів, рівень кваліфікації персоналу тощо)

і соціальний (якість життя та освітній рівень населення, усвідомлення важливості працевлаштування) чинники [3, с. 61].

Не менш значущим у напрямі досягнення цілей реалізації державної політики в соціальній сфері є також інституційний аспект, що, на думку Мойсіяхи А.В., виявляється в певному упорядкуванні органів управління соціогуманітарною сферою, визначенні цільових орієнтирів, спрямованих, на досягнення максимального рівня виконання завдань загальнодержавного і місцевого (локального) значення, інструментом вдосконалення системи організаційно-правового забезпечення державної політики у сфері соціального захисту населення, задоволення потреб його соціально-гуманітарного розвитку [4, с. 73-79]. Без соціальної підтримки не можлива реалізація елементарних потреб гуманітарного розвитку, яка розуміється як система заходів, що забезпечують соціальні гарантії окремим категоріям громадян, що встановлюються законами та іншими нормативно-правовими актами. Систематизація соціальної підтримки та забезпечення процесу її інституалізації у межах формування та реалізації державної політики в гуманітарній сфері передбачає такі її основні якісні характеристики як: ступінь охоплення населення; категорії громадян, яким надається допомога; умови отримання соціальних послуг (критерії потреби); обсяг наданих соціальних послуг; форми підтримки; суб'єкт відповідальності; принципи фінансування, широта правового охоплення проблем соціальної підтримки тощо.

На сьогодні існує багато підходів до розуміння соціального захисту населення як правового явища, що має визначальне значення для становлення та розвитку будь-якої людини, забезпечення гідного рівня життя населення країни, формування і розвитку професійних можливостей кожного громадянина, становлення та розкриття особистості.

Насамперед, слід звертатися до проголошеного конституційного права людини на працю та соціальний захист, передбаченого статтею 5-1 Кодексу законів про працю України, яким

держава гарантує працездатним громадянам, які постійно проживають на території України: вільний вибір виду діяльності; безоплатне сприяння державними службами зайнятості в підборі роботи і працевлаштуванні відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти, з урахуванням суспільних потреб тощо [5].

У сфері зайнятості державне гарантування соціального захисту передбачає: 1) вільне обрання місця застосування праці та виду діяльності, вільний вибір або зміну професії; 2) одержання заробітної плати (винагороди) відповідно до законодавства; 3) професійну орієнтацію з метою самовизначення та реалізації здатності особи до праці; 4) професійне навчання відповідно до здібностей та з урахуванням потреб ринку праці; 5) підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями; 6) безоплатне сприяння у працевлаштуванні, обранні відповідної роботи та одержанні інформації про ситуацію на ринку праці та перспективи його розвитку; 7) соціальний захист у разі настання безробіття; 8) захист від дискримінації у сфері зайнятості, необгрунтованої відмови в найманні на роботу і незаконного звільнення; 9) додаткове сприяння в працевлаштуванні окремих категорій громадян тощо [6].

В інших країнах соціальному захисту населення та його соціальній підтримці, у тому числі правовими засобами, приділяється особлива увага. Навіть, маючи окремі організаційні розбіжності, майже у всіх європейських країнах соціальний захист включає медичне страхування, страхування по старості та смерті, страхування від нещасних випадків на виробництві, страхування безробіття, страхування інвалідності. До системи соціального захисту належать також соціальна допомога та соціальні трансферти у рамках житлової, освітньої та сімейної політики [7].

Отже, мета соціальної політики – створення умов для життєдіяльності людини в обсязі, що відповідає рівню розвитку суспільства з урахуванням політичних, соціальних та інших факторів, що змінюються. Соціальна політика включає елементи: соціальний захист, соціальну допомогу та соціальне страхування.

У вузькому розумінні соціальна політика держави як важливий напрям реалізації та досягнення загальних цілей державної гуманітарної політики фактично є діяльністю публічної адміністрації, пов'язаною із визначенням інтересів, змісту діяльності, функцій та завдань держави щодо створення умов життєдіяльності для кожного окремого громадянина, формування оптимальної соціальної інфраструктури суспільства. Тобто, іншими словами, якщо говорити про адміністративно-правове забезпечення соціального захисту населення як напрямку реалізації гуманітарної політики держави, то варто розуміти що мова йде про механізм адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики, який включає в себе органічне поєднання організаційно-управлінських, нормативно-правових, фінансово-економічних, інформаційно-аналітичних складових, які у своїй сукупності включають заходи і засоби, завдяки яким здійснюється формування та впровадження у життя державної соціальної політики. Таким чином, у широкому розумінні механізм адміністративно-правового забезпечення представляє собою інструмент впровадження у життя державної соціальної політики. У вузькому розумінні він представляє сукупність засобів, способів, інструментів та інших елементів практичного втілення у життя положень державної соціальної політики, досягнення її мети та завдань.

Слід зауважити, що вітчизняній державній соціальній політиці, як адміністративно-правовій категорії властиві такі ознаки:

- державна соціальна політика є правовою формою організації та здійснення діяльності органів державної та місцевої влади, місцевого самоврядування у соціальній сфері;
- державна соціальна політика є сукупністю цілеспрямованих заходів, містить положення щодо перспектив розвитку соціальної сфери, має обов'язковий характер, адже містить перелік заходів, які мають бути реалізовані органами публічної адміністрації;
- державна соціальна політика спрямована на розв'язання соціальних проблем і врегулювання суспільних відносин у соціальній сфері, маючи комплексний характер дозволяє спрямовувати в необхідних напрямках діяльність публічної адміністрації;
- формування та здійснення публічною адміністрацією державної соціальної політики відбувається за допомогою спеціальних адміністративно-правових засобів, форм, методів та адміністративних процедур.

Якщо аналізувати сучасні умови державотворення, то варто зазначити, що змістом державної соціальної політики мають бути відповідні стратегічні напрями та пріоритети, а саме:

- досягнення гідного рівня матеріального добробуту й умов життя людей. Напрямами державної соціальної політики у цій сфері мають стати такі пріоритети:
 1. формування широкого прошарку середнього класу;

2. підвищення тривалості здорового та працездатного життя населення;
3. стабільність податкової системи та встановлення поміркованих податків з доходів від власності та підприємницької діяльності;
4. відхід від орієнтації на дешеву робочу силу.
 - забезпечення зайнятості населення та належної охорони праці, підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили. Пріоритетними шляхами вирішення проблемних питань у цьому напрямі є:
 1. зростання економічно та працездатно активного населення;
 2. відповідність заробітної плати європейським стандартам, підвищення зайнятості населення;
 3. створення нових робочих місць;
 4. формування і утримання високопрофесійних фахівців;
 5. розвиток професійно-технічної освіти.
 - забезпечення прав і соціальних гарантій окремих верств населення (літніх людей, інвалідів, вимушених переселенців, неідездатних). Пріоритети державної соціальної політики мають полягати у вирішенні таких завдань:
 1. поєднання системи соціальної допомоги із соціальним страхуванням;
 2. трансформація системи пільг та підвищення якості соціальних виплат;
 3. адресність допомоги з диференціацією рівня нужденності.
 - забезпечення демографічного благополуччя країни має відбуватися в напрямі:
 1. підвищення народжуваності та зниження смертності населення;
 2. формування та утвердження ідеології здорового способу життя та правильної вітальної поведінки;
 3. збільшення тривалості життя;
 4. зменшення рівня трудової еміграції;
 5. збереження здоров'я нації.
 - соціальний захист та соціальне забезпечення. Пріоритетними трансформаціями у цій сфері мають стати такі складові:
 1. необхідно обмежити зростання соціальних зобов'язань держави і відійти від спрямування бюджету на соціальні виплати;
 2. слід підвищити доходи від зайнятості населення;
 3. перехід від соціальної підтримки до соціального страхування;
 4. регіоналізація соціальних послуг.

Таким чином, виклики сучасного розвитку українського суспільства, загрози соціальній та гуманітарній безпеці суспільства актуалізують питання перегляду підходів до формування та реалізації державної гуманітарної політики в соціальній сфері в частині пошуку ефективних заходів підтримки громадян в умовах соціальної кризи та пошуку балансу системних соціальних заходів, що реалізуватимуться державою на постійній основі, організації нових моделей безпечної життєдіяльності громадян, побудови нових організаційно-правових засад соціального захисту населення, прагнучи ефективного результату, не викликаючи при цьому розвитку у суспільстві соціального утриманства. У свою чергу соціальний захист населення як напрям реалізації державної гуманітарної політики знаходить свою реалізацію через принципи: соціальної справедливості; індивідуальної соціальної відповідальності; соціальної солідарності; соціального партнерства; соціальної компенсації; соціальних гарантій; соціальної підтримки

Висновки. Таким чином, особливості адміністративно-правового забезпечення соціального захисту населення як напряму реалізації гуманітарної політики держави, полягають у тому, що така політика: 1) виступає як невід'ємна складова гуманітарної політики та державної політики взагалі; 2) визначається характером цілей, що переслідуються державою для задоволення гуманітарних потреб суспільства та окремої людини; 3) є концептуальним напрямом забезпечення соціального стандарту в суспільстві, а саме мінімально необхідного рівня задоволення соціальних потреб населення; 4) забезпечується шляхом упорядкування відносин та підтримання балансу публічних та приватних інтересів у сфері реалізації права громадян на працю та соціальний захист від безробіття з використанням адміністративно-правових засобів (інструментально складовою цього регулювання виступають саме адміністративно-правові засоби дозвольно-зобов'язального характеру, які трансформуються в правила соціального забезпечення населення); 5) забезпечується публічною адміністрацією шляхом здійснення на постійній основі цілеспрямованого впливу на відповідну сукупність правовідносин, що виникають у зв'язку

з реалізацією кожним громадянином права на працю та соціальний захист у разі настання безробіття; 6) залежить від економічної політики країни, але передбачає упорядкування усієї сукупності правовідносин, що виникають в соціальній сфері, за допомогою норм адміністративного та інших галузей права.

Список використаних джерел:

1. Малімон В.І. Соціальна і гуманітарна політика: навчальний посібник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. 352 с.
2. Коваль С. П. Механізм державного регулювання ринку праці / С. П. Коваль. *Економічний вісник університету*. 2016. Вип. 29(1). С. 243-249. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2016_29\(1\)_32](http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2016_29(1)_32).
3. Тригубенко В. М. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері зайнятості населення : дис. ... канд. юрид. наук / спец. 12.00.07. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України. Дніпро, 2020. 240 с.
4. Мойсіяха А.В. Інституціональний складник механізмів реалізації державної політики у соціогуманітарній сфері. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Випуск 17. С. 73-79.
5. Кодекс законів про працю України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50. Ст. 375.
6. Про зайнятість населення: Закон України від 5 липня 2012 року / *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243.
7. Постовалова Т. А. Генезис и развитие понятия «социальное обеспечение» URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/15262/1/12_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.24>

СИРОМЯТНИКОВА М.С.

СУТНІСТЬ І ПРИРОДА ПОДАТКОВОГО КОМПРОМІСУ

ESSENCE AND NATURE OF TAX COMPROMISE

Актуальність статті полягає в тому, що сьогодення української економіки та особливості правової системи України обумовлюють гостру потребу впровадження нових підходів до запровадження ефективних механізмів із запобігання виникненню спорів у різних правовідносинах та їх вирішення. Сферу податкових правовідносин сміливо можна визнати однією з найбільш конфліктних, враховуючи постійне протиборство публічного (державного) інтересу та інтересу платників податків. Домінування фіскально-контрольної функції податкових органів над сервісною, а також недосконалість українського правового регулювання у поєднанні з можливістю неоднозначного тлумачення податкового законодавства провокує платників податків до ухилення від сплати податків і зборів, а також до тривалих судових процедур для максимального відстрочення виконання податкових зобов'язань. У статті репрезентовано всебічний аналіз підходів до розуміння сутності категорії «податковий компроміс». Зазначено, що на нормативному та доктринально-юридичному рівні комплексних напрацювань у цьому напрямі не було і наведено основні чинники, що цьому сприяло. Наведено підходи ряду авторів до розуміння

© СИРОМЯТНИКОВА М.С. – науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів (Харківський національний університет внутрішніх справ)

терміну «податковий компроміс», а також наведено визначення, яке надається цьому явищу на нормативному рівні. Наголошується, що юридичною наукою податковий компроміс розглядається з точки зору широкого та вузького підходів. Увага приділяється позитивним і негативним сторонам широкого і вузького підходів до розуміння податкового компромісу. Зазначається, що концепція податкової амністії є ширшою, ніж надається дослідниками або закріплена у Податковому кодексі України. Зроблено висновок, що у сучасній юриспруденції відсутні єдині підходи до розуміння терміну «податковий компроміс», однак цьому явищу надано достатню кількість визначень, зокрема і на нормативному рівні. Водночас, провівши дослідження природи цього явища, ми можемо зазначити, що концепція податкової амністії є ширшою, ніж надається дослідниками або закріплена у Податковому кодексі України. Дослідження і реформування податкового компромісу є нагальним питанням сьогодення, оскільки на практиці та у теоретичній науці, на сьогодні, дуже часто проводиться паралель між податковим компромісом і податковою амністією, що призводить до виникнення ряду колізій і неналежного функціонування податкової системи країни. Використання широкого і вузького підходів до розуміння поняття «податковий компроміс» може сприяти застосуванню різних способів взаємодії між платником податків і податковим органом, що може призвести до неправильного застосування законодавства. Це питання має вирішуватися шляхом надання єдиного тлумачення поняття «податковий компроміс».

Ключові слова: *податковий компроміс, податки, компроміс, угода, відповідальність, гарантії, звільнення від відповідальності.*

The relevance of the article lies in the fact that the current state of the Ukrainian economy and the peculiarities of the legal system of Ukraine determine the urgent need for the introduction of new approaches to the introduction of effective mechanisms for the prevention of disputes in various legal relations and their resolution. The field of tax legal relations can be safely recognized as one of the most conflictual, given the constant conflict between the public (state) interest and the interest of taxpayers. The dominance of the fiscal and control function of tax authorities over the service one, as well as the imperfection of Ukrainian legal regulation in combination with the possibility of ambiguous interpretation of tax legislation provokes taxpayers to evade the payment of taxes and fees, as well as to lengthy court procedures in order to maximally delay the fulfillment of tax obligations. The article presents a comprehensive analysis of approaches to understanding the essence of the "tax compromise" category. It is noted that at the regulatory and doctrinal-legal level there were no comprehensive developments in this direction, and the main factors contributing to this are given. The approaches of a number of authors to the understanding of the term "tax compromise" are presented, as well as the definition given to this phenomenon at the regulatory level. It is emphasized that legal science considers the tax compromise from the point of view of broad and narrow approaches. Attention is paid to the positive and negative aspects of broad and narrow approaches to understanding the tax trade-off. It is noted that the concept of tax amnesty is broader than provided by researchers or fixed in the Tax Code of Ukraine. It was concluded that in modern jurisprudence there are no unified approaches to the understanding of the term "tax compromise", but this phenomenon has been given a sufficient number of definitions, in particular at the regulatory level. At the same time, having conducted a study of the nature of this phenomenon, we can note that the concept of tax amnesty is broader than provided by researchers or fixed in the Tax Code of Ukraine. Research and reform of the tax compromise is an urgent issue today, because in practice and in theoretical science, today, a parallel is often drawn between the tax compromise and the tax amnesty, which leads to the emergence of a number of collisions and improper functioning of the country's tax system. The use of broad and narrow approaches to the understanding of the concept of "tax compromise" may contribute to the application of different methods of interaction between the taxpayer and the tax authority, which may lead to incorrect application of the legislation. This issue should be resolved by providing a unified interpretation of the concept of "tax compromise".

Key words: *tax compromise, taxes, compromise, agreement, liability, guarantees, exemption from liability.*

Постановка проблеми. Сьогодні української економіки та особливості правової системи України обумовлюють гостру потребу впровадження нових підходів до запровадження ефективних механізмів із запобігання виникненню спорів у різних правовідносинах та їх вирішення. Сферу податкових правовідносин сміливо можна визнати однією з найбільш конфліктних, враховуючи постійне протиборство публічного (державного) інтересу та інтересу платників податків. Домінування фіскально-контрольної функції податкових органів над сервісною, а також недосконалість українського правового регулювання у поєднанні з можливістю неоднозначного тлумачення податкового законодавства провокує платників податків до ухилення від сплати податків і зборів, а також до тривалих судових процедур для максимального відстрочення виконання податкових зобов'язань.

Для уникнення довготривалих податкових спорів, які унеможливають своєчасне виконання фіскальної (наповнювочої) функції бюджету держави, а також з метою сприяння відновленню довіри до системи податкових органів держави та досягнення взаємовигідних умов для обох учасників податкових правовідносин прогресивним та ефективним є застосування механізмів альтернативного вирішення спорів (Alternative dispute resolution – ADR). Альтернативне вирішення спорів як сукупність правових механізмів, започаткованих та ефективно запроваджених у приватно-правових відносинах на міжнародному рівні та в багатьох розвинених державах (включаючи Україну), поступово впроваджуються до публічно-правової площини.

Україна не є винятком та активно намагається імплементувати механізми ADR шляхом прийняття необхідної нормативно-правової бази, враховуючи іноземний досвід. Центральною категорією в альтернативному вирішенні спорів у податкових спорах є поняття компромісу, тобто досягнення взаємовигідного результату щодо сплати податків та зборів між державою в особі податкових органів та платників податків. Компроміс є результатом будь-якого вирішення спору із застосуванням альтернативних підходів. Проте компроміс може бути досягнутий і без виникнення спору до моменту застосування заходів відповідальності. Водночас компроміс неможливий у разі застосування адміністративного порядку вирішення спору та судової процедури вирішення спору, оскільки при зверненні до адміністративного суду чи вищого органу одна зі сторін завжди виступає переможцем, а інша – переможеним. Винятком є процедури судової медіації чи примирення або інші способи врегулювання спору в межах судового процесу чи адміністративного оскарження [1]. Однак увесь процес регулювання податкових відносин неможливо без чіткого розуміння сутності терміну «податковий компроміс». Саме тому дослідження цього питання постає пріоритетним напрямком сьогодні.

Стан наукової розробки проблеми. Питанням оподаткування, зокрема дослідженням особливостей здійснення податкового компромісу на теренах вітчизняної наукової думки присвячено значну кількість наукових доробків. Зокрема, питань податкового компромісу торкався Р. Лещенко [2], аналізуючи сутність та поняття податкової системи України. М. Ананська [3] здійснила різнобічне дослідження податкового компромісу в Україні на основі відповідної нормативно-правової бази. А. Нікітішин [4] торкався питання податкового компромісу у розрізі основних напрямків вдосконалення механізму податкового регулювання. О. Германова [5] у своєму дослідженні проводила паралель між компромісом і угодою.

На дисертаційному рівні цього питання побіжно торкалася також О. Богер [6], досліджуючи інноваційні засади української економіки та можливості використання позитивного досвіду інших країн та створення на його ґрунті власної системи регулювання інноваційного розвитку. В. Вдовічен [7], торкаючись гарантування інтересів платників податків і держави в умовах запровадження податкового компромісу. Всі ці наукові доробки вказують на актуальність обраної теми дослідження. З огляду на це, **мета статті** полягає у дослідженні сутності і природи податкового компромісу як багатоаспектного юридичного явища.

Виклад основного матеріалу. З метою якісного регулювання податкових відносин у державі і подолання ряду суперечностей у цьому напрямку, вбачається за доцільне більш детально визначити змістове наповнення такого явища, як «податковий компроміс». Потрібно відмітити, що для прогресивно-орієнтованих, демократичних та правових держав така категорія, як «податковий компроміс», не є чимось незвичним або ж новим. Вищезазначене явище також неодноразово являлося об'єктом доктринального дослідження. При цьому єдиного, уніфікованого розуміння структури, сутності та механізмів застосування досліджуваної категорії як на нормотворчому (національно-правотворчому), так і на доктринально-юридичному рівні розроблено не було. Такий стан явищ зумовлений такими чинниками: а) різномірністю нормативних конструкцій, за посередництвом яких закріплюється механізм застосування податкового

компромісу; б) відсутністю уніфікованого підходу до формалізації підстав та наслідків його застосування; в) відсутністю єдиних підходів до розуміння його змістовної природи та телеологічної спрямованості його дії [8, с. 171].

У юридичній літературі є ряд підходів до розуміння цього явища. Зокрема, Т. Головань, Ю. Божко вказують на те, що податковий компроміс є складовою частиною процесу досудового врегулювання спорів. При цьому автори вважають практику його застосування неефективною та неприйнятною. Дослідники стверджують, що податковий орган та платник податків взагалі не можуть домовлятися про мирне врегулювання податкового спору, в тому числі за участю адміністративного суду, який розглядає справу, оскільки норми податкового права, їх зміст та тлумачення взагалі не можуть бути предметом домовленості сторін публічно-правових (податкових) відносин [9, с. 55; 10, с. 19].

І. Трубін визначає податковий компроміс як рішення податкового органу, прийняте за погодженням із платником податків у межах адміністративної апеляційної процедури та узгоджене з керівником податкового органу вищого рівня, стосовно задоволення частини скарги такого платника під зобов'язання останнього погодитися з рештою податкових зобов'язань, нарахованих контролюючим органом [11, с. 41].

В. Ілляшенко зауважує, що податковий компроміс пов'язаний з активним податковим боргом зобов'язаного суб'єкта податкового права та детермінує сам податковий компроміс як засіб взаємного узгодження оцінок та позицій учасників податкових відносин [8, с. 172; 12, с. 35].

Я. Греца наполягає на необхідності скасування інституту податкового компромісу як інструменту вирішення спірного правовідношення, яке складається між платником податків та контролюючим органом так як вищезазначений інститут є таким, що суперечить змістовним основам методу фінансово-правового регулювання. У процесі застосування податкового компромісу фактично відбувається підміна імперативної норми податкового права на суб'єктивний фактор доцільності пошуку компромісного рішення.

Дослідник наголошує на тій обставині, що замість того, щоб належним чином здійснити правозастосування податково-правових приписів та прийняти обґрунтоване та законне рішення, учасники домовляються щодо розміру податкового зобов'язання, який залежить не від об'єктивізованого в рамках нормативних приписів правила, а від суб'єктивного припущення, на чію користь буде прийнято рішення щодо необхідності сплати того чи іншого податкового платежу [8, с. 172; 13, с. 12].

Податковим кодексом України надається наступне визначення: «податковий компроміс – це режим звільнення від юридичної відповідальності платників податків та/або їх посадових (службових) осіб за зниження податкових зобов'язань з податку на прибуток підприємств та/або податку на одану вартість» [14].

Аналізуючи підходи до визначення цього явища, слід погодитися з твердженням О. Феліва та О. Столярської про те, що конструкція податкового компромісу зазвичай має переговорний елемент, коли держава та приватний суб'єкт, залежно від конкретних обставин справи, можуть погодити різні умови компромісного вирішення спору; а також передбачає радше постійний, аніж разовий характер [15].

Проводячи аналіз особливостей податкового компромісу, також варто окреслити широкий та вузький підходи до визначення поняття податкового компромісу. Законодавець визначає поняття податкового компромісу через режим звільнення від юридичної відповідальності платників податків та/або посадових осіб за зниження податкових зобов'язань за умови оплати 5% від занижених податкових зобов'язань. У такому контексті сутність компромісу виявляється у звільненні платника податків від відповідальності та можливості оплатити лише 5% від суми неузгоджених податкових зобов'язань, а держава отримує такі 5% до бюджету, а також зобов'язується не застосовувати юридичну відповідальність до платників податків за факт ухилення від належної та своєчасної сплати. У разі досягнення податкового компромісу посадові (службові) особи платника податків звільняються від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 212 КК України [16], а саме за ухилення від сплати податків та зборів (обов'язкових платежів) [15].

У науковому середовищі превалує думка про те, щ закріплена у Податковому кодексі України (далі ПК України) [14] конструкція податкового компромісу вважається нічим іншим як податковою амністією. Підтвердженням цього є визначення податкового компромісу саме через режим звільнення від юридичної відповідальності, яке повністю відображає суть амністії як повного або часткового звільнення від юридичної відповідальності. Враховуючи обмежену

можливість застосування податкового компромісу (амністії) у часі (застосовується лише до занижених податкових зобов'язань, які виникли до 01.04.2014 р. та у період з 17.01.2015 р. до 16.04.2015 р. включно) та наявність ризиків притягнення до кримінальної відповідальності відповідно до складів злочину, які відмінні від складів злочину, передбачених ст. 212 Кримінального кодексу України, варто зауважити, що такий інститут не набув популярності. Сьогодні застосування податкового компромісу не вбачається можливим через чітко окреслені часові межі його застосування [15].

Щодо ризиків притягнення до кримінальної відповідальності, то згідно з ч. 5 ст. 212 КК України діяння, передбачені ч. 1-3 цієї статті, не вважаються умисним ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), якщо платник податків досяг податкового компромісу відповідно до підрозд. 92 розд. XX «Перехідні положення» ПК України. Однак застосування податкового компромісу не виключає притягнення до відповідальності за злочини, передбачені іншими статтями КК України (зокрема, ст. 358 та ст. 366 Кримінального кодексу України). Ретроспективний погляд на практичне застосування норм КК України, КПК України та ПК України дозволяє стверджувати про неможливість закриття кримінального провадження у зв'язку з досягненням податкового компромісу щодо складів злочинів, які не визначені ст. 212 КК України [15].

Отже, застосування процедури податкового компромісу не гарантувало посадовим (службовим) непритягнення до кримінальної відповідальності за злочини, склад яких був відмінним від передбачених у ст. 212 КК України. На практиці були знайдені інші шляхи, які унеможливили притягнення до кримінальної відповідальності осіб, через інститут звільнення від кримінальної відповідальності. Однак таке звільнення не було безумовним та потребувало чіткого, логічного й належно обґрунтування для можливості його застосування в кожній конкретній справі, що іноді було приречено на поразку та призводило до засудження посадових (службових) осіб платників податків. Окрім того, обмеженість процедури застосування податкового компромісу в часі, а також бюрократичний апарат податкових органів та відсутність довіри у платників податків не дозволили податковому компромісу (амністії) здійснити прорив у податковому врегулюванні та не сприяли ефективному впровадженню ADR у законодавство України [15].

Широкий підхід до визначення податкового компромісу дозволяє визначати його через будь-яке досягнення взаємовигідного результату для платника податку та держави. Податковий компроміс може досягатися як у разі виникнення спору між платником податку та податковим органом, так і на стадії декларування чи сплати податкових зобов'язань або податкового боргу. У чинній редакції ПК України розстрочення та відстрочення податкових зобов'язань або податкового боргу є яскравим прикладом податкового компромісу, який може бути досягнутий між платником податку та податковим органом шляхом відтермінування оплати податкових зобов'язань або податкового боргу чи здійснення оплати зобов'язання або податкового боргу частковими платежами згідно з правилами, встановленими ст. 100 ПК України [15].

Висновки. У сучасній юриспруденції відсутні єдині підходи до розуміння терміну «податковий компроміс», однак цьому явищу надано достатню кількість визначень, зокрема і на нормативному рівні. Водночас, провівши дослідження природи цього явища, ми можемо зазначити, що концепція податкової амністії є ширшою, ніж надається дослідниками або закріплена у Податковому кодексі України.

Дослідження і реформування податкового компромісу є нагальним питанням сьогодення, оскільки на практиці та у теоретичній науці, на сьогодні, дуже часто проводиться паралель між податковим компромісом і податковою амністією, що призводить до виникнення ряду колізій і неналежного функціонування податкової системи країни.

Використання широкого і вузького підходів до розуміння поняття «податковий компроміс» може сприяти застосуванню різних способів взаємодії між платником податків і податковим органом, що може призвести до неправильного застосування законодавства. Це питання має вирішуватися шляхом надання єдиного тлумачення поняття «податковий компроміс».

Список використаних джерел:

1. Шарнопільський В. Податковий компроміс та податкова медіація. Що потрібно знати? *Юридична газета*. 2018. 07 лист. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/podatkovapraktika/podatkoviy-kompromis-ta-podatkova-mediaciya-shcho-potribno-znati.html> (дата звернення 21.09.2022).

2. Лещенко Р. М. Суть та поняття податкової системи України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. № 6. С. 96-103.
3. Ананська. О. Податковий компроміс в Україні: поняття, процедура та можливості. URL: <https://economics.net.ua/files/science/oblik/2015/10.pdf> (дата звернення 21.09.2022).
4. Нікітішин А. О. Основні напрямки вдосконалення механізму податкового регулювання. *Ефективна економіка*. 2016. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4789> (дата звернення 21.09.2022).
5. Германова О. Компроміс дорівнює угоді. *Вісник Міністерства доходів і зборів України*. 2014. № 36. С. 32-36.
6. Богер О. В. Податкове регулювання становлення інноваційної економіки : дис ... канд. екон. наук : 08.00.03. Київ, 2016. 195 с.
7. Вдовічен В. А. Податково-правовий компроміс інтересів платника податків і держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 20 с.
8. Мінаєва О. М. Досвід реалізації інституту податкового компромісу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 171-175. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/43.pdf (дата звернення 21.09.2022).
9. Головань Т. Г. Проблеми впровадження податкового компромісу в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 5 (14). С. 55-59.
10. Божко Ю. В. До питання удосконалення правового регулювання вирішення податкових спорів у порядку адміністративного судочинства. *Вчені записки Таврійського національного університету В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2013. Т. 26 (65), № 2-1 (Ч. 2). С. 16-21. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2013/2-1-2_2013/5.pdf (дата звернення 21.09.2022).
11. Трубін І. О. Застосування податкового компромісу та податкової амністії. *Фінансове право*. 2014. № 2 (28). С. 39–42.
12. Ільяшенко В. А. Причини виникнення та методи скорочення податкового боргу в Україні. *Наук. вісн. Чернігів. держ. ін-ту екон. і упр-ня*. 2013. № 2. С. 34–40.
13. Греца Я. В. Правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2006. 20 с.
14. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 21.09.2022).
15. Фелів О., Столярська О. Податковий компроміс: чи складеться в держави діалог із бізнесом? *Юридична газета*. 2015. 27 січ. URL: https://www.gide.com/sites/default/files/yurgazeta_27012015.pdf (дата звернення 21.09.2022).
16. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 21.09.2022).

УДК 321.022 343.35

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.25>

СЛАВИЦЬКА А.К.

**АНТИКОРУПЦІЙНІ ПРОГРАМИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ
ЯК СПОСІБ ВТІЛЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ****ANTI-CORRUPTION PROGRAMS OF STATE AUTHORITIES
AS A WAY OF IMPLEMENTING ANTI-CORRUPTION POLICY**

Стаття присвячена дослідженню антикорупційної програми органів державної влади як способу втілення антикорупційної політики. Звернуто увагу на нормативно-правове регулювання методологічних, процедурних та супровідних питань, які стосуються обов'язковості вироблення антикорупційних програм в органах державної влади. Проаналізовано стан використання термінології «антикорупційні програми органів державної влади» та «антикорупційні програми». Встановлено, що на рівні антикорупційного правозастосування вказані терміни сприймаються як синонімічні. Запропоновано внести зміни до формулювання назви статті 19 Закону України «Про запобігання корупції».

Виявлено нормативно здійснену градацію суб'єктів, які є державними органами та, які мають прийняти антикорупційні програми з урахуванням визначених законодавством особливостей їх затвердження від системи управління, в яких функціонують конкретні органи влади.

Встановлено, що змістовно антикорупційні програми органів державної влади мають включати такі структурні елементи: 1) блок, у якому встановлено засади загальної відомчої політики щодо запобігання корупції у відповідній сфері та способи її реалізації, їх дотичність чинній Антикорупційній стратегії; 2) блок, у якому оцінено наявні корупційні ризики у діяльності відповідного державного органу, а також фактори, що їх супроводжують (причини, умови і т.д.); 3) блок, у якому визначено заходи, які спрямовані на усунення виявлених корупційних ризиків, а також суб'єктів, відповідальних за їх реалізацію; 4) блок, у якому передбачено освітні та виховні заходи антикорупційного спрямування; 5) блок, у якому виокремлено процедури щодо моніторингу, оцінки виконання та періодичного перегляду антикорупційної програми тощо.

Проаналізовано характеристики антикорупційних програм окремих державних органів (Міністерства цифрової трансформації, Національного агентства з питань державної служби), виявлено їх особливості та специфіку відповідно до компетенції та місця в системі органів державної влади.

Ключові слова: антикорупційна політика, антикорупційна програма, орган державної влади, корупційний ризик, методологія оцінки корупційних ризиків.

The article is devoted to the study of the anti-corruption program of state authorities as a way of implementing the anti-corruption policy. Attention is drawn to the normative and legal regulation of methodological, procedural and accompanying issues related to the obligation to develop anti-corruption programs in state authorities. The state of use of the terminology "anti-corruption programs of state authorities" and "anti-corruption programs" was analyzed. It was established that at the level of anti-corruption law enforcement, the specified terms are perceived as synonymous. It is proposed to amend the wording of the title of Article 19 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption".

The normatively implemented gradation of entities that are state bodies and that must adopt anti-corruption programs, taking into account the specifics of their approval from the management system in which specific government bodies function, is revealed.

It was established that meaningful anti-corruption programs of state authorities should include the following structural elements: 1) a block in which the principles of the general departmental policy on preventing corruption in the relevant field and methods of its implementation, their relevance to the current Anti-Corruption Strategy are established; 2) a block in which the existing corruption risks in the activity of the relevant state body, as well as the factors accompanying them (causes, conditions, etc.) are assessed; 3) a block in which measures aimed at eliminating identified corruption risks, as well as entities responsible for their implementation, are defined; 4) block, which provides for educational and educational measures in the anti-corruption direction; 5) a block in which the procedures for monitoring, evaluation of implementation and periodic review of the anti-corruption program, etc. are highlighted.

The characteristics of the anti-corruption programs of individual state bodies (the Ministry of Digital Transformation, the National Agency for Civil Service) were analyzed, their features and specifics were revealed in accordance with their competence and place in the system of state authorities.

Key words: *anti-corruption policy, anti-corruption program, state authority, corruption risk, corruption risk assessment methodology.*

В умовах втілення ідеї на інтеграцію України до Європейського Союзу, діяльність по запобіганню корупції набула нових рис та форм. Постійний технологічний прогрес дозволяє виконувати поставлені перед органами державної влади завдання, у спосіб, що є порівняно більш ефективним та прозорим, що має бути відображено у їх антикорупційних програмах. Одночасно, корупція володіє ознакою комплексної суспільної небезпечності: вона завдає шкоди не лише відносинам в межах яких виникає та здійснюється (руйнуючи їх законну модель), але й породжує ряд/масив наступних (похідних) злочинів, проступків, об'єктивно протиправних діянь, просто негативних (деструктивних) подій у суміжних секторах буття. Саме тому запобігання корупції визнається одним із ключових напрямків правової політики в Україні, який виокремлено в окремий напрям – антикорупційну політику.

Саме тому, важливого значення набуває теоретичне осмислення та характеристика антикорупційних програм органів державної влади як способу втілення антикорупційної політики. Дослідження корупції та пов'язаних з нею питань були предметом досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, таких як: Д.В. Гудковим, О.Р. Дашковською, І.А. Дьомінім, С.А. Задорожнім, Т.О. Коломієць, Я.І. Масловою, Д.Г. Михайленко, Т.В. Хабаровою, М.І. Хавронюком, О.П. Хамходерою та рядом інших. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, яких присвячено сфері запобігання корупції, питання визначення характеристик, що притаманні антикорупційним програмам органів державної влади потребують уточнення та узагальнення, що обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

На законодавчому рівні вимога щодо вироблення антикорупційних програм в органах державної влади первино врегульована положеннями Закону України «Про запобігання корупції» (ст. 19) [1]. Деталізація методологічних, процедурних та супровідних питань, які стосуються обов'язковості вироблення антикорупційних програм наведена у наказах Національного агентства з питань запобігання і протидії корупції «Про затвердження Типової антикорупційної програми юридичної особи» [2], «Про вдосконалення процесу управління корупційними ризиками» [3].

Використання термінології «антикорупційна програми органів державної влади» використовуються в роз'ясненнях Національного агентства з питань запобігання корупції та відображає «... третій за рівнем засадничий документ антикорупційного спрямування після Антикорупційної стратегії та державної програми з її виконання. Вона визначає засади загальної відомчої політики щодо запобігання і протидії корупції та спрямована на управління корупційними ризиками у діяльності конкретного органу влади» [4]. Слід погодитись з вказаними ознаками антикорупційних програм. Проте, в ст. 19 Закону України «Про запобігання корупції» під назвою «Антикорупційні програми» міститься перелік суб'єктів, які зобов'язані прийняти антикорупційні програми, а саме: Адміністрації Президента України, Апаратів Верховної Ради України, Секретаріаті Кабінету Міністрів України, Секретаріаті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Генеральній прокуратурі України, Службі безпеки України, міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, інших державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях, державних цільових фондах; Апаратів Ради національної безпеки і оборони

України; Національному банку України; Рахунковій палаті, Центральній виборчій комісії, Вищій раді правосуддя, Верховній Раді Автономної Республіки Крим, обласних радах, Київській та Севастопольській міських радах, Раді міністрів Автономної Республіки Крим. Аргументом на користь можливості трактування положень цієї статті під назвою «антикорупційної програми державних органів» є визначення в ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» терміну державного органу як органу державної влади, в тому числі колегіального державного органу, іншого суб'єкта публічного права, незалежно від наявності статусу юридичної особи, якому згідно із законодавством надані повноваження здійснювати від імені держави владні управлінські функції, юрисдикція якого поширюється на всю територію України або на окрему адміністративно-територіальну одиницю [1].

Таким чином, на рівні антикорупційного правозастосування терміни «антикорупційної програми органів державної влади» та «антикорупційні програми» сприймаються як синонімічні. Доцільним видається внесення змін до формулювання назви статті 19 Закону України «Про запобігання корупції» шляхом її доповнення «Антикорупційні програми органів державної влади».

Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції «Про вдосконалення процесу управління корупційними ризиками» антикорупційна програма визначена як комплексний антикорупційний документ стратегічного типу, що визначає процес управління корупційними ризиками з урахуванням ідентифікованих в організації корупційних ризиків та державної антикорупційної політики [3]. Тому, відносно державних органів антикорупційна програма та рішення, яким її затверджено є нерозривними. Юридична сила антикорупційної програми конкретного державного органу пов'язана з формами, в яких державні органи можуть приймати загальнообов'язкові рішення.

Слід звернути увагу й на те, що нормативно здійснено градацію суб'єктів, які є державними органами та, які мають прийняти антикорупційні програми з урахуванням визначених законодавством особливостей їх затвердження від системи управління, в яких функціонують конкретні органи влади.

Антикорупційні програми органів державної влади підлягають погодженню Національним агентством з питань запобігання корупції протягом 3 робочих днів із дня їх затвердження в електронній формі через систему електронної взаємодії органів виконавчої влади із застосуванням засобів кваліфікованого електронного підпису (печатки) та з обов'язковим використанням позначки часу чи спеціальний вебмодуль системи взаємодії. В окремих випадках може бути використана й паперова форма (наприклад, в організації відсутні система електронного документообігу, інтегрована до системи взаємодії, або спеціальний вебмодуль системи взаємодії або антикорупційна програма містить інформацію з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом) [3].

Процес погодження антикорупційних програм складається з етапів аналізу їх положень щодо відповідності Закону України «Про запобігання корупції», процедури прийняття антикорупційної програми, процедури оцінювання корупційних ризиків у діяльності організації, розробки заходів впливу на корупційні ризики. Аналіз антикорупційних програм, які надійшли до Національного агентства з питань запобігання корупції на погодження, здійснює структурний підрозділ апарату, до повноважень якого належить організація роботи із запобігання та виявлення корупції [4].

Змістовно антикорупційні програми органів державної влади мають включати такі структурні елементи:

- 1) блок, у якому встановлено засади загальної відомчої політики щодо запобігання корупції у відповідній сфері та способи її реалізації, їх дотичність чинній Антикорупційній стратегії;
- 2) блок, у якому оцінено наявні корупційні ризики у діяльності відповідного державного органу, а також фактори, що їх супроводжують (причини, умови і т.д.);
- 3) блок, у якому визначено заходи, які спрямовані на усунення виявлених корупційних ризиків, а також суб'єктів, відповідальних за їх реалізацію;
- 4) блок, у якому передбачено освітні та виховні заходи антикорупційного спрямування;
- 5) блок, у якому виокремлено процедури щодо моніторингу, оцінки виконання та періодичного перегляду антикорупційної програми тощо.

Нормативно передбачено вимоги до викладу змісту антикорупційної програми, серед яких: вона має бути зрозумілою та послідовною, її положення слід викладати однозначно, не допускаючи різного тлумачення. Також вона не має містити положень, які містяться

в нормативно-правових актах, або звітної інформації допускаються лише в окремих випадках, коли йдеться про посилання на засади відомчої політики щодо запобігання корупції;

заходи, визначені в антикорупційній програмі, мають бути чіткими та конкретними, включаючи індикатори їх виконання (очікувані результати), які можна виміряти (оцінити) під час здійснення періодичного моніторингу й оцінки виконання антикорупційної програми;

зміст антикорупційної програми викладається в теперішньому та майбутньому часі. Минулий час застосовується лише у положеннях, які стосуються оцінки корупційних ризиків, або під час опису заходів, що включаються із антикорупційної програми органу влади за попередній період як такі, що не виконані. Виконавцем всіх заходів у сфері запобігання корупції зазначаються конкретні структурні підрозділи органу влади, відокремлені юридичні особи, як входять до сфери його управління або підконтрольні чи підзвітні такому органу влади, котрі визначаються з урахуванням обсягу завдань і повноважень, визначених у положеннях про них, статутах або інших установчих документах [2].

Для практичного аналізу антикорупційних програм органів державної влади, звернемо увагу на Антикорупційні програми Міністерства цифрової трансформації та Національного агентства з питань державної служби.

Наприклад, Антикорупційна програма Міністерства цифрової трансформації включає: 1) заходи з реалізації загальної відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції у сфері діяльності Мінцифри у 2020-2021 (наприклад, забезпечення якісного добору і розстановки кадрів на засадах неупередженого конкурсного відбору; заходи з виявлення конфлікту інтересів та сприяння його врегулюванню; забезпечення своєчасного подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування суб'єктами декларування Мінцифри тощо); 2) порядок оцінки корупційних ризиків у діяльності Мінцифри, заходи щодо їх усунення, осіб, відповідальних за їх виконання, строки та необхідні ресурси; 3) навчання та заходи з поширення інформації щодо програм антикорупційного спрямування; 4) процедури щодо моніторингу, оцінки виконання та періодичного перегляду Антикорупційної програми. У Додатках міститься опис виявлених корупційних ризиків та заходів, спрямованих на їх усунення [5]. Аналогічний підхід використано у Антикорупційній програмі Національного агентства України з питань державної служби [6].

З вищевказаних Антикорупційних програм вбачається, що Антикорупційна програма затверджується шляхом прийняття відповідного розпорядчого документу – наказу відповідного державного органу. На Антикорупційній програмі зазначається посилання на назву, дату і номер розпорядчого документу, яким її затверджено. Розпорядчий документ підписує керівник органу влади, а якщо розпорядчий документ приймається колегіально – керівник колегіального органу. Антикорупційну програму підписує керівник уповноваженого підрозділу/уповноважена особа (вказується посада особи, яка підписує, прізвище та ініціали, проставляється особистий підпис). Підписання підлягає обов'язковому датуванню.

Як вбачається у додатках до обраних антикорупційних програм, терміни та строки виконання в антикорупційній програмі заходів чіткі, крім заходів, які здійснюються на постійній чи періодичній основі, під час визначення строків виконання яких вживається формулювання «постійно», «протягом року», «щокварталу» тощо.

Окремо звернемо увагу на пункт антикорупційної програми – оцінка корупційних ризиків у діяльності органу, причини, що їх породжують та умови, що їм сприяють. Загалом, методичний підхід до оцінки та управління корупційними ризиками передбачає докладний аналіз політик, функцій та процесів конкретної установи з метою виявлення та оцінки потенційних можливостей для корупційних вчинків (ризиків) і розробку та впровадження відповідних конкретних заходів з усунення або зменшення цих ризиків із постійним моніторингом та оцінкою ефективності проведених заходів.

Оцінку корупційних ризиків може проводити комісія з оцінки корупційних ризиків органу влади, до складу якої входять працівники структурних підрозділів органу влади та, за згодою, представники громадськості, експерти, які володіють знаннями про внутрішнє і зовнішнє середовище органу влади та мають досвід роботи у сфері його діяльності. Наприклад, до складу Комісії з оцінки корупційних ризиків у Національному агентстві з питань запобігання корупції входять: заступник голови НАДС, головний спеціаліст з питань запобігання та виявлення корупції, начальник відділу юридичного забезпечення НАДС, завідувач Сектору взаємодії з територіальними органами, головний консультант з питань запобігання та виявлення корупції у Центрі адаптації державної служби до стандартів ЄС, уповноважена особа (фахівець) з питань запобігання та

виявлення корупції Української школи урядування і т.д. [7]. Тобто, фактично умову про склад комісії з оцінки корупційних ризиків дотримано, але звернемо увагу, що представники громадськості до неї не увійшли.

У цілому оцінка корупційних ризиків проводиться у рамках підготовки антикорупційної програми органу влади або під час її періодичного перегляду, що сприяє позитивним тенденціям у світлі боротьби із корупцією у державних органах.

Підсумовуючи, приходимо до висновку, що антикорупційні програми державних органів є самостійним способом втілення антикорупційної політики, який з одного боку відповідає загальним ідеям запобігання та протидії корупції, а з іншого – орієнтований на протидію корупції в конкретній сфері суспільних відносин. Встановлено, що юридична сила антикорупційної програми конкретного державного органу пов'язана з формами, в яких державні органи можуть приймати загальнообов'язкові рішення. Запропоновано внести зміни до формулювання назви статті 19 Закону України «Про запобігання корупції» шляхом її доповнення «Антикорупційні програми органів державної влади». Виявлено нормативно здійснену градацію суб'єктів, які є державними органами та, які мають прийняти антикорупційні програми з урахуванням визначених законодавством особливостей їх затвердження від системи управління, в яких функціонують конкретні органи влади.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1893-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 10.11.2022).
2. Про затвердження Типової антикорупційної програми юридичної особи Національного агентства з питань запобігання корупції від 10.12.2021 року № 794/21. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Programa-urq-osoba.pdf> (дата звернення: 10.11.2022).
3. Про вдосконалення процесу управління корупційними ризиками: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 28.12.2021 року № 830/21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0219-22#Text> (дата звернення: 10.11.2022).
4. Офіційний сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/antikorupciijni-programy-yaki-nadijshly-na-pogodzhennya/> (дата звернення: 10.11.2022).
5. Антикорупційна програма Міністерства цифрової трансформації України на 2020-2021 роки: Наказ Міністерства цифрової трансформації України вид 2.07.2020 р. № 102. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/08/Ministerstvo-tsyfrovoyi-transformatsiyi-Ukrayiny-04.08.2020.pdf> (дата звернення: 10.11.2022).
6. Про затвердження Антикорупційної програми Національного агентства України з питань державної служби на 2021-2023 роки: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 12.04.2021 р. № 65-21. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/Antikorupciijna-programa-Natsderzhsluzhby-na-2021-2023-roky.pdf> (дата звернення: 10.11.2022).
7. Про внесення змін до складу Комісії з оцінки корупційних ризиків у Національному агентстві України з питань державної служби: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 20.12.2021 р. № 195-21. URL: <https://nads.gov.ua/dobrochestnist-ta-zapobigannya-korupciyi/antikorupciijna-programa-plani-zahodiv-ta-zvitna-informaciya/komisiyi-z-ocinki-korupciijnih-rizikiv-u-nads-ta-polozhennya-pro-neyi> (дата звернення: 10.11.2022).

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.26>

БУЧИНСЬКИЙ А.Й.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ ТА СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

SOME PROBLEMS OF ABUSE OF POWER AND OFFICIAL POSITION

У статті з'ясовано, що злочини у сфері службової діяльності – це суспільно небезпечне діяння, вчинене навмисно чи з необережності службовою особою всупереч інтересам служби, що грубо порушує нормальну діяльність органів влади, а також органів управління підприємствами, установами й організаціями, незалежно від форм власності і господарювання, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, або спричинило тяжкі наслідки. Зроблено висновок, що з урахуванням міжнародного досвіду спеціально-криминологічного запобігання службовим злочинам повинно базуватись на зменшенні стимулів вчинення злочинів шляхом збільшення заробітної плати, морального заохочення, більш швидкого просування по службі, з одного боку, і збільшення ризиків для правопорушників: суворе законодавство щодо перевірки законності одержаних доходів, а також призначення різних видів покарання, боротьби з «вибірковим правосуддям», більш широкого застосування норм цивільного і адміністративного права при регулюванні певних відносин, освітніх програм для населення, з іншого боку. Певну частину злочинів у сфері службової діяльності можна розглядати як частину корупційних правопорушень, оскільки вони пов'язані з діяльністю організованих злочинних груп і організацій, в тому числі і у сфері господарської діяльності. Потребує розв'язання проблем ведення статистичного обліку злочинів у сфері службової діяльності. Усунення цих недоліків можливе лише завдяки єдиній уніфікованій системі статистичного обліку у сфері правопорушень від моменту виявлення злочину, до моменту засудження за вчинення цих злочинів та відбуття покарання. Визначено, що зловживання своїм службовим становищем службовими особами, особливо тими, які здійснюють публічні функції (органів державної влади та управління, органів місцевого самоврядування), посягають не лише на інтереси і завдання служби та її авторитет, а й завдають значної політичної, економічної і соціальної шкоди суспільству в цілому, правам, свободам і законним інтересам людини і громадянина.

Ключові слова: криминологічний аналіз, службові злочин, економічні процеси, службові особи.

The article clarifies that crimes in the field of official activity are a socially dangerous act committed intentionally or carelessly by an official against the interests of the service, which grossly violates the normal activities of government bodies, as well as management bodies of enterprises, institutions and organizations, regardless of the

forms property and management, if it caused significant damage to the legally protected rights, freedoms and interests of individual citizens, state or public interests, or the interests of legal entities, or caused grave consequences. It was concluded that, taking into account the international experience of special criminological prevention of official crimes, it should be based on reducing the incentives to commit crimes by increasing wages, moral encouragement, faster promotion on the one hand, and increasing the risks for offenders: strict legislation on the verification of legality received incomes, as well as the appointment of various types of punishment, the fight against "selective justice", the wider application of civil and administrative law norms in the regulation of certain relationships, educational programs for the population, on the other hand. A certain part of crimes in the field of official activity can be considered as a part of corruption offenses, since they are related to the activities of organized criminal groups and organizations, including in the field of economic activity. It requires solving the problems of keeping statistical records of crimes in the field of official activity. Elimination of these shortcomings is possible only thanks to a single unified system of statistical accounting in the field of offenses from the moment of detection of a crime to the moment of conviction for committing these crimes and serving the sentence. It was determined that the abuse of their official position by officials, especially those who perform public functions (bodies of state power and management, local self-government bodies), encroach not only on the interests and tasks of the service and its authority, but also cause significant political, economic and social damage to society as a whole, rights, freedoms and legitimate interests of a person and a citizen.

Key words: criminological analysis, official crimes, economic processes, officials.

Постановка проблеми. Правова держава гарантує кожній людині недоторканність і безпеку. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами. Усі громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Тобто за Конституцією кожен має право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Здійснення завдань і функцій, які стоять перед державою та суспільством у цілому, дотримання прав і свобод людини неможливе без належної роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, зобов'язаних діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України) [1].

Однією із таких вимог є відповідність своєму службовому становищу, добросовісність та дотримання законності, тобто виконувати свої обов'язки в рамках законів України. Неналежне виконання своїх обов'язків, порушення встановлених правил та процедур утворюють склад правопорушення, передбаченого розділом XVII Кримінального кодексу України «злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» [2].

Слід зазначити, що правопорушення, які вчиняються службовими особами підривають авторитет влади в державі, розхитують міцність юридичного порядку, суттєво впливають на інтереси держави. Разом з тим, повноваження влади, котрими наділені службові особи, дають їм можливість з більшою легкістю вчиняти правопорушення, роблять їх більш небезпечними, ставлять приватних осіб у невідгдане становище. Службова чи посадова особа, користуючись своєю владою, службовим становищем має більшу можливість здійснювати правопорушення у сфері економіки, вчиняти корупційні діяння [3].

Тому дослідження проблеми зловживань у сфері службової діяльності залишається актуальним, а їх суспільна безпека загрожують економічним інтересам держави [4].

Удосконаленню кримінального законодавства щодо правопорушень, які вчиняються спеціальними суб'єктами, сприяють окремі рішення Пленуму Верховного Суду України [5].

Відповідальність за зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями за КК України незмінно залишається предметом багатьох науковців. Особливо багато уваги приділено зловживанню владою або службовим становищем у контексті загальних досліджень кримінальних правопорушень у сферах службової та професійної діяльності, пов'язаних з наданням публічних послуг, що потребують системного удосконалення та застосування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у розробку питань кримінальної відповідальності за службові кримінальні правопорушення зробили такі українські вчені, як Г. М. Анісімов, П. П. Андрушко, П. С. Берзін, В. І. Борисов, Л. П. Брич, В. М. Бурдін, Р. М. Гора, О. М. Грудур, В. О. Гацелюк, О. О. Дудоров, З. А. Загнєй-Заболотенко, К. П. Задоя, Г. М. Зеленов, В. М. Киричко, О. О. Кваша, В. П. Коваленко, О. М. Костенко, Р. Л. Максимович, О. К. Марін, М. І. Мельник, А. А. Музика, В. О. Навроцький, М. І. Панов, А. В. Савченко, Т. І. Слущка, Д. О. Сисоєв, А. А. Стрижевська, В. І. Тютюгін, І. П. Фріс, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. Г. Хашев.

Метою дослідження є розробка теоретичних засад кримінальної відповідальності за зловживання владою, службовим становищем та повноваженнями, а також формулювання на цій підставі науково обгрунтованих рекомендацій з удосконалення чинного кримінального законодавства та практики його застосування.

Основні результати дослідження. Зловживання владою або службовим становищем має глибокі історичні коріння і тлумачиться як дія пов'язана з незаконними чи злочинними діями. Зловживання 1) Дія за знач. зловживати. 2) Провина, пов'язана з незаконними чи злочинними діями. Зловживання владою або посадовим становищем умисне, з корисливих мотивів використання посадовою особою влади чи посадового становища [6].

Відповідно до ст. 364 КК України зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб [2].

Службовими особами у ст.ст. 364, 368, 368⁵, 369 КК України є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом [2].

Для цілей ст.ст. 364, 368, 368⁵, 369 КК України до державних та комунальних підприємств прирівнюються юридичні особи, у статутному фонді яких відповідно державна чи комунальна частка перевищує 50 відсотків або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства.

Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [2].

Відповідно до ст. 364¹ зловживання повноваженнями, тобто умисне, з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб використання всупереч інтересам юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми службовою особою такої юридичної особи своїх повноважень, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб [2].

Службові особи під час здійснення службової діяльності повинні діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені законодавством України. Це поширюється на всіх службових осіб – представники законодавчої, виконавчої або судової гілок влади, які виконують свої службові обов'язки в державному апараті чи в органах місцевого самоврядування, в юридичних особах публічного чи приватного права.

На думку Гончара Т. О., Стрельцова Є. Л., Чувакова О. А. КК України розподіляє на три групи всі службові злочини:

1) службові злочини, вчинювані лише в юридичних особах приватного права;
2) службові злочини, вчинювані тільки в органах державної влади, місцевого самоврядування та в юридичних особах публічного права;

3) службові злочини, вчинювані не тільки в органах державної влади, місцевого самоврядування чи юридичних особах публічного права, а й в юридичних особах приватного права. Звідси виходить, що досліджуваний Розділ XVII Особливої частини Кримінального кодексу встановлює кримінальну відповідальність за злочини, родовим об'єктом яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в органах державної влади, місцевого самоврядування, а також в юридичних особах як публічного, так і приватного права [7].

Не є службовими особами працівники, які виконують суто професійні (лікар, тощо), виробничі (водій тощо) або технічні (друкарка, сторож тощо) функції. Проте, якщо особа здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг і вчиняє злочин саме у цій сфері (наприклад, лікар отримує незаконну винагороду за видачу листа непрацездатності), відповідальність настає за відповідними статтями [8].

Також усі службові злочини можуть бути класифіковані на: службові злочини корисливої спрямованості (незаконне збагачення) і некорисливої (зловживання владою, перевищення влади, службова недбалість, службове підроблення). Серед них найбільшу суспільну небезпечність становить незаконне збагачення. Воно призводить до дезорганізації управлінської діяльності, підризу авторитету органів влади і управління.

Особи, що вчиняють злочини, пов'язані з порушенням службових обов'язків, належать, як правило, до працівників, що мають безпосередній доступ до майна (комірники, касири, старші продавці, завідувачі відділів, складів, магазинів), або до співробітників, що здійснюють контроль за діяльністю останніх (бухгалтери, ревізори, інвентаризатори).

Службові особи адміністративного апарату становлять невеликий відсоток від загальної кількості тих, хто вчинив службові злочини.

Особам, що вчиняють службові злочини, властиві такі риси, як: корисливість, потяг до зловживання владою, адміністрування (це особливо характерно для тих, хто допускає перевищення повноважень), зневага до закону і нехтування обов'язками виконувати його, підлабузництво, формальне або легковажно-безвідповідальне ставлення до наслідків своїх дій і рішень, зневага до людей тощо.

Нерідко має місце і схильність до пияцтва, розгульного способу життя.

– службова особа господарського і адміністративного апарату, в якій домінуючим мотивом злочинних зловживань є кар'єризм.

– службова особа, як правило, низової або середньої ланки господарського апарату, яка не має достатньої кваліфікації.

– серед суб'єктів службових злочинів певне місце посідає особа, яка дала згоду на виконання службових обов'язків, але є недостатньо компетентною для успішного їх виконання.

– окремо стоїть суб'єкт службового злочину, у службовій поведінці якого визначальною є схильність до пияцтва.

За морально-психологічною спрямованістю такі особи можна класифікувати на два типи:

Звичайний хабарник, який займається злочинною діяльністю тривалий час, оскільки вміло маскує її.

Хабароодержувач порівняно нестійкого типу, який виявляє нездатність утримуватися від спокуси одержати «винагороду» за виконання службових обов'язків.

Серед хабародавців можна виділити два типи, які різко відрізняються один від одного:

«Злісний» хабародавець, який часто користується хабаром та іншими видами «подяки» для досягнення як законних, так і протиправних цілей; додержується поглядів, що «все продається і все купується».

«Випадковий» хабародавець, який йде на давання хабара після тривалих вагань, використавши всі можливі, на його погляд, законні засоби [9].

Глибокий кримінологічний аналіз причин службових злочинів можливий передусім з урахуванням базисних економічних процесів і становища службових осіб у системі існуючих суспільно-економічних відносин. Криміногенні фактори, які визначають причини і умови службових злочинів, досить численні, різноманітні і визначені наперед істотними змінами у соціально-економічному житті суспільства. За сутнісною характеристикою їх можна розподілити на

п'ять основних груп: політичні, економічні, організаційно-управлінські, соціально-психологічні, правові фактори [10].

Специфіка дії політичних факторів в Україні обумовлюється радикальним переходом суспільства від партійно-тоталітарної системи до демократичної, соціальної, правової держави.

Стратегічні помилки, допущені в процесі переходу від бюрократично-планового регулювання економіки до регулювання, що базується на ринкових відносинах, призвели до специфічних проявів корпоративного та локального регулювання, які не вдалося вчасно усунути або нейтралізувати.

До організаційно-управлінських факторів, що безпосередньо зумовлюють службові злочини в Україні, належать недоліки механізму функціонування системи державного управління та формування його апарату.

Соціально-психологічні фактори виявляються, зокрема, в екстенсивному розвитку системи державного контролю; поганим контролем діяльності службових осіб у таких важливих сферах, як формування і використання бюджету, приватизації, ліцензуванні, діяльності митних і податкових, правоохоронних і судових органів та ін.

Правові фактори – це перш за все недосконалість чинного законодавства, яка знаходить свій вияв у тому, що воно не передбачає цілісної системи заходів протидії корупції, необхідного впливу на її причини та умови.

Причини та умови службових злочинів відображають як загальний стан суспільства, об'єктивно існуючі в ньому суперечності, так і суб'єктивні фактори, у тому числі недостатність політичної волі керівних найвищих органів державної влади вести рішучу боротьбу з цим негативним соціальним явищем [11].

Для того, щоб запобігти службовим злочинам необхідно здійснити низку заходів політичного, економічного, соціального, організаційно-правового характеру, спрямованих на випередження появи передумов цих злочинів, їх послаблення, нейтралізацію та усунення.

Запобіжні заходи політичного характеру зводяться до програмованості та предметності у впровадженні демократичних засад у різних сферах суспільної організації, зокрема у системі управління суспільством.

В економічній сфері заходи із запобігання службовим злочинам включають створення сприятливих умов для внутрішнього інвестування легальної економіки; запровадження загальнонаціонального інформаційного комплексу, в рамках якого – постійний моніторинг кредитно-фінансового становища та грошових операцій населення та ін.

Заходи запобігання службовим злочинам соціального характеру передбачають доведення рівня оплати праці державних службовців до рівня задоволення соціально значущих потреб відповідно до їх соціального статусу.

Запобігання службовим злочинам заходами правового характеру означає запровадження криминологічної експертизи проєктів нормативно-правових актів; здійснення повної систематизації антикорупційного законодавства та ін.

У сфері державного управління з метою запобігання злочинам необхідно в обов'язковому порядку дотримуватися правил підбору та розстановки кадрів, які базуються на конкурсній основі; запровадити практику обов'язкової ротації керівних працівників та інших працівників правоохоронних органів та ін.

Попри всю важливість заходів запобігання через об'єктивні та суб'єктивні обставини, вони не завжди досягають своєї мети. Виявлення службових злочинів через специфіку їх прояву становить надзвичайну складність. Це зумовлює високий рівень їх латентності, перебування поза сферою юридичної відповідальності значної кількості осіб, діяльність яких є суспільно небезпечною.

З метою вдосконалення діяльності спеціальних органів, які виявляють і запобігають службовим злочинам, необхідно переорієнтувати їх із виявлення незначних фактів корупції на виявлення найбільш небезпечних злочинів та проявів у найбільш важливих сферах життя держави, а також там, де ця злочинність набула найбільшого поширення; чітко визначити порядок повної та своєчасної реєстрації повідомлень про вчинені злочини та інші правопорушення і встановити юридичну відповідальність за його порушення працівниками правоохоронних органів [11].

Ефективна боротьба зі службовими злочинами не може бути здійснена в результаті разових і короткочасних акцій будь-якого ступеня активності та суворості на певному рівні, а потребує довгострокових соціально-економічних, політичних і правових перетворень.

Висновок. Згідно аналізу кримінального законодавства, можна визначити, що злочини у сфері службової діяльності – це суспільно небезпечне діяння, вчинене навмисно чи з необережності службовою особою всупереч інтересам служби, що грубо порушує нормальну діяльність органів влади, а також органів управління підприємствами, установами й організаціями, незалежно від форм власності і господарювання, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, або спричинило тяжкі наслідки.

З урахуванням міжнародного досвіду спеціально-кримінологічного запобігання службовим злочинам повинно базуватись на зменшенні стимулів вчинення злочинів шляхом збільшення заробітної плати, морального заохочення, більш швидкого просування по службі, з одного боку, і збільшення ризиків для правопорушників: суворе законодавство щодо перевірки законності одержаних доходів, а також призначення різних видів покарання, боротьби з «вибірковим правосуддям», більш широкого застосування норм цивільного і адміністративного права при регулюванні певних відносин, освітніх програм для населення, з іншого боку.

Певну частину злочинів у сфері службової діяльності можна розглядати як частину корупційних правопорушень, оскільки вони пов'язані з діяльністю організованих злочинних груп і організацій, в тому числі і у сфері господарської діяльності.

Потребує розв'язання проблем ведення статистичного обліку злочинів у сфері службової діяльності. Усунення цих недоліків можливе лише завдяки єдиній уніфікованій системі статистичного обліку у сфері правопорушень від моменту виявлення злочину, до моменту засудження за вчинення цих злочинів та відбуття покарання.

Отже, зловживання своїм службовим становищем службовими особами, особливо тими, які здійснюють публічні функції (органів державної влади та управління, органів місцевого самоврядування), посягають не лише на інтереси і завдання служби та її авторитет, а й завдають значної політичної, економічної і соціальної шкоди суспільству в цілому, правам, свободам і законним інтересам людини і громадянина.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. К. : Преса України, 1997. 80 с.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
3. Про запобігання корупції. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 49. Ст. 2056.
4. Про Національну безпеку України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2018. № 31. Ст. 241
5. Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 25.05.1998 р.
6. Словник української мови: в 11 томах. Том 3, 1972. С. 598.
7. Гончар Т.О., Стрельцов Є.Л., Чуваков О.А. Кримінальне право України: посібник. Х.: «Одіссей», 2013. 264 с.
8. Андрушко П.П., Стрижевська А.А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика. Навчальний посібник. К.: «Юрисконсульт», 2006. 342 с.
9. Новаков О.С. Класифікація мотивів злочинної поведінки працівників міліції у сфері службової діяльності. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 192–196.
10. Кримінологічна характеристика особи працівника кримінально-виконавчої установи, який вчинив злочини у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 1. С. 88–91.
11. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна та ін. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2013. 288 с.

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК ВАНТАЖІВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

CIRCUMSTANCES TO BE ESTABLISHED AT THE INITIAL STAGE IN THE INVESTIGATION OF CARGO THEFT ON RAIL TRANSPORT

Актуальність статті полягає в тому, що на етапі виявлення крадіжок вантажів на залізничному транспорті вкрай важливо враховувати особливості законодавчого регулювання відповідної сфери. Без усвідомлення механізму функціонування залізничних перевезень неможливо правильно застосувати криміналістичні засоби виявлення слідів кримінального правопорушення, встановити характер й розмір завданої шкоди, а відповідно, – зібрати належні докази. У статті констатовано, що головними завданнями, що постають перед слідчим на початковому етапі розслідування є належний збір і фіксація, як матеріальних, так і ідеальних слідів вчинення кримінального правопорушення. Визначено, що початковий етап розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті як поняття – суто криміналістичне, використовується для позначення певного періоду досудового розслідування, під час якого слідчий провадить процесуальні дії та організаційні заходи для встановлення усіх обставин кримінального правопорушення та особи підозрюваного. Приводом для початку кримінального провадження щодо крадіжки вантажу на залізничному транспорті стали: заява потерпілого (представників потерпілих); повідомлення про виявлення викраденого вантажу, більшість з яких від службових осіб Укрзалізниці; повідомлення про затримання злочинця на місці вчинення кримінального правопорушення; заяви та повідомлення представників громадськості та факти, опубліковані в засобах масової інформації. Розроблено алгоритм невідкладних дій працівника чергової служби поліції при надходженні повідомлення про крадіжку вантажу на залізничному транспорті (з'ясування обставин події, реєстрація повідомлення в установленому порядку, направлення слідчо-оперативної групи тощо). Основними обставинами, що підлягають з'ясуванню у кримінальних провадженнях щодо крадіжок вантажів на залізничному транспорті є встановлення самого факту крадіжки, тобто вчинення хоча б одного з діянь, передбачених диспозицією ст. 185 Кримінального кодексу України, предмету злочинного посягання (вантаж), обстановки (час, місце, умови) та способу вчинення, особи (-іб) злочинця.

Ключові слова: крадіжка, вантаж, залізниця, розслідування, слідчий, слідча (розшукова) дія.

The relevance of the article lies in the fact that at the stage of detection of cargo theft on railway transport, it is extremely important to take into account the specifics of the legislative regulation of the relevant field. Without understanding the mechanism of railway transportation, it is impossible to correctly apply forensic means of detecting traces of a criminal offense, to establish the nature and extent of the damage caused, and, accordingly, to collect the appropriate evidence. The article states that the main tasks facing the investigator at the initial stage of the investigation are the proper collection and recording of both material and ideal traces of the commission of a criminal offense. It was determined that the initial stage of the investigation of cargo theft on railway transport as a concept is purely forensic, used to denote a certain period of pre-trial investigation, during which the investigator conducts procedural actions and

organizational measures to establish all the circumstances of the criminal offense and the identity of the suspect. The reason for the initiation of criminal proceedings regarding the theft of cargo on railway transport was: the statement of the victim (representatives of the victims); notification of the discovery of stolen cargo, most of which are from officials of Ukrzaliznytsia; notification of the arrest of a criminal at the scene of a criminal offense; statements and reports of public representatives and facts published in mass media. An algorithm of immediate actions of an employee of the police service on duty upon receipt of a report of cargo theft on railway transport has been developed (clarification of the circumstances of the event, registration of the report in the established order, dispatch of an investigative team, etc.). The main circumstances to be ascertained in criminal proceedings regarding the theft of goods on railway transport are the establishment of the very fact of theft, i.e. the commission of at least one of the acts provided for by the disposition of Art. 185 of the Criminal Code of Ukraine, the object of the criminal offense (cargo), the circumstances (time, place, conditions) and the method of commission, the person(s) of the criminal.

Key words: *theft, cargo, railway, investigation, investigator, investigative (search) action.*

Актуальність теми. На етапі виявлення крадіжок вантажів на залізничному транспорті вкрай важливо враховувати особливості законодавчого регулювання відповідної сфери. Без усвідомлення механізму функціонування залізничних перевезень неможливо правильно застосувати криміналістичні засоби виявлення слідів кримінального правопорушення, встановити характер й розмір завданої шкоди, а відповідно, – зібрати належні докази.

Виклад основного матеріалу. Специфіка роботи залізничного транспорту полягає у тому, що сліди незбереження вантажів, у тому числі пов'язаних з розкраданням, залишаються в офіційних документах. Працівники залізничного транспорту, зазвичай, повідомляють органи поліції, коли надходить вагон з комерційним браком: відкритими люками на даху вагона, проломами в стінах, відсутністю запірно-пломбувальних пристроїв, закруток та plomb тощо. Після виявлення комерційного браку працівники залізничного транспорту складають акт загальної форми для засвідчення обставин, що виникли в процесі перевезення вантажу. В актах містяться дані про пошкодження дверей, стін, підлоги, даху, люків, замикаючих пристроїв, відсутність запірно-пломбувальних пристроїв, невідповідність відтисків на них і записів у супровідних документах. При вивченні акта загальної форми встановлюється місце та час виявлення порушень правил перевезення або виявлених несправностей, їхній характер, а також прізвища осіб, які виявили комерційний брак. У більшості випадків матеріали, що складають повідомлення про незбереження вантажів, надходять після комісійної видачі вантажу, результатом перебування якої є складений комерційний акт. Комерційні акти складаються: на місцях загального користування – в день вивантаження або в день видачі вантажу одержувачу; при вивантаженні на місцях не загального користування – в день здачі вантажу одержувачу. В цьому разі перевірка повинна здійснюватись до вивантаження, в процесі вивантаження чи відразу ж після нього. У разі неможливості скласти комерційні акти в указані терміни, вони складаються у всіх випадках не пізніше наступної доби [1, с. 76–77].

Комерційні акти складаються у трьох примірниках на бланках установленної форми і заповнюються на друкарській машинці або чорнилами чітко, без будь-яких виправлень. На кожному акті проставляється штампель станції. Другий примірник акта видається одержувачу на його вимогу. Якщо комерційний акт складається на станції відправлення або на попутній станції, то другий примірник акта додається до перевізних документів. Про складений комерційний акт робиться відмітка на зворотному боці накладної і дорожньої відомостей [2, с. 38].

Відповідно до ст. 216 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України [3], досудове розслідування кримінальних правопорушень передбачених ст. 185 Кримінального кодексу України [4], віднесене до підслідності органів досудового розслідування Національної поліції України. Організація й тактика діяльності зазначених органів щодо виявлення крадіжок вантажів на залізничному транспорті є комплексною та складною проблемою.

Ефективне розслідування забезпечуються обґрунтованим і своєчасним початком кримінального провадження, швидким і якісним проведенням початкових слідчих (розшукових) дій (СРД). Під цим поняттям слід розуміти комплекс взаємозв'язаних процесуальних, найбільш доцільних для слідчої ситуації дій, необхідних слідчому на першому етапі розслідування у певній

послідовності для з'ясування характеру події, а також для збирання такого об'єму фактичних даних, який став би основою подальшого розслідування і дозволив окреслити повне коло версій по основних обставинах кримінального провадження і скласти розгорнений план розслідування.

Верховний Суд колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду наголосив, що підставою початку досудового розслідування є не будь-які прийняті та зареєстровані заяви, повідомлення, а лише ті з них, з яких вбачаються вагомні обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення [5].

За результатами нашого дослідження, можна констатувати, що приводом для початку кримінального провадження по крадіжках вантажів на залізничному транспорті в 62,8 % випадків служили заяви потерпілого (представників потерпілих); повідомлення про виявлення викраденого вантажу, більшість з яких від службових осіб Укрзалізниці – 17,9 %; повідомлення про затримання злочинця на місці вчинення кримінального правопорушення – 10,3 %. Рідше причинами до початку кримінального провадження стають заяви та повідомлення представників громадськості та факти, опубліковані в засобах масової інформації.

Розглянемо ситуацію, коли розслідування було розпочато за заявою чи повідомленням про факт вчинення крадіжки вантажу.

Заяви або повідомлення фізичних або юридичних осіб про вчинення кримінального правопорушення та іншої події можуть бути усними або письмовими. Усні заяви – заносяться до протоколу прийняття заяви про вчинення кримінального правопорушення або таке, що готується, який підписують заявник та службова особа, яка прийняла заяву [6].

Відомості про кримінальне правопорушення, викладені у заяві, повідомленні чи виявленні з іншого джерела мають відповідати вимогам ст. 214 КПК України, зокрема мати короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення [7; 8].

Відповідно до Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України (2020) [9], алгоритм орієнтовних невідкладних дій працівника чергової служби, при вчиненні крадіжки вантажів на залізничному транспорті полягає у наступному:

1. З'ясувати:

1) час, місце та обставини крадіжки, номер відправлення, номер вагона (контейнера), з якого вчинено крадіжку, викрадене майно, його вартість, прикмети, чи є пломби на вагоні (контейнері) тощо;

2) спосіб учинення крадіжки, хто відправник і отримувач вантажу, їх адреси, маршрут руху залізничного транспорту, чи перебував вантаж під охороною;

3) через диспетчера (чергового) залізничної станції, інших працівників залізничного транспорту встановити ймовірне місце вчинення крадіжки, на яких станціях поїзд зупинявся, тривалість зупинки, чи не було в складі поїзда вагона з людьми;

4) установчі дані та місце перебування заявника;

5) прикмети, установчі дані та місце перебування правопорушників.

2. Попередити заявника про необхідність збереження обстановки на місці події до прибуття працівників поліції.

3. Зареєструвати повідомлення в установленому порядку.

4. негайно направити на місце події СОГ, інші наряди поліції (за необхідності).

5. негайно доповісти начальнику органу (підрозділу) поліції, його заступникам (відповідно до розподілу функціональних обов'язків), відповідальному органу (підрозділу) поліції (начальнику сектору реагування патрульної поліції) та до чергової служби вищого рівня.

6. Орієнтувати про прикмети викраденого та правопорушників (якщо вони відомі) наряди поліції, дільничних офіцерів поліції, чергових органів (підрозділів) поліції за маршрутом руху поїзда.

7. Надіслати до чергової служби вищого рівня інформацію про обставини вчинення кримінального правопорушення, ужиті заходи та їх результати [9].

Перевірка факту розкрадання, здійснюється також станцією призначення у контакт з органами поліції і воєнізованої охорони. Підставою для проведення службового розслідування в 32,4 % випадків служив факт виявлення незбереження вантажу безпосередньо станцією призначення, а в решті випадків перевірка проводилася по фактах отримання комерційного акту, складеного іншими станціями. Відомче розслідування найчастіше проводиться начальником станції або за його дорученням заступником по вантажній роботі у контакт з прийомоздавачем, представником воєнізованої охорони.

На початковій стадії досудового розслідування здійснюється також комплекс оперативних заходів, перелік яких визначений у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» [10].

Поняття початкового етапу розслідування вживається в криміналістичній та кримінальній процесуальній науці, але визначення його в зазначених науках не тотожні, у них є багато відмінностей [11]. Так, з етимологічного погляду поняття «етап» використовується в різних сферах і є багатозначним: 1) пункт на шляху пересування військ; 2) пункт для ночівлі в дорозі груп арештантів; 3) у значенні – відправляти «етапом»: 4) певна частина дистанції в спортивних змаганнях; 5) окремий момент, період, стадія у розвитку чого-небудь [12, с. 4].

Наприклад, В. К. Весельський тлумачить його як частину процесу розслідування, у процесі якого вирішуються певні завдання [13, с. 271]; А. Ф. Волобуєв – певним проміжним пунктом у процесі розслідування злочину, що характеризує стан розслідування з точки зору повноти вирішення його завдань і визначається прийнятими процесуальними рішеннями у кримінальній провадженні [12, с. 4]. В. С. Кузьмічов поділяє етапи розслідування на невідкладний, початковий і наступний, межу першого етапу визначає від порушення кримінальної справи до проведення останньої невідкладної дії або передачі справи за підсудністю. Другий етап охоплює проведення решти слідчих дій до притягнення особи як обвинуваченого [14]. Вчені одностайні в тому, що існує початковий етап, але момент його закінчення має дискусійний характер.

На нашу думку, початковий етап розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті як поняття – суто криміналістичне, використовується для позначення певного періоду досудового розслідування, під час якого слідчий (дознавач) провадить процесуальні дії та організаційні заходи для встановлення усіх обставин кримінального правопорушення та особи підозрюваного.

До ЄРДР вносяться відомості про:

- 1) дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;
- 2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника;
- 3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;
- 4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела;
- 5) попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) КК України;
- 6) прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування;
- 7) інші обставини, передбачені Положенням про ЄРДР, порядком його формування та ведення [7].

Опитані нами слідчі та оперативні працівники підтверджують, що кримінальні провадження щодо крадіжок вантажів на залізничному транспорті часто закривають на стадії досудового слідства (38 %). Як показало вивчення кримінальних проваджень основними причинами неефективного розслідування є неповнота досудового слідства, зокрема непрофесійна робота щодо збору доказової інформації на початковому етапі слідства (39 % від кількості вивчених проваджень): не були вилучені необхідні документи (23 %); не встановлені та належним чином не допитані свідки (27 %); недостатньо використовувались спеціальні знання (23 %) та оперативно-розшукові можливості (58 %) (додаток В).

Процес збирання правоохоронними органами матеріалів про факти крадіжок вантажів на залізничному транспорті відображається у документуванні злочинної діяльності.

Оперативно-розшукове документування – це по-перше складова теорії ОРД, що вивчає закономірності оперативно-розшукового пізнання, збирання та фіксації оперативно-розшукової інформації; по-друге, урегульована законодавством і відомчими (міжвідомчими) нормативно-правовими актами діяльність оперативних підрозділів з комплексного застосування оперативно-розшукових заходів та НСРД, засобів і сил з метою виявлення, збирання, фіксації, дослідження та збереження фактичних даних про подію кримінального правопорушення, причетність осіб, щодо яких здійснюється перевірка, та осіб, які перебувають у розробці, до підготовки або вчинення кримінального правопорушення, місцезнаходження засобів, що використовуються під час його учинення, характер і розміри заподіяних збитків, що здійснюється як у гласному режимі, так і негласному (проведення ОРЗ у рамках оперативно-розшукових справ), а також подальшого

використання одержаної інформації для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження [15, с. 377].

Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України) уточнюються за рахунок додаткових відомостей та інформаційних джерел, що впливають з кримінально-правової та криміналістичної характеристик кримінального правопорушення [3]. При розслідуванні таких кримінальних правопорушень підлягають з'ясуванню такі основні обставини:

1. Факт крадіжки, тобто вчинення хоча б одного з діянь, передбачених диспозицією ст. 185 КК України.

2. Предмет крадіжки:

– вантаж (кількісні та якісні характеристики викраденого майна, а також вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням)

3. Обстановка (час, місце, умови) здійснення крадіжки:

– упродовж якого терміну здійснювались такого роду злочинні дії;

– у якому місці почались злочинні дії, а де закінчились.

– що сприяло здійсненню, а також, що вплинуло на формування злочинного умислу, які умови сприяли цьому тощо.

4. Спосіб вчинення крадіжки;

– яким чином викрадено та через кого було реалізовано викрадене, де воно зберігалось;

– як приховувалося й маскувалися окремі елементи злочинної діяльності.

5. Суб'єкт крадіжки:

– вік, стать, рівень освіти, фахові, професійні та моральні властивості осіб, що безпосередньо здійснювали крадіжку;

– коло осіб, які залучались для здійснення крадіжки, роль кожного із суб'єктів, мотив їх поведінки, причетність до вчинення інших кримінальних правопорушень на залізниці, зокрема, у сфері службової діяльності;

– обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання.

У кожному конкретному випадку може виникнути необхідність у встановленні й інших важливих у кримінальному провадженні обставин [16, с. 128]. З огляду на це, структуру початкового етапу розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті доцільно окреслити наступним чином:

1) здійснення організаційних заходів – планування початку досудового розслідування, висунення версій, вибір форм взаємодії з особами, які допомагають у вирішенні завдань початкового етапу, а також прийняття процесуальних і організаційних рішень;

2) початкові СРД, спланованість і послідовність яких залежить від типових слідчих ситуацій і елементів криміналістичної характеристики, які допомагають у вирішенні завдань початкового етапу досудового розслідування.

Успіх подальшого розслідування, його оперативність і повнота, своєчасне припинення крадіжок вантажів і їх запобігання на залізничному транспорті значною мірою залежить від глибини аналізу вихідних матеріалів. Тому, на початковому етапі розслідування потрібно вирішити такі питання: 1) якими є собою джерела відомостей про факти крадіжок, їх надійність, наявність формальних реквізитів, що дозволяють перевірити їх достовірність; 2) який зміст відомостей, що вказують на факт крадіжки; 3) чи можна використовувати ці матеріали при розслідуванні (вирішення питання щодо їх належності та допустимості); 4) до якого періоду часу відносяться отримані відомості; 5) про які факти крадіжок йдеться; 6) чи є вказівка на конкретних осіб, їх зв'язки, спосіб крадіжки, суму, реалізацію викраденого; 7) чи є в наданих відомостях протиріччя, у чому вони виражаються, як можуть бути усунені; 8) чи потрібно проводити попередню перевірку фактів; 9) з чого почати розслідування.

Підводячи підсумки значимо, що основна спрямованість початкового етапу розслідування направлена на інтенсивний пошук, виявлення і закріплення доказів. Головними завданнями, що постають перед слідчим є належний збір і фіксація, як матеріальних (у 86 % випадків кримінальне провадження цієї категорії розпочинається з огляду місця події) так й ідеальних слідів вчинення кримінального правопорушення. Основними обставинами, що підлягають з'ясуванню у кримінальних провадженнях щодо крадіжок вантажів на залізничному транспорті є встановлення самого факту крадіжки, тобто вчинення хоча б одного з діянь, передбачених диспозицією ст. 185 КК України, предмета злочинного посягання (вантаж), обстановки (час, місце, умови) та способу вчинення, особи (-іб) злочинця.

Список використаних джерел:

1. Виявлення та документування розкрадань вантажів та елементів інфраструктури на залізничному транспорті: метод. рек. М. В. Бурак, О. М. Брисковська, В. В. Бурлака та інші. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 94 с.
2. Порядок та особливості документування та досудового розслідування розкрадання вантажів на залізничному транспорті: методичні рекомендації / К. О. Чаплинський, І. В. Пиріг, В. В. Єфімов та ін. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2017. 80 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квіт. 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
5. Постанова Верховного Суду від 30 вересня 2021 р. у справі № 556/450/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109396?fbclid=IwAR3U0JjuuHq5QtGGaR06CxbZZ2bQnodsxmzsHrH8P7xXqCnb2rI3jA0Rg>
6. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ від 08 лют. 2019 № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text>
7. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ від 30 черв. 2020 № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, С. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х. : Право, 2012. 768 с.
9. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України 27 квіт. 2020 р. № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>
10. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/print>
11. Вакулік О. А., Азаров Ю. І. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 184 с.
12. Волобуєв А. Ф. Загальні положення криміналістичної методики: лекція. Харків: Ун-т. внутр. справ, 1996. 36 с.
13. Весельський В. К. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. № 5. С. 112–114.
14. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика: навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2001. 368 с.
15. Саковський А. А. Оперативно-розшукове документування як пошуково-пізнавальний процес та складова оперативно-розшукової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 371–377.
16. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. О. Алексеєв, В. К. Весельський, В. В. Пяковський. 2-е вид., перероб. і доповн. Київ: Центр навч. літ., 2014. 277 с.

**СТАТУС СВИДКА ЗГІДНО НАЦІОНАЛЬНОГО
КРИМІНАЛЬНОГО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

**STATUS OF A WITNESS ACCORDING TO THE NATIONAL
CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION**

Актуальність статті полягає в тому, що беззаперечно одним із наважливих аспектів існування України як правової держави та проведення в ній правової реформи є створення умов, які забезпечують можливість реалізації прав і свобод людей для реалізації своїх законних інтересів. Це стосується всіх сфер життєдіяльності держави і суспільства, і, в тому числі, не в останню чергу, кримінального процесу, до якого, крім винних у вчиненні злочину, залучається і широке коло інших осіб для забезпечення виконання його задач. Особливої уваги серед них заслуговує процесуальна фігура свідка, адже це – суб'єкт, якого найчастіше залучають до досудового розслідування кримінальних проваджень та судового розгляду кримінальних справ. Свідок є основним носієм доказової інформації, тому значення свідка для досягнення мети кримінального судочинства є досить важливим. У статті проаналізовано правовий статус свідка згідно національного кримінального-процесуального законодавства. Встановлено, що правовий статус свідка є системою закріплених у кримінально-процесуальному законодавстві прав, обов'язків, а також відповідальності, які дозволять йому максимально ефективно реалізовувати свої функції у кримінальному провадженні. Досліджено, що правовий статус свідка можливо належним чином урегулювати і деталізувати, з урахуванням запропонованих змін та доповнень, що призведе до більш ефективного здійснення ним завдання із забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування та судового розгляду. Наголошено, що перебування особи в статусі свідка не обмежується часом. Отже, будучи викликаним та допитаним як свідок або залученим до проведення процесуальної дії як свідок, особа залишається у зазначеному процесуальному статусі навіть після вчинення процесуальних дій, тобто протягом усього кримінального провадження. Це також слід враховувати при забезпеченні прав та законних інтересів зазначеного учасника кримінального провадження. Одним з основних обов'язків свідка є з'явлення на виклик до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду та надання правдивих показань під час досудового розслідування та судового розгляду – виникає з моменту, коли його викликають для дачі показань.

Ключові слова: свідок, правовий статус, права, обов'язки, відповідальність, кримінальний процес.

The relevance of the article lies in the fact that one of the most important aspects of the existence of Ukraine as a legal state and the implementation of legal reform in it is the creation of conditions that ensure the possibility of realizing the rights and freedoms of people to realize their legitimate interests. This applies to all spheres of the life of the state and society, including, but not least, the criminal process, in which, in addition to the perpetrators of the crime, a wide range of other persons are involved in order to ensure the fulfillment of its tasks. Among them, the procedural figure of the witness deserves special attention, because it is the subject who is most often involved in the pre-trial investigation of criminal proceedings and the trial of criminal cases. The witness is the main carrier of evidentiary information, therefore the importance of the witness for achieving the goal of criminal proceedings is quite important. The article analyzes the legal status of the witness in accordance with the national criminal procedural legislation. It has

been established that the legal status of a witness is a system of rights, maximum duties, and responsibilities established in criminal procedural legislation, which allows him to effectively implement his functions in criminal proceedings. It has been investigated that the legal status of the witness can be properly regulated and detailed, taking into account the expected changes and additions, which will lead to more effective performance of the tasks of ensuring a quick, complete and unforeseen pre-trial investigation and trial. It was emphasized that a person's status as a witness is not limited by time. Therefore, being summoned and interrogated as a witness or involved in a procedural action as a witness, a person remains in the specified procedural status even after the execution of procedural actions, i.e. throughout the entire criminal proceedings. This should also be taken into account when ensuring the rights and legitimate interests of the specified participant in criminal proceedings. One of the main duties of a witness is to appear when summoned to an investigator, prosecutor, investigating judge or court and to give truthful testimony during pre-trial investigation and court proceedings – it arises from the moment when he is summoned to testify.

Key words: *witness, legal status, rights, duties, responsibility, criminal process.*

Актуальність теми. Беззаперечно одним із наважливих аспектів існування України як правової держави та проведення в ній правової реформи є створення умов, які забезпечують можливість реалізації прав і свобод людей для реалізації своїх законних інтересів. Це стосується всіх сфер життєдіяльності держави і суспільства, і, в тому числі, не в останню чергу, кримінального процесу, до якого, крім винних у вчиненні злочину, залучається і широке коло інших осіб для забезпечення виконання його задач.

Особливої уваги серед них заслуговує процесуальна фігура свідка, адже це – суб'єкт, якого найчастіше залучають до досудового розслідування кримінальних проваджень та судового розгляду кримінальних справ. Свідок є основним носієм доказової інформації, тому значення свідка для досягнення мети кримінального судочинства є досить важливим.

Зважаючи на останні зміни в законодавстві України які говорять про тенденцію радикального перегляду основних положень теорії кримінального процесу, їх гармонізацію з вимогами законодавства Європейського Союзу. На сучасному етапі в цьому напрямку зроблено багато кроків і досягнуто певних результатів стосовно порядку обрання, заміни та скасування запобіжних заходів, правового статусу підозрюваного, обвинуваченого. Останнім часом в наукових виданнях опубліковано низку статей, де розглядалися окремі права та обов'язки свідка, їх зміст та дискусійні моменти. Водночас більшість прав свідка ще недостатньо активно реалізуються цим суб'єктом під час провадження у справі, а також не знайшли належного наукового вивчення та опрацювання.

Стан дослідження. Окремі сторони участі свідка в кримінальному процесі висвітлювали в своїх роботах такі видатні вчені, як: А. В. Заклюк, І. І. Котюк, Л. А. Кірмач, С. С. Кудінов, А. А. Кухта, О. В. Литвин, А.О. Ляш, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, Б. Г. Розовський, Ю. М. Серeda, С. М. Сівочек, Х. Р. Слюсарчук, С. М. Стахівський, О. С. Степанов, В. В. Тютюнник, Л. Д. Удалова, М. Є. Шумило, І. В. Басиста, В. П. Бахін, О. І. Мотлях, Ф. М. Сокиран, В. Ю. Шепітько, та інші.

Беззаперечно, внесок цих та інших науковців у формування теоретичних уявлень про рух пізнання під час доказування у кримінальному провадженні від знання імовірного до достовірного і наукових рекомендацій стосовно одержання достовірних доказів складно переоцінити. Однак, попри численні напрацювання, залишаються дискусійними питання щодо змісту достовірності показань свідка та її з'ясування у кримінальному провадженні.

Таким чином, в теорії кримінального процесу невирішеними залишилися питання правової природи свідка; лише частково вирішеними – його участь як суб'єкта кримінально-процесуальних правовідносин та питання визначення його законного інтересу. Необхідність теоретичної розробки зазначених питань стає наявною в умовах перегляду сутності та завдань кримінального процесу України, створення нової законодавчої бази для регулювання кримінально-процесуальних правовідносин.

Метою статті є: з'ясувати ознаки та зміст правового статусу свідка в кримінальному процесі України; на основі всебічного комплексного теоретичного аналізу правових норм, що регулюють участь свідка в кримінальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Стаття 1 Основного Закону нашої держави проголошує Україну демократичною, соціальною та правовою державою [1], тим самим покладаючи на країну зобов'язання із дотримання принципу верховенства права, законності, гуманізму, захисту прав, свобод та інтересів громадян тощо.

Однією з головних особливостей верховенства права є те, що не тільки громадяни відповідають перед державою, а й держава відповідає перед громадянами за забезпечення прав та законних інтересів громадян.

Безперечно, всі без винятку люди потребують державного захисту, включаючи учасників кримінального провадження, незалежно від процесуального та і любого іншого статусу, посади, зацікавленості в результатах вирішення кримінального провадження та інших критеріїв.

Визначення поняття «правовий статус» в науці не є однозначним. Переважна більшість запропонованих в літературі визначень цього поняття зроблена шляхом вказівки на структурні елементи цієї категорії без урахування самої сутності явища. В цьому аспекті найбільш повною вважаємо позицію що: «Правовий статус – це соціально припустимі та необхідні можливості, потенції особи не просто як індивіда, а як громадянина держави. Вони гарантовані авторитетом держави, всією його силою».

Підтримуючи вказану точку зору, зауважимо наступне. Категорію правового статусу слід розглядати через призму правовідносин, в яких бере участь особа, адже лише під час виконання певних дій по реалізації наданих їй можливостей, особа реалізує свій статус як суб'єкта правовідносин. Наділення учасників правовідносин певними можливостями, таким чином, виступає одним з етапів механізму правового регулювання. Також, думаємо, що в термін «можливості» слід включати як можливості виконати власні дії, так і можливості вимагати від інших суб'єктів виконання певних дій, тобто це поняття охоплює як права, так і обов'язки учасників правовідносин. Виходячи з цього, вважаємо, що правовий статус – це система соціально припустимих, нормативно закріплених та гарантованих авторитетом держави можливостей особи як суб'єкта правовідносин.

Перші згадування про свідка містяться ще у Руській Правді, де був передбачений такий вид доказів, як свідчення послухів, тобто свідків «доброї слави сторони», яка брала участь в судовому процесі. Також за вказаним джерелом існували свідчення видоків, котрі вважалися свідками факту, очевидцями [2, с. 74]. Положення щодо залучення свідків до судового процесу розвинулися у Литовському Статуті, який, був основним джерелом права на Правобережній Україні з 1569 по 1832 рік. В цьому правовому акті систематизовано викладені мета та завдання залучення свідка до розгляду справ, а також визначені особи, які можуть бути свідками, закладені основи його прав, обов'язків та відповідальності. Також доволі суттєві положення стосовно свідка містилися в Соборному укладенні, за змістом якого свідками могли бути всі, починаючи від селянина, а в деяких випадках холопа, до найвищих станів держави, але з деякими обмеженнями. Бояри та інші особи, що займали доволі значне положення у державі, звільнювалися від свідчення.

Цікавим є той факт, що до прийняття Соборного Укладення, за звичаями, завданням свідка було підтримати ту сторону, яка на них спирається, тобто він мав приватний характер. Але вже у згаданому документі спостерігається тенденція до визначення нової його ролі – повідомлення суду фактичних даних, незалежно від сторін. Звичайними свідками у той період були незацікавлені у справі несудові особи. Вони в суді і поза судом у спорі між сторонами давали, як правило, під присягою, пояснення про факти та обставини, зв'язані із справою [3, с. 117]. Необхідно також зазначити, що у згаданому документі не передбачено відвід свідка з жодних причин, а дача показань була обов'язком, бо у тексті передбачалося покарання як за ухилення від свідчень, так і за завідомо неправдиві показання.

Щодо правової позиції сьогодення то український юрист Л. Є. Володимиров зауважив, що «зі свідками поводяться вкрай необережно, як з матеріалами, забуваючи, що у цих людей одне – доля привела їх у контакт із подіями та людьми, які потрапили в орбіту кримінального провадження» [4, с. 38]. На жаль, ці слова залишаються актуальними донині.

Зазначимо, що наліз положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) дозволяє зробити висновок, що більшість законодавчих формулювань у нормах-принципах, а також нормах, що відображають механізм реалізації таких принципів, стосуються прав та законних інтересів особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення або постраждала від нього (потерпілого).

На перший погляд, це може свідчити про те, що нормативна увага принципів кримінального провадження зосереджена головним чином на забезпеченні прав та законних інтересів тих учасників, які захищають свої інтереси у кримінальному провадженні.

Однак, глибше проаналізувавши правовий механізм реалізації процесуального статусу учасників кримінального провадження, що сприяє досягненню його завдань, можна стверджувати, що система принципів кримінального провадження має значний вплив на цьому процесі.

Незважаючи на це, існує ряд факторів, що негативно впливають на активну участь у кримінальному провадженні осіб, які в силу закону зобов'язані сприяти досягненню його завдань.

Так, вчена О. П. Кучинська відносить до числа таких чинників наступні [5, с. 295–300]:

«1) матеріальні незручності та витрати, пов'язані з участю у кримінальному провадженні; 2) виконання вищезазначеними учасниками кримінального провадження своїх процесуальних обов'язків часто пов'язане зі значним нервово-психічним стресом, загостренням емоційного стану, спричиненим необхідністю запам'ятати обставини протиправного діяння, засвідчити процесуальні дії зі значним «емоційним вантажем» (наприклад, огляд трупа), інформування про обставини кримінального правопорушення, вчиненого з особливою жорстокістю, та інші;

3) у певних ситуаціях значна складність у стимулюванні учасника кримінального провадження до активної позиції під час виконання ним процесуальних обов'язків полягає у можливості тиску на нього, різного роду погроз з боку підозрюваного, його родичів чи інших зацікавлених осіб. У зв'язку з цим не можна не відзначити недосконалість системи безпеки для учасників кримінального провадження в Україні».

Звичайно, коли йдеться про виконання учасником кримінального провадження своїх процесуальних обов'язків в силу своєї професії (наприклад, судово-медичний експерт), вплив вищезазначених факторів зводиться до мінімуму або навіть усувається.

Однак, у випадку залучення до кримінального провадження таких учасників, як, наприклад, заявник, свідок, ці аспекти повинні враховуватися при аналізі впливу системи принципів кримінального провадження на забезпечення прав цих учасників кримінального провадження.

Відповідно до частини 1 статті 65 КПК України, «свідок – це особа, яка знає або може знати обставини, що підлягають доведенню в ході кримінального провадження, і яка викликана для давання показань».

Відповідно до положень п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України «до учасників кримінального провадження, які сприяють досягненню його завдань і не належать до сторін кримінального провадження, належать заявник, свідок та його адвокат, атестуючий свідок, засталодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник» [6].

Серед вказаних учасників кримінального провадження особливе місце відводиться свідку, що зумовлено його значною роллю та місцем у процесі доказування в процесі з метою повного, всебічного та об'єктивного вивчення обставин провадження.

Поступово наближаючись до визначення процесуального статусу свідка у кримінальному провадженні, необхідно з'ясувати суть самого поняття «процесуальний статус».

Отже, в юридичній енциклопедії правовий статус розуміється як сукупність прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб, в Україні це передбачено Конституцією України, законами та іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України [1].

Теоретично існує багато визначень цього поняття. Отже, найчастіше вчені розглядають правовий статус як сукупність окремих взаємопов'язаних елементів

– системи прав, свобод, законних інтересів та обов'язків особи, законно встановлених та гарантованих державою.

Взагалі правовий статус – це складна категорія, зміст якої складається з певних елементів. Деякі вчені розрізняють права, свободи, обов'язки та відповідальність як частину правового статусу [7, с. 238].

Такі вчені як А.В. Зайчук та Н. М. Онищенко зазначають, що правовий статус – це система прав, свобод, законних інтересів та обов'язків особи, законно встановлена та гарантована державою [8, с. 224].

У свою чергу професор А.М. Колодій пропонує виділити такі елементи правового статусу, як статусні правові норми та правовідносини, суб'єктивні права, свободи, юридичні обов'язки, громадянство, правові принципи та правові гарантії, законні інтереси, правосуб'єктність [9, с. 112].

У теорії кримінального процесу правовий статус свідка остаточно не визначений. Це зумовлено:

– по-перше тим, що на думку деяких авторів, свідок не є стороною у кримінальному процесі, тому що на нього покладається лише обов'язок надати показання у кримінальному

провадженні, і у разі, якщо ці показання будуть завідомо неправдиві, то свідок буде нести кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань;

– по-друге, свідок не має права здійснювати процесуальні дії у кримінальному процесі, відповідно він не має права впливати на процесуальне рішення щодо закриття кримінального провадження, передачу до суду, наприклад, обвинувального акту.

Відповідно до ст. 65 КПК України свідок – це фізична особа, яка знає або може знати про обставини, що підлягають доказуванню в ході кримінального провадження, і яку викликали для дачі показань.

У доктрині кримінального процесу свідок у кримінальному провадженні, як правило, розглядається як юридично не зацікавлений у вирішенні провадження особа, від якої беруться показання під час досудового розслідування та судового розгляду.

На думку Є.В. Григорчука свідк у кримінальному провадженні це особа, якій відомі обставини події або відомості про підозрюваного чи обвинуваченого [10, с. 186–191].

Якщо розглядати свідка як суб'єкта, який виступає джерелом свідчень, то ключовою рисою його процесуального статусу в порівнянні з підозрюваним, обвинуваченим та потерпілим є наявність законодавчо закріпленого зобов'язання давати правдиві свідчення по суті провадження.

Слід зазначити, що ще одна особливість процесуального статусу свідка, на думку С. В. Слінько, полягає в тому, що він не має можливості впливати на хід кримінального провадження, приймати рішення та оскаржувати такі рішення [11, с. 878–882].

Перед тим, як покласти на свідка обов'язок охороняти правопорядок, даючи правдиві свідчення, держава зобов'язана розробити ефективний механізм забезпечення прав і свобод свідка, його особистої безпеки. Однак не можна не погодитися з тим, що протягом багатьох років інтереси свідка були предметом правового захисту, а органи досудового розслідування, прокуратура та суди загалом зневажали вимоги кримінального процесуального законодавства щодо забезпечення прав, законні інтереси та безпеки свідків.

Зазначимо, що, як влучно висловився Коваленко Є. Г., держава певною мірою перекладає обов'язок боротьби зі злочинністю на своїх громадян, вимагаючи, щоб у певних ситуаціях вони жертвували своїми правами і свободами задля досягнення суспільної мети підтримання правопорядку [12, с. 227].

Зокрема, Європейський суд з прав людини у справі Страхі проти Італії, 34896/97, 5 грудня 2002 р.) зазначив, що за відсутності вказівки заявника (п. Страхі) про обставини, щодо яких свідок (п. Пуччіні Batalia) може давати показання, не доведено, що виклик цього свідка був необхідним для встановлення істини у справі, а відмова допитати цього свідка жодним чином не порушувала права на захист [13].

Європейський суд з прав людини виходить з логіки, що виклик кожного свідка повинен бути необхідним для встановлення істини у справі, тобто повинна бути доступна обґрунтованість його виклику на допит із зазначенням переліку обставин, які можуть бути відомі такій людині.

Виклик свідка без розуміння того, які обставини можуть бути йому відомі, може призвести до затримки судового розгляду, зловживання стороною провадження процесуальними правами та введення суду в оману щодо обставин провадження. Ось чому такі рішення Європейського суду з прав людини щодо виклику та допиту свідка повинні враховуватися національними судами.

Кримінальне процесуальне законодавство України надає сторонам можливість викликати осіб, щодо яких відомо, що вони мають інформацію про обставини провадження.

Відповідно до пункту 4 частини другої статті 315 КПК України, з метою підготовки до судового розгляду суд розглядає клопотання учасників процесу про виклик певних осіб до суду для допиту.

Правда, закон обмежує коло осіб, які можуть бути допитані в суді в якості свідків. Частина 2 ст. 65 КПК України визначено перелік осіб, які не можуть бути допитані як свідки, а саме: священнослужителі, адвокати, нотаріуси, лікарі, судді, присяжні та інші – переважно з питань їх професійної таємниці.

Наприклад, допит адвоката як свідка є порушенням гарантій адвокатської діяльності, передбачених пунктом 2 частини 1 статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (забороняється вимагати від адвоката, його помічника, стажиста, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також від особи, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю, надання відомостей, що є адвокатською таємницею) [14].

Порушення адвокатських гарантій та розголошення адвокатської таємниці порушує всю суть адвокатської діяльності та порушує право людини на захист, гарантоване статтею 20 КПК України, щодо якого така інформація може бути розголошена.

Те саме стосується інших осіб, яких не можна допитувати як свідків, згідно з частиною 2 статті 65 КПК України, оскільки такий допит зводить нанівець всю суть їх професійної діяльності.

У теорії кримінального процесу під допитом розуміють слідчу дію, що проводиться з метою збору доказів шляхом отримання показань допитуваної особи, зафіксованих у словесній формі в протоколі та інших передбачені законом методи, про відомі йому обставини кримінального правопорушення або такі обставини можуть мати значення для кримінального провадження [15, с. 18].

Враховуючи, що, згідно з частиною 4 статті 95 КПК України, суд не має права обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них, допито свідків безпосередньо під час судового розгляду надає суду можливість безпосередньо оцінити їхні показання та визначити їх значення для даного кримінального провадження.

Обов'язок судді приймати і оцінювати лише показання свідків, безпосередньо заслуханих ним, також закріплено в частині 4 статті 95 Кримінального процесуального кодексу України: «Суд може обґрунтувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому статтею 225 КПК України. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них».

Перебування особи в статусі свідка не обмежується часом. Отже, будучи викликаним та допитаним як свідок або залученим до проведення процесуальної дії як свідок, особа залишається у зазначеному процесуальному статусі навіть після вчинення процесуальних дій, тобто протягом усього кримінального провадження. Це також слід враховувати при забезпеченні прав та законних інтересів зазначеного учасника кримінального провадження.

Одним з основних обов'язків свідка є з'явлення на виклик до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду та надання правдивих показань під час досудового розслідування та судового розгляду – виникає з моменту, коли його викликають для дачі показань.

У КПК України 2012 р. було приділено окрему увагу виклику свідка слідчим, прокурором, а також детально регламентовано зміст та порядок отримання повістки в окремому спеціальному розділі 11 розділу II «Заходи забезпечення кримінального провадження».

Так, якщо свідок був викликаний у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством, але він не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини неприбуття, до нього може бути застосований такий захід процесуального примусу, як привід.

Участь у кримінальному провадженні свідка пов'язана з необхідністю усного контакту з суб'єктами, які проводять процесуальні дії, або беруть у них участь, відтворення відомої їм інформації. Водночас закон зобов'язує свідка давати правдиві показання, що передбачає створення належних процесуальних умов. Одна з цих умов передбачена п. 4 ч. 1 ст. 66 КПК України: право свідка давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, та користуватися допомогою перекладача. Таким чином, реалізований принцип мови судочинства, згідно з яким своєчасність залучення перекладача у відносини зі свідком, який не володіє або недостатньо знає мову, на якій ведеться провадження, є безпосередньою відповідальністю посадові особи, що здійснює кримінальне провадження. Якщо ця умова не виконується, немає законних підстав для притягнення свідка до відповідальності за невиконання покладених на нього обов'язків у формі правдивих показань.

Крім того, варто звернути увагу на той факт, що законодавець у КПК України позбавив свідка права на оскарження дій та рішень слідчого чи прокурора. Ця ситуація є наслідком довготривалого домінування у вітчизняній кримінальній процесуальній доктрині думки, що свідок не може мати особисті інтереси.

Така позиція зумовлена звуженим розумінням законного інтересу особи в кримінальному процесі.

Так, С. М. Стахівський зазначив, що процесуальна позиція свідка, як правило, не впливає на його ставлення до провадження та надійність показань. Звичайно, це не означає, що свідок не може мати певного інтересу у вирішенні провадження, але цей інтерес обумовлений не його процесуальним становищем, а причинами, що перебувають поза процесуальними відносинами [16, с. 157].

Отже, на думку свідка, було б доцільніше говорити про його незацікавленість результатом судового рішення (матеріальний інтерес), але ніяк не про відсутність законного інтересу під час його участі у кримінальному провадженні (процесуальний інтерес).

Таким чином, беручи до уваги вищевикладене, можна стверджувати, що залучення особи до участі у кримінальному провадженні в якості свідка, в будь-якому випадку, в тій чи іншій мірі зачіпає сферу законних інтересів такої особи. Процесуальний інтерес свідка може виражатися у досягненні якнайсуворішого дотримання процедури допиту чи іншої процесуальної дії за участю свідка, застосуванні передбачених законодавством заходів безпеки, якщо є відповідні підстави.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96- ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Історія держави і права України. Частина 1: [Підручник для юрид. вищих навч. Закладів і фак./ А.Й. Рогожин, М.М. Страхов, В.Д. Гончаренко та ін.]; За заг. ред. акад. А.Й. Рогожина. Х.: Основа, 1993. 432 с.
3. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII- XVIII ст. (1648-1782). Львів: Вид-во Львівського університету, 1967. 179 с.
4. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: дис. доктора юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016.
5. Кучинська О. П. Процесуальний статус свідків: деякі особливості за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 295–300.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Х: Еспада, 2006. 776 с.
8. Теорія держави і права: академічний курс / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Онищенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
9. Колодій А. М. Права, свободи і обов'язки громадянина в Україні: підручник. К.: Права єдність, 2008.
10. Григорчук Є. В. Процесуальна природа учасників провадження, що виконують допоміжну функцію у кримінальному судочинстві України. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 2. С. 186–191.
11. Слінько С.В. Процесуальний статус свідка у кримінальному процесі. *Форум права*. 2012. № 1. С. 878–882.
12. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України : навч. посібник. К. : Юрінком Інтер, 2004. 576 с.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Краксі проти Італії» (№ 34896/97) від 5 грудня 2002 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_084#Text.
14. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013, № 27, ст.282.
15. Особи, що підлягають допиту, та предмет допиту за чинним КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11, № 1.
16. Стахівський С. М. Кримінальні процесуальні засоби доказування : дис. ... док. юрид. наук. К., 2005. 401 с.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.29>

ВОЛКОВ О.О.

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СТВОРЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ, РОЗПОВСЮДЖЕННЯ АБО ЗБУТУ ШКІДЛИВИХ ПРОГРАМНИХ ЧИ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ

TYPICAL INVESTIGATORS OF SITUATIONS AT THE INITIAL STAGE OF THE PRE-JUDICIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF CREATION, USE, DISTRIBUTION OR SALE OF HARMFUL SOFTWARE OR HARDWARE

У змісті статті автором було проаналізовано окремі аспекти криміналістичної характеристики вчинення кримінальних правопорушень у сфері використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів. Надано визначення основним дефініціям і поняттям, що наповнюють даний аспект у науковому дослідженні, встановлено сутність поняття шкідливого програмного засобу, охарактеризовано загальний зміст і сутність «типовості» слідчих ситуацій уданому контексті та інші базові категорії й терміни. Досліджено зміст та сутність інституту типових слідчих ситуацій у загальній структурі формування криміналістичних методик здійснення досудового розслідування за окремими видами категорій кримінальних правопорушень загалом, і зокрема у контексті планування та методики досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів. Обґрунтовано, що слідчі версії при розслідуванні злочинів пов'язаних з створенням, використанням, розповсюдженням або збутом шкідливих програмних засобів представляють собою наступні характеристики: виявлено шкідливе втручання комп'ютерних програм у роботу операційної системи комп'ютера/комп'ютерів, або окремих комп'ютерних програм, виявлені сліди даного втручання, виявлені підозрювані, які дають правдиві свідчення; виявлено шкідливе втручання комп'ютерних програм у роботу операційної системи комп'ютера/комп'ютерів, або окремих комп'ютерних програм, виявлені сліди даного втручання, виявлені підозрювані, які заперечують свою вину та можливість доказу їх вини ускладнена за умов неможливості перевірити їх свідчення; установлений факт шкідливого програмного впливу на операційні системи комп'ютера/комп'ютерів чи окремих комп'ютерних програм, є сліди вчинення злочину, встановлено осіб, які можуть бути зацікавлені у здійсненні шкідливого комп'ютерного впливу та відповідальні за комп'ютерну безпеку, але обставини вчинення злочину не встановлені; установлений факт шкідливого програмного впливу на операційні системи комп'ютера/комп'ютерів чи окремих комп'ютерних програм, сліди відсутні, не встановлені особи, підозрювані у вчиненні даного злочину. У процесі розв'язання типових слідчих ситуацій, котрі складаються при розслідуванні досліджуваного злочину формуються напрямки їх розв'язання, які собою формують тактику першочергових слідчих дій.

Ключові слова: криміналістика, шкідливі програмні засоби, шкідливі технічні засоби, способи вчинення, кримінальний процес, досудове розслідування, слідчі ситуації, програми дій слідчого.

In the content of the article, the author analyzed certain aspects of the forensic characteristics of the commission of criminal offenses in the field of use, distribution or sale of malicious software or technical means. The main definitions and concepts

that fill this aspect of scientific research are defined, the essence of the concept of malicious software is established, the general meaning and essence of the "typicality" of investigative situations in a successful context and other basic categories and terms are characterized. The content and essence of the institution of typical investigative situations in the general structure of the formation of forensic methods of conducting pre-trial investigation for certain types of categories of criminal offenses in general, and in particular in the context of planning and methods of pre-trial investigation of criminal offenses in the field of use, distribution or sale of harmful software or technical means, have been studied. It is substantiated that investigative versions in the investigation of crimes related to the creation, use, distribution or sale of malicious software represent the following characteristics: malicious interference of computer programs in the operation of the operating system of a computer/computers or individual computers is detected of computer programs, traces of this intervention were found, suspects who gave truthful testimony were found; malicious interference of computer programs in the operation of the operating system of the computer/computers or individual computer programs has been detected, traces of this interference have been detected, suspects have been identified who deny their guilt and the possibility of proving their guilt is complicated due to the impossibility of verifying their testimony; the fact of malicious software influence on the operating systems of a computer/computers or individual computer programs has been established, there are traces of a crime, persons who may be interested in carrying out malicious computer influence and are responsible for computer security have been identified, but the circumstances of the crime have not been established; the fact of malicious software influence on the operating systems of the computer/computers or individual computer programs has been established, there are no traces, the persons suspected of committing this crime have not been identified. In the process of solving typical investigative situations that arise during the investigation of the investigated crime, the directions of their solution are formed, which themselves form the tactics of primary investigative actions.

Key words: *forensics, malicious software, malicious technical means, methods of committing, criminal process, pre-trial investigation, investigative situations, action programs of the investigator.*

Актуальність тематики. Кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій в сучасних умовах розвитку українського суспільства набули суттєвої поширеності. Оновлення національної правової системи поставило перед правоохоронними органами невідкладні завдання щодо захисту гарантованих Конституцією України прав. Порушення таких прав під час користування електронно-обчислювальною технікою, мережі Інтернет як правило відбувається за допомогою спеціально створених або пристосованих шкідливих програмних засобів використання яких призводить до суспільно негативних наслідків у вигляді матеріальних збитків, викрадення, спотворення або знищення конфіденційної інформації. Водночас посилення боротьби зі злочинами у сфері створення, використання та розповсюдження шкідливих програмних засобів потребує науково-обґрунтованої методики.

Слід зазначити, що вказаний вид злочину характеризується високим ступенем латентності та професіоналізмом злочинців. Причиною цього може бути неузгодженість, недосконалість законодавства, відсутність практичних напрацювань у даній сфері, відсутність методики розслідування таких злочинів, недостатня підготовленість сил, розробленість технічних та програмних засобів, що можна було б використати для документування, розслідування і профілактики таких злочинних проявів.

Необхідно зазначити, що останнім часом на законодавчому рівні проведено значну роботу щодо врегулювання суспільних відносин у сфері протидії створенню, використанню та розповсюдженню шкідливих програмних засобів. Однак розроблення лише нормативно-правової бази для ефективного регулювання і охорони суспільних відносин у цій сфері недостатньо.

Метою статті є аналіз окремих аспектів криміналістичної характеристики вчинення кримінальних правопорушень у сфері використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів. Така мета, на нашу думку потребує розв'язання дослідницьких завдань, а саме: 1. Надання визначення основним дефініціям і поняттям; 2. Дослідження змісту та сутності категорії «типова слідча ситуація» в контексті планування та методики досудового

розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері досудового розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із використанням, розповсюдженням або збутом шкідливих програмних чи технічних засобів.

Предметом дослідження є типові слідчі ситуації на початковому етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері створення, використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів.

Виклад основного матеріалу статті. Слідча ситуація – це існуюча в даний момент реальність, в умовах якої діє слідчий. Слідча ситуація – це визначена на певний проміжок часу реальність, в умовах якої відбувається діяльність з розслідування кримінальних правопорушень [1, с. 132]. Розслідування будь-яких злочинів, вчинених умисно або з необережності базується на характерних для слідчого процесу етапах, котрі зумовлені типовими формами вчинення злочинів, їх слідовою картиною та іншими факторами, які дозволяють узагальнювати за подібністю криміналістичні слідчі ситуації. Це, безумовно, має пряме відношення і до досліджуваного злочину. Проте, у цьому процесі необхідно враховувати особливості вчинення комп'ютерних злочинів, коли новітні технології й технічно-інформаційний прогрес щохвилино у світі удосконалюють форми і методи вчинення злочинних посягань за допомогою шкідливих програмних засобів.

На погляд М.І. Скригонюка, слідча ситуація як поєднання певних умов та обставин на тому чи іншому етапі розслідування злочину і слідча версія як аргументований, мотивований здогад суб'єкта криміналістичної діяльності щодо встановлення невідомих факторів, за яких він був учинений, що мають значення для відповідної кримінальної справи, – поняття досить взаємообумовлені. Це означає, що за певних чинників слідчі ситуації й слідчі версії в кримінальній справі про будь-який злочин мають типові форми. Кожній з таких форм відповідає певна конкретна, найбільш вірогідна група слідчих ситуацій і версій [2, с. 6].

Систематизація типових слідчих ситуацій у розслідуванні злочинів, пов'язаних зі шкідливими комп'ютерними програмами, полягає у тому, що під час розслідування злочинів, що вчинені з використанням комп'ютерів, систем та іншої електронної техніки слідчий має справу як з традиційними для криміналістики, так і з нетрадиційними слідами злочинної діяльності та речовими доказами. Саме тому за справами цієї категорії під час провадження окремих слідчих дій доводиться шукати, фіксувати й досліджувати специфічні об'єкти криміналістичних досліджень, якими є комп'ютерні об'єкти та комп'ютерна інформація.

Дана різноманітність підходів характеризує універсалізацію підходів, які стосуються трактування розуміння типових слідчих ситуацій. Проте, сфера створення і використання шкідливих програмних засобів у цьому контексті має свою специфіку.

На підставі викладеного, під слідчою ситуацією в криміналістиці слід розуміти визначену на певний проміжок часу реальність, обумовлену чинниками об'єктивного і суб'єктивного характеру, в умовах якої відбувається діяльність з розслідування кримінальних правопорушень. Стосовно злочинів у сфері використання електронно – обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, можна зауважити, що слідчі ситуації, що виникають при їх розслідуванні, свої особливості.

Систематизація типових слідчих ситуацій у розслідуванні злочинів, пов'язаних зі шкідливими комп'ютерними програмами, полягає у тому, що під час розслідування злочинів, що вчинені з використанням комп'ютерів, систем та іншої електронної техніки слідчий має справу як з традиційними для криміналістики, так і з нетрадиційними слідами злочинної діяльності та речовими доказами. Саме тому за справами цієї категорії під час провадження окремих слідчих дій доводиться шукати, фіксувати й досліджувати специфічні об'єкти криміналістичних досліджень, якими є комп'ютерні об'єкти та комп'ютерна інформація. Узагальнення досвіду розслідування комп'ютерних злочинів дає підстави стверджувати, що тактика розслідування таких злочинів будуватиметься насамперед, на подоланні інтелектуальної протидії з боку злочинців.

Вивчаючи кримінальні провадження у сфері комп'ютерних злочинів, необхідно зазначити, що саме вони слугують основою для виявлення типових слідчих ситуацій.

При розгляді справ у сфері інформаційних технологій, особливо на початковому етапі розслідування, такий комплекс дасть можливість слідчому більш ефективно розробити ті чи інші рекомендації щодо застосування криміналістичної методики розслідування таких злочинів [3, с. 88]. У цьому контексті характерними виявляються особливості типових слідчих ситуацій при розслідуванні незаконного відтворення та розповсюдження шкідливих комп'ютерних програм.

Матеріали слідчої практики засвідчують систематичні однотипні злочинні посягання, що виявляються у методичних підходах вчинення досліджуваного злочину. При цьому для кожного з етапів розслідування виділялися типові слідчі ситуації, які є відправним місцем для визначення програми подальшого розслідування. Інформація, яка їх формує, лежить в основі висунення типових версій, а також розробки програми їх перевірки. Що стосується повторності (типовості) слідчих ситуацій, то це явище пояснюється проявом типовості в ознаках злочину, якщо розглянути їх з криміналістичної точки зору. Будь-яку ситуацію умовно при штучному звільненні від ряду чинників, властивих тільки конкретному кримінальному провадженню, можна охарактеризувати як типову. А отже, для її вирішення може бути розроблений типовий алгоритм слідчих дій та інших заходів. Вчені розробили алгоритм, при якому перш ніж перейти до типових слідчих ситуацій, що складаються на початковому етапі розслідування незаконного відтворення і розповсюдження шкідливих комп'ютерних програм, слід визначити приблизний перелік відомостей, які і формують слідчу ситуацію [4, с. 41]. Тому слідчий зобов'язаний постійно тримати слідчу ситуацію під контролем і бути готовим будь-якої миті належним чином відреагувати на виникнення в ній випадкового чинника без шкоди для загального напрямку розслідування.

У дослідженні О.А. Самойленко наведено класифікацію типових слідчих ситуацій при розслідуванні даного злочину, побудованих за особливостями кримінального провадження щодо особи-злочинця, а саме:

- 1) відносно працівника фінансово-господарської установи на підставі матеріалів внутрішньої планової або позапланової перевірки;
- 2) відносно особи, яка безпосередньо не має трудових стосунків із установою-жертвою, на підставі матеріалів оперативно-розшукової перевірки повідомлення про злочин керівництва відповідної установи;
- 3) відносно особи, затриманої під час вчинення викрадення з використанням комп'ютерних технологій на місці вчинення такого злочину [5, с. 425].

Отже, у нашому розумінні слідчі версії при розслідуванні злочинів пов'язаних з створенням, використанням, розповсюдженням або збутом шкідливих програмних засобів представляють собою наступні характеристики: виявлено шкідливе втручання комп'ютерних програм у роботу операційної системи комп'ютера/комп'ютерів, або окремих комп'ютерних програм, виявлені сліди даного втручання, виявлені підозрювані, які дають правдиві свідчення; виявлено шкідливе втручання комп'ютерних програм у роботу операційної системи комп'ютера/комп'ютерів, або окремих комп'ютерних програм, виявлені сліди даного втручання, виявлені підозрювані, які заперечують свою вину та можливість доказу їх вини ускладнена за умов неможливості перевірити їх свідчення; установлений факт шкідливого програмного впливу на операційні системи комп'ютера/комп'ютерів чи окремих комп'ютерних програм, є сліди вчинення злочину, встановлено осіб, які можуть бути зацікавлені у здійсненні шкідливого комп'ютерного впливу та відповідальні за комп'ютерну безпеку, але обставини вчинення злочину не встановлені; установлений факт шкідливого програмного впливу на операційні системи комп'ютера/комп'ютерів чи окремих комп'ютерних програм, сліди відсутні, не встановлені особи, підозрювані у вчиненні даного злочину. У процесі розв'язання типових слідчих ситуацій, котрі складаються при розслідуванні досліджуваного злочину формуються напрямки їх розв'язання, які собою формують тактику першочергових слідчих дій.

Висновки. Таким чином у змісті статті автором було проаналізовано окремі аспекти криміналістичної характеристики вчинення кримінальних правопорушень у сфері використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів. Надано визначення основним дефініціям і поняттям, що наповнюють даний аспект у науковому дослідженні, встановлено сутність поняття шкідливого програмного засобу, охарактеризовано загальний зміст і сутність «типовості» слідчих ситуацій у даному контексті та інші базові категорії й терміни. Досліджено зміст та сутність інституту типових слідчих ситуацій у загальній структурі формування криміналістичних методик здійснення досудового розслідування за окремими видами категорій кримінальних правопорушень загалом, і зокрема у контексті планування та методики досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів.

Список використаних джерел:

1. Удовенко Ж. В. Криміналістика; конспект лекцій. К. : «Центр учбової літератури», 2016. 320 с.
2. Скригонюк М. І. Криміналістика: Підручник. К. : Атіка, 2005. 496 с.

3. Мотлях О. І. Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Академія адвокатури України. К., 2005. 221 с.

4. Горбаньов І.М. Особливості методики розслідування порушень авторського права щодо незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Академія адвокатури України. К., 2007. 240 с.

5. Самойленко О.А. Особливості початкового етапу розслідування викрадень майна, вчинених із використанням комп'ютерних технологій. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. Вип. 31. С. 423–428.

УДК 343.337.4

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.30>

КРИЖНА В.В.

ВІДМЕЖУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ ВІД ТЕРОРУ, ВІЙНИ, АГРЕСІЇ ТА ГЕНОЦИДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

SEPARATION OF TERRORISM FROM TERROR, WAR, AGGRESSION AND GENOCIDE IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE

У науковій статті здійснено аналіз актуальних теоретичних та практичних питань, пов'язаних із розмежуванням таких понять як тероризм, терор, війна, агресія та геноцид. Метою статті є дослідження відмінностей тероризму від терору, війни, агресії, геноциду за кримінальним законодавством України. Методологію дослідження становлять наступні загальні та спеціальні методи: герменевтики, історико-правовий, системно-структурний, формально-логічний, порівняння, синтезу, узагальнення, використання яких дозволило всебічно проаналізувати всі складові вказаних вище правових понять та провести їх розмежування. Результати досліджень допоможуть чітко розуміти поняття тероризму та його відмінності від таких понять як терор, війна, агресія та геноцид. У статті визначено поняття тероризму, проаналізовано думки науковців з приводу широкого тлумачення цього явища. Розкрито ознаки, притаманні тероризму. Проаналізовано терористичний акт як прояв тероризму, його місце у правовому полі. Наведено визначення понять терор, війна, агресія та геноцид, та визначено їх місце у законодавстві України. Обґрунтовано положення про те, що тероризм тісно пов'язаний із терором, війною, агресією та геноцидом за сукупністю певних ознак. Розкрито поняття «збройної агресії», наведено перелік дій, які вважаються збройною агресією за національним законодавством. Проведено аналіз понять тероризму, війни та геноциду, підґрунтям якого став воєнний стан, введений в Україні внаслідок військової агресії РФ. За результатами дослідження зроблено висновок, що терор, війна, агресія та геноцид є соціально-політичними явищами, а тероризм є злочином. Практична значущість полягає у застосуванні отриманих висновків та рекомендації у кримінальному законодавстві України.

Ключові слова: терористична діяльність, терористичний акт, збройна агресія, насильство, воєнний стан, знищення нації.

© КРИЖНА В.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності (Навчально-науковий інститут № 1 Національної академії внутрішніх справ), <https://orcid.org/0000-0002-0402-4224>

The scientific article analyzes current theoretical and practical issues related to the delimitation of such concepts as terrorism, terror, war, aggression and genocide. The aim of the article is to examine the differences between terrorism and terror, war, aggression, genocide under the criminal law of Ukraine. The following general and special methods are the basis for the research: hermeneutics, historical-legal, system-structural, formal-logical, comparison, synthesis, generalization, the application of which allowed to comprehensively analyze all elements of the above legal concepts and distinguish them. The findings of the investigation will contribute to clearly realization of the definition of terrorism and its differences from such concepts as terror, war, aggression and genocide. The article specifies the word of terrorism, analyzes the views of scientists on the broad interpretation of this phenomenon. The signs inherent in terrorism are revealed. The terrorist act as a manifestation of terrorism, its place in the legal field is analyzed. The definitions of terror, war, aggression and genocide are given, and their enshrinement in the legislation of Ukraine is defined. It is argued that terrorism is closely linked to terror, war, aggression and genocide on the basis of certain characteristics. The concept of "armed aggression" is revealed, the list of actions which are considered as armed aggression according to the national legislation is resulted. An analysis of the concepts of terrorism, war and genocide, which was based on the martial law imposed in Ukraine as a result of military aggression in Russia. The study concluded that terror, war, aggression and genocide are socio-political phenomena, and terrorism is a crime. The practical significance lies in the application of the obtained conclusions and recommendations in the criminal legislation of Ukraine.

Key words: *terrorist activity, terrorist act, armed aggression, violence, martial law, destruction of the nation.*

Вступ. Тероризм, війна, агресія, геноцид – ці слова ми чуємо все частіше з початку повномасштабного вторгнення держави-агресора в Україну. Складно повірити, що в наш час територіальна цілісність України, а також права громадян можуть порушуватись внаслідок масових бомбардувань, розстрілів і катувань, що призводять до знищення інфраструктури, страждань та смерті людей. Явище, яке ми, здавалося, вважали неможливим, стало реальністю.

Постає фундаментальне запитання: як пояснити тероризм – раціональними чи психологічними факторами? Історією чи наукою? Державним устроєм чи політикою? Якими ознаками супроводжується тероризм та як його визначити? Терор, війна, агресія, геноцид – це слова-синоніми тероризму чи форми його прояву?

Тлумачення цих понять, їх характерні ознаки, законодавче закріплення, схожості і відмінності є предметом нашого дослідження у цій статті.

Мета та завдання дослідження. Метою наукової статті є аналіз таких понять як тероризм, терор, війна, агресія та геноцид та їх відмежування відповідно до законодавства України. Для її досягнення необхідно вирішити наступні завдання: визначити методологічну основу дослідження; окреслити поняття та особливості таких дефініцій як тероризм, терор, війна, агресія та геноцид; визначити ознаки кожного з цих понять та відмежувати їх від концепції тероризму.

Огляд літератури. Правильне трактування вказаних вище понять потребує ґрунтовного вивчення праць науковців у цій сфері.

Основоположним дослідженням, в якому здійснено комплексний аналіз тероризму, є монографія В.П. Ємельянова «Злочини терористичної спрямованості» [1]. У монографії автор розкрив поняття та загальну характеристику тероризму і злочинів терористичної спрямованості. Також науковець провів розмежування понять «терор», «війна», «агресія» та «геноцид» від поняття тероризму.

Заслугує уваги дисертація І.Р. Серкевич «Кримінологічні детермінанти та кримінально-правова протидія тероризму» [2]. Авторка аналізує співвідношення понять «терор» і «тероризм»; пропонує власне визначення поняття тероризму та визначає його детермінанти: Революція Гідності, пропаганда, проросійські настрої, відсутність поінформованості громадян, специфічне ставлення працівників правоохоронних органів до ситуації, корупція.

Цікавою є спільна праця В.В. Середи та І.Р. Серкевич «Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія» [3]. У монографії здійснено дослідження тероризму як соціального явища, розкрито його зміст, ознаки та проведено відмежування від інших правових понять. Також проаналізовано кримінально-правову протидію терористичній діяльності.

О.Ю. Баличев у своєму дослідженні «Спеціальні види співучасті у тероризмі за кримінальним законодавством України» широко проаналізував такі дефініції, як тероризм, терористичні злочини, злочини терористичної спрямованості та злочини, пов'язані з тероризмом. Автор ґрунтовно відокремлено поняття тероризму від інших суміжних понять [4].

Методологічне обґрунтування (матеріали та методи). Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. Методологія статті заснована на загальних та спеціальних методах наукового пізнання. Так, метод герменевтики використаний у процесі вивчення текстів законодавчих актів та матеріалів наукових досліджень. Історико-правовий метод дозволяє простежити історичний розвиток досліджуваного явища, а використання формально-логічного (догматичного) методу допоможе проаналізувати норми чинного законодавства і практики його застосування. Системно-структурний метод застосований для співвідношення окремих елементів досліджуваних понять, а метод синтезу дозволяє встановити між ними взаємозв'язок у правовому полі. Метод узагальнення допоміг зробити висновки та пропозиції.

Результати та обговорення. Тероризм часто досліджується в різних аспектах – філософському, політичному, психологічному та правовому [1, с. 5]. Ми спробуємо проаналізувати його саме у правовому аспекті та провести відмежування від інших тотожних юридичних понять.

В Академічному тлумачному словнику української мови поняття «тероризм» трактується як «політика і тактика терору» [5]. Однак чи можна сприймати таке тлумачення тероризму як правове, відповісти важко. В.В. Комісаров зазначає, що «тероризм, як кримінально-правове явище, повинне мати визначений характер та чіткі межі» [1, с. 38].

В.П. Ємельянов розглядає тероризм у трьох значеннях: вузькому, широкому та найбільш широкому [1, с. 17]. Автор зазначає, що «у вузькому значенні тероризм – це загально небезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави (юридичної особи, групи осіб) до вчинення або відмови вчинення дій» [1, с. 17].

Внаслідок цього можна виокремити наступні ознаки, притаманні тероризму:

1) вчинення протиправних дій або погроза ними, що супроводжуються загальною небезпекою;

2) штучне створення обстановки страху, напруги;

3) публічний характер терористичних дій;

4) застосування насильства, що є загально небезпечним, до осіб чи майна [1, с. 17].

Відсутність у діянні будь-якої з перелічених ознак свідчить про відсутність тероризму як злочину.

У широкому значенні тероризм розглядають як поєднання тероризму у вузькому значенні з іншими злочинами терористичної спрямованості. Тобто тероризм у широкому розумінні охоплює не тільки суспільно небезпечні діяння, а і інші (протиправні), що не охоплюються такою ознакою як загальна безпека. Наприклад, М.В. Семікін відносить до цієї категорії захоплення заручників, викрадення людини, захоплення суден тощо [1, с. 17].

Ми з такою думкою не погоджуємося, так як не вважаємо, що тероризм у широкому розумінні є явищем, яке відрізняється за своїми ознаками із тероризмом у вузькому розумінні. Наприклад, така ознака як застосування насильства до осіб чи майна, що є загально небезпечним, може включати в себе і викрадення людей, і захоплення заручників, а також інші протиправні дії, які поєднані із загальною небезпекою.

Як зазначає В.П. Ємельянов, «тероризмом у найбільш широкому розумінні є суспільно небезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, юридичної чи фізичної особи (а також групи осіб) до вчинення або відмови вчинення протиправних дій, а також сприяння такими діями задоволенню вимог злочинців» [3, с. 17-18].

У чинному законодавстві поняття тероризму знайшло своє закріплення у Законі України «Про боротьбу з тероризмом». Так, відповідно до статті 1 вказаного Закону, «тероризмом є суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [6].

Таким чином, безпосереднім проявом тероризму (як протиправної діяльності) визначають терористичний акт.

Відповідно до ч. 1 ст. 258 КК України, «терористичний акт – це застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою» [7].

Також Законом України «Про боротьбу з тероризмом» визначено, що «терористичним актом є злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена ст. 258 КК України» [6]. Так, «до терористичної діяльності відносять: планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях; організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах; вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; проходження навчання тероризму; виїзд з України та в'їзд в Україну з терористичною метою; фінансування та інше сприяння тероризму» [6].

Поняття тероризму, в якому б воно значенні не тлумачилось, тісно взаємопов'язане з такими явищами як терор, війна, агресія та геноцид. Спробуємо їх охарактеризувати та відмежувати від поняття тероризму.

Так, на думку М.В. Євдокимова, «поняття *«терор»* означає масове психологічне, ідеологічне насильство, що здійснюється політичними структурами, наділеними необмеженою владою над соціальним контингентом, який перебуває в полі їх діяльності. *«Тероризм»* – це суспільно небезпечне діяння, що посягає на ті чи інші сфери життєдіяльності людей, вчинені фізичними осудними особами, котрі досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність» [8, с. 95; 3, с. 38-39].

На думку В. Кацніра та І. Серкевич, «терор – це характеристика певного виду діяльності (надмірна жорстокість, що стосується будь-кого до кого-небудь, створення атмосфери страху тощо), натомість тероризм – це узагальнене позначення суспільно небезпечних діянь, які відповідною державою чи міжнародним співтовариством визнаються терористичними, злочинними (злочинном чи сукупністю злочинів)» [9, с. 5].

В.П. Ємельянов зазначає, що поняттю «терор» відповідають такі поняття як «політика терору», «масовий терор», «тотальний терор» (вони є спорідненими). В той час, синонімами поняттю «тероризм» є «захоплення заручників», «бандитизм», «злочини терористичного спрямування» та інші [1, с. 37]. А О.М. Костенко вважає, що «тероризмом є будь яке діяння, що вчиняється із застосуванням терору» [10, с. 45].

Проаналізувавши думки науковців, можна виділити наступні відмінності понять тероризму та терору:

- 1) тероризм є явищем кримінально-правового характеру, а терор – засобом соціально-політичної діяльності;
- 2) суб'єктом тероризму виступає фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, натомість суб'єктом терору є соціально-політичні структури;
- 3) ціль тероризму – залякування населення з метою схилення до певної поведінки/дій певних органів державної влади, міжнародних організацій, фізичних або юридичних осіб, а ціль терору – залякування жителів певної території з метою спонукання їх до певної поведінки;
- 4) тероризм – одноразово здійснюваний акт або серія актів, терор – має постійний, систематичний, неперервний, масовий, локальний характер;
- 5) тероризм – не політична акція, а злочинне діяння, і застосовуване насильство з метою примушування до дій має місцеве значення [3, с. 39].

Наступним явищем, яке за певними ознаками відрізняється від тероризму, є війна. Війна – це стан, у якому держави застосовують одна проти одної усі форми тиску (впливу) з дотриманням дії законів та звичаїв ведення військових дій. Але, як ми можемо побачити, не завжди держави дотримуються законів та звичаїв війни, а також приписів міжнародного гуманітарного права.

Якщо говорити про відмінності між тероризмом і війною, то війна спрямована проти рівних (або проти слабших), а тероризм проти беззахисних [3, с. 40]. Недарма говорять, що тероризм і війна мають одну спільну рису – вони намагаються досягнення відповідних політичних цілей будь-якими способами, засобами та методами [3, с. 40].

Війна, як і тероризм, ґрунтується на насильстві. Але тут виникає питання, як розуміти тероризм – як форму війни чи як форму насильства? Уявлення про тероризм як форму війни ґрунтується на історичному минулому. Але Е. Сільке зазначає, що «нехтування нормами права, поширення тероризму та вбивства невинних людей є не винятком, а *правилом* сучасної війни. Справжня відмінність між тероризмом та війною полягає у тому, що терористи не намагаються приховати своїх злочинів» [11, с. 17].

Згідно з Конституцією України, «до повноважень Верховної Ради України належить оголошення за поданням Президента України стану *війни* і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України» [12].

Пряме застосування воєнної сили однією державою проти іншої кваліфікується як агресія [3, с. 41]. Законодавством України передбачено таке поняття як «*збройна агресія*».

Так, відповідно до Закону України «Про оборону України», «збройна агресія – застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Збройною агресією проти України вважається будь-яка з наступних дій:

- вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія певної частини території України;
- блокування портів, повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав;
- напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові морські, сухопутні чи повітряні сили або цивільні повітряні чи морські флоти України;
- направлення іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України;
- дії іншої держави (держав), яка дозволяє чи сприяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третій держави, використовувалася цією третьою державою (державами) для вчинення дій, зазначених в абзацах п'ятому – восьмому цієї статті;
- використання підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав, інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження перебування цих підрозділів на території України після припинення дії зазначених договорів (стаття 1 Закону)» [13].

Таким чином, відмінності тероризму від агресії полягають у тому, що:

- 1) якщо суб'єктом тероризму можуть виступати певні організації або фізичні особи, то під час агресії – держава (чітко вказаний суб'єкт);
- 2) об'єктом тероризму є невизначене коло осіб не тільки а межах держави, а і за її межами, в той час, коли об'єктом агресії виступає лише держава;
- 3) мета тероризму – примушування до виконання чи невиконання певних вимог, а мета агресії – захоплення території іншої держави, порушення кордонів тощо;
- 4) агресія має предметний характер та спрямована проти суверенітету держави, її територіальної цілісності, натомість тероризм – «демонстративний» злочин [3, с. 39].

Якщо говорити про геноцид, то визначення цього поняття передбачено Інструкцією про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Відповідно до вказаної Інструкції, «геноцидом є діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень або дій, що спричинили розумовий розлад, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з такої групи в іншу» [14].

Таке знищення може відбуватися у відкритій формі – фізичне знищення, так і в завуальованій – штучне створення певних умов, спрямоване на запобігання народженню дітей [3, с. 38].

Ознаками, що відрізняють геноцид від тероризму, є:

- 1) геноцид є селективним, а тероризм не має на меті ліквідацію тієї чи іншої соціальної групи (в ньому знищення груп осіб є засобом впливу на третіх осіб);

2) при геноциді повністю або частково знищується об'єкт впливу, а при тероризмі тотального знищення об'єкта впливу не спостерігається.

На сьогодні Україні введений воєнний стан внаслідок військової агресії РФ проти України. Згідно з Законом України «Про правовий режим воєнного стану», «воєнним станом визначається особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [15].

Позиції юристів розділилися – частина вважає військову агресію *війною* в усіх її проявах, частина – *геноцидом* українського народу. Останню думку підкріплює Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»» [16]. У Пояснювальній записці до Постанови зазначено, що «вчинені Збройними силами Російської Федерації дії є не просто злочином агресії, а мають на меті системне й послідовне знищення українського народу, його самобутності та позбавлення його права на самовизначення та самостійний розвиток. Це вимагає невідкладного визнання дій, вчинених Збройними силами Російської Федерації під час останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом українського народу» [16]. Ми погоджуємося з такою думкою, та вважаємо, що військова агресія з боку РФ в Україні має всі ознаки геноциду на направлена на знищення українського народу як нації. Латвія, Естонія, Канада, Литва, Ірландія, Польща та Чехія також визнали дії РФ геноцидом українського народу [17].

Висновки. Таким чином, тероризмом можна вважати протиправну діяльність суб'єктів, що досягли віку кримінальної відповідальності, яка виражається у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства щодо людей або погрози вчинення злочинних насильницьких дій з метою досягнення поставлених злочинних цілей. Його необхідно відмежовувати від таких понять як терор, війна, агресія та геноцид. Перелічені поняття є соціально-політичними явищами, в той час, коли тероризм є злочином. Ознаками тероризму є: публічність; демонстративність; насильство; привернення уваги; психологічний тиск; об'єднання інших форм загальнокримінальних діянь (застосування зброї, вчинення дій, небезпечних для життя та здоров'я людей, заподіяння значної матеріальної шкоди, тяжкі наслідки тощо); наявність спеціальної мети. Формою прояву тероризму є терористичний акт.

Список використаних джерел:

1. Смелянов В.П. Злочини терористично і спрямованості. 1997. 160 с.
2. Серкевич І.Р. Кримінологічні детермінанти та кримінально-правова протидія тероризму: дис. на здобуття канд.юрид.наук: 12.00.08. Львів, 2015. 215 с.
3. В. В. Серета, І. Р. Серкевич. Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 188 с.
4. Балічев О.Ю. Спеціальні види співучасті у тероризмі за кримінальним законодавством України: дис. на здобуття канд.юрид.наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2019. 245 с.
5. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/teroryzm> (дата звернення: 10.06.2022)
6. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 10.06.2022)
7. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.06.2022)
8. Свдодимов В. М. Кримінально-правова протидія терористичним злочинам в Україні: стан, шляхи вдосконалення, відмежування від суміжних складів злочинів та загальносоціальних категорій. Європейські перспективи. № 4. 2014. С. 91–96.
9. Кацнір В., Серкевич І. Сучасне розуміння поняття тероризму. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13445/70.pdf>
10. Мокляк В.В. Протидія терористичній діяльності в Україні: дис. на здобуття доктор. філософії. Харків, 2020. 232 с.

11. Незалежний культурологічний часопис. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Chasopys_Ji/N25_Nasylstvo_Vlada_Terror.pdf?

12. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2022)

13. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 10.06.2022)

14. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства Оборони України від 23.03.2017 № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#top> (дата звернення: 10.06.2022)

15. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 10.06.2022)

16. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 14.04.2022 № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-IX#Text> (дата звернення: 10.06.2022)

17. Парламенти шести країн визнали дії росії геноцидом українського народу. URL: <https://www.unian.ua/war/stefanchuk-nazvav-krajini-parlamenti-yakih-viznali-diji-rosiji-genocidom-ukrajinskogo-narodu-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11841765.html> (дата звернення: 10.06.2022).

УДК 343.7: 340.5

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.31>

НАЛУЦИШИН В.В., НАЛУЦИШИН В.В.

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ
ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН (ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ДЕРЖАВ
РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї)**

**SOME ASPECTS OF CRIMINAL LAW PROTECTION
OF ECONOMIC RELATIONS (UNDER THE LAWS
OF THE STATES OF THE ROMANO-GERMANIC LEGAL FAMILY)**

Здійснено порівняльний аналіз кримінально-правової охорони економічних відносин за законодавством держав романо-германської правової сім'ї. При цьому розглядалося не тільки чинне кримінальне законодавство Франції, Німеччини та Іспанії, що регламентує відповідальність за вчинення злочинів у економічній сфері, а й інші закони, які здійснюють її правове регулювання.

Розглянуто структуру економічних злочинів. Виокремлено види, найбільш характерних для зарубіжного законодавства посягань в сфері економічних відносин: майнові злочинні посягання, які ґрунтуються на обмані та зловживанні довірою, злочини у сфері оподаткування, банкрутство, здійснення незаконних операцій із цінними паперами, контрабанда та інші.

© НАЛУЦИШИН В.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу (Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова)

© НАЛУЦИШИН В.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу (Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова)

Встановлено, що основне покарання, яке використовує законодавець Франції, Німеччини та Іспанії за злочини, скоєні у сфері економічної діяльності – штраф або позбавлення волі на певний строк. Можливе застосування обох видів покарань одночасно (Франція). Передбачена можливість притягнення до відповідальності за економічні злочини крім фізичних і юридичних осіб. Санкції для юридичних осіб становлять кримінальні штрафи, а також позбавлення права отримувати субсидії від держави (Іспанія). Встановлена можливість нести солідарну відповідальність організації та фізичних осіб, коли відповідальність у формі сплати штрафу може бути розділена постановою суду (Франція).

Констатовано, що зарубіжний законодавець передбачає можливість та умови звільнення від покарання за злочини, скоєні у сфері економічної діяльності. Розглянуто питання правового регулювання криптовалютної діяльності. Резюмовано, що наразі на міжнародному рівні немає базових документів, які можна було б покласти в основу формування нормативно-правових актів, спрямованих на протидію злочинній діяльності з використанням криптовалюти.

Ключові слова: *порівняльний аналіз, кримінальне законодавство, зарубіжні держави, економічні злочини, штраф, позбавлення волі, криптовалюта.*

The comparative analysis of criminal law protection of economic relations under the laws of the states of the Romano-Germanic legal family is carried out. At the same time, not only the current criminal legislation of France, Germany and Spain, which regulates liability for crimes in the economic sphere, but also other laws that carry out its legal regulation, were considered.

The structure of economic crimes is considered. The most typical for foreign legislation types of encroachments in the sphere of economic relations are singled out: property criminal encroachments based on deception and breach of trust, crimes in the field of taxation, bankruptcy, illegal transactions with securities, smuggling and others.

It is established that the main punishment used by the legislator of France, Germany and Spain for crimes committed in the field of economic activity is a fine or imprisonment for a certain period. It is possible to apply both types of punishment simultaneously (France). It is possible to bring to responsibility for economic crimes not only individuals but also legal entities. Sanctions for legal entities are criminal fines, as well as deprivation of the right to receive subsidies from the state (Spain). The possibility of joint liability of organizations and individuals is established, when the liability in the form of payment of a fine can be divided by a court decision (France).

It is stated that foreign legislation provides for the possibility and conditions of exemption from punishment for crimes committed in the field of economic activity. The issues of legal regulation of cryptocurrency activity are considered. It is summarized that currently at the international level there are no basic documents that could be used as a basis for the formation of legal acts aimed at combating criminal activities using cryptocurrency.

Key words: *comparative analysis, criminal legislation, foreign countries, economic crimes, fine, imprisonment, cryptocurrency.*

Вступ. Однією з головних завдань будь-якої держави є поліпшення економічного добробуту та досягнення стабільності та стійкості ринкових відносин. Злочинні посягання у сфері економіки, спотворюють механізми конкуренції, обмежують майнові права, призводять до неефективного використання бюджетних коштів та необґрунтованого підвищення цін, зводять нанівець принцип свободи економічної діяльності, все це в результаті провокує зростання тіньової економіки, стримує надходження прямих іноземних інвестицій у вітчизняну економіку за одночасного високого показника виведення капіталу до інших держав.

Сучасний світ характеризується посиленнями інтеграційними процесами в багатьох сферах державного та суспільного життя, в тому числі у правовому. Активно розвиваються галузі міжнародного права, найбільшого значення для національних законодавств набувають загально-правові принципи, спостерігається зближення різних правових систем. Останнім часом зростає інтерес до вивчення та взаємного використання законодавчої діяльності країн з різною політичною орієнтацією, активізується обмін правовою інформацією та науковими ідеями.

Теоретичне та законодавче осмислення кримінально-правової охорони економічних відносин в Україні неможливе без звернення до вивчення систем кримінального законодавства зарубіжних держав, які встановлюють кримінальну відповідальність за скоєння економічних злочинів. В зв'язку з цим ми звернулися до аналізу кримінального законодавства окремих держав романо-германської правової сім'ї, де закріплено склади економічних злочинів.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей кримінально-правового регулювання економічних відносин у державах романо-германської правової сім'ї для формування дієвих практик для України задля забезпечення належного рівня економічної безпеки держави як складової її національної безпеки.

Результати дослідження. Розгляд зарубіжного досвіду доцільно розпочати з основних тенденцій кримінально-правової боротьби зі злочинами, що посягають на економічні відносини. З цією метою виокремимо види, найбільш характерних для зарубіжного законодавства посягань в сфері економічних відносин: *майнові злочинні посягання, які ґрунтуються на обмані та зловживанні довірою, злочини у сфері оподаткування, банкрутство, здійснення незаконних операцій із цінними паперами, контрабанда та інші.*

Відзначаємо, що для більшості зарубіжних держав характерним є те, що в економічній діяльності найчастіше переважають *майнові злочинні посягання, які ґрунтуються на обмані та зловживанні довірою (крадіжка, вимагання, шахрайство)*. Дана обставина сприяла тому, що в деяких кримінальних кодексах, які діють у ряді зазначених держав, законодавець закріпив окремі глави, положення яких присвячені кримінальним діянням, що ґрунтуються на обмані. Так, у КК *Франції* є ціла Книга (третя) «Про майнові злочини та правопорушення». Під *крадіжкою* розуміється обманне вилучення речі іншої особи (ст. 311-1), тоді як предметом вимагання (ст. 312.1), шахрайства (ст. 313-1), зловживання довірою (ст. 314-1) може бути будь-яке майно (зокрема, кошти, цінні папери, матеріальні цінності чи «будь-яке інше майно»). При цьому слід зазначити, що до цієї книги включено самостійну главу «Про посягання на системи автоматизованої обробки даних». Це свідчить про те, що предмет майнових злочинів в КК Франції дуже широкий, оскільки включає також і комп'ютерну інформацію. У порівнянні з вітчизняним кримінальним законодавством КК Франції щодо відповідальності за крадіжку має низку особливостей, а саме: 1) передбачає предметом крадіжки енергію; 2) у диспозиції статті про крадіжку в КК Франції немає вказівки на таємність як на спосіб вилучення; 3) викрадення, вчинене із застосуванням насильства, віднесено до крадіжки; 4) прямі родичі особи, яка вчинила крадіжку, а також подружжя не можуть бути визнані судом потерпілими.

Французький законодавець на сьогоднішній день виділяє шість типів *шахрайства*, яке вчинюється в економічній сфері: шахрайство, яке вчинюється з боку найманих працівників юридичної особи чи підприємства; шахрайство, яке вчинюється з боку керівників, і навіть з боку менеджерів юридичної особи чи підприємства; афери, що проводяться з інвестиціями; шахрайство, яке вчинюється з боку постачальників; шахрайство, яке вчинюється із боку замовника, і навіть із боку клієнта; шахрайство, яке за своїми сутнісними ознаками має змішаний тип. До останнього виду шахрайства належить фальсифікація відміток, а також фальсифікація дат народження, фальсифікація дипломів про освіту та інші діяння [1].

Згідно з КК *Іспанії* розділ про злочини проти власності та соціально-економічної діяльності починається з глави про крадіжку. Вона включає три статті, а саме, 234, 235 і 236. У статті 234 КК Іспанії визначено поняття *крадіжки*, як: «заволодіння з метою вилучення предмету, речами, меблями без згоди власника, якщо сума викраденого перевищує 400 євро». За вказану крадіжку (понад 400 євро) може бути передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 6 до 18 місяців. Статтею 235 КК Іспанії передбачена відповідальність за кваліфікований склад крадіжки, який містить такі ознаки: 1) вчинення крадіжки речі, яка являє собою історичну, культурну, художню або наукову цінність; 2) викрадення речі першої необхідності, коли було завдано значної шкоди; 3) якщо вчинений злочин поставив потерпілого та його сім'ю у скрутну життєву ситуацію і ситуацію або здійснювалося зі зловживанням особистими обставинами потерпілого; 4) якщо викрадена річ володіла особливою значущістю і відносилася до великої шкоди; 5) якщо в якості співучасника було притягнуто неповнолітню особу до 14 років. При цьому розглянута стаття не закріпила звичні для нас кваліфікуючі ознаки крадіжки: за попередньою змовою, крадіжка з приміщення або іншого сховища, крадіжка з житлового приміщення і т.д. За ст. 237 КК Іспанії винною у *грабежі* визнається особа, яка з метою наживи заволодіє чужим рухомим майном, застосувавши силу (злом) для проникнення в місце зберігання такого майна, або застосувавши насильство або залякування осіб. У свою чергу, здійснюють *шахрайство* ті особи, які з метою наживи,

використовуючи обман, достатній для виникнення омані в іншої особи, спонукають її вчинити дії щодо розпорядження її майном на шкоду собі або іншим особам (ст. 248 КК Іспанії) [2].

Кримінальне законодавство **ФРН** під *крадіжкою* розуміє заволодіння чужою рухомою річчю з наміром її незаконного присвоєння або звернення на користь третьої особи (§ 242 КК) – карається позбавленням волі на строк до 5 років або грошовим штрафом [3]. Подібними ознаками розкрадання КК ФРН наділяє такі види злочинів: крадіжка, шахрайство, обман, зловживання довірою, заподіяння майнових збитків. В ряді норм німецького кримінального законодавства передбачено та встановлено відповідальність за *шахрайство*. Ці статті містяться в розділі 22 КК ФРН «Шахрайство та злочинне зловживання довірою» і включають: комп'ютерне шахрайство (§ 263 «а»), отримання субсидії шляхом шахрайства (§ 264), шахрайство при капіталовкладенні (§ 264 «а»), обман з метою одержання завищеної суми страховки (§ 265), одержання вигоди шляхом обману (§ 265 «а»), шахрайство, пов'язане з отриманням кредиту (§ 265 «б»). Основний склад шахрайства у § 263 КК ФРН визначається як «заподіяння шкоди чужому майну з метою отримання майнової вигоди шляхом обману»[3].

Злочини у сфері оподаткування. Кримінальну відповідальність за порушення норм про сплату податків, зборів і митних платежів в **Іспанії** встановлено КК Іспанії. Так, Розділ XIV «Про злочини проти казни та соціального забезпечення» книги II КК Іспанії передбачає кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків (ст.ст. 305-310-1). Вказані посягання можна поділити на такі групи: 1) ухилення від сплати платежів до державного або регіональних бюджетів (ст. ст. 305-305-1); 2) ухилення від сплати сум платежів до бюджету Європейського Союзу (ст. 306); 3) ухилення від сплати послуг соціального забезпечення (ст. ст. 307-307-2); 4) вчинення шахрайських дій з державними виплатами, допомогою або грантами (ст. 308); 5) порушення правил ведення фінансового, бухгалтерського обліку (ст. 310) [2].

Слід зауважити, що КК Іспанії в статтях про злочини проти податкової системи містить як кримінально-правові норми про відповідальність, так і процесуальні. Тут же регламентуються правила призначення покарання і звільнення від кримінальної відповідальності за ці злочини. Як приклад можна навести ст. 305 КК Іспанії, згідно з якою, «звільняється від кримінальної відповідальності той, хто впорядкує своє податкове становище щодо зобов'язань». На додаток до всього КК Іспанії передбачив можливість притягнення за податкові злочини крім фізичних, і юридичних осіб. Санкції для юридичних осіб становлять кримінальні штрафи, а також позбавлення права отримувати субсидії від держави (ст. 310-1).

КК **ФРН** не містить складів податкових злочинів, виняток лише становлять – підроблення знаків оплати мита (§148) і порушення податкової таємниці (§355) [3]. Відповідальність за податкові злочини передбачена в Податковому кодексі ФРН (Abgabenordnung), у якому, окрім того, містяться і деякі особливості кримінального судочинства за вказаною категорією справ.

Відповідальності за ухилення від сплати податків (Steuerhinterziehung) передбачена § 370 Податкового кодексу ФРН. Злочинна несплата податків карається тюремним ув'язненням на строк до 5 років або штрафом і передбачає зменшення податків або одержання для себе чи інших осіб необґрунтованої податкової вигоди шляхом: надання податковим органам невірної або недостовірної інформації, що стосується питань, які мають істотне значення для оподаткування; або умисного ненадання податковим органам фактів, що мають істотне значення для оподаткування; або незастосування знаків сплати мита або податкових штампів. В особливо важких випадках передбачено покарання у вигляді тюремного ув'язнення від шести місяців до 10 років. До таких випадків належать: 1) значне заниження податків або необґрунтоване отримання пільг; 2) вчинення злочину з використанням свого службового становища або повноважень посадової особи; 3) вчинення злочину через використання допомоги посадової особи або посадовця Європейського Союзу, які зловживають своїми повноваженнями посадової особи або службовця; 4) продовження використання підроблених документів, які надають податкові пільги або зменшують податковий тягар; 5) вчинення злочину учасником групи осіб, організованої з метою неодноразового вчинення протиправних діянь у сфері оподаткування; 6) вчинення злочину шляхом використання сторонньої компанії (з місцезнаходженням або управлінням на території країни, що не є членом Європейського Союзу або Європейської асоціації вільної торгівлі) для приховування відомостей, що мають значення для оподаткування, з метою зменшення податкового тягара або необґрунтованого отримання податкових пільг. Крім того, до податкових злочинів Податковий кодекс ФРН відносить: контрабанду товарів (§ 372), порушення митних правил, що вчиняється групою осіб, на професійній основі, із застосуванням насильства (§ 373); приховування доходів від оподаткування (§ 374) [4].

Законодавство **Франції** встановлює кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків у рамках Загального податкового кодексу Французької Республіки, в КК не передбачені склади злочинів, що розглядаються [5]. Суспільно-небезпечні діяння у сфері оподаткування у Франції, поділяються на кримінальні проступки і злочини. Податковий кодекс Франції під кримінально-правовим проступком розуміє: неподання або затримка (несвоєчасне) подання декларації про доходи (ст. 1728); подання завідомо неправдивої декларації (ст. 1729); завідомо несвоєчасна сплата податків (ст. 1730-1730 В); порушення правил виставлення рахунка-фактури (ст. 1737); недотримання декларування або оплати податку в електронній формі (ст. 1738) та інші проступки. За вищевказані проступки передбачено санкцію у вигляді штрафу від 50 євро до 50 тис. євро або в окремих випадках можливе збільшення сум недоїмки на 80 відсотків, від суми, що підлягає сплаті.

Податковим злочином у Франції визнається суспільно-небезпечне діяння вчинене обманним шляхом, тобто шахрайство. Відповідно до ст. 1741 Загального податкового кодексу встановлено, кримінальну відповідальність будь-якої особи: за ухилення або спробу ухилення від сплати податків повністю або частково, яке скоєно обманним шляхом; яка навмисно відмовилася від декларування своїх доходів; яка будь-якими іншими способами перешкоджала сплаті податків. Вказане карається, незалежно від застосованих податкових санкцій, 5 роками позбавлення волі та штрафом у розмірі 500 000 євро, сума якого може бути збільшена до подвійного розміру доходу від правопорушення. Франція перейняла великий досвід сім'ї загального права, і передбачила як суб'єкт злочину, зокрема податкового, юридичну особу. Більше цього, ст. 1745 Загального податкового кодексу Франції встановлює можливість нести солідарну відповідальність організації та фізичних осіб, коли відповідальність у формі сплати штрафу може бути розділена постановою суду [5].

Норми про злочини, що скоюються в сфері *банкрутства*, мають певну специфіку та характеризуються детальною опрацьованістю.

Цікавим є досвід притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у скоєнні злочинів у сфері банкрутства в законодавстві **Іспанії**. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері банкрутства передбачена в гл. 7 «Про неплатоспроможність, що карається», що міститься в книзі II розділу XIII «Про злочини проти власності та соціально-економічного порядку» КК Іспанії [2]. Так, ст. 257 КК Іспанії передбачає відповідальність за дії боржника, які призвели до його неплатоспроможності (відчуження майна, приховування майна, навмисне формування дебіторської заборгованості) на шкоду інтересам кредиторів. При цьому кримінальна відповідальність не залежить від того, коли ці дії були вчинені і чи призвели вони до легальної процедури банкрутства. Також настання кримінальної відповідальності не залежить від ознак суб'єкта – відповідальності підлягає як фізична, так і юридична особа. Вирішенню питання про кваліфікацію дій, спрямованих на навмисне доведення до неможливості задоволення вимог кредиторів, присвячено ст. 258 КК Іспанії. Вона передбачає кримінальну відповідальність за дії особи, яка, маючи майнові зобов'язання перед кредиторами, здійснює будь-яке відчуження активів або прийняття на себе інших зобов'язань, які зменшують його активи, якщо такі дії призвели до неплатоспроможності цієї особи повністю або частково.

Положення ст. 259 КК Іспанії конкретизують положення ст. 258 та встановлюють відповідальність за конкретні дії боржника, які призвели останнього до банкрутства: приховування активів, заподіяння шкоди чи знищення майна, вибуття майна, прийняття та задоволення свідомо необґрунтованих вимог, визнання фіктивних кредитів або імітація кредитів, явно програшний спекулятивний бізнес, приховування чи знищення документації та інші. Вказані діяння караються позбавленням волі на строк від 1 до 4 років і штрафом на суму від 12 до 24 місячних ставок [2].

Загальним нормативно-правовим регулятором у питаннях банкрутства у **ФРН** є Закон «Про банкрутство» від 5 жовтня 1994 р. [6], який докладно регламентує питання відповідальності за дії осіб, які беруть участь у процедурі неспроможності. На відміну від кримінального законодавства Франції, КК ФРН не містить складів, що передбачають відповідальність за навмисне та фіктивне банкрутство. У розділі 24 КК ФРН регламентовані зовсім інші злочинні діяння, пов'язані з банкрутством, за вчинення кожного з яких передбачене покарання виключно у вигляді штрафу або позбавлення волі: 1) укривання, приховування, пошкодження майна, яке могло бути включене до майнової маси; 2) неналежне ведення діяльності збитковим чином; 3) надання в кредит товарів або цінних паперів за ціною, нижчою від їх вартості; 4) відсутність обов'язкових до ведення торгових книжок чи внесення до них неналежної інформації; 5) відсутність проведення інвентаризації у визначений законом строк; 6) порушення обов'язку ведення бухгалтерських

книг; 7) сприяння одному із кредиторів; 8) сприяння неспроможному боржнику [3]. Ці злочини є групою майнових злочинів проти окремих майнових благ, їх специфіка визначається тим, що вони ставлять у небезпеку окремі майнові права.

Кримінальне законодавство **Франції** регулює питання притягнення до відповідальності за злочини у сфері банкрутства шляхом регламентації переважно фіктивної (або навмисної) неплатоспроможності. У КК Франції основні склади, що стосуються відповідальності за скоєння злочинів у сфері банкрутства, регламентовано ст. 314-5, 314-6, 314-7 [1]. Так, ст. 314-7 КК Франції забороняє вчинення боржником (фізичною чи юридичною особою) ще до винесення судового рішення про визнання його банкрутом або до виникнення тяжкого майнового стану дій, пов'язаних із збільшенням зобов'язань, зменшенням його активів, зменшенням або приховуванням всього чи частини його доходу чи шляхом приховування частини свого майна з метою ухилення від виконання вироку майнового характеру, винесеного кримінальним чи цивільним судом. Покарання – 3 роки позбавлення волі та штраф у розмірі 45 000 євро. У статтях 314-5, 314-6 КК Франції законодавець передбачив досить жорсткі механізми кримінальної відповідальності за дії боржника чи третьої особи в його інтересах, спрямованих на зменшення конкурсної маси боржника (вибуття з майнової маси боржника різних активів, які можна використовувати на задоволення вимог кредиторів). Вказані діяння караються позбавленням волі на строк до трьох років та штрафом у розмірі 375 000 євро.

Правопорушення, пов'язані з *контрабандою*, вже давно набули характеру масового гостро негативного явища, що становить загрозу важливим економічним інтересам будь-якої держави.

КК **ФРН** також регламентує притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили різні види контрабанди. Так, у § 275 серед діянь, що являють собою способи підготовки до підробки службових посвідчень, названо ввезення і вивезення, наприклад, матриць, паперу, подібного до паперу, відповідних бланків. Згідно з § 276, до кримінальної відповідальності можуть притягатися особи, які вчинили ввезення і вивезення «фальсифікованого службового посвідчення або службового посвідчення, яке містить фальшиве засвідчення». За ч. 1 § 328 КК ФРН передбачено відповідальність за ввезення або вивезення «інших радіоактивних матеріалів, які відповідно до їхнього виду, властивостей або кількості придатні для того, щоб за допомогою іонізуючого випромінювання заподіяти смерть або тяжку шкоду здоров'ю іншої особи, або заподіяти істотну шкоду здоров'ю іншої особи, або заподіяти істотну шкоду навколишньому природному середовищу». За вчинення вказаного діяння передбачено покарання у вигляді 5 років позбавлення волі або грошового штрафу [3].

У КК **Франції** законодавець, за нейтрального ставлення до контрабанди економічного характеру, одночасно встановлює підвищену кримінальну відповідальність за контрабанду вилучених із вільного обігу предметів (зброї, вибухових пристроїв, наркотичних засобів, радіоактивних матеріалів та ін.). Так, за ввезення чи вивезення наркотичних засобів встановлено покарання (ч. 1 ст. 222-36) у вигляді 10 років ув'язнення та штрафу у розмірі 7500000 євро. Якщо переміщення наркотичних засобів здійснюється організованою групою, то термін ув'язнення збільшується до 30 років зі штрафом у розмірі 7500000 євро (ч. 2 ст. 222-36). Фізичні чи юридичні особи, винні у правопорушенні, передбаченому цією статтею, також підлягають додатковому покаранню у вигляді заборони діяльності з організації безперервного професійного навчання терміном на 5 років. За керівництво групою, яка здійснює ввезення та вивезення наркотичних засобів, визначено довічне ув'язнення та штраф 7 500 000 євро (ч. 2 ст. 222-34) [7].

В зарубіжному законодавстві виділяється декілька типових форм *незаконних операцій з цінними паперами*. Досить цікавим у зв'язку із наведеним є підхід німецького законодавця. У § 151 КК **ФРН** вказується, що цінні папери прирівнюються до грошей у розумінні § 146, 147, 149 та 150 КК ФРН за умови, якщо такі цінні папери за допомогою друку та виду паперу мають спеціальний захист від підробки (відповідно до § 151 видами цінних паперів називаються: боргові зобов'язання та ордерні зобов'язання, що є частинами загальної емісії, якщо у боргових зобов'язаннях дається обіцянка про виплату певної суми грошей, акції; свідоцтва про участь у капіталі, видані інвестиційними компаніями; процентні купони, дивідендні купони та талони купонного листа до цінних паперів, сертифікати про випуск таких цінних паперів; дорожні чеки). Водночас у § 146 КК ФРН передбачено відповідальність за підробку грошей з наміром ввести їх в обіг як справжні або одержання можливості для такого введення в обіг; підробку грошей з цим наміром у спосіб, використання якого сприяє формуванню враження про їхню більшу вартість; придбання із зазначеним наміром фальшивих грошей та пропонування їх для продажу; введення в обіг фальшивих грошей як справжніх. У § 147 аналізованого Кодексу передбачено відповідальність за

введення фальшивих грошей в обіг, у § 149 – за готування до підробки грошей. Діяння передбачені §§ 147, 148 караються позбавленням волі на строк до 5 років або штрафом. В § 150 визначено особливості застосування таких заходів кримінально-правового характеру, як розширена конфіскація та вилучення фальшивих грошей [3].

Як приклад вдалої норми про відповідальність за обман на ринку цінних паперів можна навести § 264 «а» КК ФРН, що встановлює відповідальність за шахрайство, спрямоване на досягнення капіталовкладення [3]. Покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 3 років або штрафу передбачено за повідомлення неправильних відомостей про вигідність правочину, а також за замовчування фактів, які свідчать про невідповідність правочину, якщо діяння скоєно у зв'язку з продажем цінних паперів, відступленням прав на їхнє придбання, продажем часток у капіталі, які надають право на участь у прибутку підприємства, а також у зв'язку з пропозицією збільшити такі інвестиції. Зазначені «неправильні відомості» або «замовчування» повинні міститися в «проспектах, зверненнях або оглядах майнового стану», призначених для невизначеного кола осіб (широка публікація не потрібна).

Проблеми правового регулювання криптовалютної діяльності характерні для більшості зарубіжних держав. Криптовалюта, виступаючи новою фінансовою екосистемою, стає потенційним інструментом легалізації злочинних доходів у фінансових злочинах. Наразі в зарубіжних державах законодавче регулювання криптовалюти має свої особливості залежно від політичної ситуації, рівня економічного, правового та технологічного розвитку цих держав. Група країн повністю заборонила обіг криптовалют на своїй території (Китай, Бангладеш, Болівія, Еквадор та ін.). У низці держав (Велика Британія, Японія, Швейцарія, Швеція, Німеччина) криптовалюта стала не тільки повноцінним платіжним засобом, а й інвестиційним активом.

Кримінальне законодавство **ФРН** не містить спеціальних норм щодо відповідальності за посягання у сфері обігу криптовалюти. Водночас правоохоронна система цієї держави приділяє істотну увагу охороні прав інвесторів, зокрема в криптовалютній сфері.

На жаль, наразі на міжнародному рівні немає базових документів, які можна було б покласти в основу формування нормативно-правових актів, спрямованих на протидію злочинній діяльності з використанням криптовалюти.

Висновки. Порівняльний аналіз представлених видів зарубіжного законодавства дозволив зіставити механізми регулювання кримінальної відповідальності у економічній сфері, порівняти її види, виявити розбіжності у регламентації як самої злочинної поведінки у розглядуваній сфері, так і у характері відповідальності за нею. Таким чином, досвід зарубіжних держав може бути використаний для подальшого вдосконалення кримінально-правової охорони економічних відносин в Україні. Зокрема, він стосується питань притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, підстав звільнення від відповідальності. Це необхідно для подальшого реформування вітчизняного кримінального законодавства у сфері економічної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Code pénal. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719?etatTexte=VIGUEUR (дата звернення: 24.12.2022 року).
2. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія. URL: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf (дата звернення: 22.12.2022 року).
3. Головненков П. В. Уголовное уложение Федеративной Республики Германия – Strafgesetzbuch (StGB). Научно-практический комментарий и перевод текста закона [Электронный ресурс]. URL: https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/lshellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf (дата звернення: 22.12.2022 року).
4. Податковий кодекс Федеративної Республіки Німеччина (Abgabenordnung). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/ao_1977/ (дата звернення: 22.12.2022 року).
5. Code général des impôts. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006069577/> (дата звернення: 22.12.2022 року).
6. Закон Федеративної Республіки Німеччина «Про банкрутство» (Insolvenzordnung). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/insol/> (дата звернення: 22.12.2022 року).
7. Налуцишин В.В. Контрабанда: кримінально-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 343–347. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/76.pdf (дата звернення: 22.12.2022 року).

ОСОБЛИВОСТІ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В БОЙОВИХ УМОВАХ

PECULIARITIES OF DELINQUENT BEHAVIOR MILITARY PERSONNEL IN COMBAT CONDITIONS

Стаття присвячена аналізу делінквентних девіацій військовослужбовців як найбільш небезпечної форми девіантної поведінки в бойовій обстановці. Зокрема автором висвітлена соціально-психологічна детермінація делінквентної поведінки військовослужбовців в умовах дій психотравмуючих факторів сучасного бою та на цій підставі пропонуються основні шляхи щодо її профілактики. Зазначається, що делінквентні девіації в бойових умовах проявляються переважно у формі вчинення військових кримінальних правопорушень, різних за своєю мотивацією. Такими є: делінквентні девіації, спрямовані на ухилення від участі в бойових діях; делінквентні девіації, пов'язані з агресивними проявами особистості та протиправними насильницькими формами поведінки; делінквентні девіації, пов'язані з недобросовісним ставленням до своїх службових обов'язків та вчинені через необережність; делінквентні девіації корисливої мотивації, спрямовані на одержання певної особистої вигоди. Підкреслюється, що у становленні девіантно-делінквентної поведінки військовослужбовців велике значення мають причини, умови та мотиви, що сприяють її появі та розвитку. Насамперед, причини відхилення у поведінці військовослужбовців криються у специфічному середовищі та екстремальних умовах, обумовлених особливостями несення військової служби та пов'язаними з цим побутовими відносинами. Включення особового складу у бойові дії неминує спричиняє різку зміну форм поведінки військовослужбовців та вимагає від них миттєвої професійної реакції на сформовані непередбачувані обставини, при цьому існує реальна загроза власному життю і здоров'ю, ризик потрапити у полон або в заручники з подальшими тортурами і знущаннями, що в багатьох випадках може призвести до різного роду психотравмуючих впливів, психогенної дезорганізації психічної (розумової) діяльності у вигляді тимчасових розладів емоційної сфери, мислення, сприйняття, пам'яті та мотивації, а в деяких випадках навіть до розвитку патологічних реактивних станів як реакції у відповідь на вплив відповідної психічної травми. Поряд із цим визначено також індивідуально-психологічні особливості військовослужбовців, що слугують внутрішньоособистісними детермінантами девіантної поведінки та впливають на схильність до вчинення ними військових кримінальних правопорушень. У цьому аспекті з урахуванням мотивів вчинення військових правопорушень в бойовій обстановці виокремлено та розглянуто такі психологічні типи особистості, як дезадаптивний, агресивно-насильницький, ситуативно-легковажний та ситуативно-корисливий.

Ключові слова: девіантна поведінка, делінквентні девіації, військовослужбовці, детермінанти делінквентної поведінки, психологічні типи особистості, профілактика.

The article is devoted to the analysis of delinquent deviations of servicemen as the most dangerous form of deviant behavior in a combat environment. In particular, the author highlights the socio-psychological determination of the delinquent behavior of servicemen in the conditions of the actions of psycho-traumatic factors of modern

combat, and on this basis, the main ways of its prevention are proposed. It is noted that delinquent deviations in combat conditions manifest themselves mainly in the form of committing military criminal offenses, which differ in their motivation. These are: delinquent deviations aimed at evading participation in hostilities; delinquent deviations associated with aggressive personality manifestations and illegal violent forms of behavior; delinquent deviations associated with a dishonest attitude to one's official duties and committed due to carelessness; delinquent deviations of self-serving motivation, aimed at obtaining a certain personal benefit. It is emphasized that in the formation of deviant and delinquent behavior of servicemen, the reasons, conditions and motives contributing to its appearance and development are of great importance. First of all, the causes of deviations in the behavior of military personnel lie in the specific environment and extreme conditions caused by the specifics of military service and related domestic relations. The inclusion of personnel in hostilities inevitably causes a sharp change in the behavior of military personnel and requires them to have an immediate professional reaction to unforeseen circumstances, while there is a real threat to their own life and health, the risk of being captured or held hostage with further torture and abuse, which in many cases can lead to various psycho-traumatic effects, psychogenic disorganization of mental (mental) activity in the form of temporary disorders of the emotional sphere, thinking, perception, memory and motivation, and in some cases even to the development of pathological reactive states as a response on the impact of the corresponding mental trauma. Along with this, the individual and psychological characteristics of military personnel, which serve as intrapersonal determinants of deviant behavior and influence their propensity to commit military criminal offenses, are also determined. In this aspect, taking into account the motives for committing military offenses in a combat environment, such psychological types of personality as maladaptive, aggressive-violent, situational-frivolous and situational-self-serving are distinguished and considered.

Key words: *deviant behavior, delinquent deviations, military personnel, determinants of delinquent behavior, psychological personality types, prevention.*

Вступ. Девіантна поведінка військовослужбовців є серйозним негативним соціальним явищем, що вкрай негативно впливає не лише на Збройні Сили України, але й на національну безпеку держави та її обороноздатність. Її наслідки знаходять свій вираз в ослабленні військової дисципліни, спричиненні шкоди військовому правопорядку, від чого безпосередньо залежать боєготовність та боєздатність військ, а отже стан захищеності держави та забезпечення її військової безпеки. В цьому аспекті з особливою гостротою постає питання своєчасної діагностики та мінімізації різного роду девіацій в поведінці військовослужбовців, ефективної організації комплексного захисту їх психологічних і психофізіологічних властивостей в умовах дій психотравмуючих факторів сучасного бою.

Фахівці, які займаються подібними проблемами, багато років шукають причини виникнення поведінки, що відхиляється, представляють механізми її формування та розвитку. Девіантна (відхильна) поведінка, яка суперечить усталеним у суспільстві нормам та стереотипам перебуває в орбіті уваги спеціалістів у галузі кримінології, психології, педагогіки [1; 2; 3], які вивчають різноманітні види соціальної патології та спрямовують свої зусилля на вироблення найбільш дієвих засобів і методів їх запобігання та профілактики.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні соціально-психологічної детермінації делінквентних девіацій військовослужбовців в бойових умовах та визначенні шляхів їх профілактики.

Результати дослідження. Історія розвитку суспільства показує, що поведінка людей завжди регулюється певними правилами, звичаями, нормами моралі та права. З часу виникнення суспільства в цілях запобігання небажаним формам прояву людської поведінки, що передбачали порушення цих норм та правил, повсякчас визначалися певні заходи примусу, переконання, навіювання, інші методи виховної роботи та формування свідомості особистості. Тож як регулятор соціальної взаємодії, норми є тим механізмом, що утримує суспільну систему в стані життєздатної рівноваги в умовах неминучих змін. Така норма-регулятор за умов своєї ефективності та доцільності стає «соціальною нормою» стихійно (закріплюючись у вигляді традиції) або цілеспрямовано (у формі закону, припису або заборони) [4, с. 172]. Соціальна норма визначає міру допустимої поведінки людей чи груп в конкретному суспільстві, виконує функцію контролю

з боку суспільства, тим самим орієнтуючи особистість у її поведінці відповідно до певних принципів, вимог, суспільно схвалених рамок.

Поряд з поняттям соціальної норми позначають і «психологічну норму». Психологічна норма – це загальноприйняті в суспільстві вимоги до різних параметрів прояву психологічної активності людини. Найбільш загальні критерії, що характеризують норму психологічного здоров'я, норму психологічної активності людини, тобто її поведінки, діяльності і спілкування:

– відповідність суб'єктивних образів об'єктам дійсності, що відображаються, а також співрозмірність і відповідність характеру реакцій зовнішнім подразникам, значенню життєвих подій;

– адекватний віку рівень зрілості емоційно-вольової та пізнавальної сфери особистості;

– здатність до адаптації в мікросоціальних умовах;

– здатність до самокерування власною поведінкою, її зміни залежно від зміни ситуації, розумного планування життєвих цілей і підтримання активності в їх досягненні;

– критичний підхід до обставин життя, почуття відповідальності за нащадків і близьких членів родини тощо [5, с. 33, 6, с. 28].

Отже, нестандартна поведінка, що відхиляється від норми є девіантною. У науковій літературі під останньою зазвичай розуміють систему вчинків або окремі вчинки, що суперечать усталеним у суспільстві соціальним нормам (правовим, етичним) або нормам психічного здоров'я [7, с. 7]. Це дії, що не відповідають чи порушують офіційно встановлені або такі, що фактично склалися в суспільстві (соціальній групі), моральні, етичні і правові норми [8]; або система вчинків (або окремі вчинки), що суперечать прийнятим в суспільстві нормам і проявляються у вигляді незбалансованості психічних процесів, неадаптивності, порушенні процесу самоактуалізації або у вигляді ухилення від морального і естетичного контролю над поведінкою [9, с. 199]. Особливістю відхильної поведінки є те, що вона розглядається в межах медичної норми. Вона не повинна ототожнюватися зі психічними захворюваннями або патологічними станами, хоча і може поєднуватися з останніми [6, с. 39].

Девіантна поведінка є багатозначною та має різні форми свого прояву. Звернемо увагу на таку найбільш небезпечну форму негативної девіації, як делінквентна (кримінальна, злочинна) поведінка, яка включає все, що суперечить прийнятим на даний час правовим нормам і заборонено під загрозою покарання [6, с. 45]. Ця форма має низку своїх особливостей, серед яких дослідниця Є.В. Змановська слушно виокремлює наступні: 1) делінквентна поведінка регулюється переважно правовими нормами (законами, нормативними актами, дисциплінарними правилами); 2) делінквентна поведінка є однією з найнебезпечніших форм девіацій, оскільки загрожує громадському порядку; 3) делінквентна поведінка засуджується і карається у суспільстві [10]. Розглядаючи делінквентні девіації в бойових умовах слід зазначити, що останні проявляються переважно у формі вчинення військових кримінальних правопорушень, різних за своєю мотивацією. Зокрема, до таких можна віднести: делінквентні девіації, спрямовані на ухилення від участі в бойових діях (дезертирство, навмисне травмування, симуляція хвороби, невиконання бойового наказу, добровільна здача в полон тощо); делінквентні девіації, пов'язані з агресивними проявами особистості та протиправними насильницькими формами поведінки (наприклад, заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або інших насильницьких дій щодо командирів або товаришів по службі, насильство щодо мирного населення); делінквентні девіації, пов'язані з недобросовісним ставленням до своїх службових обов'язків та вчинені через необережність (втрата зброї, зіпсування предметів військового майна, порушення правил вартової служби чи патрулювання тощо); делінквентні девіації корисливої мотивації, спрямовані на одержання певної особистої вигоди (мародерство, державна зрада тощо).

У становленні девіантно-делінквентної поведінки військовослужбовців велике значення мають причини, умови та мотиви, що сприяють її появі та розвитку. Насамперед, причини відхилень у поведінці військовослужбовців криються у специфічному середовищі та екстремальних умовах, обумовлених особливостями несення військової служби та пов'язаними з цим побутовими відносинами. Це тривале перебування в одностатевому колективі та замкнутому просторі, висока психологічна напруженість та виснажливі фізичні навантаження, сувора дисципліна з численними заборонами та обмеженнями, що створює додаткові труднощі для адаптації та нормативного функціонування військовослужбовця. До передумов, наявність яких може сприяти вчиненню військових злочинів можна віднести недоліки в організації виховного процесу, не найкращий розподіл особового складу за посадами, малодосвідченість окремих керівників військових підрозділів, переважання у військовому колективі нестатутних відносин,

негативних традицій, замовчування таких фактів з боку офіцерського складу командної ланки та інші. У цьому сенсі до криміногенних детермінант девіацій воєнного часу можна віднести характеристику соціальних груп – військових колективів, в які раніше була включена особистість військовослужбовця.

Що ж до соціально-психологічної детермінації девіантної поведінки військовослужбовців в бойовій обстановці слід зазначити, що за таких умов основні цілі та завдання військовослужбовця суттєво відрізняються від вже звичного повсякденного службового укладу та в цілому суперечать усталеним нормам, правилам та традиціям, що діють у суспільстві в умовах мирного часу. Включення особового складу у бойові дії неминує спричиняє різку зміну форм поведінки військовослужбовців та вимагає від них миттєвої професійної реакції на сформовані непередбачувані обставини, при цьому існує реальна загроза власному життю і здоров'ю, ризик потрапити у полон або в заручники з подальшими тортурами і знущаннями, що в багатьох випадках може призвести до різного роду психотравмуючих впливів, психогенної дезорганізації психічної (розумової) діяльності у вигляді тимчасових розладів емоційної сфери, мислення, сприйняття, пам'яті та мотивації, а в деяких випадках навіть до розвитку патологічних реактивних станів як реакції у відповідь на вплив відповідної психічної травми. Водночас навколишні умови чи певні події в бойовій обстановці (наприклад, факти вбивств, поранень та катувань населення, втрати бойових товаришів, численні руйнування противником об'єктів цивільної інфраструктури тощо), підвищена відповідальність за характер і результати своєї діяльності, а також розбіжності між очікуванням та реальністю в зоні бойових дій здійснюють вплив на свідомість військовослужбовця, внаслідок чого втрачається можливість раціонально діяти, наступає стан ефекту, паніка, ступор, емоційний зрив тощо.

Поряд із цим, слід також виділити індивідуально-психологічні особливості військовослужбовців, які слугують внутрішньоособистісними детермінантами девіантної поведінки, що прийняли форму суспільно небезпечної установки особистості та впливають на схильність до вчинення військових кримінальних правопорушень. Адаже як справедливо підкреслює відомий вчений, один із основоположників юридичної та кримінальної психології, професор О.Р. Ратінов, безпосередні причини й витoki винної поведінки правопорушників завжди лежать в особистості людини, яка вчинила правопорушення. Ніякі зовнішні обставини не можуть бути визначальними причинами протиправного діяння, якщо вони не стали внутрішніми детермінантами людської діяльності [11, с. 9]. Вчений слушно вказує на викривлення системи ціннісно-нормативних уявлень у людей з поведінкою, що відхиляється, яке виражається в неправильному відношенні до існуючих норм і правил або в їх неправильному трактуванні, що призводить до їх порушення, а також слугує захисним механізмом самовиправдання [12, с. 44–62]. У цьому аспекті вітчизняні науковці, які досліджували проблеми психологічного вивчення особового складу дійшли висновку, що основою делінквентної поведінки людини є психічний інфантилізм з комплексом характерних ознак: невміння розводити ідеальні і реальні цілі; наївність і прямодушність, що не відповідають віку; дитяча захопленість, егоцентризм; формальне виконання обов'язків; небажання і невміння прогнозувати можливі майбутні небажані події (антиципаційна неспроможність); підвищена уразливість; потреба у втішенні та опіці; схильність до різких коливань настрою і виражені афективні реакції [13, с. 88]. Варто наголосити, що детермінанти делінквентних девіацій військовослужбовців не можливо розглядати окремо без їх мотиваційної основи, що лежить в основі вчинення дій і вчинків особистості та виступає найпотужнішим регулятором її поведінки. З урахуванням мотивів вчинення військових правопорушень в бойовій обстановці можна виокремити декілька психологічних типів особистості: дезадаптивний, агресивно-насильницький, ситуативно-легковажний, ситуативно-корисливий. Розглянемо їх далі.

Дезадаптивний, який характеризується порушенням соціально-психологічної адаптації, тобто пристосованості до умов військової діяльності. З точки зору мотиваційного аспекту слід зазначити, що внутрішніми спонукаючими чинниками делінквентних девіацій у вигляді ухилення від бойових дій (дезертирство, симуляція хвороби, самокалічення, підробка документів з метою отримання відпустки тощо) є боягузтво, шкурництво, страх за власне життя і здоров'я, прагнення позбутися тягарів військової служби та подібним чином вийти із стресової ситуації. Такі особи характеризуються емоційною нестійкістю, швидкою руховою і психологічною виснажливістю, психологічною і професійною невідповідністю до бойових дій у цілому. Основними рисами цього типу особистості є невпевненість в собі, образливість, боязкість та відчуття постійної тривоги, недостатня розвинена волева регуляція, які доволі часто знаходять свій прояв в бойовій пасивності та уникненні різного роду факторів ризику. В умовах військової служби такі

військовослужбовці досить часто відзначаються скаргами на різні болі та запаморочення, частіше за інших хворіють на респіраторні захворювання, пневмонії та інші захворювання, що важко і тривало протікають. З іншого боку, своєрідним каталізатором до вчинення військових злочинів щодо ухилення від бойових дій можуть стати і такі зовнішні чинники, як недостатня ресурсна забезпеченість життєдіяльності військ, бойові поразки, зниження морально-психологічного стану військ, незадовільний морально-психологічний клімат у військовому підрозділі, соціально-психологічне відмежування командирів від рядового складу та інші.

Агресивно-насилницький. Для цього типу поведінки характерні прагнення до лідерства та визнання, схильність до вирішення проблем силою, завищена самооцінка, нестриманість та підвищена імпульсивність. У бойовій обстановці такі особи часто рішучі і сміливі, проте в міжособистісних відносинах для них характерні нечутливість до страждань інших, низький культурний рівень спілкування та асоціальні поведінкові навички, спрямовані на людей здебільшого з низькою волею до супротиву небажаним діям щодо себе. У поведінці спостерігається підвищена потреба в увазі до себе, образливість та злопам'ятність, а агресивність проявляється як задоволення потреб у самоствердженні та самоповазі. У такому разі насильницькі форми поведінки можуть бути складовою емоційно нестійкого та істеричного розладів особистості. Також агресивна мотивація може включати і хуліганські спонування. В багатьох випадках насильницькі військові злочини здійснюються під впливом алкогольних або психотропних речовин. При погрозі або насильстві щодо начальника в мотиваційній основі також можна виділити почуття помсти, невдоволення діяльністю командира, недовіру до вищого командування. Причини девіацій військовослужбовців криються також і в колишніх умовах життя, в яких могли мати місце систематичне пияцтво, наркоманія, вчинення до вступу на військову службу аморальних вчинків та правопорушень, які не потягли кримінальної відповідальності або злочинів, які не потрапили в поле зору правоохоронних органів.

Ситуативно-легковажний. Делінквентні девіації характерні для даного психологічного типу, обумовлені значною мірою впливом зовнішніх обставин та вчиняються з легковажно-безвідповідальною мотивацією по відношенню до встановлених правил і вимог військової служби. Для військовослужбовців, які мають подібний психотип властиві самовпевненість та переоцінка власних здібностей, недбалість, неухважність, недобросовісне ставлення до своїх службових обов'язків без необхідної уваги, передбачливості та наполегливості. У конкретних випадках порушення можуть проявлятися у виведенні з ладу бойових механізмів, порушенні правил зберігання зброї, залишенні без нагляду ввімкненої апаратури, неприйнятті повідомлень та сигналів через апаратуру оповіщення, допуску до бойової техніки сторонніх осіб, бездіяльності наданої військової влади, що в умовах бойової обстановки призвело до загибелі людей, втрати військової техніки, залишення бойових позицій тощо. До зовнішніх фізичних передумов девіантної поведінки військовослужбовців в бойовій обстановці також можна віднести такі чинники, як зміна режиму сна і харчування, перевтома, тривале перебування на бойових постах у відриві від основних сил, світлові та шумові ефекти бою, географічно-кліматичні фактори (низькі або високі температури, погодні явища, геомагнітні коливання тощо), які через певні фізіологічні реакції змінюють стан психіки особи та можуть стати неспецифічними причинами відхильної поведінки в бойових умовах.

Ситуативно-корисливий. В основі мотивації корисливих делінквентних проявів мають місце прагнення до наживи, збагачення, невідкладного задоволення матеріально-побутових потреб. Такі особи відрізняються обмеженістю та примітивністю інтересів, хронічним незадоволенням нагальних потреб, загальною корисливою спрямованістю особистості, деформованою ще до вступу на службу. Корислива мета при мародерстві виражається в прагненні здобути бажану річ, розпоряджатися чужим майном як власним або таке майно продати, передати третім особам, наприклад в рахунок погашення боргу тощо. Серед внутрішньоособистісних детермінант цієї відхильної поведінки також можна виокремити спонування в такій формі зафіксувати свою перевагу над противником або взяти чужі цінні речі в якості військових трофеїв. Водночас, до цієї групи також можна віднести такі делінквентні девіації, як повідомлення противнику стратегічно і тактично важливої інформації, перехід на бік ворога, надання різної допомоги агентам ворожої держави за матеріальну винагороду або заради іншої особистої вигоди. Меркантильно-корисливі мотиви у таких випадках можуть поєднуватись з ідеологічною прихильністю, відчуттями ненависті, помсти тощо.

Висновки. Запобігання девіантній поведінці військовослужбовців – це багаторівнева соціально-профілактична, психолого-педагогічна діяльність, яка спрямована на подолання

негативних чинників, що породжують поведінкові відхилення у військовій сфері, збільшення стійкості до їхнього впливу. Особлива роль у цьому процесі належить психологічній підготовці особового складу, що спрямовується на безпосереднє формування психологічної та емоційно-вольової стійкості військовослужбовців до впливів бойової обстановки, навичок володіння емоційними станами у кризових ситуаціях, вмінь долати страх, морально-психологічних якостей, необхідних для успішного виконання службово-бойових завдань. З метою профілактики та запобігання зазначеним делінквентним девіаціям важливого значення також набуває проведення належної соціально-виховної роботи під час адаптаційного періоду, у якому відбувається перебудова внутрішнього світу особистості, пристосування його життя та побуту до нових умов життєдіяльності, вимог військового середовища у цілому. Її зміст полягає у розвитку правової культури, моральних почуттів особистості військовослужбовця, вихованні поваги до існуючих норм, правил і принципів поведінки, вимог законів і військових статутів, формуванні світогляду, необхідних переконань і цінностей, основу яких складають гуманізм і висока моральність. У профілактиці делінквентної поведінки слід приділити увагу і своєчасному виявленню осіб, у яких проявляються глибокий депресивний стан, сильні емоційні сплески, нетерпимість в ситуаціях спілкування. У даних випадках доцільним є проведення цілеспрямованих бесід, зборів, тренінгів, моделювань бойових дій, надання практичної допомоги військовослужбовцям у захисті їх прав, психологічна корекція тощо. Реалізація зазначених вище заходів беззаперечно сприятиме зміцненню військової дисципліни та мінімізації поведінкових відхилень військовослужбовців у бойовій обстановці.

Список використаних джерел:

1. Гарасимів Т.З. Девіантна поведінка особистості: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2009. 524 с.
2. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки: Київ: МАУП, 2006. 88 с.
3. Ківенко Н. В., Лановенко І. І., Мельник П. В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма. Ірпінь: Академія державних податків служби України, 2002. 240 с.
4. Жванія Т.В. Девіантна поведінка особистості: соціальні та психологічні критерії визначення. Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки. 2013. Вип. 2. С. 170–178.
5. Баженов В.Г., Баженова В.П. Психологические механизмы коррекции девиантного поведения школьников. Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. 320 с.
6. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. / В.В. Кузьменко, О.В. Дуса, І.О. Шинкаренко. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2019. 68 с.
7. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців: навчально-методичний посібник / А.М. Романишин, Т.М. Мацевко та ін. Львів: НАСВ, 2017. 322 с.
8. Словарь для начинающего психолога / под ред. И.В. Дубровиной. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 160 с.
9. Барко В.І., Криволапчук В. О. Девіантна поведінка працівників органів внутрішніх справ та психологічні механізми її виникнення. Вісник Національного університету оборони України. 2014. 1 (38). С. 198–203.
10. Змановская Е.В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие. Москва: Академия, 2003. 288 с.
11. Ратинов А.Р. Психологическое изучение личности преступника. Москва: Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1981. 77 с.
12. Ефремова Г.Х., Ратинов А.Р. Психологическая защита и самооправдание в генезисе преступного поведения. *Личность преступника как объект психологического исследования*. Москва: Изд-во Всесоюзного института по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1979. С. 44–62.
13. Коқун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Корня Л.В. Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України: методичний посібник. Київ: ФОП Маслаков, 2019. 288 с.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.33>

ГЕРАСИМЧУК С.С.

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ З ОПОРОМ ПРЕДСТАВНИКОВІ ВЛАДИ
АБО ПРЕДСТАВНИКОВІ ГРОМАДСЬКОСТІ, ЯКИЙ ВИКОНУЄ ОBOB'ЯЗКИ
З ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ**

**FEATURES OF THE CONDUCT OF AN INVESTIGATIVE EXPERIMENT
WHEN INVESTIGATING CRIMINAL OFFENSES RELATED TO RESISTANCE
OF REPRESENTATIVE AUTHORITIES OR REPRESENTATIVE PUBLIC
PERFORMING DUTIES FOR THE PROTECTION OF PUBLIC ORDER**

Наукова стаття присвячена дослідженню особливостей проведення слідчого експерименту при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з опором представників влади або представників громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку. Автор акцентує увагу на тому, що найбільш складною в плані організації та проведення з усіх слідчих (розшукових) дій є слідчий експеримент. Адаже для його проведення необхідно зібрати достатню кількість учасників, розподілити між ними ролі, визначити послідовність дій та інше. На основі судово-слідчої практики визначено наступні чинники, які ускладнюють проведення слідчого експерименту в досліджуваній категорії кримінальних проваджень: тривалість проведення процесуальної дії – 75 %; необхідність залучення значної кількості його учасників – 64 %; підготовка, добір й використання певних знарядь та засобів для багатократного проведення випробувань у різних умовах – 59 %; конфліктне ставлення до його проведення підозрюваного – 62 %. Визначено наступні найбільш важливі умови слідчого експерименту при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з опором представників влади або громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку: 1) проведення слідчого експерименту в обстановці, максимально наближеній до тих, в яких відбувалася подія; 2) встановлення та підтримання психологічного контакту з підозрюваним, а також спостереження за його поведінкою; 3) неодноразове повторення однорідних дослідів у змінних умовах; 4) оптимальне обмеження кількості учасників слідчого експерименту. Наголошується на тому, що найбільш вагомими заходами підготовчого етапу є попередній допит особи, з якою буде проведено слідчий експеримент, та визначення технічних засобів фіксації. Визначено конфліктні ситуації, зокрема: відмова підозрюваного від участі в ньому безпосередньо після прибуття на місце проведення; надання порівняно неповних чи неправдивих показань для внесення суперечностей у процес розслідування; спроба втекти з місця

проведення процесуальної дії. З'ясовано групи тактичних прийомів, які потрібно застосовувати для вирішення конфліктних ситуацій.

Ключові слова: розслідування, кримінальне правопорушення, опір представнику влади, хуліганство, масові заворушення, слідча (розшукова) дія, слідчий експеримент.

The scientific article is devoted to the study of the peculiarities of conducting an investigative experiment in the investigation of criminal offenses related to resistance to a representative of the authorities or a representative of the public who performs duties for the protection of public order. The author emphasizes that the most difficult in terms of organization and implementation of all investigative (search) actions is the investigative experiment. After all, in order to conduct it, it is necessary to gather a sufficient number of participants, distribute roles among them, determine the sequence of actions, etc. On the basis of judicial and investigative practice, the following factors have been identified that make it difficult to conduct an investigative experiment in the investigated category of criminal proceedings: the duration of the procedural action – 75%; the need to involve a significant number of its participants – 64%; preparation, selection and use of certain tools and means for multiple tests in different conditions – 59%; the suspect's conflicting attitude towards his conduct – 62%. The following most important conditions of an investigative experiment in the investigation of criminal offenses related to resistance to a representative of the authorities or the public, who performs duties for the protection of public order, have been determined: 1) conducting an investigative experiment in an environment as close as possible to those in which the event took place; 2) establishing and maintaining psychological contact with the suspect, as well as observing his behavior; 3) repeated repetition of homogeneous experiments under variable conditions; 4) optimal limitation of the number of participants in the investigative experiment. It is emphasized that the most important measures of the preparatory stage are the preliminary interrogation of the person with whom the investigative experiment will be conducted, and the determination of the technical means of fixation. Conflict situations were identified, in particular: the suspect's refusal to participate in it immediately after arriving at the venue; providing relatively incomplete or untrue testimony to introduce contradictions into the investigation process; attempt to escape from the place of procedural action.

Key words: investigation, criminal offense, resistance to a representative of the authorities, hooliganism, mass riots, investigative (search) action, investigative experiment.

Вступ. На подальшому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з опором представникові влади або громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, проводиться велика кількість слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів. Їх проведення в основному направлене не на виявлення нової доказової інформації, а на перевірку даних, що були зібрані на початковому етапі розслідування. Ми вважаємо, що найбільш доречно розділяти початковий та подальший етапи моментом пред'явлення особі підозри. Після цього працівники правоохоронних органів уже проводять допити цієї особи, пред'явлення для впізнання та інші процесуальні дії, що необхідні для доведення вини підозрюваного у вчиненні протиправного діяння. На нашу думку, найбільш складною в плані організації та проведення з усіх слідчих (розшукових) дій є слідчий експеримент. Адже для його проведення необхідно зібрати достатню кількість учасників, розподілити між ними ролі, визначити послідовність дій та інше. Тому для визначення особливостей проведення вказаної процесуальної дії в досліджуваній категорії кримінальних проваджень присвячена дана праця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питань проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування окремих кримінальних правопорушень приділяли свою увагу такі вчені-криміналісти, як Ю. П. Алєнін, В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та інші. Дослідженню окремих складів протиправних діянь, пов'язаних з опором представникам влади, присвятили свої праці наступні науковці: О. А. Антонюк, А. О. Войтко, М. М. Єфімов, Н. О. Кононенко, А. О. Крикунов, А. І. Лісняк, М. А. Очеретяний, П. Р. Трясун, Д. Г. Усаткін, П. В. Шалдирван та інші. Проте в їх

дослідження відсутній комплексний аналіз проведення слідчого експерименту в кримінальних провадженнях визначеної категорії.

Метою статті є визначення особливостей проведення слідчого експерименту при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку.

Результати дослідження. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень надав можливість зазначити, що на подальшому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, слідчий експеримент проводився у 89 % випадків.

В свою чергу, О. А. Войтко зробив висновок, що слідчий експеримент відноситься до найпоширеніших слідчих (розшукових), що проводяться під час розслідування групового порушення громадського порядку [3, с. 11].

Стосовно поняття слідчого експерименту спочатку звернемося до визначення, яке надав законодавець. Зокрема, в ч. 1 ст. 240 КПК України визначено, що з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань [8].

Зі свого боку, Т. М. Балицький вказує на те, що «...аналіз визначень досліджуваної процесуальної дії, поданих у процесуальній і криміналістичній літературі, засвідчує, що всі вони характеризують слідчий експеримент насамперед як відтворення – відтворення обстановки або обставин події, відтворення тих чи інших фактів, ознак, сторін досліджуваного явища. Ще одним істотним недоліком запропонованих у літературі визначень слідчого експерименту є обмеження цілей цієї слідчої (розшукової) дії, як правило, перевіркою зібраних у справі доказів» [2, с. 25].

На останок зазначимо, що вважаємо найбільш точним визначення, яке сформулював В. Г. Лукашевич наступним чином: досудова слідча дія, яка полягає в зіставленні показань і порівнянні змісту сліду пам'яті суб'єкта кримінального процесу (свідка, потерпілого, підозрюваного) з реальною обстановкою на місці [10, с. 79].

Узагальнення наукових розробок вчених-криміналістів і процесуалістів та матеріалів кримінальних проваджень дало змогу зробити висновок, що уповноважені особи не завжди проводять слідчий експеримент при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку. На основі судово-слідчої практики визначено наступні чинники, які ускладнюють проведення слідчого експерименту в досліджуваній категорії кримінальних проваджень:

- тривалість проведення процесуальної дії – 75 %;
- необхідність залучення значної кількості його учасників – 64 %;
- підготовка, добір й використання певних знарядь та засобів для багатократного проведення випробувань у різних умовах – 59 %;
- конфліктне ставлення до його проведення підозрюваного – 62 %.

В той же час слід розуміти, що різні цілі слідчого експерименту можуть досягатися під час проведення однієї слідчої (розшукової) дії. Адже їх обмеження лише перевіркою вже наявних доказів досить звужує сферу застосування досліджуваної процесуальної дії. Тобто, під час розслідування хуліганства, пов'язаного з опором представникові влади або громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, слідчий експеримент проводиться для досягнення різних завдань. Вони не можуть існувати окремо одна від одної, а поєднуються в різних комбінаціях, обов'язковою складовою яких є отримання нових доказів. Як бачимо, проведення однієї процесуальної дії може бути спрямоване на перевірку доказів, а також на встановлення умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення [4, с. 148].

Серед організаційно-підготовчих заходів до проведення слідчого експерименту окрема група авторів (Л. Е. Ароцкер, В. П. Колмаков) визначили наступні:

- складання постанови про проведення слідчого експерименту;
- вирішення питання про кількість понять;
- вирішення питання про необхідність залучення експерта та забезпечення його явки;
- визначення кола свідків, очевидців, потерпілих участь яких необхідна та забезпечення їх явки;
- вирішення питання про доцільність участі обвинуваченого та забезпечення його явки;
- визначення місця організації слідчого експерименту;
- забезпечення отримання предметів, які повинні бути використані при експерименті;
- підготовка необхідних науково-технічних засобів [7, с. 24].

В свою чергу, О. А. Антонюк визначив наступний перелік заходів, які необхідно здійснити на підготовчому етапі слідчого експерименту під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку: «...вивчення матеріалів кримінального провадження (78 %); попередній допит особи, показання якої перевірятимуться (100 %); визначення мети слідчого експерименту та фактів, що підлягають з'ясуванню (82 %); визначення учасників слідчої (розшукової) дії (89 %); підготовка технічних засобів (41 %); підготовка транспортних засобів (25 %); забезпечення безпеки під час проведення процесуальної дії (31 %); проведення оперативно-розшукових заходів із метою отримання додаткової інформації про обстановку й обставини події (9 %); підготовка допоміжних засобів (49 %); складання плану слідчої (розшукової) дії (59 %); попередній огляд території (приміщення), де передбачається провести процесуальну дію (6 %)» [1, с. 143].

Стосовно організаційно-підготовчих заходів до слідчого експерименту при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з опором представників влади або громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, то опитані працівники правоохоронних органів визначили такі:

- опрацювання матеріалів кримінального провадження (29 %);
- попередній допит особи, показання якої перевірятимуться (100 %);
- визначення учасників слідчої (розшукової) дії (68 %);
- підготовка технічних засобів (35 %);
- підготовка транспортних засобів (29 %);
- підготовка допоміжних засобів (36 %);
- забезпечення безпеки осіб під час проведення процесуальної дії (31 %);
- проведення оперативно-розшукових заходів із метою отримання додаткової інформації про обстановку й обставини події (9 %);
- складання плану слідчої (розшукової) дії (65 %);
- попередній огляд території (приміщення), де передбачається провести слідчий експеримент (8 %).

Всі вище перелічені заходи мають своє значення, що визначає важливість їх здійснення. Відсутність реалізації будь-якого з них негативно відобразиться на проведенні вказаної процесуальної дії та її остаточних результатах.

А вже А. І. Лісняк вказує «...на обов'язкову наявність такого заходу як попередній допит особи. В провадженнях за фактом вчинення масових заворушень безумовно проводиться допит підозрюваних. Тактика визначеної процесуальної дії має свої особливості як на підготовчому етапі, так і безпосередньо під час її проведення» [9, с. 347].

Крім того, для найбільш точного та ефективного проведення слідчого експерименту в досліджуваній категорії кримінальних проваджень потрібно дотримуватись певних тактичних умов. Наприклад, К. О. Чаплинський серед них виокремлює такі: «...проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія, факт або явище; використання під час експерименту тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час злочинної події; неодноразове (багатократне) проведення дослідів; поетапне (стадійне) проведення дослідів та повторення випробувальних дій у змінюваних умовах; проведення необхідних експериментально-дослідницьких дій (випробувань), максимально схожих з тими, що мали місце у дійсності; обмежена кількість учасників слідчої дії; залучення свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого до проведення експерименту; проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним окремо; забезпечення безпеки учасників слідчого експерименту» [11, с. 438-439].

Як доречно вказує М. М. Єфімов, «...повне визнання підозрюваним своєї активної участі у масових заворушеннях або ролі їх організатора, безумовно, відіграє величезну роль навіть тоді, коли слідство має у своєму розпорядженні достатню сукупність доказів до допиту підозрюваного. Саме таке визнання підозрюваного пов'язує в єдине і нерозривне ціле всю сукупність зібраних у справі доказів. При цьому є важливим не просто підтвердження тих фактів, що уже відомі у справі, а й тих, про які слідству нічого не було відомо (наприклад, про місце схову використаної при заворушеннях зброї, про інших учасників заворушень та ін.), що свідчать про злочинну обізнаність підозрюваного, і які (факти) можна перевірити за допомогою інших доказів» [5, с. 54]. З огляду на зазначене, також вважаємо слідчий експеримент з підозрюваним, який повністю сприяє розслідуванню, найбільш оптимальним для кримінального провадження.

Зі свого боку, І. С. Кірпач обов'язковою тактичною умовою проведення слідчого експерименту вважає використання технічних засобів фіксації (наприклад, відеокамери). Автор зазначає, що їх застосування під час проведення значно підвищує його інформаційну цінність. Так, при проведенні слідчого експерименту закон надає право слідчому, прокурору або за їх дорученням залученому спеціалісту проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу. Науковець доречно акцентує увагу на тому, що фіксація покликана не лише описувати та засвідчувати результати слідчого експерименту, а й процесуального порядку його проведення, отже, гарантії дотримання прав учасників процесу, та, як наслідок – факту допустимості доказів, отриманих внаслідок його проведення [6, с. 233].

Серед умов слідчого експерименту при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з опором представникові влади або громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, найбільш важливими є наступні: 1) проведення слідчого експерименту в обстановці, максимально наближеній до тих, в яких відбувалася подія; 2) встановлення та підтримання психологічного контакту з підозрюваним, а також спостереження за його поведінкою; 3) неодноразове повторення однорідних дослідів у змінних умовах; 4) оптимальне обмеження кількості учасників слідчого експерименту.

Під час реалізації вказаної процесуальної дії в досліджуваній категорії кримінальних проваджень потрібно вирішувати питання про можливість існування того, чи відбулося та або інша подія або як утворювалися сліди цієї події. У тих же випадках, як доречно зазначає О. К. Чернецький, цієї «...слідчою (розшуковою) дією встановлюється лише можливість певного плину події, можливість утвору слідів даним образом, то висновки з результатів цих експериментів будуть тільки ймовірними, тому що можливість плину події даним образом ще не виключає, що воно протікало інакше, ще не дозволяє затверджувати, що воно протікало тільки так» [12, с. 466]

Слід вказати на те, що у 31 % випадків процесуальна дія проходила у конфліктних ситуаціях, зокрема: відмова підозрюваного від участі в ньому безпосередньо після прибуття на місце проведення – 9 %; надання порівняно неповних чи неправдивих показань для внесення суперечностей у процес розслідування – 21 %; спроба втекти з місця проведення процесуальної дії – 1 %.

Для вирішення вказаних ситуацій потрібно використовувати відповідні тактичні прийоми. На основі вивчення матеріалів досліджуваної категорії кримінальних проваджень нами визначено такі групи тактичних прийомів:

- спрямовані на визначення черговості вчинення дій та механізму протиправного діяння чи окремих його елементів (71 %);
- спрямовані на встановлення ймовірності вчинення будь-якої дії в конкретних умовах дійсності (52 %);
- спрямовані на встановлення можливості спостереження або сприйняття певного факту чи явища (18 %);
- спрямовані на встановлення можливості вчинення тих або інших дій за визначений час (3 %).

Висновки. Констатуємо вищенаведене, зазначимо, що проведення слідчого експерименту при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, дозволяє перевірити доказову інформацію насамкінець досудового розслідування. Визначено найбільш важливі умови слідчого експерименту: 1) проведення слідчого експерименту в обстановці, максимально наближеній до тих, в яких відбувалася подія; 2) встановлення та підтримання психологічного контакту з підозрюваним, а також спостереження за його поведінкою; 3) неодноразове повторення однорідних дослідів у змінних умовах; 4) оптимальне обмеження кількості учасників слідчого експерименту. Наголошується на тому, що найбільш вагомими заходами підготовчого етапу є попередній допит особи, з якою буде проведено слідчий експеримент, та визначення технічних засобів фіксації. Визначено конфліктні ситуації, зокрема: відмова підозрюваного від участі в ньому безпосередньо після прибуття на місце проведення; надання порівняно неповних чи неправдивих показань для внесення суперечностей у процес розслідування; спроба втекти з місця проведення процесуальної дії. З'ясовано групи тактичних прийомів, які потрібно застосовувати для вирішення конфліктних ситуацій.

Список використаних джерел:

1. Антонюк О. А. Організаційно-тактичні особливості проведення слідчого експерименту при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Юридична наука*. 2020. № 5. С. 139–145.
2. Балицький Т. М. Слідчий експеримент в системі слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ірпінь, 2015. С. 25–26.
3. Войтко А. О. Криміналістична характеристика та розслідування групового порушення громадського порядку : автореф. дис. на зд. наук. ст. к.ю.н. за спец. 12.00.09. ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2020. 20 с.
4. Герасимчук С. С. Розслідування хуліганства, пов'язаного з опором представникові влади або громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку : дис. ... к-та юр. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 237 с.
5. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. / Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
6. Кірпач І. С. Завдання слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Митна справа*. 2013. № 3 (87). Ч. 2. кн. 1. С. 233–234.
7. Колмаков В. П., Ароцкер Л. Е. Следственный эксперимент на предварительном следствии / Х. : Издание Института, 1949. 35 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
9. Лісняк А. І. Деякі аспекти проведення допиту підозрюваних під час розслідування масових заворушень. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 бер. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 347–348.
10. Лукашевич В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий (допрос, очная ставка, предъявление для опознания, проверка показаний на месте) : учеб. пособие / К. : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1989. 148 с.
11. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монограф. / Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-тет внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.
12. Чернецький О. К. Результати слідчого експерименту, та їх доказове значення. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Том 26 (65). № 1. С. 464–471.

ЗМАГАЛЬНІСТЬ СТОРІН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРИ ОБРАННІ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

COMPETITIVENESS OF PARTIES IN CRIMINAL PROCEEDINGS DURING CHOOSING A PREVENTIVE MEASURE

Досліджуються проблемні аспекти реалізації засади змагальності сторін кримінального провадження при обранні запобіжного заходу.

Визначено, що змагальність є комплексною засадою, яка складається з таких елементів: конкуруючі сторони кримінального провадження, рівні процесуальні можливості, представлення перед судом своєї позиції. Зауважується, що застосування запобіжного заходу складається з таких етапів: складання клопотання про застосування запобіжного заходу; подання клопотання до суду; ознайомлення сторони захисту з поданими до суду матеріалами; підготовка до судового розгляду клопотання; розгляд клопотання; постановлення ухвали; виконання ухвали.

Обґрунтовано, що при обранні запобіжного заходу змагальність забезпечується такими складовими: участь сторін кримінального провадження у судовому розгляді клопотання; рівність сторін та забезпечення права на захист; доведення перед судом обґрунтованості чи безпідставності застосування запобіжного заходу; перегляд рішення про застосування чи відмову в застосуванні запобіжного заходу в апеляційній інстанції.

Визначено, що за загальним правилом під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу участь сторін кримінального провадження є обов'язковою, за винятком випадків – оголошення підозрюваного, обвинуваченого у міжнародний розшук. Під час дії воєнного стану можлива дистанційна участь сторони захисту у судовому розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу затриманому підозрюваному. Зазначено, що дистанційна форма участі сторони захисту під час розгляду клопотання ставить її у завідомо невігравне становище у порівнянні із стороною обвинувачення.

Зауважується, що під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу паритетність сторін кримінального провадження забезпечується можливістю сторони захисту належним чином підготуватися до судового розгляду шляхом ознайомлення з поданими до суду клопотанням та матеріалами, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу. Відповідно до практики Європейського суду з прав людини для змагальності провадження сторона у справі повинна мати можливість ознайомитись із доказами та коментувати їх існування, зміст і достовірність.

Ключові слова: захист, обвинувачення, рівність, змагальність, клопотання про застосування запобіжного заходу, ознайомлення з клопотанням та доданими матеріалами.

The problematic aspects of the implementation of the principle of adversarial of parties in criminal proceedings when choosing a preventive measure are investigated.

It was determined that competition is a complex principle, which consists of the following elements: competing parties in criminal proceedings, equal procedural opportunities, and presentation of one's position before the court. It is noted that the application of a preventive measure consists of the following stages: drawing up a petition for the application of a preventive measure; submission of a petition to the court; familiarization of the defense with the materials submitted to the court; preparation for

the trial of the petition; consideration of the petition; issuing a resolution; implementation of the resolution.

It is substantiated that when choosing a preventive measure, competitiveness is ensured by the following components: the participation of the parties of the criminal proceedings in the judicial review of the petition; equality of parties and ensuring the right to defense; proving before the court the validity or groundlessness of the application of a preventive measure; review of the decision to apply or refuse to apply a preventive measure in the appellate instance.

It was determined that, as a general rule, during the consideration of a petition for the application of a preventive measure, the participation of the parties of the criminal proceedings is mandatory, with the exception of the cases – the announcement of a suspect, an accused person on an international wanted list. During martial law, it is possible for the defense side to participate remotely in the trial of the petition to choose a preventive measure for the detained suspect. It is noted that the remote form of participation of the defense side during the consideration of the petition puts it in a known disadvantageous position compared to the prosecution side.

It is noted that during the consideration of the petition for the application of a preventive measure, the parity of the parties of the criminal proceedings is ensured by the opportunity for the defense to properly prepare for the trial by reviewing the petition submitted to the court and the materials justifying the need for the application of the preventive measure. According to the practice of the European Court of Human Rights, for the proceedings to be adversarial, the party in the case must have the opportunity to review the evidence and comment on its existence, content, and authenticity.

Key words: *defense, prosecution, equality, competitiveness, petition for the application of a preventive measure, familiarization with the petition, and attached materials.*

Вступ. Засада змагальності кримінального провадження регламентується як у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України, так і в Конституції України. Зокрема, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 129 Конституції України однією із основних засад судочинства є змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості [1]. У ч. 1 ст. 22 КПК України вказано, що кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України [2].

Змагальність не є надбанням сучасності, адже змагальна форма кримінального судочинства є однією з трьох основних історичних моделей кримінального процесу. Але варто відмітити, що змагальність саме на досудовому розслідуванні є здобутком останніх років. Як відмічала у 2011 році О. Г. Яновська, кримінальний процес в Україні не забезпечує реалізацію принципу змагальності на всіх стадіях кримінального судочинства, адже розуміння змагальності призводить до відсутності умов для її реалізації під час розслідування кримінальних справ [3, с. 12]. Проте, з прийняттям КПК України 2012 року елементи змагальності все більше поширюються і на стадію досудового розслідування. Змагальна форма кримінального провадження на стадії досудового розслідування має місце в таких випадках: під час прийняття слідчим суддею рішення про застосування запобіжних заходів чи інших заходів забезпечення кримінального провадження; про проведення окремих слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій; під час розгляду скарг на процесуальні рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора; під час апеляційного розгляду скарг на рішення слідчого судді.

Змагальність досліджувалася такими вченими як О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, К. Є. Лисенкова, М. А. Маркуш, В. В. Михайленко, Т. М. Мирошниченко, В. Т. Нор, Д. П. Письменний, Г. В. Рибікова, В. В. Сердюк, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та інші. Втім, увага вчених, здебільшого, зосереджувалася на дослідженні проблеми змагальності на судових стадіях кримінального провадження. А як зауважує Л. М. Лобойко, сучасна практика показує, що кращої форми процесу, ніж змагальна, людство не винайшло, відповідно теоретичні розробки доцільно спрямовувати на визначення оптимальних шляхів упровадження змагальності у вітчизняний процес [4, с. 44].

Тому дослідження змагальності на стадії досудового розслідування, зокрема під час вирішення питання про обрання запобіжних заходів, потребує особливої уваги. Адже під час їх застосування обмежуються основоположні права людини, зокрема і право на свободу та особисту недоторканність.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правової природи змагальності сторін кримінального провадження при обранні запобіжного заходу та визначення проблем реалізації цього процесуального інституту.

Результати дослідження. Змагальність є комплексною засадою кримінального провадження. Науковці, як правило, виділяють такі три складові елементи змагальності: конкуруючі сторони кримінального провадження, рівні процесуальні можливості, представлення перед судом своєї позиції. Таку структуру засади змагальності визнають Т. М. Мирошниченко [5, с. 118], Г. В. Рибікова [6, с. 178], В. В. Сердюк, який стверджує, що характерними ознаками змагальності судового процесу є: а) наявність сторін із протилежними матеріально-правовими інтересами; б) наділення їх рівними процесуальними правами; в) наявність незалежного від сторін юрисдикційного органу, завданням якого є вирішення правового спору по суті [7, с. 91].

Змагальність притаманна і вирішенню питання про обрання запобіжного заходу. Слід відмітити, що безпосередньому застосуванню запобіжного заходу передують система кримінальних процесуальних дій та рішень. Зокрема, О. Ю. Хабло виокремлює такі етапи процесуальної форми застосування запобіжних заходів: складання клопотання про застосування запобіжного заходу; подання клопотання до суду; надання стороні захисту можливості ознайомитися з поданими матеріалами; здійснення підготовчих до судового розгляду клопотання дій; розгляд клопотання; постановлення ухвали; виконання ухвали слідчого судді, суду щодо застосування запобіжного заходу [8, с. 276–280]. А як зауважує К. Є. Лисенкова, дотримання принципу змагальності при обранні запобіжного заходу гарантується: 1) обов'язковою присутністю прокурора, підозрюваного та його захисника; 2) забезпеченням права на захист; 3) можливістю повного дослідження доказів щодо наявності підстав обрання запобіжного заходу [9, с. 160].

Вищевказані твердження та аналіз норм кримінального процесуального законодавства дозволяє дійти висновку, що обрання запобіжного заходу здійснюється у змагальній формі кримінального судочинства під час судового розгляду клопотання та забезпечується такими складовими: 1) участь сторін кримінального провадження у судовому розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу; 2) рівність сторін та забезпечення права на захист; 3) доведення перед судом обґрунтованості чи безпідставності застосування запобіжного заходу; 4) перегляд рішення про застосування чи відмову в застосуванні запобіжного заходу в апеляційній інстанції.

Щодо участі сторін у судовому розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу, то варто зауважити, що змагальність може бути тоді, коли є різні сторони, які відстоюють свої позиції. У вирішенні питання про обрання запобіжного заходу беруть участь як сторона обвинувачення, так і сторона захисту. Адже відповідно до положень ч. 1 ст. 193 КПК України розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу здійснюється за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника. Тобто, розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу розглядається в присутності як сторони обвинувачення, яку представляє прокурор, так і сторони захисту, яку представляє підозрюваний, обвинувачений, його захисник.

Разом з цим слід відмітити, що інтереси потерпілого не враховані під час обрання підозрюваному запобіжного заходу. На це звертають увагу Ю. М. Грошевий, І. В. Гловюк, В. А. Завтур, К. Є. Лисенкова, О. Г. Шило, стверджуючи, що потерпілий не є ні учасником судового розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу, ні його ініціатором. Окрім цього, В. А. Завтур відмічає, що у ч. 4 ст. 193 КПК України передбачена можливість слідчого судді заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу. При цьому законодавець, з невідомих причин, не згадує про можливість заслухати потерпілого. Показання потерпілого мають істотне значення в доказуванні наявності ризику того, що підозрюваний може незаконно впливати на учасників кримінального провадження [10, с. 139–140].

Тому вважаємо, що заслуговує на підтримку твердження К. Є. Лисенкової про те, що потерпілого необхідно визнати учасником розгляду клопотання про обрання або зміну запобіжного заходу або, якщо він не може взяти участь у такому розгляді, долучити до матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання, його письмову заяву із зазначенням позиції щодо запропонованого запобіжного заходу, копію протоколу допиту, в якому відображати його позицію, або зазначити його думку безпосередньо у клопотанні про обрання запобіжного заходу [9, с. 162].

Під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу змагальність сторін кримінального провадження забезпечується шляхом участі в судовому засіданні не лише сторони обвинувачення, а і сторони захисту. За загальним правилом розгляд клопотання сторони обвинувачення про застосування запобіжного заходу розглядається в присутності сторони захисту, яку

представляє підозрюваний, обвинувачений, його захисник. Підозрюваний, обвинувачений або самостійно залучає захисника, або слідчий суддя, суд зобов'язаний вжити необхідних заходів для забезпечення захисником підозрюваного, обвинуваченого, якщо останній заявив клопотання про залучення захисника, якщо участь захисника є обов'язковою або якщо слідчий суддя, суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника (ч. 3 ст. 193 КПК України) [2].

Винятком з цього правила є випадки, вказані у ч. 6 ст. 193 КПК України, де зазначено, що слідчий суддя, суд розглядає клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та може обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого лише у разі доведення прокурором наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК України, а також наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та/або оголошений у міжнародний розшук [2]. Окрім цього, під час дії воєнного стану в силу певних причин не завжди є можливість забезпечення безпосередньої участі затриманого підозрюваного у судовому розгляді клопотання про обрання щодо нього запобіжного заходу. Це при тому, що клопотання про обрання запобіжного заходу затриманій особі має розглядатися у строк не більше 72-х годин з моменту затримання. Тому законодавець передбачив, що якщо в умовах воєнного стану відсутня об'єктивна можливість доставити затриману особу до слідчого судді, суду у строк, передбачений ст. 211 КПК України, розгляд клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу здійснюється із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку з метою забезпечення дистанційної участі затриманої особи. Якщо затриману особу неможливо доставити до слідчого судді, суду у строк, передбачений ст. 211 КПК України, для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу або забезпечити її дистанційну участь під час розгляду відповідного клопотання, така особа негайно звільняється (абзаци 12 та 13 ч. 1 ст. 615 КПК України) [2]. Варто зауважити, що такі особливості розгляду клопотання поширюються лише на підозрюваного, який був затриманий на підставі вимог ст. 208 КПК України.

Щодо форми участі захисника під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу в умовах воєнного стану, то ч. 12 ст. 615 КПК України передбачає, що дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь захисника у проведенні окремої процесуальної дії, у тому числі у разі неможливості явки захисника – із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника [2]. Ця норма поширюється і на таку процесуальну дію як розгляд клопотання про обрання запобіжного заходу.

Отже, участь сторін кримінального провадження під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу за загальним правилом є обов'язковою. Із цього правила є виняток – оголошення підозрюваного у міжнародний розшук, адже в такому разі фізично не можливо забезпечити участь підозрюваного у судовому розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу. Під час дії воєнного стану можлива дистанційна участь сторони захисту у судовому розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу затриманому підозрюваному, яка має обумовлюватися наявністю вагомих причин об'єктивної неможливості доставити затриману особу до суду чи прибути захиснику на судовий розгляд.

Реалізація змагальності також забезпечується рівністю сторін кримінального провадження щодо їх активної участі у судовому розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу. Зокрема, у рішенні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Салов проти України» вказано, що принцип рівності сторін забезпечується тим, що розгляд кримінальної справи, включаючи процедурні елементи, повинен бути змагальним (п. 78) [11].

У цьому випадку паритетність сторін кримінального провадження гарантується положенням, закріпленим у підпункті «b» п. 3 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини, де зазначено, що підозрюваний повинен мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту. На реалізацію цієї вимоги спрямоване положення ч. 2 ст. 184 КПК України, де вказано, що копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання [2]. Варто зауважити, що у рішеннях ЄСПЛ звертається увага на необхідність належного забезпечення вказаної вимоги. Так, у справі «Крцмар та інші проти Чеської Республіки» вказано, що право на змагальність провадження повинно надаватися у задовільних умовах: сторона у справі повинна мати можливість ознайомитись із доказами у суді і коментувати їх існування, зміст та достовірність у належній формі у встановлений час (п. 42) [12].

Отже, для відстоювання своїх законних інтересів сторони повинні мати час і можливість підготуватися до судового розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу. Зокрема, сторона захисту повинна мати можливість завчасного ознайомлення з клопотанням про застосування запобіжного заходу та доданими до нього матеріалами.

Можливість доведення перед судом обґрунтованості чи безпідставності застосування запобіжного заходу реалізується шляхом активної участі сторін у судовому розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу. На реалізацію цієї вимоги спрямоване положення ч. 4 ст. 193 КПК України, де вказано, що за клопотанням сторін або за власною ініціативою слідчий суддя, суд має право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу [2].

Тобто, доведення перед судом обґрунтованості чи безпідставності застосування запобіжного заходу забезпечується наданням права сторонам кримінального провадження брати активну участь у дослідженні доказів щодо наявності підстав обрання запобіжного заходу та його конкретного виду.

Під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу за загальним правилом прокурор, підозрюваний, обвинувачений, його захисник мають бути присутніми безпосередньо. Втім, під час дії воєнного стану законодавець передбачив можливість дистанційної участі сторони захисту у судовому розгляді клопотання щодо обрання запобіжного заходу, не передбачивши такої можливості для сторони обвинувачення. Очевидно, що при дистанційній формі участі сторони захисту у розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу досить складно реалізувати положення щодо надання суду певних матеріалів, які є доказами спростування наявності підстав обрання запобіжного заходу. Це при тому, що сторона обвинувачення бере безпосередню участь у розгляді такого клопотання. Як зауважується у рішенні ЄСПЛ у справі «Надточій проти України», принцип рівності сторін передбачає, що кожна сторона повинна мати розумну можливість представляти свою сторону в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище в порівнянні з опонентом (п. 26) [13].

Отже, дистанційна форма участі сторони захисту у розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу ставить її у завідомо невіграшне становище у порівнянні із стороною обвинувачення, а тому можуть бути сумніви у ефективності забезпечення змагальності та рівності сторін цього провадження.

Засада змагальності об'єктивується також при оскарженні рішення про застосування чи відмову в застосуванні запобіжного заходу в апеляційній інстанції. У ст. 309 КПК України визначено перелік ухвал слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування. Зокрема, в апеляційному порядку можуть бути оскаржені ухвали слідчого судді про: 1) відмову у наданні дозволу на затримання; 2) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні; 3) продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні; 4) застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні; 5) продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні; 5-1) застосування запобіжного заходу у вигляді застави або про відмову в застосуванні такого заходу [2].

Висновки. Обрання запобіжного заходу здійснюється у змагальній формі кримінального судочинства під час судового розгляду клопотання та забезпечується такими складовими: 1) участь сторін кримінального провадження у судовому розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу; 2) рівність сторін та забезпечення права на захист, зокрема і шляхом завчасного ознайомлення з клопотанням про застосування запобіжного заходу та доданими до нього матеріалами; 3) доведення перед судом обґрунтованості чи безпідставності застосування запобіжного заходу, зокрема і шляхом дослідження доказів щодо наявності підстав обрання запобіжного заходу; 4) перегляд рішення про застосування чи відмову в застосуванні запобіжного заходу в апеляційній інстанції. Для змагальності провадження сторони повинна мати можливість завчасно та у належній формі ознайомитись із доказами та коментувати їх існування, зміст і достовірність під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р.; зі змін. та допов. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>.
3. Яновська О. Г. Теоретичні та організаційні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2011. 36 с.
4. Лобойко Л.М. Принцип наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 31. С. 40–54.
5. Мирошниченко Т.М. Змагальність у механізмі кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія Право. Вип. 35. Ч. I. Том 3. С. 118–121.
6. Рибікова Г.В. Забезпечення принципу змагальності в кримінальному процесі України. *Юридичний вісник*. 2019. № 4 (53). С. 177–182.
7. Сердюк В.В. Змагальність сторін як засада судочинства в Україні. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 85–93.
8. Кримінальний процес: підручник [Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. П. Письменний та ін.]; за заг. ред. Д. П. Письменного, Л. Д. Удалової, та ін. Київ, «Центр учбової літератури», 2021. 780 с.
9. Лисенкова К. Є. Принцип змагальності сторін у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 253 с.
10. Завтур В.А. Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 237 с.
11. Справа «Салов проти України» (Заява № 65518/01) : рішення Європейського Суду з прав людини від 06 верес. 2005 р. *Верховна Рада України* : URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_428/page
12. Постанова Верховного Суду у від 3 жовт. 2018 у справі № 134/18/13-ц. *Протокол* : URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_03_10_2018_roku_u_sprav_i_134_18_13_ts/
13. Справа «Надточій проти України» (Заява № 7460/03) : рішення Європейського суду з прав людини від 15 трав. 2008 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_404#Text

ДЕНИСЕНКО Г.В., ПОГОРЕЦЬКИЙ М.М.

**ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГАРАНТІЙ АДВОКАТСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ
У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ**

**PROBLEMS OF IMPLEMENTING THE GUARANTEES OF ATTORNEY
CONFIDENTIALITY IN ENSURING THE CRIMINAL PROCESS**

Актуальність статті полягає в тому, що адвокатура формує основу цінностей громадянського суспільства і правової держави. Так, фундаментальним принципом функціонування даного інституту завжди був принцип забезпечення конфіденційності відносин довірителя і адвоката. Навіть з огляду на те, що саме на адвоката покладається виконання обов'язку стосовно відстоювання прав та законних інтересів інших осіб, на жаль, й відносно нього вчиняються діяння, зокрема зі сторони органів держави, що свідчить про порушення його професійних прав та гарантій здійснення адвокатської діяльності, а в деяких випадках гарантій адвокатської таємниці. Стаття присвячена аналізу проблем реалізації адвокатської таємниці у забезпеченні кримінального процесу. Досліджено правову природу гарантій адвокатської таємниці під час здійснення стосовно адвоката оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій: заборона проведення огляду, розголошення, вилучення чи вилучення документів, пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності. Висвітлено аналіз питання щодо особливостей проведення обшуку у невідкладних випадках, а також якщо його об'єктом є відомості, які не мають жодного відношення до професійної діяльності адвоката. Наголошено, що потребує додаткового визначення та нормативного закріплення у законі обсяг адвокатської таємниці, що дорівнюватиме конфіденційній інформації, знявши таким чином небезпеку притягнення адвоката до кримінальної відповідальності за відмову від надання свідчень у межах, що перевищують визначені законом рамки адвокатської таємниці. Адвокатська таємниця або, як її ще називають, «іммунітет» включає: конфіденційність побачень адвоката із клієнтом; конфіденційність адвокатського офісу; конфіденційність листування адвоката із його клієнтом. Зроблено висновки, що українське законодавство у сфері забезпечення гарантій адвокатської діяльності під час проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, у цілому відповідає традиціям європейських країн та практиці Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: гарантії адвокатської таємниці, обшук, кримінальний процес, охорона відомостей.

The relevance of the article lies in the fact that advocacy forms the basis of the values of civil society and the rule of law. Thus, the fundamental principle of the functioning of this institute has always been the principle of ensuring the confidentiality of the client-lawyer relationship. Even taking into account the fact that it is the lawyer who is entrusted with the duty to defend the rights and legitimate interests of other persons, unfortunately, actions are also taken against him, in particular by the state authorities, which indicates a violation of his professional rights and guarantees of the practice of advocacy, and in some cases guarantees of attorney confidentiality. The article is devoted to the analysis of the problems of implementation of lawyer's secrecy in ensuring the criminal process. The legal nature of the guarantees of attorney confidentiality during

© ДЕНИСЕНКО Г.В. – доктор філософії в галузі 081 «Право», докторант (Національна академія внутрішніх справ), <https://orcid.org/0000-0003-4132-8195>

© ПОГОРЕЦЬКИЙ М.М. – кандидат юридичних наук, науковий співробітник (Науково-дослідний інститут публічного права), <https://orcid.org/0000-0003-2888-0911>

the implementation of on-site operative-investigative measures or investigative actions by a lawyer was studied: the prohibition of conducting a review, statement, production or removal of documents related to the actions of a child. It was emphasized that the scope of lawyer's secrecy, which would be equal to confidential information, needs to be further defined and legally enshrined in the law, thereby removing the danger of bringing the lawyer to criminal liability for refusing to testify within the limits that exceed the legally defined framework of lawyer's secrecy. Lawyer's secrecy or, as it is also called, "immunity" includes: confidentiality of meetings between the lawyer and the client; confidentiality of the lawyer's office; confidentiality of a lawyer's correspondence with his client. The analysis of the issue of the effectiveness of the search in urgent cases, as well as the fact that its object is information that has no relation to the professional activity of the lawyer, is highlighted. It was concluded that the Ukrainian legislation in the field of guaranteeing the lawyer's activity during the search or inspection of the house, other possessions of the lawyer, the premises where he carries out his lawyer's activity, in general, corresponds to the traditions of European countries and the practice of the European Court of Human Rights.

Key words: *guarantees of lawyer confidentiality, search, criminal process, information protection.*

Вступ. На законодавчому рівні закріплено обов'язок адвоката надання правничої (правової) допомоги на професійній основі. Держава, в свою чергу, повинна забезпечувати його відповідним комплексом насамперед гарантій, який повинен бути достатнім для належного надання такої допомоги [1].

Адвокатура формує основу цінностей громадянського суспільства і правової держави. Так, фундаментальним принципом функціонування даного інституту завжди був принцип забезпечення конфіденційності відносин довірителя і адвоката. Навіть з огляду на те, що саме на адвоката покладається виконання обов'язку стосовно відстоювання прав та законних інтересів інших осіб, на жаль, й відносно нього вчиняються діяння, зокрема зі сторони органів держави, що свідчить про порушення його професійних прав та гарантій здійснення адвокатської діяльності, а в деяких випадках гарантій адвокатської таємниці.

Питання дотримання адвокатської таємниці завжди звучало актуально, оскільки належало до найбільш проблемних у зв'язку з різними підходами переосмислення і прогалинами щодо його правового регулювання в процесуальних галузях права, що викликало складнощі з дотриманням її на практиці [2].

Динамічна зміна законодавства внесла свої корективи до положень, що стосуються безпосередньо поняття адвокатської таємниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз та дослідження правової природи гарантій адвокатської таємниці, було предметом досліджень ряду науковців. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти даної проблеми, доцільно виокремити праці Ю.М. Бисаги, О. Бутовченко, А.В. Рагуліна, М.А. Погорецького, М.М. Погорецького, Г.В. Денисенка, А.М. Скрябіна, А.М. Титова, В.М. Трофименко та інших. Втім, сьогодні залишається достатня кількість дискусійних питань у даній сфері.

Метою дослідження є аналіз проблем реалізації гарантій адвокатської таємниці у забезпеченні кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Необхідно відзначити, що проблема адвокатської таємниці вже довгий час є предметом різноманітних дискусій та суперечок серед теоретиків та практиків юридичної професії, адже адвокатська таємниця – одне ключових питань адвокатської діяльності, яке привертає увагу, з приводу якого посилено дискутують науковці-правники.

Загалом, адвокатська таємниця є необхідною передумовою наявності самого інституту адвокатури та процесуально-правовою гарантією повноти, об'єктивності та змагальності, зокрема, кримінального процесу.

Президент адвокатської компанії «Полонський і партнери» Ю.М. Полонський підкреслив, що збереження адвокатської таємниці – це один із принципів адвокатури, її розкриття – надзвичайно серйозне порушення, її може бути розкрито лише за письмової згоди клієнта [1, с. 54].

На відміну від Ю.М. Полонського, адвокат Д.В. Кухнюк вважає неприпустимим розголошення адвокатської таємниці за будь-яких обставин. Він зазначає, що під час отримання

свідцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю адвокат приймає присягу, в якій він зобов'язується суворо зберігати адвокатську таємницю. Також Д.В. Кухнюк стверджує, що розголошення адвокатської таємниці є порушенням Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Присяги адвоката України, тому адвокатську діяльність такого адвоката може бути припинено, а видане йому свідцтво анульоване [2, с. 32].

Такі протилежні позиції скоріш за все пов'язані з тим, що саме вкладається їх представниками в поняття «адвокатська таємниця». Під адвокатською таємницею, наприклад Логінова С.М., розуміє відомості, які отримані адвокатом в процесі виконання професійних обов'язків, розголошення яких може завдати збитків фізичній чи юридичній особі (клієнту) [3, с. 13].

Але в рамках виконання доручень клієнтів адвокат стикається з необхідністю дотримання принципу конфіденційності не лише щодо інформації, що стає відомою йому від клієнта, але й щодо інформації, яку отримує в процесі реалізації домовленостей з клієнтом. Вся ця інформація і підпадає під дію принципу конфіденційності і потребує кримінально-правового та цивільно-правового захисту. Принцип конфіденційності адвокатської діяльності якраз реалізується через інститут адвокатської таємниці, що має і юридичний, і етичний характер. Варто зауважити, що за своєю юридичною природою адвокатська таємниця, її режим має відношення саме до діяльності адвоката (в тому числі розповсюджується і на особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю).

Проте, зміст ст. 10 Правил вказує і на інших осіб, на яких поширюється режим адвокатської таємниці. Це, зокрема, помічник адвоката, стажист адвоката та особи, які перебувають у трудових відносинах з адвокатом (технічний персонал). Поширення обов'язку зі збереження конфіденційності інформації працівниками офісу адвоката закріплено не тільки в Україні, але й в законодавстві Нідерландів, Франції, Швеції. Проте, необхідність забезпечити адвокатську таємницю вказаними особами покладається саме на адвоката.

Закріплення принципу конфіденційності потребує і його адекватного правового захисту. За посилення гарантій адвокатської таємниці виступають науковці та практики. Зокрема дана ситуація безсумнівно пов'язана з наявністю такого негативного факту як зростання кількості порушень адвокатської таємниці, причому не тільки зі сторони правоохоронців, але й зі сторони самих адвокатів, про що вказує і відома адвокат, доктор юридичних наук Т.В. Варфоломєєва [4, с. 12]. Так, дійсно, на практиці трапляються випадки розголошення адвокатом інформації, що надійшла від клієнта, коли адвокат коментує справу привселюдно, розповідає певні аспекти, які, на наш погляд, є елементами адвокатської таємниці.

У контексті даної теми важливо також приділити увагу питанню, яка кількість інформації не підлягає розголошенню. Згідно з Правилами адвокатської етики, це будь-яка інформація, яка визначається як предмет адвокатської таємниці, логічно, що, в першу чергу, і сам факт звернення за правовою допомогою.

Необхідно розрізняти конфіденційну інформацію та інформацію, що становить адвокатську таємницю; перша – значно ширша за змістом. Конфіденційною є будь-яка інформація, отримана в ході ведення адвокатської діяльності; вона ширша за змістом відповідно до секретності адвоката, може бути розкрита у разі скасування конфіденційності особою, що зацікавлена в її збереженні. Таємниця адвоката - це інформація, яка не підлягає розголошенню за жодних умов.

Отож, з моменту звернення клієнта до адвоката, останній знайомиться з матеріалами кримінального провадження, збирає певну інформацію, документи, вживає необхідних дій для захисту та надання юридичної допомоги виникає обов'язок зберігати конфіденційність. Клієнт може зупинити період зберігання конфіденційної інформації, погодившись на її розголошення у письмовій формі або в іншій фіксованій формі.

Дані попереднього розслідування, які стали відомі адвокату у зв'язку з виконанням його професійних обов'язків, можуть бути розкриті лише з дозволу слідчого чи прокурора. Юристи, винні в оприлюдненні даних попереднього розслідування, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Вважаємо, що потребує додаткового визначення та нормативного закріплення у законі обсяг адвокатської таємниці, що дорівнюватиме конфіденційній інформації, знявши таким чином небезпеку притягнення адвоката до кримінальної відповідальності за відмову від надання свідчень у межах, що перевищують визначені законом рамки адвокатської таємниці.

Адвокатська таємниця або, як її ще називають, «іmunітет» включає:
– конфіденційність побачень адвоката із клієнтом;

- конфіденційність адвокатського офісу;
- конфіденційність листування адвоката із його клієнтом.

У п. 2 ч. 2 ст. 65 КПК України встановлено, що не можуть бути допитані як свідки адвокати – з приводу того, що йому довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності. У цій нормі йдеться про адвокатів, які, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 66 цього Кодексу, надають або надавали правову допомогу свідку під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій. Також це положення стосується тих адвокатів, які надавали клієнту таку допомогу не у зв'язку з кримінальним провадженням [5, с. 18].

Серед гарантій збереження таємниць професійної діяльності адвоката важливе місце відведено особливому порядку проведення стосовно адвоката оперативного-розшукових заходів чи слідчих дій та заборона проведення огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів, пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності (п. 3 і 4 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [3]).

Найтисніший взаємозв'язок між цими гарантіями простежується під час проведення такої слідчої дії як обшук адвоката та житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність [4].

Так, особливої уваги заслуговує питання відносно гарантій збереження адвокатської таємниці під час проведення обшуків у робочих приміщеннях адвокатів.

Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» під час проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката має бути присутній представник ради адвокатів регіону, для забезпечення його участі службова особа, яка буде проводити відповідну слідчу дію чи застосовувати захід забезпечення кримінального провадження, завчасно повідомляє про це раду адвокатів регіону за місцем проведення такої процесуальної дії [5].

Доречно зазначити, що чинний Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не регламентує порядку подібного повідомлення, а лише покладає на уповноважену особу державного органу обов'язок здійснити таке повідомлення завчасно. При цьому, поняття «завчасно» не розкривається в жодному нормативно-правовому акті.

Таке на практиці відкриває широкі можливості для зловживань з боку правоохоронних органів, особливо з врахуванням положення п. 4 ч. 2 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до якого, неявка представника ради адвокатів регіону за умови завчасного повідомлення ради адвокатів регіону не перешкоджає проведенню відповідної процесуальної дії. Ситуацію, що склалась у зв'язку з викладеним вище слід вважати вкрай незадовільною [5].

Специфіка проведення обшуку відносно адвоката визначається, зокрема, і ч. 2 ст. 23 Закону, положення якої, з одного боку, містять недолік щодо вказівки на можливість тимчасового доступу до речей і документів адвоката (певним чином суперечить ст. 161 КПК України), а з іншого – вимогу щодо необхідності зазначення слідчим суддею, судом у своєму рішенні про проведення такої слідчої дії, переліку речей, документів, що планується відшукати, виявити чи вилучити є однією з гарантій забезпечення додержання адвокатської таємниці.

Стосовно реалізації таких гарантій збереження адвокатської таємниці заслуговують на увагу позиції науковців, які вказують на необхідність здійснення адвокатом належного діловодства [10, с. 298] та формування адвокатського досьє [10]. З необхідності ведення захисником у кожному кримінальному провадженні адвокатського досьє виходять і Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги в кримінальному процесі та Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі.

Однією з основних гарантій збереження адвокатської таємниці під час проведення вказаної слідчої дії відносно адвоката є закріплення норми про необхідність присутності представника ради адвокатів регіону, крім випадків його неявки за умови завчасного повідомлення ради адвокатів регіону (ч. 2 ст. 23 Закону).

Така норма українського законодавства відповідає законодавству ряду європейських країн та практиці Європейського суду з прав людини. Зокрема, ст. 20 Кодексу етики адвокатів Польщі (Збірка правил з питань адвокатської етики і гідності професії) [11] передбачає, що у випадку здійснення обшуку в приміщенні, де адвокат здійснює свою професійну діяльність або

ж у приватному помешканні адвоката, він повинен вимагати присутності представника колегії адвокатів. Заслуговує на увагу й ст. 56-1 Кримінально-процесуального кодексу Франції [11], де зазначається, що обшуки в офісі адвоката або в його будинку можуть бути зроблені тільки мировим суддею і в присутності президента колегії адвокатів або його представника, на підставі письмового та обґрунтованого рішення судді. З необхідності участі президента або представника Ради адвокатів під час проведення такої слідчої дії виходить й Кримінально-процесуальний кодекс Італії (ч. 3 ст. 103 Кодексу) [12].

Для забезпечення участі такого представника службова особа, яка проводить відповідну слідчу дію, завчасно повідомляє про це раду адвокатів регіону за місцем її проведення. На жаль, чинне законодавство не визначає ані строку, ані порядку такого повідомлення, внаслідок чого вказані службова особа, отримує «практичну можливість обходити ці гарантії адвокатської діяльності» [12, с. 44]. Зокрема, такий приклад наведено Звіті про порушення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013-2016 роки), де вказується, що Рада адвокатів м. Києва про проведення обшуку була повідомлена за 8 хвилин до його початку. Ми піддаємо сумніву необхідність такого повідомлення не менш ніж за добу до призначеного часу [12, с. 154] та обов'язково у письмовій формі [13, с. 45], оскільки вона певною мірою може зашкодити процесуальній меті проведення такої слідчої дії як обшук, а вважаємо за можливе використати положення Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги [13].

Наявний недолік і у визначенні повноважень згаданого представника ради адвокатів регіону, оскільки більшість із них відтворені не у положеннях Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а в Порядку дій з питань забезпечення гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних і соціальних прав адвокатів. Внаслідок цього існують непоодинокі випадки, коли слідчі чи інші службові особи, як зазначають науковці, не завжди адекватно реагують на зауваження такого представника з приводу законності проведення відповідної процесуальної дії (зокрема, стосовно реалізації повноваження щодо опечатування доступу до приміщення, речей тощо). Враховуючи вказане, а також необхідність наділення такого представника повноваженнями, які б надали йому можливість запобігти втручанням в адвокатську таємницю [14], вважаємо за необхідне всі його ключові повноваження відтворити в положеннях і згаданого Закону, і КПК України.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна дійти до висновку, що українське законодавство у сфері забезпечення гарантій адвокатської діяльності під час проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, у цілому відповідає традиціям європейських країн та практиці Європейського суду з прав людини (зокрема, щодо присутності представника ради адвокатів регіону та зазначення в ухвалі суду переліку речей, документів, що планується відшукати, виявити чи вилучити під час проведення такої слідчої дії).

Проте наявність суттєвих неточностей та прогалин, а також фактична відсутність в КПК України положень про особливості проведення такої слідчої дії відносно адвоката жодним чином не сприяють належному та однаковому застосуванню законодавства щодо дотримання гарантій збереження адвокатської таємниці.

Список використаних джерел:

1. Цимбал-Семенчук І.Ю. Механізм забезпечення адвокатської таємниці. Право і суспільство. 2014. № 5 (2). С. 65–69.
2. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», підготовленого Робочою групою з реформування законодавства про адвокатуру та безоплатну правову допомогу при Раді з питань судової реформи. URL: <http://jrc.org.ua/upload/steps/bdc5610fac7309ca8aab48f0c1a531de.pdf>
3. Трофименко В.М. До питання щодо механізмів забезпечення адвокатської таємниці в кримінальному процесі. Університетські наукові Записки. 2011. № 3. С. 294–299. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2011_3_43.
4. Бутовченко Е. Адвокат і гарантії. Закон і Бізнес. 2016. Вып. 8 (1254). URL: http://zib.com.ua/ru/121805_za_narusnenie_prav_zaschitnika_mogut_vvesti_ugolovnyyu_otvet.html.
5. Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі: Наказ Міністерства юстиції України від 25 лютого 2014 року № 386/5. Офіційний вісник України. 2014. № 20. Ст. 253.

6. Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі: Наказ Міністерства юстиції України від 21 грудня 2017 року № 4125/5. Офіційний вісник України. 2017. № 101. Ст. 132.

7. Zbioru Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu (Kodeksu Etyki Adwokackiej): uchwałam Naczelnej Rady Adwokackiej z 19 listopada 2011 r. № 52/2011. URL: <http://www.nra.pl/dokumenty/KodeksEtykiAdwokackiejtekstednolity.pdf>.

8. Codice di Procedura Penale: Decreto del Presidente della Repubblica 22 settembre 1988 № 447. URL: <http://www.anpsvicenza.it/NORMATIVE/ CPP.pdf>.

9. Скрябин А.Н. Особенности проведения следственных действий и мер обеспечения уголовного производства в отношении адвоката по Законодательству Украины. Евразийская адвокатура. 2015. Вып. 1(14). С. 41–46.

10. Звіт про порушення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013-2016 роки), затверджений рішенням РАУ від 26 лютого 2016 року № 2. URL: <http://unba.org.ua/assets/uploads/news/publikacii/buklet-zvit-porushennya.pdf>.

11. Афанасієв Р.В. Проблеми правового регулювання окремих гарантій адвокатської діяльності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2014. Вип. 24. Т. 4. С. 151–155.

12. Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року № 1363. Офіційний вісник України. 2011. № 101. Ст. 63.

13. Порядок дій з питань забезпечення гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних і соціальних прав адвокатів, затверджений рішенням РАУ від 27 липня 2013 року № 183. URL: https://kmkdka.com/sites/default/files/files/poryadok_reaguvannya_10.04.2013-1.pdf.

14. Погорецький М.А., Погорецький М.М. Кримінальні процесуальні гарантії адвокатської таємниці під час проведення обшуку: проблемні питання // Адвокатура: минуле та сучасність: матеріали V Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 14 листопада 2015 р.). Одеса: Юрид. літ-ра, 2015. С. 7–12.

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ОФОРМЛЕННЯ ЗВЕРНЕННЯ
ДО СУДУ З КЛОПОТАННЯМ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ
МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ**

**FEATURES OF THE PROCEDURAL FORMALATION OF AN APPLICATION
TO THE COURT WITH A REQUEST FOR THE APPLICATION
OF COERCIVE MEASURES OF A MEDICAL CHARACTER**

Наукова стаття присвячена дослідженню особливостей процесуального оформлення звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру. Авторка акцентує увагу на тому, що в умовах військового стану виникає необхідність зміни та роз'яснення відповідних норм законодавства відповідно до виклику сучасності. Зокрема, постає потреба в уточненні та оптимізації окремих аспектів процесуального забезпечення застосування примусових заходів медичного характеру. Адже на разі уповноважені особи (слідчі, прокурори, дізнавачі) максимально завантажені розслідуванням кримінальних правопорушень, що були вчинені і вчиняються державою-агресоркою, нашим східним «сусідом». Тому направлення клопотань до суду про застосування вказаних заходів не завжди відбувається у найкоротші строки. З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне визначити найбільш проблемні аспекти та особливості складання відповідного клопотання та процесуального забезпечення направлення його до суду. Відмічено, що дійсно монополія лікарів-психіатрів медичного закладу негативно відбивається на діяльності усєї системи застосування вказаних заходів. Зазначено, що психічно хвора особа, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, однозначно потребує гарантій держави від свавілля уповноважених осіб. Запропоновано додати друге речення в ч. 6 ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу»: «Рішення про проведення психіатричного огляду особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника, приймається слідчим суддею у кримінальному провадженні за клопотанням прокурора, слідчого або дізнавача». З'ясовано, що відповідальність за прийняття рішення покладається на суд, тому в принципі немає різниці, яка уповноважена особа буде подавати клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру. Запропоновано ч. 3 ст. 509 КПК України викласти в наступній редакції: «Прокурор, слідчий або дізнавач складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру і надсилає його суду в порядку, передбаченому цим Кодексом».

Ключові слова: кримінальне провадження, примусові заходи медичного характеру, психічний розлад, неосудність, лікар-психіатр, експерт.

The scientific article is devoted to the study of the peculiarities of the procedural design of an appeal to the court with a request for the application of coercive measures of a medical nature. The author focuses on the fact that in the conditions of martial law there is a need to change and clarify the relevant legal norms in accordance with the challenge of modernity. In particular, there is a need to clarify and optimize certain aspects of procedural support for the use of coercive measures of a medical nature. After all, at the moment, the authorized persons (investigators, prosecutors, investigators) are maximally loaded with the investigation of criminal offenses committed and committed by the aggressor state, our

eastern «neighbor». That is why petitions for the application of the specified measures are not always sent to the court in the shortest possible time. In view of the above, we consider it expedient to determine the most problematic aspects and features of drafting the relevant petition and procedural support of sending it to the court. It was noted that indeed the monopoly of psychiatrists of a medical institution has a negative impact on the activity of the entire system of applying the specified measures. It is noted that a mentally ill person who has committed a socially dangerous act clearly needs state guarantees against the arbitrariness of authorized persons. It is proposed to add the second sentence in Part 6 of Art. 11 of the Law of Ukraine «On Psychiatric Assistance»: «The decision to conduct a psychiatric examination of a person who has committed a socially dangerous act without his informed consent or without the consent of his legal representative is taken by the investigating judge in criminal proceedings at the request of the prosecutor, investigator or inquirer». It was found that the responsibility for making a decision rests with the court, therefore, in principle, it does not matter which authorized person will submit a request for the application of coercive measures of a medical nature. Part 3 of Art. 509 of the Criminal Procedure Code of Ukraine should be amended as follows: «The prosecutor, investigator or inquirer draws up a request for the application of coercive measures of a medical nature and sends it to the court in the manner prescribed by this Code».

Key words: *criminal proceedings, coercive measures of a medical nature, mental disorder, insanity, psychiatrist, expert.*

Вступ. В умовах військового стану виникає необхідність зміни та роз'яснення відповідних норм законодавства відповідно до виклику сучасності. Зокрема, постає потреба в уточненні та оптимізації окремих аспектів процесуального забезпечення застосування примусових заходів медичного характеру. Адаже на разі уповноважені особи (слідчі, прокурори, дізнавачі) максимально завантажені розслідуванням кримінальних правопорушень, що були вчинені і вчиняються державою-агресоркою, нашим східним «сусідом». Тому направлення клопотань до суду про застосування вказаних заходів не завжди відбувається у найкоротші строки. З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне визначити найбільш проблемні аспекти та особливості складання відповідного клопотання та процесуального забезпечення направлення його до суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем застосування примусових заходів медичного характеру приділяли свою увагу такі вчені, як Ю. П. Аленін, О. А. Банчук, В. М. Бурдін, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренко, В. Р. Ілейко, В. Л. Кириченко, А. М. Кушнір, В. В. Лень, Л. М. Лобойко, В. О. Маракус, В. Т. Нор, О. П. Олійник, Д. П. Письменний, В. Ф. Погорілко, В. О. Попелюшко, П. М. Рабінович, Д. В. Сімонович, О. М. Скрябін, Р. О. Стефанчук, В. М. Тертишник, В. М. Трофіменко, Л. Д. Удалова, О. Ю. Хабло, Г. А. Шпиталенко, М. Є. Шумоло та інші. Питання розслідування суспільно небезпечних діянь за участю осіб із розладами психіки та поведінки розглядали у своїх працях О. С. Артеменко, К. О. Горбій, О. М. Дуфенюк, А. І. Кунтій, Т. О. Павлова, О. Г. Панчак, І. Б. Пукач, Н. М. Сенченко, Г. К. Тетерятник, С. Л. Шаренко. Проте в їх дослідженнях відсутній комплексний аналіз процесуального оформлення звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру.

Метою статті є визначення особливостей процесуального оформлення звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру.

Результати дослідження. В ч. 1 ст. 503 КПК України визначено наступні підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру: 1) особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності; 2) особа вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку [5].

В свою чергу, В. Л. Кириченко наголошує на тому, що досудове розслідування у кримінальних провадженнях, що закінчуються розглядом у суді клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, розділяється на два етапи, які відповідають загальній меті кримінального провадження, але мають особливі завдання, що безпосередньо впливає на кінцевий результат. Авторка зазначає, що перший етап (до встановлення підстав для проведення кримінального провадження в особливий процесуальній формі) характеризується дослідженням обставин вчинення суспільно-небезпечного діяння та особи, яка причетна до цього діяння. Зокрема, вчена відмічає, що аналітична діяльність уповноваженої особи на цьому етапі може викликати у нього сумніви щодо осудності особи та необхідність залучення експерта для проведення психіатричної

експертизи. Стосовно другого етапу, то В. Л. Кириченко вказує на те, що він полягає у проведенні досудового слідства у порядку статті 39 КПК та характеризується насамперед наданням особі спеціальних процесуальних гарантій – забезпечення права на захист, застосування спеціальних запобіжних заходів, залучення законного представника тощо [3, с. 90]. І дійсно, вказані етапи є необхідними в процесі застосування примусових заходів медичного характеру.

Також законодавець в ст. 505 КПК України визначив обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру: «...1) час, місце, спосіб та інші обставини вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення; 2) вчинення цього суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення цією особою; 3) наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи на час досудового розслідування; 4) поведінка особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення і після нього; 5) небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою; 6) характер і розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням або кримінальним правопорушенням; 7) обставини, що підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, в тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення» [5].

А вже окрема група науковців (О. М. Дуфенюк, А. І. Кунтій) доречно вказали на відсутність нормативно-правового визначення форм, характеру відомостей, вичерпної системи критеріїв оцінки поведінки особи, що можуть слугувати фактичною підставою вважати її психічне здоров'я сумнівним. Автори спробували сформулювати основні категорії фактичних підстав та інформаційних джерел, які вказують на доцільність проведення судово-психіатричної експертизи. Так, вченими були запропоновані наступні групи обставин: «...1) обставини, котрі свідчать про те, що особа була раніше чи перебуває під наглядом психіатра, госпіталізувалася у психіатричній лікарні, визнавалася у зв'язку з психічним захворюванням непридатною до військової служби, визнавалася неосудною в іншій справі, перебувала на примусовому психіатричному лікуванні; 2) обставини, що свідчать про особливості поведінки особи, які можуть вказувати на наявність у неї психічного захворювання; 3) обставини, що впливають з інформації, отриманої із клопотань, заявлених учасниками процесу, про необхідність проведення СПЕ; 4) обставини, що засвідчують безмотивний характер злочину або вчинення злочину з особливою жорстокістю» [1, с. 296].

В свою чергу, законодавець в ч. 1 ст. 509 КПК України визначив, що слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Серед обставин були зазначені наступні: 1) наявність згідно з медичним документом у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання; 2) поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо) [5].

Вважаємо за доцільне привести питання, які прописані для психологічної експертизи, але, в принципі, можлива їх постановка і експерту-психіатру: «...1) чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, які суттєво вплинули на характер її протиправних дій або злочину чи злочинних дій? 2) Які особливості мають психологічні чинники сексуально-насильницької поведінки підекспертної особи? 3) чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, що суттєво вплинули на характер її свідчень у справі? 4) чи спроможна підекспертна особа з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища усвідомлювати реальний зміст власних дій та повною мірою свідомо керувати ними і передбачати їх наслідки?

5) чи здатна підекспертна особа з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати щодо них відповідні показання? 6) чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій в емоційному стані і в якому саме, що суттєво вплинув на її свідомість і поведінку? 7) чи перебувала підекспертна особа в стані вираженого емоційного збудження або емоційного напруження, що може розглядатися як психологічна підстава стану сильного душевного хвилювання? 8) чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій у стані фізіологічного афекту як психологічної підстави сильного душевного хвилювання? 9) чи здатна підекспертна особа з урахуванням її розумового розвитку та індивідуальних особливостей розуміти характер і фактичний зміст власних дій, керувати ними та передбачати їх наслідки? 10) чи має підекспертна особа відхилення у психічному розвитку, які не є виявами психічного захворювання?» [7].

З приводу значення альтернативного висновку лікаря-психіатра В. Л. Кириченко доречно наголосити на тому, що він буде мати доказове значення у кримінальному провадженні лише за наявності наступних умов. По-перше, вчена вказує на обов'язкову розробку порядку проведення альтернативного психіатричного огляду особи, щодо якої застосовуються примусових заходів медичного характеру, та інструкції щодо складання альтернативного психіатричного висновку. По-друге, авторка акцентує увагу на необхідності законодавчого закріплення механізму залучення спеціаліста лікаря-психіатра до роботи у комісії лікарів-психіатрів медичного закладу, що надає психіатричну допомогу. І наостанок В. Л. Кириченко пропонує внести зміни до форми № 104/о, затвердженої наказом МОЗ України від 28 липня 2016 року № 527, у частини зазначення іншого учасника психіатричного огляду особи, підстав залучення, окремого рядка для його висновку. Вчена робить висновок, що надання альтернативному психіатричному огляду та складенню за його результатами альтернативному висновку значення доказу у кримінальному провадженні щодо продовження (зміни, припинення) застосування визначеної категорії заходів сприятиме знищенню монополії комісії лікарів-психіатрів медичного закладу, в якому вони застосовуються до особи, у встановленні термінів застосування та виду примусових заходів медичного характеру, тобто слугуватиме додатковою гарантією прав особи [2, с. 158]. Погоджуючись з усім вищесказаним, відмітимо, що дійсно монополія лікарів-психіатрів медичного закладу негативно відбивається на діяльності усієї системи застосування вказаних заходів.

З огляду на зазначене, вважаємо за необхідне додати другим реченням в ч. 6 ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу» [9] наступну норму: «Рішення про проведення психіатричного огляду особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника, приймається слідчим суддею у кримінальному провадженні за клопотанням прокурора, слідчого або дізнавача».

Зі свого боку, В. Л. Кириченко наголосити на тому, що дефекти процесуального закону позбавляють особу, до якої застосовується процесуальний примус у вигляді застосування до неї примусових заходів медичного характеру, захищати свої права у законній спосіб та сприяють тривалому порушенню прав людини на лікування в найменш обмежувальних умовах із застосуванням найменш обмежувального лікування, відповідних потребам здоров'я пацієнта та необхідності захисту фізичної безпеки інших осіб. Авторка зазначає, що психічно хвора особа в умовах чинного кримінального процесуального закону є вразливою не лише в силу її психічного захворювання, а також в силу відсутності гарантій з боку держави від свавілля [4, с. 185]. Погоджуючись з даним твердженням, зазначимо, що психічно хвора особа, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, однозначно потребує гарантій держави від свавілля уповноважених осіб.

Цікавою є думка Т. О. Павлової, яка акцентувала увагу на тому, що примусові заходи медичного характеру за своєю правовою природою є заходом, відмінним від кримінального покарання, оскільки ці два інститути мають різну сутність, цілі, види та правові наслідки застосування. Авторка вказала, що вказані заходи є примусовим заходом кримінально-правового характеру, який позбавлений кари, та за своєю правовою природою щодо обмежено осудних осіб та осіб, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання, є формою реалізації кримінальної відповідальності щодо неосудних осіб, цей захід застосовується у якості особливого заходу безпеки [6, с. 176].

Зокрема, в рішенні Європейського Суду з прав людини «Анатолій Руденко проти України» зазначається, що провадження щодо примусової госпіталізації особи до психіатричного закладу повинно обов'язково передбачати чіткі ефективні гарантії від свавілля з огляду на вразливість осіб, які страждають на психічні розлади, та потребу в наведенні дуже вагомих причин

для виправдання будь-яких обмежень їхніх прав [10]. В свою чергу, Пленум Верховного Суду України рекомендував судам підвищити вимогливість до органів досудового слідства щодо додержання ними кримінально-процесуального законодавства при розслідуванні справ про діяння неосудних, обмежено осудних осіб і тих, які страждають на хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. Якщо при проведенні досудового слідства не були з достатньою повнотою з'ясовані всі обставини, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, і цю прогалину неможливо усунути в судовому засіданні, суд зобов'язаний повернути кримінальну справу на додаткове розслідування [8]. Тобто відповідальність за прийняття рішення покладається на суд, тому в принципі немає різниці, яка уповноважена особа буде подавати клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Відповідно до ч. 1 ст. 511 КПК України «Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру закінчується закриттям кримінального провадження або складенням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру». А вже в ч. 3 вищевказаної статті зазначається, що «Прокурор затверджує складене слідчим, дізнавачем або самостійно складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру і надсилає його суду в порядку, передбаченому цим Кодексом» [5]. З огляду на вищеназвані обставини, вважаємо за необхідне змінити ч. 3 наступним чином: «Прокурор, слідчий або дізнавач складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру і надсилає його суду в порядку, передбаченому цим Кодексом».

Висновки. Констатуємо вищенаведене, зазначимо, що постала необхідність у уточненні та оптимізації окремих аспектів процесуального забезпечення застосування примусових заходів медичного характеру. Запропоновано додати друге речення в ч. 6 ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу»: «Рішення про проведення психіатричного огляду особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника, приймається слідчим суддею у кримінальному провадженні за клопотанням прокурора, слідчого або дізнавача». З'ясовано, що відповідальність за прийняття рішення покладається на суд, тому в принципі немає різниці, яка уповноважена особа буде подавати клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру. Запропоновано ч. 3 ст. 509 КПК України викласти в наступній редакції: «Прокурор, слідчий або дізнавач складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру і надсилає його суду в порядку, передбаченому цим Кодексом».

Список використаних джерел:

1. Дуфенюк О. М., Кунтій А. І. Судова психіатрична експертиза у практиці досудового розслідування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 295–297.
2. Кириченко В. Л. Доказове значення альтернативного висновку у справах щодо продовження застосування примусових заходів медичного характеру. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 156–159.
3. Кириченко В. Л. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру : дисер. на здобут. ступ. доктора філософії в галузі 081 – Право. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ: Дніпро, 2020. 314 с.
4. Кириченко В. Л. Проблеми доказування у справах щодо продовження застосування примусових заходів медичного характеру. *Право і суспільство*. 2017. № 4. Ч. 2. С. 181–185.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
6. Павлова Т. О. Примусові заходи медичного характеру як інший захід кримінально-правового характеру. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 172–177.
7. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n1556>
8. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 р. № 7. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05.-#Text>
9. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
10. Справа «Анатолій Руденко проти України» : Рішення Європейського Суду з прав людини від 17.07.2014 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_a10.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.37>

КАЗАРЯН Е.Г.

**СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
УМИСНИХ ВБИВСТВ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ****METHOD OF COMMITTING AS AN ELEMENT OF FORENSIC INVESTIGATION
OF INTENTIONAL MURDERS MOTIVATED BY RACE, NATIONAL
OR RELIGIOUS INTOLERANCE**

У статті наголошується, що спосіб вчинення умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є основою для подальшого розвитку і розробки тактики проведення слідчих (розшукових) дій, методики розслідування кримінальних правопорушень, криміналістичної техніки. Встановлено, що до змістовної структури способу вчинення умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості входить етап приготування, який складається з декількох взаємопов'язаних елементів: вивчення даних про особу жертви; вибір способу позбавлення життя; обрання власного способу вчинення вбивства. Виявлено складність структури способу кримінального правопорушення як елемента криміналістичної характеристики та наголошено на його зв'язку з іншими елементами даної складової методики розслідування. Доведено важливість даного елемента як для побудови криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, так і для її практичного застосування в методиці розслідування зазначених злочинних діянь. З'ясовано, що спосіб вчинення умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості слугує основою для висунення версій стосовно вбивці та його мотивів, а також слідчих та оперативно-розшукових версій розслідування злочину. Спосіб вчинення дозволяє встановити особу потерпілого та характер попередніх стосунків потерпілого зі злочинцем. Виявлено, що у провадженнях досліджуваної категорії необхідно встановити такі обставини: спосіб вчинення умисного вбивства, зокрема характер насильства, яке було застосоване, засоби й знаряддя злочину, кількість співучасників і їх ролі. Встановлено, що для вбивць характерним є нанесення тілесних ушкоджень механічного походження – гострими колючо-ріжучими предметами; напади з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості можуть вчинятися як у групі, так і одноособово. Визначено, що використання будь-якого способу вчинення умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, знаряддя або засобів сприяє виникненню типових матеріальних або ідеальних слідів, які у ході досудового слідства виступають як докази.

Ключові слова: умисне вбивство, мотив нетерпимості, криміналістична характеристика, спосіб вчинення, методика розслідування.

The article notes that the method of committing intentional murders motivated by race, national or religious intolerance is the basis for the further development and development of tactics for conducting investigative (detective) actions, methods of investigation of criminal offenses, forensic equipment. It is established that the substantive structure of the method of committing intentional murders motivated by race, national or religious intolerance includes the stage of preparation, which consists of several interrelated elements: studying data on the identity of the victim; choice of method of deprivation of life; choosing your own method of committing murder. It is revealed the complexity of the structure of the criminal offense method as an element of the forensic investigation and it

is emphasized its connection with other elements of this component of the investigation methodology. The importance of this element is proved both for building a forensic investigation of intentional murders motivated by race, national or religious intolerance, and for its practical application in the investigation methodology of these criminal acts. It is found out that the method of committing intentional murders motivated by race, national or religious intolerance serves as the basis for putting forward versions of the killer and his motives, as well as investigative and operational-search versions of the investigation of the crime. The method of the commission allows to establish the identity of the victim and the nature of the victim's previous relationship with the criminal. It is revealed that the following circumstances should be established in the proceedings of the studied category: the method of committing intentional murder, in particular the nature of the violence that was used, the means and instruments of the crime, the number of accomplices and their roles. It is established that for killers it is characteristic to inflict bodily injuries of mechanical origin – sharp barbed-cutting objects; attacks motivated by race, national or religious intolerance can be carried out both in the group and individually. It is determined that the use of any method of committing intentional murders motivated by race, national or religious intolerance, tools or means contributes to the emergence of typical material or ideal traces, which during the pre-trial investigation act as evidence.

Key words: *intentional murder, motive of intolerance, forensic investigation, method of committing, investigation methodology.*

Вступ. Умисні вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості становлять особливу категорію небезпечних злочинів у суспільстві з різними культурами, що посягають на державно-правовий, демократичний, плюралістичний устрій та демонструють негативне ставлення до певних соціальних груп.

Досліджувані злочини є порушенням принципу рівності й недискримінації – основоположного принципу найбільш важливих конвенцій у галузі прав людини. Зокрема, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 14) передбачено що «користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» [1]. Саме тому на правоохоронні органи покладено обов'язок розслідувати мотив нетерпимості лише в тих випадках, коли є фактичні підстави, що свідчать про наявність зазначеного мотиву.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України доказування підлягає подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення) [2]. У кримінальних провадженнях про умисні вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості доказування наявності зазначеного мотиву повинно здійснюватися через встановлення, зокрема, і способу вбивства.

Постановка завдання. Питання, пов'язані з аналізом способів вчинення кримінальних правопорушень, зокрема умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, досліджували В.П. Бахін, І.В. Гора, М.В. Даньшин, С.М. Зав'ялов, Л.Ю. Капітанчук, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, М.В. Салтєвський, В.Ю. Шепітько та ін. Проте комплексне дослідження способів вчинення умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості в останні роки не проводилось, що є певною прогалиною в методиці розслідування цих злочинів. Тому **метою статті** є висвітлення особливостей способу вчинення як елементу криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Результати дослідження. У системі криміналістичної характеристики особливе місце займає спосіб вчинення кримінального правопорушення як елемент, що містить нерозривний зв'язок слідової картини з ознаками складу кримінального правопорушення. Спосіб вчинення кримінального правопорушення має методологічне значення для науки криміналістики, оскільки є основою для подальшого розвитку і розробки тактики проведення слідчих (розшукових) дій, методики розслідування кримінальних правопорушень, криміналістичної техніки. Більшість вчених відносять спосіб вчинення кримінального правопорушення до центрального елементу криміналістичної характеристики більшості кримінальних правопорушень, оскільки він може утворювати взаємозв'язки з іншими елементами елементів криміналістичної характеристики.

М.В. Даньшин визначив, що спосіб вчинення злочину та інформація про нього слугує основою для об'єднання окремих видів злочинів, виявлення взаємозв'язку між структурними елементами характеристики; розробки особливостей тактики проведення слідчих дій; прогнозування механізму вчинення конкретного виду злочинів; розмежування схожих складів злочину [3, с. 84].

На думку В.П. Бахіна спосіб вчинення злочину – це вираження та відображення образу дії правопорушника при вчиненні ним протиправних дій. При цьому він завжди займає центральне місце діяльності з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень [4, с. 197]. Своєю чергою, В.Ю. Шепітько під способом вчинення злочину розуміє спосіб дії правопорушника, що передбачає певну взаємозалежну систему операцій і прийомів готування до злочинного діяння, вчинення і приховування кримінального правопорушення [5, с. 328].

М.В. Салтєвський визначає спосіб вчинення злочину як явище об'єктивної дійсності, його правове і наукове поняття є предметом досліджень низки правових наук [6, с. 424]. О.Н. Колесніченко до способу вчинення злочину відносить спосіб дій злочинця, що полягає в певній послідовності, поєднанні окремих рухів, прийомів, застосовуваних суб'єктом [7, с. 81]. С.М. Зав'ялов доречно вказує, що криміналістика розглядає спосіб вчинення злочину як складне явище дійсності на основі пізнання закономірностей його формування, причин і форм його повторюваності для розробки прийомів і методів виявлення, збирання та дослідження доказів у кримінальній справі [8, с. 51].

Тобто до структури способу кримінального правопорушення належать не лише певні прийоми та операції, які використовує правопорушник, а також знаряддя та засоби, що застосовуються ним при реалізації злочинного наміру. Як вірно зазначає М.В. Бублик, використання будь-якого способу вчинення злочину, знаряддя чи засобів, згідно із законом всезагального взаємозв'язку та взаємообумовленості явищ і загальної властивості відображення матерії, закономірно тягне за собою виникнення типових матеріальних або ідеальних слідів [9, с. 203].

Так, Л.Ю. Капітанчук зазначає наступне: «Оскільки спосіб скоєння злочину визначається як центральний елемент в структурі криміналістичної характеристики злочинів, то знання уповноваженими суб'єктами типових способів скоєння певних видів злочину дає можливість своєчасно прийняти рішення про порушення кримінальної справи та забезпечити якісне планування її розслідування» [10, с. 210]. Слід зазначити, що спосіб кримінального правопорушення відіграє важливу роль не лише для організації та планування розслідування, а й формує криміналістичну характеристику та відповідну методику розслідування відповідного кримінального правопорушення.

І.В. Гора слушно зауважує, що в криміналістичній діяльності спосіб вчинення злочину використовують для того, щоб розшукати особу, яка вчинила злочин, з'ясувати закономірності механізму слідоутворення, що в одних випадках дозволяє довести вчинений спосіб, а в інших ґрунтуючись на закономірності механізму слідоутворення – відшукати інші сліди. Таким чином, можна простежити два значення способу вчинення: розшукове, коли відомості про спосіб вчинення злочину використовуються для розшуку осіб, причетних до нього, слідів, знарядь злочину та інших доказів; пізнавальне, коли відомості про спосіб використовуються для розкриття злочину [11, с. 37]. Тобто з'ясування типових способів певного виду кримінального правопорушення, у тому числі умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, має здійснюватись так, щоб надалі можна було застосувати одержані результати не лише теоретично, а й на практиці.

Вищезазначені наукові положення, на нашу думку, досить переконливо доводять складність структури способу кримінального правопорушення як елемента криміналістичної характеристики та наголошують на його зв'язку з іншими елементами даної складової методики розслідування. До того ж зазначені обставини доводять важливість даного елемента як для побудови криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, так і для її практичного застосування в методиці розслідування зазначених злочинних діянь.

До змістовної структури способу вчинення умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості входить етап приготування, який складається з декількох взаємопов'язаних елементів: вивчення даних про особу жертви (приналежність особи до певної раси, національності чи релігійної конфесії); вибір способу позбавлення життя (знаряддя або іншого засобу); обрання власного способу вчинення вбивства.

Як відомо, способи вбивства бувають достатньо різноманітними. Це може бути й застосування вогнепальної та холодної зброї, удавлення зашморгом, дія високої температури, утоплення тощо. Науково-практичним коментарем КК України визначено, що «смерть людині може бути

заподіяна будь-якими способами: постріл з вогнепальної зброї або нанесення удару холодною зброєю у життєво важливі органи; утоплення; повішення; отруєння; використання радіоактивних матеріалів, електричного струму, вибухонебезпечних речовин, низької чи високої температури тощо» [12, с. 386]. При кваліфікації вчиненого посягання проти життя особи як закінченого злочину важливе юридичне значення має констатація смерті людини, об'єктивна сторона якого передбачає суспільно небезпечний наслідок – заподіяння смерті іншій особі.

Отримання даних щодо способу вчинення умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, внаслідок огляду місця події й (або) виявлення трупа дозволяє слідчому встановити особу злочинця, його фізичний або розумовий стан, тобто сформувати певний психологічний портрет вбивці. Спосіб вчинення умисних вбивств слугує основою для висунення версій стосовно вбивці та його мотивів, а також слідчих та оперативно-розшукових версій розслідування злочину. Спосіб вчинення вказує слідчому на комплекс слідів і речових доказів, які можуть бути виявлені у процесі розслідування. Крім того, спосіб вчинення в деяких випадках дозволяє встановити особу потерпілого та характер попередніх стосунків потерпілого зі злочинцем.

Кримінологічними дослідженнями визначено, що насильницькі злочини проти життя та здоров'я, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, скоюються, переважно, у формі нападів. Напади вчиняються переважно ввечері та у громадських місцях. Напади мають раптовий, жорстокий і агресивний характер, а також можуть супроводжуватися різними расистськими або іншого роду висловлюваннями і образами [13, с. 25].

Наприклад, у судовій справі № 278/1904/17 Житомирського районного суду Житомирської області від 17 жовтня 2018 року обвинувачений під час сутички звернувся до потерпілого зі словами: «Чурка виходь, зараз я тебе буду різати!». Так, з метою протиправного умисного заподіяння смерті потерпілому з мотивів національної нетерпимості до останнього як до особи азербайджанської національності, правопорушник тримаючи у руці ніж, умисно, із значною силою прикладання завдав потерпілому один удар ножем в область грудної клітини, а саме у місце розташування життєво важливого органу – серця [14].

Варто погодитися з А. Боровик, яка зазначає, що для способів умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості характерна їх акцентуація, коли вбивця прагне продемонструвати людську неповноцінність потерпілого через його приналежність до певної раси, національності, етнічної групи чи релігійної конфесії. Тим самим правопорушник демонструє упереджене і ненависницьке ставлення до певної соціальної групи, прагне спровокувати або розпалити расову національну або релігійну ворожнечу і ненависть [15, с. 172]. Ці обставини підтверджуються вирокм Горняцького районного суду м. Макіївка Донецької області від 22 березня 2012 року у справі № 1/0510/131/2012 про вбивство особи ромської національності.

ОСОБА_12 та ОСОБА_13 досягли злочинної домовленості на скоєння вбивства будь-якої особи ромської національності, після чого, з метою досягнення свого злочинного наміру взяли з собою два інструменти для столярних робіт господарсько-побутового призначення, виготовлені за типом шила, і на громадському транспорті вирушили до міста, де розраховували зустріти будь-яку особу ромської національності і вбити її. Там вони побачили потерпілу, яку за її смагливим кольором шкіри та волоссям, специфічним стилем одягу й іншими візуальними ознаками ідентифікували як особу ромської національності. Після чого ОСОБА_12 і ОСОБА_13, за пропозицією останнього, діючи спільно та злагоджено, з єдиним злочинним наміром, спрямованим на протиправне позбавлення життя іншої особи за мотивами расової нетерпимості до осіб ромської національності обрали потерпілу об'єктом своїх злочинних дій.

Продовжуючи реалізацію свого злочинного наміру, у заподіянні ОСОБА_14 великої кількості тілесних ушкоджень, завдали їй двадцять ударів в грудну клітину, червну порожнину, шию, тулуб і кінцівки, тобто в місця розташування життєво важливих органів, інструментами для столярних робіт, з достатньою силою для протиправного позбавлення життя потерпілої, при цьому ОСОБА_12 і ОСОБА_13 усвідомлювали, що завдають потерпілій особливого мучення і страждань та бажали цього [16].

Ще одним прикладом є вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 05 лютого 2018 року у справі № 2011/14568/12 про напад на осіб з мотиву расової нетерпимості.

Протягом декількох років, починаючи з 2010 року ОСОБА_2 захоплювався вивченням нацизму, однією з основоположних ідей якого є пропаганда расової та національної дискримінації, у зв'язку з чим у нього розвинулися особисті неприязні стосунки до осіб – вихідців з країн Африки та Азії.

У квітні 2012 року знаючи, що в м. Харкові проживає велика кількість осіб, які прибули з країн Африки та Азії на навчання до закладів вищої освіти, ОСОБА_2 на ґрунті расової дискримінації вирішив їх вбивати. З метою більш ретельної реалізації свого злочинного наміру, ОСОБА_2, розробив план, згідно з яким, по приїзду в м. Харків, буде прогулюватися біля станції метрополітену, де підшукає представника негроїдної раси, який не має фізичної можливості надати йому належного опору, і, пройшовши за останнім у безлюдне місце, вб'є його, завдавши удар ножем у життєво важливі органи.

Так, 27 квітня 2012 року близько 18 години, ОСОБА_2, реалізуючи свій злочинний умисел, взяв ніж і, заховавши його під одягом, на громадському транспорті приїхав у м. Харків. Тоді ж ОСОБА_2 побачив раніше незнайомих йому громадянина Марокко ОСОБА_4 і громадянку України ОСОБА_5. Вважаючи, що ОСОБА_5 зрадила інтереси нації, і, будучи впевненим у тому, що остання й ОСОБА_4 не зможуть надати йому належного опору, ОСОБА_2 вирішив вбити їх на ґрунті расової нетерпимості. Продовжуючи свої злочинні дії, ОСОБА_2 пішов за ОСОБА_4 та ОСОБА_5, підшукуючи безлюдне місце, для реалізації його намірів та де не зможуть перешкодити сторонні особи. ОСОБА_2, вважаючи, що для реалізації задуманого ним злочину склалася сприятлива обстановка, дістав з-під одягу ніж, який був у нього, і швидким кроком наблизився до них з боку спини. Реалізуючи свій злочинний умисел, ОСОБА_2 завдав ОСОБА_5 один удар ножем в область грудної клітини зліва, від якого та впала на землю, а потім один удар ножем в область голови ОСОБА_4.

В результаті злочинних дій ОСОБА_2, потерпілої ОСОБА_5 було заподіяне колото-різане поранення грудної клітини. Потерпілому ОСОБА_4 злочинними діями ОСОБА_2 була заподіяна різана рана на голові. Вважаючи, що ним здійснені всі дії, необхідні для заподіяння смерті ОСОБА_5 та ОСОБА_4, ОСОБА_2 з місця вчинення злочину зник. Однак, злочинний умисел до кінця доведений не був за причинами, які не залежали від його волі, оскільки смерть ОСОБА_5 та ОСОБА_4 не настала внаслідок своєчасно наданої медичної допомоги [17].

У провадженнях досліджуваної категорії необхідно встановити такі обставини: спосіб вчинення умисного вбивства, зокрема характер насильства, яке було застосоване, засоби й знаряддя злочину, кількість співучасників і їх ролі. У зазначених випадках для вбивць характерним є нанесення тілесних ушкоджень механічного походження – гостримі колючо-ріжучими предметами. Напади з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості можуть вчинятися як у групі, так і одноособово. За часом напад продовжується доволі короткий проміжок часу, оскільки може вчинятися у громадських місцях при певній кількості свідків, які втручаються у дії нападників. Однак, враховуючи характер нападу нанесених тілесних ушкоджень достатньо для позбавлення життя потерпілого.

Висновки. Таким чином, спосіб вчинення умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості – один з основоположних елементів криміналістичної характеристики, оскільки має зв'язок із рештою елементів та визначається ними. Встановлення та систематизація способів вчинення умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості впливає на ефективне планування розслідування, підвищення ефективності слідчих (розшукових) дій, побудову версій. Використання будь-якого способу вчинення умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, знаряддя або засобів сприяє виникненню типових матеріальних або ідеальних слідів, які у ході досудового слідства виступають як докази.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04 лист. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Даньшин М.В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2000. 210 с.
4. Бахин В.П. Криміналістика. Проблемы и мнения (1962-2002). Киев, 2002. 268 с.
5. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. / за ред. В. Ю. Шепітька. [2-ге вид., переробл. і допов.]. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.
6. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підруч. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
7. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криміналістическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.

8. Зав'ялов С.М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 232 с.
9. Бублик М.В. Спосіб учинення злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 1. С. 201-205.
10. Капітанчук Л.Ю. Спосіб вчинення злочину та його особливості при незаконному переправленні осіб через державний кордон України. *Форум права*. 2008. № 2. С. 210-219.
11. Гора І.В. Поняття способів вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Закон и жизнь*. 2012. № 9. С. 35-39.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-е вид. переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2010. 1288 с.
13. Категоризація та розслідування злочинів на ґрунті ненависті в Україні : практ. посіб. БДПІЛ ОБСЄ. Варшава. 74 с. URL: <https://www.osce.org/uk/odhr/420296?download=true>.
14. Вирок Житомирського районного суду Житомирської області від 17 жовт. 2018 р., судова справа № 278/1904/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77154510>.
15. Боровик А. Особливості криміналістичної характеристики умисних вбивств, вчинених із мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2019. Т. 6. Вип. 6. С. 169-173.
16. Вирок Горняцького районного суду м. Макіївка Донецької області від 22 берез. 2012 р., судова справа № 1/0510/131/2012. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/22416338>.
17. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 05 лют. 2018 р., судова справа № 2011/14568/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72005617>.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.38>

ПІСНИЙ В.І.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ У ВИГЛЯДІ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE INVESTIGATION OF LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROPERTY OBTAINED BY AN OFFICIAL PERSON IN THE FORM OF ILLEGAL BENEFIT

У статті розкривається питання розслідування кримінальних діянь, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди.

Наведені актуальні статистичні дані щодо стану досудового розслідування кримінальних проваджень за отримання неправомірної вигоди службовою особою та фактів відмивання коштів, одержаних від корупційних діянь.

Окреслені останні наукові дослідження, в яких розкривається міжнародні стандарти у сфері легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним способом та у сфері корупційних діянь.

У статті розглянуті такі міжнародно-правові акти як: Конвенція ООН проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, Глобальна програма

по боротьбі з відмиванням коштів, Сорок рекомендацій FATF, Угода про принципи банківського контролю (Базельська заява про принципи), Конвенція «Про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом» (Страсбурзька конвенція), Типовий закон про боротьбу з відмиванням грошей, отриманих від наркотиків, Неапольська політична декларація та Глобальний план дій у боротьбі з організованою злочинністю, Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності та її протоколи (Палермська конвенція), Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Варшавська конвенція Ради Європи, Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією, Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією, Додатковий протокол до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією.

Розглянуто питання створення «Спеціальної групи з фінансових дій проти відмивання грошей» (FATF), основною метою діяльності якої є підготовка оглядів про сучасний рівень міжнародного співробітництва у сфері боротьби з легалізацією злочинно одержаних доходів та формуванні рекомендацій з подальшого розвитку законодавства.

Стверджується, що міжнародно-правові акти засновані на консенсусі міжнародних організацій та спрямовані на досягнення оптимального ступеня впорядкованості у сфері протидії легалізації (відмиванню) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди, формуючи зразки, еталони, моделі для імплементації у національне законодавство.

Ключові слова: міжнародні акти, корупція, конвенції ООН, організована злочинність, транснаціональна злочинність.

The article discloses the issue of criminal acts related to the legalization (laundering) of property received by an official in the form of illegal gain.

Current statistical data on the state of pre-trial investigation of criminal proceedings for receiving an illegal benefit by an official and facts of laundering of funds obtained from acts of corruption are given.

The latest scientific studies are outlined, which reveal international standards in the field of legalization (laundering) of property obtained by criminal means and in the field of corruption.

The article examines such international legal acts as: the UN Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, the Global Program to Combat Money Laundering, the Forty Recommendations of the FATF, the Agreement on the Principles of Banking Control (Basel Statement of Principles), the Convention "On Money Laundering, Detection, Seizure and Confiscation of Proceeds of Crime" (Strasbourg Convention), Model Law on Combating Drug Money Laundering, Naples Political Declaration and Global Plan of Action to Combat Organized Crime, Convention against Transnational Organized Crime and its Protocols (Palermo convention), United Nations Convention against Corruption, Warsaw Convention of the Council of Europe, Civil Convention of the Council of Europe on Combating Corruption, Criminal Convention of the Council of Europe on Combating Corruption, Additional Protocol to the Criminal Convention of the Council of Europe on Combating Corruption.

The creation of the "Special Group on Financial Actions Against Money Laundering" (FATF) was considered, the main purpose of which is to prepare reviews of the current level of international cooperation in the field of combating the legalization of criminally obtained income and to make recommendations for the further development of legislation.

It is claimed that international legal acts are based on the consensus of international organizations and are aimed at achieving the optimal degree of orderliness in the field of combating the legalization (laundering) of property received by an official in the form of illegal benefits, forming samples, standards, models for implementation into national legislation.

Key words: international acts, corruption, UN conventions, organized crime, transnational crime.

Вступ. У нормативно-правовому регламентуванні боротьби з суспільно небезпечним провадженням кримінальних діянь, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди, необхідність критичного аналізу міжнародно-правових актів та зарубіжного досвіду набуває особливого значення, обумовлюючись необхідністю вибіркового підходу до глобалізаційних процесів.

Міжнародне співтовариство особливо занепокоєне транснаціональною злочинністю в цілому та корупцією зокрема, звертаючись до багатьох країн світу з пропозицією внести зміни до національного законодавства, передбачивши кримінальну відповідальність за кримінальні діяння, які утворюють єдину протиправну схему збагачення, базуючись на вчиненні корупційних правопорушень та відмиваючи отримані «брудні» кошти.

Легалізація (відмивання) майна, отриманого злочинним шляхом, являє собою серйозну загрозу фінансовій стабільності і безпеці як України, так і будь-якої іншої країни та світової фінансової системи в цілому.

На важливості міжнародних антикорупційних стандартів наголошується, у тому числі, за змістом рекомендацій FATF, у глобальній боротьбі з корупцією шляхом припинення відмивання грошей, оскільки корупція триватиме до тих пір, поки вона буде прибутковою [1].

Згідно статистичних даних НАЗК, у 2020 році було обліковано 1607 кримінальних проваджень за отримання неправомірної вигоди службовою особою, з них – 485 особам було вручено підозру; у 2021 році обліковувалось 1566 кримінальних проваджень, з них – 456 особам було вручено підозру; у 2022 році – обліковувалось 988 кримінальних проваджень, з них 242 особам було вручено підозру [2].

За результатами звітної діяльності Держфінмоніторингу за перше півріччя 2022 року, не залишилися поза увагою фінансові розслідування стосовно фактів відмивання коштів, одержаних від корупційних діянь, розкрадання та привласнення державних коштів та майна. Так, у I півріччі 2022 року Держфінмоніторингом направлено до правоохоронних органів 21 матеріал (4 узагальнених матеріали та 17 додаткових узагальнених матеріалів), які пов'язані з підозрою у корупційних діяннях, зокрема до: Національного антикорупційного бюро України – 14 матеріалів (3 узагальнених матеріали та 11 додаткових узагальнених матеріалів); Служби безпеки України – 6 додаткових узагальнених матеріалів; Бюро економічної безпеки України – 1 узагальнений матеріал. У вказаних матеріалах сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією коштів, та із вчиненням кримінального правопорушення, становить 426,55 млн гривень [3].

Вказане дає підстави стверджувати, що легалізація (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди являє собою сукупність протиправних, кримінально караних дій, які є особливо суспільно небезпечними, оскільки посягають на усталену економічну систему держави та фінансову стабільність у світі в цілому, вимагаючи від держав належних та ефективних засобів розслідування.

Про необхідність впровадження ефективного розслідування злочинів та дії, пов'язані з відмиванням грошей та притягнення правопорушників до відповідальності в цілому та отримання їх внаслідок вчинення корупційних діянь, свідчать результати рейтингів ефективності та технічної відповідності для всіх країн, оцінених відповідно до Рекомендацій FATF 2012 року та з використанням методології оцінки 2013 року, де встановлено, що в Україні стан такої ефективності знаходиться на слабкому рівні [4].

Організація системної протидії легалізації (відмиванню) злочинних доходів, заснована на єдиних міжнародних стандартах, які передбачають насамперед поєднання фінансового моніторингу з метою виявлення фінансових операцій, пов'язаних з протиправними діяннями, та механізмів кримінально-правового переслідування вказаних діянь. Іншими словами, йдеться про зміцнення національних систем державного управління у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, через використання відповідних міжнародних стандартів.

Питання міжнародних стандартів у сфері легалізації (відмивання) майна та корупційних правопорушень висвітлені у роботах вітчизняних науковців: О.О. Дудорова, Л.І. Аркуші, О.Ю. Бусол, Т.М. Тертиченко, О.В. Пчеліної, І.Є. Мезенцевої, К.В. Бисаги, С.В. Олійника, А.В. Шевчишена, В.А. Онисьєва, Р.В. Лева та ін. Однак, системного підходу до відображення врегулювання міжнародними документами легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди, досліджено не було.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу міжнародних документів у сфері легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди.

Результати дослідження. Одним із перших правових актів на міжнародному рівні, в якому опосередковано зачіпалися питання протидії відмиванню грошей, одержаних незаконним шляхом, була Конвенція ООН проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, прийнята у Відні (Австрія) в грудні 1988 році (Віденська конвенція) [5], яка була підписана Україною 16 березня 1989 року та набула чинності для України 27 листопада 1991 року [6].

Важливість Віденської конвенції полягає у тому, що вона вимагає визнати відмивання грошей кримінальним злочином, хоча і звужує сферу предикатних джерел лише щодо наркобізнесу.

Не зважаючи на відсутність у тексті Віденської конвенції чітких термінологічних словосполучень, які б відображали протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, ця протидія закладена концептуально, що підтверджується її конвенційними положеннями [7].

У цьому міжнародному документі вперше визнається необхідність та важливість зміцнення та посилення ефективних правових засобів міжнародної співпраці в правовій галузі з метою припинення міжнародної злочинної діяльності, що раніше врегульовувалось у двосторонніх договорах. У Конвенції встановлюється зобов'язання щодо необхідності вжиття заходів, включаючи законодавчого та організаційного характеру, відповідно до основних положень своїх внутрішніх законодавчих систем, однак, при цьому не визначено жодного механізму примусового забезпечення її виконання.

Тим не менше, у тому ж році Конвенція ООН послужила основою для прийняття Глобальної програми по боротьбі з відмиванням коштів (далі – Глобальна програма) [8]. Нею були передбачені зобов'язання для держав-учасниць щодо криміналізації відмивання коштів, пов'язаних з доходами від незаконного обігу наркотиків та визначення правових рамок з метою сприяння виявленню, заморожуванню, арешту та конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом. Глобальна програма по боротьбі з відмиванням коштів продовжує виконувати свою місію в основному через технічне співробітництво та наукові дослідження, розширюючи діапазон і різноманітність ресурсів, завдяки яким можна буде допомогти у виконанні своєї місії та уникненні дублювання в діяльності з надання технічної допомоги [9].

За ініціативи глав держав і урядів країн Великої сімки (США, Японія, Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Канада) і Європейської комісії в липні 1989 року у Парижі на щорічній нараді керівників семи провідних країн і президентом Комісії Європейського Співтовариства було створено постійно діючу робочу групу за назвою «Спеціальна група з фінансових дій проти відмивання грошей» (FATF). Основна мета діяльності Спеціальної групи полягає в підготовці оглядів про сучасний рівень міжнародного співробітництва у сфері боротьби з легалізацією злочинно одержаних доходів, у виробленні рекомендацій з подальшого розвитку законодавства і, особливо, у сприянні якнайшвидшому укладанню багатосторонніх угод про превентивні заходи і правову взаємодопомогу в цій галузі [10]. FATF за весь період роботи підготувало понад 40 рекомендацій: щодо державних юридичних систем; посилення ролі фінансових установ у боротьбі з відмиванням грошей та розширення міжнародного співробітництва в цій сфері [11, с. 143].

Суть Сорока рекомендацій FATF полягає в тому, що вони є основним документом, в якому закріплені міжнародні стандарти у сфері запобігання та протидії відмиванню кримінальних доходів та містять широкий набір контрзаходів щодо легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, охоплюють фінансову систему та визначене коло осіб, які надають нефінансові послуги, систему кримінального законодавства, систему правозастосування та міжвідомче і міжнародне співробітництво.

Майже ідентичними Сорока рекомендаціям в частині вимог щодо обов'язковості ідентифікації клієнтів є Угода про принципи банківського контролю (Базельська заява про принципи), яка була підписана 12.12.1988 року членами Базельського Комітету з регулювання банківської діяльності й організації контролю за нею [12].

08 листопада 1990 року Радою Європи була підготовлена Конвенція «Про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом» (Страсбурзька конвенція) [13]. Україна ратифікувала вказану Конвенцію у 1995 році [14]. Значення цього документа полягає у тому, що у ньому уніфіковано низку найважливіших правових принципів боротьби з відмиванням кримінальних доходів. Страсбурзькою конвенцією значно розширювались межі поняття «предикатного» злочину та встановлювалось, що для визнання легалізації злочином, може бути достатнім наявність необережної форми вини.

Внесок Конвенції Ради Європи від 08 листопада 1990 року полягає у тому, що ця Конвенція є орієнтиром, фундаментальною базою для створення законотворчих концепцій більшості європейських держав [15, с. 198].

Разом із тим, на думку О.О. Дудорова, Страсбурзька Конвенція містить низку неконкретизованих положень, рішення щодо яких залишено на розсуд національного законодавця [16, с. 115]. Як слушно зазначає Ю.Г. Старовойтова, аналіз положень глави II Страсбурзької конвенції дозволяє стверджувати, що в ній не передбачено механізму, спрямованого на виявлення транзакцій, пов'язаних із легалізацією доходів кримінального походження [17, с. 18], а тому в ній відсутні відповідні юридичні гарантії забезпечення функціонування такого механізму.

Наступним міжнародним документом, який, ґрунтуючись на законодавстві різних країн, містить рекомендації щодо запобігання відмиванню грошей, виявлення подібних дій та встановлення відповідних санкцій, є Типовий закон про боротьбу з відмиванням грошей, отриманих від наркотиків, розроблений ООН у 1993 році [18].

Визнання проблеми боротьби з міжнародною організованою злочинністю та бажання створити цілісний правовий механізм міжнародного співробітництва були виявлені світовою громадськістю на Світовій Конференції Міністрів із питань організованої транснаціональної злочинності, яку було проведено 21–23 листопада 1994 р. в Неаполі (Італія). На Конференції було ухвалено Неапольську політичну декларацію та Глобальний план дій у боротьбі з організованою злочинністю [19].

Далі, в процесі розвитку та імплементації вищезазначених документів, неодноразово поставало питання створення універсальної конвенції про боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю. З цією метою, 15 листопада 2000 року в Палермо (Італія) ООН ухвалила Конвенцію проти транснаціональної організованої злочинності та її протоколи (Палермська конвенція) [20], яка набула чинності 29 вересня 2003 року. Україна ратифікувала Палермську конвенцію 4 лютого 2004 року, а 21 травня того року вона набула чинності для України [21].

Палермською конвенцією передбачено встановлення країнами-учасницями внутрішнього режиму регулювання і нагляду за банками та іншими фінансовими установами з метою виявлення та недопущення будь-яких форм відмивання грошових коштів. Також у ній закріплено міжнародно-правові норми, спрямовані на криміналізацію відмивання доходів від злочинів, використовуючи такі нові поняття, як «майно», «переказ майна», «майно як дохід від злочинів», «доходи від злочинів», «нависно вчинені кримінально карані діяння», «діяльність організованих злочинних груп» тощо [21].

Важливе значення Палермської Конвенції полягає у тому, що у ній, на рівні міжнародного документу, встановлюється, що кожна країна-учасник повинна із урахуванням вимог національного законодавства гарантувати державним органам можливість здійснювати співробітництво та обмін інформацією як на національному, так і на міжнародному рівні, а отже, створити орган, який діятиме як національний центр збирання, аналізу та поширення інформації щодо можливих випадків відмивання грошових коштів.

Прийнята Радою Європи Варшавська конвенція від 16 травня 2005 р. була доповнена превентивними заходами боротьби з відмиванням доходів з акцентом на врегульовану діяльність фінансових посередників і підрозділів фінансової розвідки [23].

Питання протидії корупції так само має тривалий шлях розвитку та міжнародні витоки формування правової системи для протидії цьому явищу.

У міжнародно-правовій сфері правові засади боротьби з корупцією були закладені в системі міжнародно-правових документів, що регулюють антикорупційну діяльність в Україні, центральним з яких можна визначити Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. (ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 р. No 251-V) [22]. Важливе значення цього міжнародного документу у контексті досліджуваного нами питання полягає у тому, що нею не лише охоплюється широке коло корупційних правопорушень, але і посилюється криміналізація відмивання доходів від цих правопорушень та розширюється заходи щодо недопущення легалізації майна.

Конвенція спрямована на виконання основоположних принципів внутрішнього права, а також заходів, які можуть бути необхідними для посилення прозорості в державному управлінні, у тому числі стосовно їх організації та функціонування, а також процесів прийняття рішень та передбачає зобов'язання життєві заходів щодо виявлення й повернення майна та доходів, здобутих злочинним шляхом, механізми вилучення майна шляхом міжнародної співпраці в питаннях конфіскації.

Наступним міжнародним документом, що регулює антикорупційну політику в Україні, є Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 04 листопада 1999 року [24] (ратифікована Законом України від 16 березня 2005 р. № 2476-IV). Метою вказаної конвенції є передбачення державами-учасниками у своєму внутрішньому законодавстві ефективних засобів правового захисту осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, з метою надання таким особам можливості захищати свої права та інтереси, включаючи можливість отримання справедливої компенсації за заподіяну шкоду.

Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією [25] (ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 р. № 252-V) набула чинності для України з 01 березня 2010 року. Вказаною Конвенцією зобов'язано держави-учасниці криміналізувати у вітчизняних законодавствах корупційні злочини, передбачивши відповідальність за співучасть у їх вчиненні та відповідальність юридичних осіб.

У Конвенції ООН проти корупції та Кримінальній конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією застосовується уніфікований термін – «неправомірна перевага». Термін «хабар» фігурує у Кримінальній конвенції Ради Європи, але застосовується лише в назвах статей як синонім терміну «неправомірна перевага».

Додатковий протокол до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією (ратифікований Законом України від 18 жовтня 2006 р. № 253-V) (далі – Протокол) був підписаний як доповнення до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією з метою запобігання та протидії корупції [26].

Висновки. Отже, розглянуті нами міжнародно-правові акти можна віднести до категорії міжнародних стандартів. Вони засновані на консенсусі міжнародних організацій та спрямовані на досягнення оптимального ступеня впорядкованості у сфері протидії легалізації (відмиванню) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди, формуючи зразки, еталони, моделі для імплементації у національне законодавство. Ними закріплюються: визначення термінів та фінансових заходів; здійснення нагляду; кримінальна відповідальність за легалізацію злочинних доходів та вчинення корупційних діянь; співробітництво між державними органами як всередині країни, так і міжнародне співробітництво.

У сукупності ці міжнародні стандарти спрямовані на сприяння національним урядам в організації систем протидії окреслених нами кримінально караних діянь і сприяють зближенню кримінально правової оцінки легалізації (відмиванню) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди в законодавствах країн-учасниць, національних заходів боротьби з цим негативним явищем та встановленню форми та процедури міжнародного співробітництва в боротьбі з ним.

Список використаних джерел:

1. G20 recognises the role of the FATF in the fight against corruption. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/fatf-gafi/en/publications/Corruption/Fatf-g20-anti-corruption-2020.html>.
2. Інтерактивна графіка: Досудове розслідування корупційних кримінальних правопорушень (2016-2022 роки). URL: <https://nazk.gov.ua/uk/interaktyvna-grafika-dosudove-rozsliduvannya-koruptsijnyh-kryminalnyh-pravoporushen-2016-2021-roky>.
3. Інформування про результати роботи Держфінмоніторингу за I півріччя 2022 року. URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/news/Informuvannya-pro-rezultatiroboti-derzhfinmonitoringu-za-I-pivrichchya-2022-roku.html>.
4. Consolidated assessment ratings. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/fatf-gafi/en/publications/Mutualevaluations/Assessment-ratings.html>.
5. United Nations Convention against illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances. URL: https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_en.pdf.
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин : Міжнародний документ від 20.12.1988. Ратифікація від 25.04.1991, підстава 1000-12 // База 212-21) : Кодекс України, Закон, Кодекс від 07.12.1984 даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_096.
7. Бисага, Катерина Володимирівна Державне управління у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: європейський досвід для України : дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 "Теорія та історія державного управління" : Дата захисту 13.09.18 / К. В. Бисага. Івано-Франківськ, 2018. 219 с.

8. United Nations Convention against illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances. URL: https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_en.pdf.
9. Ismail A. Odeh. Anti-Money Laundering and Combating Terrorist Financing for Financial Institutions. Dorrance Publishing Co. Inc. 2010. p. 298.
10. Романько П. С. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: порівняльний аналіз законодавства європейських країн та США. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2014. Вип. 28. Т. 3. С. 106-110.
11. Павліченко Є. В. Історико-правовий аспект формування законодавства у сфері боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2007. No 38. С. 141–147.
12. Основні принципи ефективного банківського нагляду (Основні Базельські принципи). Національний банк України : офіційне Інтернет представництво. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=45251> (дата звернення: 03.06.2017).
13. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08.11.1990 // Збірка договорів Ради Європи. К. : Парламент. вид-во, 2000. С. 138–154.
14. Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом : Закон України від 17.12. 1997. Відомості Верховної Ради України. 1998. No 16. Ст. 72.
15. Тернышник В. М. Тайное становится явным: взаимодействие следователя, оперативного работника и эксперта-криминалиста при раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособие / В. М. Тернышник, С. В. Слинько. Х. : Гриф, 1997. 68 с.
16. Дудоров О. О. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України: монографія / О. О. Дудоров, Т. М. Тертиченко. К. : Ваіте, 2015. 392 с.
17. Старовойтова Ю. Г. Кримінально-правова протидія порушенням законодавства України про фінансовий моніторинг: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Старовойтова Юлія Геннадіївна. Луганськ, 2009. 227 с.
18. Типовий закон про боротьбу з відмиванням грошей, отриманих від наркотиків : Міжнародний документ від 01.01.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_141#Text.
19. Неапольська політична декларація і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності : Міжнародний документ від 23.12.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_787.
20. United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/ UNTOC.html>.
21. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (укр/рос) : Міжнародний документ від 15.11.2000. Ратифікація від 04.02.2004, підстава 1433-15 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_789/page2
22. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (укр/рос) : Ратифікація від 18.10.2006, підстава 251-16 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/page (дата звернення: 12.03.2016).
23. On the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC : Directive (EU) 2015/849 [20 May 2015] : [Electronic Resource] / European Parliament, Council of the European Union // Official web- site of the European Union's law/ – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32015L0849>
24. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією : міжнародний документ від 04.11.1999 р. : ратиф. Законом України від 16.03.2005 р. No 2476-IV). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text
25. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. (ратифік. 18 жовтня 2006 р., набр. чинності для України 1 січня 2010 р.). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16
26. Додатковий протокол до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією (ETS 191) : міжнар. док. від 15.05.2003 р. No ETS 191/ Рада Європи; Протокол: ратиф. Законом України від 18.10. 2006 р.No 253-V) // Відом. Верх. Ради України. 2006. No 50. Ст. 498.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.39>

СОРОКА І.В.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ КРАДІЖОК, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ**CERTAIN ASPECTS OF THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF CRIMES OF THEFT COMMITTED BY MINORS**

В умовах інтеграції України до Європейського співтовариства, проведення антитерористичної операції, загострення соціально-економічної ситуації спостерігається суттєве зниження рівня життя й соціального захисту населення та поширення безробіття, що впливає на стан криміногенної ситуації у державі. На сьогодні злочинність досягла найвищого рівня за весь період існування незалежної держави. Конституція України закріплює непорушність права приватної власності та недоторканність житла від будь-яких протиправних посягань. Зважаючи на це, забезпечення охорони приватної власності, її захист від злочинних посягань є одним із пріоритетних завдань правоохоронних органів. Проте, високий рівень криміналізації населення України, відсутність кваліфікованих кадрів в правоохоронних органах, руйнування системи попередження і профілактики злочинів, низька якість їх розкриття й розслідування, створили підґрунтя до суттєвого збільшення кількості крадіжок майна громадян, особливо тих, що вчиняються неповнолітніми, які дедалі набувають усе більш загрозливих форм. У статті наголошується, що використання спеціальних знань забезпечує процес розслідування необхідними відомостями. Слідчі переважно призначають ідентифікаційні, оминаючи увагою діагностичні та класифікаційні експертизи. У той же час діагностичні дослідження мають вагомого значення. Особливо це актуально в тих випадках, коли злочинець не встановлений. Результати цих експертиз дозволяють визначити напрямки проведення розслідування, висування обґрунтованих версій, пошуку неповнолітніх злочинців тощо.

Ключові слова: крадіжка, неповнолітній, розслідування, слідчі (розишукові) дії, спеціальні знання.

In the context of the integration of Ukraine into the European Community, the implementation of an anti-terrorist operation, the worsening of the socio-economic situation, there is a significant decrease in the standard of living and social protection of the population and the spread of unemployment, which affects the state of the criminogenic situation in the state. Today, crime has reached the highest level for the entire period of existence of an independent state. The Constitution of Ukraine enshrines the inviolability of the right to private property and the inviolability of housing from any illegal encroachments. Considering this, ensuring the protection of private property and its protection from criminal encroachments is one of the priority tasks of law enforcement agencies. However, the high level of criminalization of the population of Ukraine, the lack of qualified personnel in law enforcement agencies, the destruction of the system of prevention and prevention of crimes, the low quality of their detection and investigation, created the basis for a significant increase in the number of thefts of citizens' property, especially those committed by minors, who increasingly acquire everything more threatening forms. The article emphasizes that the use of special knowledge provides the investigation process with the necessary information. Investigators mainly prescribe identification examinations, ignoring diagnostic and classification examinations. At the same time, diagnostic studies are of great importance. This is especially relevant in cases where the criminal has not been identified. The results of these examinations make it possible to determine the direction of the investigation, put forward substantiated versions, search for juvenile criminals, etc.

Key words: theft, minor, investigation, investigative (search) actions, special knowledge.

Постановка проблеми. На сьогодні суспільство вимагає від правоохоронних органів визначення нових стратегічних напрямів їхньої діяльності, створення оновленої ефективно діючої системи з протидії злочинним проявам, пошуку нових підходів до боротьби зі злочинністю неповнолітніх, які б враховували сучасні потреби правоохоронної практики. На необхідність розробки й удосконалення окремої методики розслідування крадіжок майна громадян, вчинених неповнолітніми, вказали 83 % опитаних слідчих Національної поліції України. Відповідно, до причин низької якості розслідування крадіжок вони віднесли: неналежне процесуальне керівництво досудовим розслідуванням (34 %); низький фаховий рівень працівників слідчих підрозділів (21 %); несвочасне проведення окремих слідчих (розшукових) дій (71 %); неналежна координація взаємодією слідчого з оперативними підрозділами (57 %); небажання потерпілих та свідків співпрацювати зі слідством (41 %).

На сьогодні злочинна діяльність неповнолітніх набуває все більш організованого характеру. Дедалі частіше вони входять до складу злочинних угруповань. За даними наукових досліджень, у склад кожної 12-ї групи входить неповнолітній. Неповнолітні злочинці діють більш відкрито, жорстоко й зухвало, застосовуючи зброю та спеціальні засоби. Неповнолітні почали використовувати складні способи підготовки, вчинення й приховування злочинної діяльності. Все це суттєво впливає на організаційно-тактичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій, яке потребує певного переосмислення й удосконалення з урахуванням сучасних наукових підходів та потреб слідчої практики.

Вказане зумовлює актуальність дослідження, у якому на основі положень КПК України висвітлювались би питання розробки й удосконалення криміналістичної характеристики крадіжок майна громадян, вчинених неповнолітніми, організації й тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним проблемам, пов'язаним з питанням розслідування злочинів крадіжок, учинених неповнолітніми приділяли увагу відомі вітчизняні та зарубіжні вчені в різних галузях, зокрема: Л.П. Баканова, В.Д. Берназ, П.Д. Біленчук, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв, О.Ю. Дрозд, О.А. Кириченко, А.А. Кравченко, О.В. Кравчук, М.Н. Курко, Є.І. Макаренко, З.І. Митрохіна, Г.Є. Морозов, Н.І. Николайчик, С.О. Павленко, С.Є. Петров, Б.В. Романюк, В.Г. Севрук, П.Н. Сидорик, С.М. Стахівський, Ю.Д. Федоров, Ю.В. Циганюк, М.Г. Щербаковський, А.І. Юрин та інші.

Мета статті – є висвітлення особливостей використання спеціальних знань під час розслідування злочинів крадіжок, учинених неповнолітніми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час розслідування нерідко виникають питання, для дослідження яких потрібні знання з багатьох галузей людської діяльності. Ці знання в науці називають спеціальними [1, с. 147].

На відміну від знань життєвих (буденних) спеціальні знання є науковими і, як справедливо відзначають М.Г. Щербаковський і О.О. Кравченко, складаються із знань теоретичних і практичних [2, с. 5].

1) відсутності у слідчого спеціальних знань і навичок, необхідних для кваліфікованої підготовки і проведення слідчої дії;

2) недостатнього оволодіння слідчим прийомами і засобами швидкого і якісного виконання певної роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок;

3) необхідності з етичних чи тактичних міркувань доручити виконання певних дій саме спеціалістові;

4) одночасному застосуванні кількох засобів криміналістичної техніки;

5) необхідності виконати великий обсяг роботи, яка потребує спеціальних знань і навичок [3, с. 12].

Метою використання спеціальних знань є: отримання за їх допомогою доказів, іншої інформації, що має значення для правильного вирішення кримінального провадження. Зокрема, у кримінальному судочинстві метою є: допомога в збиранні (виявленні, фіксації, вилученні, забезпеченні схоронності), дослідженні доказів (зокрема слідів, речових доказів). На підставі результатів застосування спеціальних знань будуються версії, планується розслідування, перевіряються докази, обирається тактика окремих слідчих (розшукових) дій [4].

Судові експертизи за досліджуваними кримінальними правопорушеннями мають вагомe значення, оскільки з їх допомогою одержують та закріплюють докази, які можна отримати тільки експертним шляхом. Експертні висновки забезпечують підґрунтя для висунення та перевірки

слідчих версій, встановленню причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, сприяють правильній кваліфікації, підвищенню ефективності тактики проведення слідчих (розшукових) дій.

Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду [5, с. 3].

В сучасній теорії виділяються три типи завдань судової експертизи: 1) ідентифікаційні завдання (встановлення тотожності певного об'єкту); 2) діагностичні завдання (встановлення ознак і властивостей об'єкту, механізму події, її часу); 3) профілактичні завдання (виявлення обставин, що сприяють вчиненню злочинів і розробка заходів щодо їх усунення) [6, с. 6-7].

Пояснення експерта можуть стосуватися наступних положень висновку: обраної методики дослідження; використання в експертизі науково-технічних засобів та їх можливостей; критеріїв оцінки, яких дотримувався експерт при дослідженні; окремих термінів і формулювань, що були використані тощо [2, с. 42-43].

Висновок експерта з'являється у справі в результаті цілеспрямованої діяльності слідчого, суду (судді), за їх дорученням. На відміну від інших джерел фактичних даних воно містить вихідне знання про обставини, що цікавлять слідчого та суд [7, с. 43].

Стаття 242 КПК України визначає, що експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Вивченням судово-слідчої практики нами з'ясовано, що дактилоскопічна експертиза призначалась за 74 % кримінальних проваджень розглядуваної категорії, трасологічна – 41 %, психологічна – 33 %, психіатрична – 29 %, наркологічна – 23 %, товарознавча – 12 %, встановлення цілого за частинами – 3 %, мистецтвознавчої – 3 %.

Не меншого значення набувають і терміни призначення експертиз з моменту початку кримінального провадження. Так, нами з'ясовано, що у 5 денний терміни експертизи за розглядуваними суспільно-небезпечними діяннями призначались у 35 % випадків, у 5-15 денний – 38 %, місячний термін – 23 %, понад місячний – 4 %. Зазначене може свідчити про недооцінювання слідчим експертних досліджень при встановленні обставин події розглядуваної категорії. Несвоєчасне призначення експертизи може негативно вплинути на хід та результати проведеного розслідування, у результаті чого винуватці не будуть притягнуті до відповідальності.

Заслужують на увагу й об'єкти експертних досліджень, якими були: предмети, що є речовими доказами у 43 % випадків; сліди, вилучені під час огляду місця події – 47 %, зняряддя – 10 %.

При з'ясуванні доцільності призначення експертизи необхідно враховувати, що нерідко після отримання висновків експертизи підозрюваний визнає свою вину та дає правдиві свідчення. Про це також свідчать отримані відомості. Так, результати експертного дослідження дозволили: викрити злочинця у вчиненні конкретних діянь – 39 %; одержати відомості про особливості вчинення кримінального правопорушення – 24 %. Наведені дані визначають важливість експертизи у викритті злочинців.

Наведені відомості вказують на те, що більшість експертиз призначається слідчими протягом місяця. Тобто значна частина слідчих втрачає дорогоцінний час у встановленні обставин кримінального правопорушення. У результаті цього втрачаються сліди, не виявляються всі обставини події, що може призвести до уникнення відповідальності злочинців.

Наведені нами дані обумовлюються також вимогами КПК України. Так, ч. 2 ст. 242 КПК України зобов'язує слідчого або прокурора звернутися до експерта для проведення експертизи щодо: – визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності (пункт 3), -встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості (пункт 4).

Суть експертизи полягає у проведенні досвідченою особою (експертом), за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду на основі її спеціальних пізнань самостійного дослідження, необхідного для з'ясування обставин, які мають значення для провадження, що відображається у висновку експерта [8, с. 40].

Проанкетовані у 81 % працівники слідчих підрозділів визначили дактилоскопічну, як найбільш важливу, експертизу у викритті неповнолітніх злочинців, котрі вчинили крадіжки чужого майна громадян.

Наведені відомості вказують на те, що позиція правоохоронців визначається значенням застосування спеціальних знань у встановленні обставин події при розслідуванні злочинів розглядуваної категорії.

У той же час вказані нами дані визначають, що переважно слідчі віддають перевагу проведеному ідентифікаційним дослідженням, недооцінюючи при цьому можливості діагностичних. Серед причин, на нашу думку, варто назвати значне навантаження на слідчого за кількістю проваджень, що у нього перебувають, відсутність досвіду, оскільки переважно слідчі підрозділи МВС України складають молоді працівники. У той же час варто наголосити на тому, що діагностичні експертизи можуть сприяти слідчому в розумінні механізму вчинення злочину. Так, завдяки дослідженню відповідних об'єктів можуть одержуватись відомості, що підтверджують або спростовують свідчення учасників щодо механізму вчинення події. Так, криміналістичним дослідженням замків та інших об'єктів, пов'язаних з розслідуваною крадіжкою, надається можливість визначити: в якому стані (відкритому чи закритому), положенні (висячому чи лежачому) перебував замок у момент його злому; яким способом і знаряддям був відкритий даний замок тощо [9, с. 467]. Вагомого значення отримані результати набуватимуть й з метою викриття інсценувань. Так, визначаючи, в якому положенні перебував замок, наявність технічної можливості здійснити перепилювання замку з урахуванням його розташування, наприклад на дверях, інших обставин сприятимуть слідчому в формуванні картини вчиненого суспільно-небезпечного діяння. Це, у свою чергу, сприятиме викриттю неправдивих свідчень відповідних учасників, зацікавлених осіб, визначенню напрямків організації та планування розслідування.

Трасологічна експертиза у провадженнях про крадіжки майна громадян, вчинених неповнолітніми вирішує діагностичні чи ідентифікаційні завдання, що виникають у процесі розслідування. Вона, як наголошує М.І. Порубов, проводиться з метою ототожнення особи обвинуваченого або підозрюваного слідами рук, ніг (взуття), а також різноманітних знарядь злочину, що застосовувалися ним, по їхніх слідах [10, с. 249].

Під час вчинення крадіжки зі зломом залишається значна кількість слідів, за якими можливо визначити спосіб злому та знаряддя, що для цього використовувалось. За виявленими на місці події слідах можливе визначення знаряддя зламу. Не виключено, що знаряддя були кинуті неповнолітніми на місці вчинення ними крадіжки або у безпосередній близькості. Слідчий, за допомогою спеціаліста-криміналіста, за слідами зламу може визначити тип знаряддя, що могло бути використане для зламу. Ця інформація сприятиме виявленню відповідного знаряддя. На останньому, з досить високою вірогідністю можуть бути виявлені сліди рук злочинця.

Якщо за місцем події залишаються сліди ніг людини у вигляді стежки слідів, вдається визначити напрямок, звідки особа прийшла, пішла. За сприятливих умов експертам вдається встановити такі важливі для розшуку злочинця ознаки особи, котра залишила сліди, як стать, зріст, професія [11, с. 36]. Сліди зубів, губ, нігтів, а також лобу, носу, вух, ліктів, колін характеризуються високим ступенем індивідуальності. Аналіз їх розташування на місці події може бути використаний для встановлення статі, зросту, конституції людини та інших даних. За наявності підозрюваного проводитимуться ідентифікаційні дослідження. У цьому випадку перед слідчим постає необхідність у проведенні дактилоскопічної експертизи. Основним завданням дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами рук, які залишені на місці події. Для проведення дактилоскопічної експертизи надсилаються: всі виявлені на місці події сліди пальців рук, долонь або підшви ніг, незалежно від того, повністю або частково в них відобразились папілярні лінії; фотознімки слідів пальців рук або інших ділянок тіла (направляється разом з негативами); протокол огляду місця події, протокол допиту свідків (очевидців); зліпки, виготовлені з об'ємних слідів; зразки відтисків відповідних ділянок пальців, долонь або підшви ніг підозрюваних, потерпілих та інших осіб [12, с. 26].

За виявленими на місці події слідами рук спеціаліст-криміналіст може визначити, що їх залишила особа відповідного віку. Це, значною мірою сприяє негайній організації пошуку та встановлення неповнолітніх, причетних до вчинення кримінального правопорушення ще до проведення експертних досліджень.

Речові докази, на яких знайдені сліди рук або є припущення про їх наявність, необхідно надсилати експерту якомога швидше. Сліди рук на предметах, що підлягають дослідженню, мають бути, по можливості, представлені в оригіналах. У випадках, коли на експертизу не може бути представлений предмет (або його частина) з відбитком, дослідження проводять за фотокопіями або дактилоскопічним плівкам, на які від копійовані сліди, виявлені порошками [13, с. 33]. При відборі зразків необхідно враховувати умови слідоутворення та за можливості дублювати їх.

На вирішення дактилоскопічної експертизи можуть бути поставлені такі запитання: чи є на об'єкті сліди папілярних візерунків; чи придатні дані сліди для ототожнення особи, яка їх залишила; чи залишені дані сліди певною особою; чи залишені однією особою сліди рук, вилучені у різних місцях [14, с. 10].

Виявлення у різних місцях схожих слідів низу взуття, відбитків рук визначають про причетність до вчинених діянь одних і тих самих осіб. Це сприятиме звуженню кола осіб, серед яких відбуватиметься пошук винуватців крадіжки. Це, значно спрощує діяльність правоохоронців у встановленні й інших обставин кримінального правопорушення.

На місці вчинення неповнолітніми крадіжок чужого майна громадян можуть залишатися й інші сліди: плями слини, поту, волосся тощо. Дані сліди також несуть необхідну інформацію, за допомогою якої, як зазначає М.І. Ніколайчик, можна ідентифікувати особу, яка перебувала на місці вчинення злочину [15, с. 20]. Адже крім особи злочинця їх можуть залишити будь-які інші особи.

Такі сліди можуть залишатися в найрізноманітніших місцях. Наприклад, як зазначають О.І. Юрін та Ю.Д. Федоров, слина може бути виявлена на недопалках, поштових конвертах, посуді, а також у вигляді пльовків. Виявляється вона за допомогою ультрафіолетової лампи, в променях якої вона світиться блакитним кольором. В центральній частині плями на вигляд більш темні, ніж по краях [16, с. 8]. Варто зазначити, що зазначена інформація є важливою для слідчого при вчиненні крадіжки з продовольчих магазинів, квартир, домогосподарств, де неповнолітні, досить часто смакують солодоші. У результаті чого залишаються на тільки сліди зубів, а й слина. Ці сліди можуть бути використані при затриманні злочинця та проведення ідентифікаційних досліджень.

При виявленні та вилученні мікрооб'єктів необхідно, як зазначає О.А. Кириченко, застосувати відповідні технічні засоби для ефективної реалізації поставлених завдань [17, с. 72-73]. Водночас, практичними працівниками можливості виявлення мікрооб'єктів не використовуються.

Виявлені в ході огляду місця події сліди крові, слини, поту та інших органічних речовин, як наголошують О.І. Юрін та Ю.Д. Федоров, тільки тоді мають доказове значення, коли вони належним чином зафіксовані – точно записані в протокол огляду, відмічені на планах, сфотографовані (вузлова та детальна зйомка) [16, с. 10].

Судово-медична експертиза речових доказів може дати відповідь щодо однорідності крові, слини та інших виділень організму людини зі слідами аналогічних речовин, вилучених із місця крадіжки.

Не виключено, що під час подолання перешкод, а саме парканів, неповнолітні можуть травмуватися та отримати відкриті ушкодження з кровотечею. Кров неповнолітнього, у цьому випадку варто відшукувати на предметах, яких він торкався, або намагався зупинити кровотечу.

Перед експертом під час дослідження доказів зі слідами, що схожі на кров, на думку М.В. Кисіна та О.К. Туманова, можуть бути поставлені такі питання: чи міститься у сліді кров; чи належить кров людині чи тварині; чи може кров належати певній особі; чи належить кров чоловіку чи жінці; який механізм утворення слідів крові на речових доказах; яке регіональне походження крові (з якої вона частини тіла); як давно утворився слід; якою є кількість рідкої крові, що створила сліди на речових доказах тощо [18, с. 79].

Так, без проведення, наприклад, мистецтвознавчої експертизи неможливо встановити справжню вартість викраденого майна, наприклад ікони. У результаті цього вірна кваліфікація дій зловмисників викликати у правоохоронців труднощі, а суд, у свою чергу, не зможе визначитись із покаранням. Таким чином дана експертиза буде розглядатись як обов'язкова для встановлення обставин події. Так, 03.07.2006 р. гр. П., спільно з неповнолітнім В. проникли до буд. № 19 по вул. І. Кутового м. Ново московська, звідки викрали ікону. Допитаний в якості потерпілого гр. Д. оцінив викрадене майно у 10000 грн. Злочинців затримали, а викрадену ікону, направлено на дослідження. За результатами мистецтвознавчої експертизи було визначено, що вартість ікони складає 300 грн. [19].

При розслідуванні крадіжок чужого майна громадян, вчинених неповнолітніми може виникати потреба у проведенні товарознавчої експертизи. У межах експертизи експерт вирішує питання пор належності предметів до даного виду товару, їх сорт, якість, вартість, місце та час виготовлення, відповідність стандарту тощо [20, с. 653].

Експертиза матеріалів, речовин та виробів дозволяє встановити спільну родову (групову) приналежність. За допомогою цієї експертизи можна встановити однорідність (чи не однорідність) викрадених речовин (наприклад фарб, продуктів), виявлених у підозрюваного осіб і зразків, вилучених під час огляду, обшуку [21, с. 112].

Для визначення найменування, сорту і вартості викрадених цінностей з урахуванням їх якості та ступеня амортизації може бути призначена товарознавча експертиза [22, с. 36].

Заслужує на увагу й проведення судово-психіатричної експертизи, яка призначається за наявності сумнівів у психічній повноцінності неповнолітнього та визначає чи не страждає неповнолітній психічним захворюванням, яким саме, чи є він осудним і чи не потребує заходів медичного характеру. За допомогою цієї експертизи визначають психічний стан особи і вирішують питання про її осудність – здатність усвідомлювати фактичний характер і небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними.

Судово-психіатрична експертиза може проводитися стаціонарно (у психіатричному стаціонарі) або амбулаторно (без розміщення особи до психіатричного стаціонару). Якщо при провадженні судово-психіатричної експертизи виникне необхідність тривалого спостереження за обвинуваченим або дослідження його, суд за поданням слідчого, погодженим із прокурором, поміщує його у відповідний медичний заклад, про що виносить постанову. Судово-психіатрична експертиза призначається за наявності сумнівів у психічному здоров'ї підозрюваного. Приводами до виникнення сумнівів та призначення судово-психіатричної експертизи можуть бути: заяви підозрюваного або його родичів про те, що він знаходився на лікуванні у психіатричній лікарні або знаходився на обліку у лікаря-психіатра; відповіді на запитання слідчого з судово-психіатричного диспансеру або лікаря-психіатра про те, що відповідна особа перебуває на обліку або знаходилась на лікуванні; наявність відомостей про наявність в особи травми головного мозку; вказівка різних осіб на дивність поведінки підозрюваного або їх встановлення самим слідчим. У разі необхідності здійснення тривалого спостереження та дослідження особи може бути проведена стаціонарна психіатрична експертиза, для чого така особа направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців. Питання про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони кримінального провадження в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу (ст. 509 КПК України).

Питання хворобливої залежності є актуальним і для дослідження в порядку психіатричної експертизи [23, с. 181].

Відповідно до ст. 509 КПК України слідчий, прокурор зобов'язані залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно-небезпечного діяння була в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Окремого значення у сучасних умовах відхилень розвитку неповнолітніх набувають заходи їх виявлення та діагностування. Аналіз роботи психоневролога у міській дитячій поліклініці показав, що в амбулаторній практиці зустрічається значна кількість неповнолітніх пацієнтів, вже потребуючих вирішення певних психологічних проблем [24, с. 193]. Вказане визначає, обумовлену практикою, потребу використання спеціальних психологічних знань.

За потреби слідчий може призначити судово-психологічну експертизу. При розслідуванні крадіжок майна громадян, вчинених неповнолітніми, вагомим значення має встановлення специфічних особливостей, пов'язаних з психологічною характеристикою вікових груп неповнолітніх. Вона встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви у поведінці особи, котрі мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки.

Судово-психологічна експертиза вирішує наявність у підлітка відхилень від нормального для даного віку, у тому числі розумової відсталості, її причини, якому віку відповідає розвиток підлітка. За наявності відставання у психічному розвитку визначається, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, правильно сприймати ті чи інші обставини і чи спроможний він дати точні свідчення про них [25, с. 172].

Головним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивуютьвальних чинників психічного життя і поведінки; емоційних реакцій та станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей.

На ймовірність відставання неповнолітнього у психічному розвитку можуть вказати такі обставини: дані про його педагогічну занедбаність, легковажне ставлення до своїх протиправних дій; значний розбіг між об'єктивним змістом поведінки неповнолітнього та переслідуваними цілями; показання свідків, котрі вказують на помітну різницю між неповнолітнім та основною

масою його однолітків; неадекватність оцінки самим неповнолітнім своїх протиправних дій, відсутність усвідомлення ним протиправності або суспільної небезпеки своєї поведінки (вчинку).

Підставами для призначення судово-психологічної експертизи, як правило, слугують сумніви слідчого у розумових здібностях підозрюваного, свідка, потерпілого, котрі є психічно здоровими людьми, але мають індивідуальну психологічну характеристику, а також необхідність встановлення індивідуальних психічних особливостей конкретної особи, що впливають на сприйняття, запам'ятовування та відтворення ним обставин події [7, с. 174].

На вирішення судово-психологічної експертизи можуть бути поставлені запитання: чи є у неповнолітнього ознаки не пов'язаного з психічними захворюваннями (розладами) відставання у психічному розвитку або інших аномалій психічного розвитку, якщо так, то у чому вони виявляються; чи спроможна підекспертна особа, з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища (залежність, погроза, омана) усвідомлювати реальний зміст власних дій та повною мірою свідомо керувати ними і передбачати їх наслідки; чи здатна підекспертна особа, з урахуванням рівня її розумового розвитку та індивідуально-психологічних особливостей, розуміти характер та фактичний зміст власних дій, керувати ними та передбачати їх наслідки?

Судово-психологічна експертиза призначається не тільки у справах про злочини неповнолітніх, але й за будь-якою кримінальною справою, при розслідуванні якої виникає необхідність у встановленні процесу сприйняття події конкретною особою, тобто для вирішення питання про те, чи є сприйняття нормальним, загостреним, відстаючим від нормального, який вид пам'яті найбільше розвинений у даного індивіду, чи може він вірно сприймати оточуючу обстановку, запам'ятовувати та оцінювати фактичні обставини у ланцюгу подій та об'єктивно відтворювати їх [7, с. 173].

На розсуд слідчого, з урахуванням потреб з'ясування тих чи інших обставин, можуть проводитись й інші експертизи.

Кількість проведених експертних досліджень за фактами вчинення неповнолітніми крадіжок чужого майна громадян вказує на те, що слідчі позитивно сприймають їх у встановленні обставин вчиненої події. За кількісними показниками експертні дослідження проводяться за більшістю кримінальних проваджень розглядуваної категорії.

Окремого значення має присутність слідчого при проведенні експертних досліджень.

Завдяки присутності при проведенні експертизи слідчий: а) одержує додаткові можливості для оцінки висновку експерта; б) може роз'яснити експертові поставлені запитання, звернувши його увагу на дані (відомості), яких експерт не враховує, на необхідність повної фіксації перебігу і результатів дослідження; в) може з'ясувати необхідність подання матеріалів чи призначення додаткової експертизи; г) може звернути увагу експерта на вимоги закону, що є обов'язковими для виконання; д) може з'ясувати необхідність збирання нових доказів; є) може надати допомогу експертові в одержанні і фіксації пояснень обвинуваченого [26, с. 214].

Нажаль, з матеріали кримінальних проваджень ми не змогли дізнатись про присутність слідчих при проведенні судових експертиз. У той же час ми не виключаємо такої можливості і вважаємо, що це лише сприятиме якості розслідування.

Вагомого значення може мати й консультування слідчого с приводу можливостей призначення відповідних експертиз за матеріалами кримінального провадження, питань, які можуть бути поставлені на її вирішення. Це не тільки забезпечить усвідомлення слідчим необхідності збору необхідних матеріалів, а також сприятиме більш швидкому отриманню необхідних відомостей.

Висновок. Проведене нами дослідження дає підстави наголосити, що використання спеціальних знань забезпечує процес розслідування необхідними відомостями. Слідчі переважно призначають ідентифікаційні, оминаючи увагою діагностичні та класифікаційні експертизи. У той же час діагностичні дослідження мають вагомого значення. Особливо це актуально в тих випадках, коли злочинець не встановлений. Результати цих експертиз дозволяють визначити напрямки проведення розслідування, висування обґрунтованих версій, пошуку неповнолітніх злочинців тощо.

Список використаних джерел:

1. Петров С.Є. Розслідування незаконного заволодіння автотранспортними засобами: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Петров Сергій Євгенійович. К., 2010. 242 с.
2. Щербаковский М.Г., Кравченко А.А. Использование специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. 78 с.

3. Морозов Г.Е. Роль специалиста в производстве процессуальных и профилактических действий в стадии предварительного расследования. Хабаровск, 1985. 112 с.
4. Севрук В.Г., Павленко С.О. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю: Матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 13 квітня 2017 року). Ред. кол.: О.О. Волобуєва, О.В. Одерій, Т.О. Лоскутов, А.С. Політова. Кривий Ріг: Поліграфічна компанія «Геліос-Принт», 2017. С. 60–63.
5. Закон України «Про судову експертизу». К., 2004. 11 с.
6. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражном процессе. М.: Право и закон, 1996. 224 с.
7. Митрохина З. И. О судебно-психологической экспертизе. Криминалистика и судебная экспертиза : республиканский межведомственный сб. науч. и науч.-метод. работ. Вып. 11. К., 1975. 460 с.
8. Кравчук О.В., Циганюк Ю.В. Порядок призначення судових експертиз у сфері інтелектуальної власності за новим кримінальним процесуальним кодексом України. Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / [голов. ред. Коваленко В.В. та ін.] / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. К. : ТОВ «Брайт Вайт», 2013. № 2(20). 266 с.
9. Криміналістика : підручник / [В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : ХНУВС, 2011. 666 с.
10. Криминалистика : учебное пособие. / Под ред. Н.И. Порубова. Мн.: Выш. шк., 1997. 344 с.
11. Хазиев Ш. Возможности судебно-трасологической экспертизы / Хазиев Ш. // Социалистическая законность. 1991. № 12 (686). С. 80.
12. Сидорик П. Н. Дактилоскопия и ее практическое использование в раскрытии и расследовании преступлений : лекція. Мн. : МВШ МВД СССР, 1989. 35 с.
13. Баканова Л. П. Дактилоскопические исследования. Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1980. 53 с.
14. Біленчук П. Д., Курко М. Н., Стахівський С. М. Проведення судових експертиз : довідник. К., 1996. 52 с.
15. Николайчик Н. И. Методика расследования хулиганства : лекція. Мн. : МВШ МВД СССР, 1985. 28 с.
16. Юрин А. И., Федоров Ю. Д. Выявление и направление вещественных доказательств на судебно-медицинскую экспертизу : лекція. Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1974. 20 с.
17. Кириченко О. А. Криміналістична мікрологія : монограф. Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1993. 178 с.
18. Кисин М. В., Туманов А. К. Следы крови : пособие. М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1972. 88 с.
19. Кримінальна справа № 33004598 Архів Ново московського міськрайсуду Дніпропетровської області, 2006 р.
20. Филиппов А.Г. Возможности повышения эффективности судебных экспертиз в расследовании преступлений. Труды высшей школы МВД СССР. 1972. Вып. 34. С. 152–159.
21. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. К. : НАВСУ, 2002. 196 с.
22. Макаренко Є.І. Розслідування злочинів проти приватної власності. Навчальний посібник. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2010. 106 с.
23. Экспертизы в судебной практике: учебное пособие для студентов юрид. ин-тов и фак. / [В.И. Гончаренко, В.Е. Бергер, Т.В. Варфоломеева и др.]. К.: Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1987. 200 с.
24. Ефимов Ю.А. Возможности диагностики донозологического этапа развития психосоматических заболеваний. Восьмой всесоюзный съезд невропатологов, психиатров и наркологов. М., 1988. Т. 2. С. 193–195.
25. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. М. : Мегатрон XXI, 2000. 2-е изд., доп. 334 с.
26. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности). Волгоград, 1984. 238 с.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.40>

СТЕПАНЯН Р.Е.

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ (У АСПЕКТІ ДОКТРИНИ «ЧЕТВЕРТОЇ ІНСТАНЦІЇ»)**EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS' ROLE IN CRIMINAL PROCEEDINGS (IN TERMS OF "FOURTH INSTANCE DOCTRINE")**

Актуальність дослідження обумовлюється необхідністю систематичного і системного вивчення практики Європейського суду з прав людини як джерела вітчизняного права, необхідністю виконання Україною взятих на себе зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Основним завданням дослідження є висвітлення ролі Європейського суду з прав людини в кримінальному процесі у аспекті доктрини «четвертої інстанції». Наголошується, що проблематика ролі практики Європейського суду з прав людини для національної кримінально-процесуальної сфери саме у контексті гносеології сформульованих (використовуваних) Судом доктрин залишається малодослідженим вітчизняною правничою наукою та потребує свого розроблення.

Відзначається, що у Кримінально-процесуальному кодексі України безпосередньо містяться положення, що вказують на значимість практики Європейського суду з прав людини (ст. 8, 9, 459 Кримінально-процесуального кодексу України).

Акцентується увага на тому, що одним з факторів визнання більше 90 % заяв неприйнятними виступає неповне розуміння концепції «четвертої інстанції», яка хоча прямо і не визначена у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, однак, сформульована у практиці цього Суду.

Аналізується низка рішень Європейського суду з прав людини, у яких розкривається зміст доктрини «четвертої інстанції». Відзначається, що Суд: не переглядає правильність тлумачення приписів законодавства, використаних національними судовими органами; не переглядає встановлені національними судами факти у справі та не перевіряє оцінку доказів; не приймає рішення про винуватість чи невинуватість особи за пред'явленим їй національною владою звинуваченням.

Резюмується, що практика Європейського суду з прав людини відіграє важливу роль у кримінально-процесуальній сфері, розкриваючи зміст принципів кримінального провадження, приписів національного законодавства, виступаючи чинником можливого перегляду прийнятих рішень національними судовими органами. Окрім цього у практиці Європейського суду з прав людини формуються правовоположення, які мають прецедентний характер та відображають зміст правових доктрин. Однією з доктрин, сформованих Європейським судом з прав людини є доктрина «четвертої інстанції», яка визначає роль Суду та визначає можливість визнання заяви явно непринятною.

Ключові слова: доктрина плодів отруйного дерева, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, неприйнятність заяви, правова доктрина, практика Європейського суду з прав людини.

The topicality of the study is determined by the necessity of systematic and regular study of the European Court of Human Rights practice as a source of domestic law, the indispensability for Ukraine to fulfill its obligations under the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The fundamental task of the study is to cover the role of the European Court of Human Rights in the criminal process in terms of the "fourth instance" doctrine. It is emphasized that the issue of the European Court of Human Rights practice role for the national criminal procedural sphere precisely

in the context of the epistemology of the doctrines formulated (used) by the Court remains understudied by domestic jurisprudence and should be further developed.

It is noted that the Criminal Procedure Code of Ukraine directly contains provisions indicating the importance of the practice of the European Court of Human Rights (Articles 8, 9, 459 of the Criminal Procedure Code of Ukraine).

Attention is drawn to the fact that one of the factors in the cognizance of more than 90% of applications as inadmissible is an incomplete understanding of the concept of the “fourth instance”, which, although not directly defined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, is nevertheless formulated in the practice of this Court.

A number of decisions of the European Court of Human Rights, where content of the “fourth instance” doctrine is revealed, are analyzed. It is noted that the Court: does not review the correctness of the legal provisions interpretation used by national judicial authorities; does not review the facts in the case established by the national courts and does not check the evaluation of the evidence; does not make a decision on the guilt or innocence of a person on charges brought against him by the national authorities.

It is summarized that the practice of the European Court of Human Rights plays crucial role in the criminal and procedural sphere, revealing the content of the criminal proceedings principles and prescriptions of national legislation, acting as a factor in the possible revision of decisions made by national judicial bodies. In addition, legal provisions of precedential nature and reflecting the legal doctrines essence are formed in the practice of the European Court of Human Rights. The “fourth instance” doctrine is one of the doctrines formed by the European Court of Human Rights determining the role of the Court and the possibility of declaring an application as clearly inadmissible.

Key words: *fruit of the poisonous tree doctrine, Convention for Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, inadmissibility of application, legal doctrine, European Court of Human Rights practice.*

Вступ. Обраний Українською державою курс на євроінтеграцію обумовлює необхідність гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Однією з важливих інституцій, яка впливає на формування європейських стандартів у сфері прав людини, виступає Європейський суд з прав людини.

До цього варто додати те, що Україна є членом Ради Європи і, відповідно, визнає права людини, відображені у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. При цьому, відповідно до вітчизняного законодавства, зокрема, Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» вказана Конвенція, а також практика Європейського суду з прав людини виступають джерелом права в Україні [1]. Суб'єкти правозастосування в Україні мають застосовувати положення Конвенції та практику вказаного Суду при прийнятті рішень у справі. При цьому, ураховуючи імпліцитний характер приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, особливого значення для розкриття змісту закріплених у ній норм набуває саме практика Європейського суду з прав людини. Що, у свою чергу, обумовлює необхідність її постійного вивчення (особливо зважаючи на принцип *mutatis mutandis*, що використовується для тлумачення норм Конвенції самим Судом).

До наведеного слід додати (в контексті нашого дослідження), що чинний Кримінально-процесуальний кодекс України закріплює значну частину положень, на яких ґрунтується і діяльність Європейського суду з прав людини, а також тих положень і доктрин, що були сформовані у процесі діяльності цього Суду. Доволі показовою у цьому контексті є імплементація в кримінально-процесуальне законодавство доктрини «плодів отруєного дерева» (яка хоча і була сформована в межах американської системи права, однак, набула свого розвитку та була впроваджена у національну систему права саме через діяльність Європейського суду з прав людини).

Варто наголосити на тому, що до недавнього часу означена проблематика перебувала поза увагою вітчизняної правничої науки (у контексті кримінальної та кримінально-процесуальної науки), що було обумовлено існуванням кримінально-процесуального законодавства, яке було сформовано ще у радянські часи (хоча, звісно, окремі зміни до Кримінально-процесуального кодексу приймалися; однак, окремими змінами не можна кардинально змінити сутність та ті правові цінності, які закладені у кримінальному провадженні).

Ситуація кардинально змінилась з прийняттям та набуттям у 2012 році чинності новим Кримінально-процесуальним кодексом України. У науковому правничому просторі актуалізувалась

тематика імплементації доктрин західної правової культури, пов'язаних з визнанням людини основою цінністю, принципом верховенства права, дотриманням прав та основоположних свобод людини тощо, у тому числі й тих доктрин, що сформовані у практиці Європейського суду з прав людини.

Окремі аспекти окресленої тематики стали предметом пізнання таких вітчизняних вчених як К. Антонов, В. Бурлака, В. Дрозд, Л. Гаврилюк, Д. Гудима, М. Корнієнко, Д. Сергєєва, М. Стоянов, А. Панова, В. Тертишник, Ю. Циганюк, І. Чупрікова та ін.

Так, відзначимо, що найбільш висвітленим аспектом окресленої проблематики є застосування Європейським судом з прав людини доктрини «плодів отруйного дерева». Згадаємо, зокрема, колективне дослідження вітчизняних вчених на тему «Визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні: аналіз слідчої практики крізь призму судових рішень» [2], у якій висвітлюється зміст цієї доктрини, а також визначаються положення щодо імплементації її у національне кримінальне процесуальне законодавство.

Згадаємо і дисертаційне дослідження А. Панової, присвячене питанню визнання доказів недопустимими. При характеристиці предмету дослідження авторка описує низку концепцій, що використовуються Європейським судом з прав людини у справах кримінально-процесуальної сфери [3, с. 8-9].

Однак, слід акцентувати увагу на тому, що проблематика ролі практики Європейського суду з прав людини для національної кримінально-процесуальної сфери саме у контексті гносеології сформульованих (використовуваних) Судом доктрин залишається малодослідженим вітчизняною правничою наукою та потребує свого розроблення.

Постановка завдання. Основним завданням статті є висвітлення ролі Європейського суду з прав людини в кримінальному процесі у аспекті доктрини «четвертої інстанції».

Результати дослідження. Висвітлення предмету дослідження обумовлює потребу зосередження уваги на окремих пропедевтичних положеннях. Так, у першу чергу, слід вказати на те, що у Кримінально-процесуальному кодексі України безпосередньо містяться положення, що вказують на значимість практики Європейського суду з прав людини.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 8 Кримінально-процесуального кодексу України «принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [4]. Верховенство права є важливою засадою кримінального провадження (як і системи права загалом). Окрім того, це аксіологічна складова європейської правової культури. Так, на це безпосередньо вказується у преамбулі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [5]. Додамо також те, що верховенство права доцільно розглядати не як окремий принцип, а як доктрину, що включає в свій зміст низку принципів, назовемо хоча б принцип правової визначеності, принцип законності та ін.

Вкажемо також, що відповідно до ч. 5 ст. 9 означеного Кодексу «кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [4].

Окрім цього доцільно вказати, що відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 459 Кримінально-процесуального кодексу України «встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом» [4] є виключною обставиною, що є підставою для відповідного провадження (за главою 34 Кримінально-процесуального кодексу).

Однак, важливим є розуміння сутності діяльності Європейського суду з прав людини. І у цьому аспекті варто вказати на наступне. Україна перебуває уже близько 10 років у числі першої трійки держав за кількістю звернень до означеної інституції Ради Європи. Так, за даними офіційної статистики за 2022 рік (станом на 30 листопада) проти України подано 10600 заяв, що складає 14 % звернень до Європейського суду з прав людини. Для порівняння: 16750 заяв проти Росії (22,1 %) та 20300 заяв проти Туреччини (26,8 %) [6].

Водночас, вкажемо, що населення Туреччини (як і Росії) значно більше, ніж населення України (близько 85 млн. і 143 млн відповідно), особливо урахуовуючи кількість українців, які виїхали за кордон через війну Росії проти України, а також той факт, що значна кількість заяв жителів України стосується Росії. Відтак, можна стверджувати, що Україна посідає у означеному списку (кількість звернень до Європейського суду з прав людини), на жаль, перше місце.

Хоча, необхідно розуміти, що не всі ці заяви визнаються прийнятними, більш того, значна їх частина (більше 90 % – за даними, розміщеними на офіційному сайті Європейського суду з прав людини) не розглядаються по суті через неприйнятність: «Європейський суд з прав людини відхиляє приблизно 90 % поданих заяв на підставі неприйнятності. Ці статистичні дані та наш досвід чітко показують, що більшість заявників та багато юристів потребують кращого ознайомлення з критеріями прийнятності заяв» [7].

Одним з факторів такої ситуації виступає неповне розуміння концепції «четвертої інстанції», яка хоча прямо і не визначена у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, однак, сформульована у практиці цього Суду.

Водночас, вкажемо, що відповідно до ч. 3 ст. 35 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод «Суд оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану відповідно до статті 34, якщо він вважає: а) що ця заява несумісна з положеннями Конвенції або Протоколів до неї, явно необґрунтована або є зловживанням правом на подання заяви» [5].

Подана заява може бути визнана явно необґрунтованою, якщо вона не стосується порушення прав людини, що зазначаються у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод або заявник не надає аргументів про порушення конкретних норм Конвенції, які вказуються у заяві. Наведені ситуації, на нашу думку, вказують на певне нерозуміння досліджуваної нами доктрини. Хоча варто вказати, що вони не охоплюються нею повністю.

Означена інституція Ради Європи не «четвертою інстанцією» і це несприйняття цього заявниками може бути окремою підставою для визнання заяви явно необґрунтованою.

Нижче ми розглянемо низку рішень Європейського суду з прав людини, у яких викладено положення, які у цілому дозволяють скласти цілісне бачення доктрини суду «четвертої інстанції».

Хоча при цьому слід наголосити на певній парадоксальності: так, вказуючи на досліджувану доктрину може скластись хибне враження про її буквальне тлумачення (Європейський суд з прав людини є судом четвертої інстанції), однак, це неправильно – її слід тлумачити так, що Європейський суд з прав людини не є судом четвертої інстанції.

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі *Kemmache* проти Франції (№ 3) розглядалось питання наявності порушення за ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод за обставин тримання заявника під вартою з 11 червня до 10 серпня 1990 року у зв'язку з кримінальним провадженням, яке велося у французьких судах з 16 лютого 1983 року (коли його заарештували та висунули звинувачення) до 6 лютого 1993 року (коли його апеляцію було відхилено). Протягом цього часу заявник чотири рази перебував під вартою [8].

Європейський суд з прав людини у аналізованій справі відзначив, зокрема, наступне. Перевіряючи обґрунтованість обмеження прав людини, закріплених у Конвенції, у частині відповідності обмеження вимогі «відповідно до закону» Суд не має завдання перевіряти дотримання національного законодавства національними органами влади, за винятком тих випадків, коли саме національне законодавство не відповідає Конвенції, включаючи загальні принципи, викладені або передбачені в ній (зокрема, йдеться про принципи справедливої та належної процедури: будь-які заходи щодо позбавлення свободи особи повинні здійснюватися уповноваженими органами і не повинен бути довільним [8].

Роль Суду не полягає в тому, щоб оцінювати факти, які змусили національний суд прийняти одне рішення, а не інше. Якби було інакше, Суд діяв би як суд третьої або четвертої інстанції, що означало б ігнорування обмежень, накладених на його дії [8].

«Однак логіка системи гарантій, встановленої Конвенцією, обмежує сферу застосування цього винятку. У першу чергу національні органи влади, зокрема суди, мають тлумачити та застосовувати національне законодавство, навіть у тих сферах, де Конвенція «включає» норми цього права: національні органи влади, за природою речей, особливо кваліфіковані для вирішення питань, що виникають у зв'язку з цим» [8] – зазначається у рішенні Суду.

У справі *Demir And Baykara* проти Туреччини Європейський суд з прав людини вказав на межі своєї діяльності щодо розгляду поданих заяв щодо порушення Конвенції, які визначені у ст. 19 Конвенції (яка говорить про те, що Суд створюється для «забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та Протоколами до неї» [5]. У рішенні за цією справою вказується наступне (у аспекті предмету нашого дослідження): «Щоб визначити значення термінів і фраз, які використовуються в Конвенції, Суд керується головним чином правилами тлумачення, передбаченими статтями 31-33 Віденської конвенції. Відповідно до Віденської конвенції Суд зобов'язаний з'ясувати звичайне значення слів у їхньому контексті та в світлі об'єкта та мети положення, з якого вони взяті» [9].

Наведене визначає роль Європейського суду з прав людини при розгляді поданих заяв. Його повноваження обмежені контролем за дотриманням державами-учасницями Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод положень цього міжнародного договору.

У рішенні у справі *García Ruiz* проти Іспанії це положення доволі чітко і системно відзначив наступне: «Оскільки скаргу заявника можна зрозуміти як таку, що стосується оцінки доказів

і результатів провадження в національних судах, Суд повторює, що відповідно до статті 19 Конвенції його обов'язок полягає в тому, щоб забезпечити дотримання зобов'язання, взяті на себе Договірними сторонами Конвенції. Зокрема, в його функції не входить розгляд помилок у фактах чи праві, імовірно допущених національним судом, лише в тій мірі, в якій вони можуть порушувати права та свободи, захищені Конвенцією» [10].

Подібне положення відображається і у рішенні у справі *Affaire Perlala* проти Греції [11], що дозволяє зробити висновок про те, що Суд:

- не переглядає правильність тлумачення приписів законодавства, використаних національними судовими органами;
- не переглядає встановлені національними судами факти у справі та не перевіряє оцінку доказів;
- не приймає рішення про винуватість чи невинуватість особи за пред'явленим їй національною владою звинуваченням.

У справі *Khan* проти Сполученого Королівства Європейський суд з прав людини вкотре акцентував увагу на винятках з доктрини «четвертої інстанції»: в обставинах «коли такі помилки могли порушувати права та свободи, захищені Конвенцією. ... Роль Суду не полягає в тому, щоб визначити, як питання принципу, чи певні типи доказів – наприклад, докази, отримані незаконним шляхом – можуть бути прийнятними або, чи був заявник винним чи ні. Питання, на яке необхідно відповісти, полягає в тому, чи було провадження в цілому, включаючи спосіб отримання доказів, справедливим. Це передбачає перевірку «незаконності», про яку йде мова, і, якщо йдеться про порушення іншого права, передбаченого Конвенцією, характер виявленого порушення» [12].

Висновки. Таким чином, практика Європейського суду з прав людини відіграє важливу роль у кримінально процесуальній сфері, розкриваючи зміст принципів кримінального провадження, приписів національного законодавства, виступаючи чинником можливого перегляду прийнятих рішень національними судовими органами. Окрім цього у практиці Європейського суду з прав людини формуються правоположення, які мають прецедентний характер та відображають зміст правових доктрин. Однією з доктрин, сформованих Європейським судом з прав людини є доктрина «четвертої інстанції», яка визначає роль Суду та визначає можливість визнання заяви явно неприйнятною.

Список використаних джерел:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
2. Визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні: аналіз слідчої практики крізь призму судових рішень: монографія / В. Г. Дрозд, В. В. Бурлака, Л. В. Гаврилук та ін.; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Держ. наук.-досл. ін-т. Київ: 7БЦ, 2021. 425 с.
3. Панова А.В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 20 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
5. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
6. Pending Applications Allocated to A Judicial Formation Requetes Pendantes Devant Une Formation Judiciaire 30/11/2022. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2022_BIL.PDF
7. Прийнятність заяви. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/COURtalks_Inad_Talk_UKR.PDF
8. Case of *Kemmache v. France* (No. 3). 24 November 1994. Application no.17621/91. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57894>
9. Case of *Demir And Baykara v. Turkey*. 12 November 2008. Application no.34503/97. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89558>
10. Case of *García Ruiz v. Spain*. 21 January 1999. Application no.30544/96. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58907>
11. Case of *Affaire Perlala c. Grèce*. 22 février 2007. Application no.17721/04. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79589>
12. Case of *Khan v. the United Kingdom*. 12 May 2000. Application no.35394/97. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58841>

**ВІКТИМОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИМ
З ОБІГОМ ПРОТИПРАВНОГО КОНТЕНТУ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ**

**VICTIMOLOGICAL MEASURES TO PREVENT CRIMINAL CIRCULATION
OFFENSES ILLEGAL CONTENT ON THE INTERNET**

У статті надані пропозиції щодо заходів віктимологічного запобігання для користувачів мережі Інтернет, запровадження яких зменшить ризик стати жертвою кримінального правопорушення, пов'язаного з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, а саме спрямованих на: захист комп'ютера чи аналогічного пристрою; забезпечення захисту особистої інформації в мережі Інтернет; захисту від шахрайства в мережі Інтернет; безпечної поведінки дітей. Розглянуті особливості віктимологічної поведінки, на підставі чого розроблено ряд заходів метою яких є запобігання кримінальним правопорушенням на індивідуальному рівні. Зазначається, що особливістю вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, є те, що їх жертви як правило не знають в обличчя осіб, які вчинили щодо них суспільно-небезпечне діяння; такі діяння часто є «автоматизованим», тобто воно вчиняється за допомогою комп'ютерних технологій і протягом короткого періоду часу, що прискорює швидкість та кількість вчинення; особа, яка його вчиняє може перебувати з жертвою у різних місцях та в будь-який час незалежно від зовнішніх факторів – злочинця та жертву можуть розділяти тисячі кілометрів, навіть країни та континенти, а також різні національні юрисдикції; використання сервісів переадресації, які одночасно зберігають конфіденційність особистих дій на пристрої (наприклад, VPN-сервісів) не дозволяє встановити моделі їх розповсюдження географічно та демографічно, як це робиться для інших кримінальних правопорушень. Зроблено висновок, що значна кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, вчиняється за рахунок неухважної та безпечної поведінки безпосередньо користувачів мережі Інтернет, які дозволяють їм стати жертвою. Також навіть наявність сучасних безпекових систем, якими користуються юридичні особи, не гарантує їх захист від окремих видів кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет. Разом з тим, щоб мінімізувати можливість стати жертвою кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, розроблено рекомендації, які повинні на постійній основі доводитись Департаментом кіберполіції Національної поліції користувачам мережі Інтернет. Акцентовано на необхідності посилення роботи Департаменту кіберполіції Національної поліції в частині протидії та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти та щодо дітей.

Ключові слова: *протиправний контент, Інтернет, запобігання, віктимологічне запобігання, дитина.*

The article provides proposals for victim prevention measures for Internet users, the introduction of which will reduce the risk of becoming a victim of criminal offenses related to the circulation of illegal content on the Internet, namely, aimed at: protecting the computer or similar device; ensuring the protection of personal information on the Internet; protection against fraud on the Internet; safe behavior of children. Peculiarities of

victimological behavior are considered, on the basis of which a number of measures have been developed aimed at preventing criminal offenses at the individual level. It is noted that the peculiarity of committing criminal offenses related to the circulation of illegal content on the Internet is that their victims usually do not know the faces of those who committed a socially dangerous act against them; such actions are often "automated", ie they are committed with the help of computer technology and for a short period of time, which accelerates the speed and amount of commission; the perpetrator can be with the victim in different places and at any time, regardless of external factors – the perpetrator and the victim can be separated by thousands of kilometers, even countries and continents, as well as different national jurisdictions; The use of forwarding services, which at the same time maintain the confidentiality of personal actions on the device (for example, VPN services) does not allow to establish models of their distribution geographically and demographically, as is done for other criminal offenses. It is concluded that a significant number of criminal offenses related to the circulation of illegal content on the Internet are committed due to careless and safe behavior directly by Internet users, which allows them to become victims. Also, even the availability of modern security systems used by legal entities does not guarantee their protection against certain types of criminal offenses related to the circulation of illegal content on the Internet. At the same time, in order to minimize the possibility of becoming a victim of criminal offenses related to the circulation of illegal content on the Internet, recommendations have been developed that should be constantly communicated by the Cyber Police Department of the National Police to Internet users. Emphasis is placed on the need to strengthen the work of the Cyber Police Department of the National Police in combating and preventing bullying (harassment) in educational institutions and against children.

Key words: *illegal content, Internet, prevention, victimological prevention, child.*

Зі стрімким розвитком технологій людство наприкінці минулого століття вступило в еру комп'ютерів, і тепер майже кожний у своєму повсякденному житті мусить використовувати обчислювальні машини для полегшення життя. Інформаційні технології активно просуваються світом, і вже сьогодні жоден технологічний процес, фінансова операція або передача даних неможливі без комп'ютерних мереж. Масове включення електронно-обчислювальних машин до всіх сфер діяльності суттєво полегшили життя, водночас воно несе в собі безліч проблем. Перекладаючи частину своїх обов'язків на машину, людина не завжди розуміє ступінь ризику та відповідальності, що виникають у зв'язку з цим.

За даними щорічного звіту Федерального бюро розслідувань США, у 2020 р. надійшло майже 800 тис. скарг з приводу різних кіберінцидентів – це на 69 % більше, ніж у 2019 р. П'ятий рік поспіль ФБР фіксує зростання кількості злочинів і все більші грошові втрати. У 2020 р. жертви повідомили про втрату коштів на суму понад 4,2 млрд доларів. За даними ФБР, особливо активізувалися атаки за допомогою програм-вимагачів. У 2020 р. таких злочинів стало більше на 225 %, а збитки зросли до 29 млн доларів [1].

У загальному розумінні віктимізація як процес включає сукупність явищ, серед яких нарошування віктимності певної частини суспільства, різних соціальних груп населення та великої кількості людей; масове поширення виявів віктимності в основних сферах суспільного життя (побуті, сім'ї, дозвіллі, трудовій діяльності); включення людей з підвищеною віктимністю в систему криміногенних відносин з особами, схильними до вчинення кримінальних правопорушень; участь потенційних жертв у формуванні мотивації злочинної поведінки та створенні ситуацій, що полегшують реалізацію намірів і досягнення злочинного результату; віктимізованість певної частини населення; посткримінальна поведінка жертв кримінальних правопорушень; вплив контингенту жертв злочинів на злочинність і криміналізацію суспільства [2, с. 93].

Віктимізація пов'язана з формуванням індивідуальної та групової віктимності, збільшенням частки віктимізованих осіб у структурі населення, а також з наслідками злочинності, а саме: утворенням контингенту жертв кримінальних правопорушень як зареєстрованих, так і латентних [2; 3].

Проведений аналіз способів вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, засвідчив, що їх жертви, як правило, не знають в обличчя осіб, які вчинили щодо них суспільно-небезпечне діяння; такі діяння часто є «автоматизованими», тобто вони вчиняються за допомогою комп'ютерних технологій і протягом короткого періоду часу, що прискорює швидкість вчинення, і, відповідно, їх кількість; особливістю

вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, є те, що особа, яка його вчиняє, не може перебувати з жертвою у будь-якому місці та в будь-який час незалежно від зовнішніх факторів – злочинця та жертву можуть розділяти тисячі кілометрів, навіть країни та континенти; використання сервісів переадресації, які одночасно зберігають конфіденційність особистих дій на пристрої (наприклад, VPN-сервісів), не дозволяє встановити моделі їх розповсюдження географічно та демографічно, як це робиться для інших злочинів [4, с. 435].

Визначаючи особливості жертви кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, необхідно також відмітити, що найчастіше від них страждає молодь, оскільки саме вона активно використовує WI-FI та користується соціальними мережами. При цьому важливо звернути увагу на те, що зазвичай при здійсненні своїх дій молодь нехтує елементарними заходами безпеки, наприклад, дотриманням вимог інформаційної безпеки, встановленням різноманітних паролів, до того ж відмінних один від одного, ненаданням своїх паролів, номерів карток невідомим або сумнівним особам, або ж встановлення антивірусного програмного забезпечення. Практика показує, що з кожним днем масштаб кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, невпинно зростає, при цьому потерпілі особи рідко повідомляють про неправомірні дії щодо себе [5, с. 161].

Що стосується юридичних осіб, то вони також значною мірою стають жертвами кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, але вже більш професійних злочинців і навіть організованих угруповань, які спеціалізуються саме на таких протиправних діях, а в окремих випадках навіть за підтримки спеціальних служб. Наприклад, хакерська група *Electrum* причетна до атаки на енергосистему компанії «Укренерго» в грудні 2016 р., йдеться у звіті фахівців з інформаційної безпеки *Dragos*. За даними дослідників, ця група безпосередньо пов'язана з хакерською групою *SandwormTeam*, яку неодноразово звинувачували в роботі на російській спецслужби [6].

Дослідження засвідчують, що кожен з нас може стати жертвою кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, через власну віктимність. Б. М. Головін зазначає, за різних обставин жертвами кримінальних правопорушень можуть стати будь-які особи, незалежно від статі, віку, національності, соціального становища, рівня доходів, місця проживання. Між тим практика показує неоднаковий рівень уразливості людей перед злочинними посяганнями. Це пов'язано не тільки з соціально-демографічними відмінностями населення, але й з несприятливими середовищними умовами проживання та небезпечною поведінкою за конкретних обставин [7].

У зв'язку з неповнотою вітчизняних статистичних даних для встановлення повної віктимологічної характеристики жертв кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, необхідно звернутися до зарубіжних досліджень. Так, за даними Національного бюро боротьби з шахрайством у Великобританії, сформовано такі основні характеристики жертви кіберзлочину:

- на частку фізичних осіб припадає 85 % усіх кіберзлочинів, тоді як на юридичних осіб усього 13 %;
- близько 24 % жертв кіберзлочинності були визначені як потенційно вразливі (тобто такі, що стають або можуть стати жертвами повторно);
- жертвами схильні бути особи віком від 15 до 49 років;
- чоловіки схильні втрачати від кіберзлочинності в 3 рази більше, ніж жінки;
- збиток від крадіжки інтелектуальної власності та конфіденційної ділової інформації є найбільш важливою категорією збитку;
- жінки у 6 разів частіше стають жертвами шахрайства від Інтернет-магазинів, ніж чоловіки [8].

Виходячи з цього, погойдуюмося з Д. О. Шагірмановим, який підкреслює, що жертвою кіберзлочину може стати будь-яка особа, проте на індивідуальному рівні можна виокремити такі типи жертв кіберзлочинців:

- випадкова жертва – коли особа стає такою внаслідок збігу обставин;
- жертва з незначним ступенем ризику – віктимність виникла під впливом конкретної несприятливої ситуації;
- жертва з підвищеним ступенем ризику;
- жертва з високим ступенем ризику – особа, морально-соціальна деформація якої не відрізняється від правопорушників [9, с. 242].

Таким чином, суб'єктами віктимізації внаслідок кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, є користувачі комп'ютерів, які здійснюють вихід у мережу Інтернет, у зв'язку з чим внаслідок небезпечної поведінки, події й ситуації вони можуть стати жертвами злочинів. Факторами віктимізації визнається сукупність негативних явищ і подій у суспільстві та житті людей, що детермінують підвищену уразливість певної частини населення, зумовлюють злочинні форми поведінки, полегшують і сприяють заподіяння шкоди різним соціальним суб'єктам, обраним у ролі жертви злочинних посягань. Умовами віктимізації є небезпечна поведінка, події й ситуації, що забезпечують реалізацію злочинних посягань, підвищена віктимність осіб, які користуються мережею Інтернет без дотриманням відповідних заходів безпечного поводження [10, с. 211].

Завдяки захисту комп'ютера можна уникнути впливу зловмисного програмного забезпечення та прямих спроб злому з метою викрадення особистої інформації з домашнього комп'ютера фізичної особи. Тому віктимологічні заходи повинні бути запроваджені в декількох напрямках з метою зменшення ризику під час роботи в Інтернеті на домашньому комп'ютері, та повинні бути спрямовані на:

а) захист комп'ютера (використання брандмауера Windows, вбудований та автоматично увімкнений брандмауер; оновлення програмного забезпечення обов'язково повинно здійснюватися в автоматичному режимі, що дасть змогу програмному забезпеченню комп'ютера своєчасно реагувати на виявлені ризики. З цією метою повинно бути увімкнено оновлення в Windows Update, щоб постійно оновлювати Windows, Microsoft Office та інші програми Microsoft. Також потрібно увімкнути автоматичне оновлення для програмного забезпечення сторонніх розробників, особливо браузерів, Adobe Acrobat Reader та інших програм, що регулярно використовуються; під час роботи на комп'ютері має бути обов'язково встановлене антивірусне програмне забезпечення, при цьому його ліцензійна та актуальна версія, яка повинна бути поставлена на автоматичне оновлення та ін.) [11];

б) забезпечення захисту особистої інформації в мережі Інтернет залежить від можливості контролювати як обсяг особистої інформації, яку ви надаєте, так і осіб, які мають доступ до такої інформації. З метою зменшення ризиків використання особистої інформації у протиправних цілях необхідно: переглянути настройки і параметри вебсайту задля визначення користувачів, які зможуть бачити інтернет-профіль чи фотографії, переглядати публікації і залишати коментарі, а також способів, за допомогою яких люди зможуть віднайти, з подальшим блокуванням небажаного доступу з боку інших користувачів; переглянути параметри конфіденційності для улюблених соціальних мереж, щоб переконатися у відображенні саме того об'єму інформації, яким бажає особа ділитися [11];

в) захист від шахрайства в мережі Інтернет. З цією метою необхідно: запобігати встановленню зловмисного програмного забезпечення і здійснити його видалення в разі виявлення на комп'ютері чи носіях інформації; активізувати в домашньому комп'ютері Центр безпеки Захисник Windows у Windows 8 або попередніх версіях Windows 10, що дасть змогу в реальному часі виявляти зловмисні програми, попереджати та виправляти їх з хмарним захистом; не відкривати підозрілі електронні листи, які стверджують, що особа повинна негайно клацнути, зателефонувати або відкрити вкладення, а також відправлення, які надходять вперше від незнайомих відправників, а також загальні привітання, у яких електронний лист починається із загального повідомлення «Шановний пане або мадам»; підозрілі посилання або неочікувані вкладення. Якщо ви підозрюєте, що повідомлення електронної пошти шахрайське, не відкривайте жодних посилань або вкладень, які ви бачите. Натомість наведіть вказівник миші на посилання, але не клацайте його, щоб побачити, чи збігається адреса введеного в повідомленні посилання. У наведеному нижче прикладі після наведення вказівника миші на посилання відображається справжня вебадреса в полі з жовтим фоном. Користувачеві необхідно звертати увагу на те, що рядок з IP-адресою зовсім не схожий на вебадресу компанії; якщо у листі особу просять розкрити конфіденційні дані, необхідно переконатися, що URL-адреса вебсторінки починається з «HTTPS», а не просто з «HTTP». Буква «S» означає «secure» (безпечно), тобто підключення за такою адресою є захищеним. Разом з тим це не дає гарантії, що вебсайт є законним, проте більшість законних вебсайтів використовують саме протокол HTTPS в силу його більшої безпеки. При цьому навіть законні вебсайти, які використовують протокол HTTP, уразливі перед атаками хакерів та ін. [12].

Важливе значення для запобігання вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, щодо дітей є дотримання ними та їхніми батьками відповідних правил безпечного поводження в мережі Інтернет. Вказане обумовлене

багатьма причинами. Так, за даними міжнародного дослідницького проєкту ESPAD, у 2019 р. лише 6,7 % опитаних підлітків в Україні не користувалися соціальними мережам. Майже 45 % підлітків проводять у соціальних мережах до 3 годин на день, а ще приблизно 50 % – 4 та більше годин [13]. Також проведені дослідження засвідчують, що 24 % дітей віком 7–11 років зустрічались з друзями, з якими познайомились через Інтернет. Інші 24 % дуже б хотіли це зробити. Більшість дітей йшла на зустріч з друзями, але 25 % були одні (незважаючи на такий малий вік). У 58 % випадків зустріч з «другом» була неприємним сюрпризом, тому що діти зрозуміли, що їх віртуальний друг брехав про себе. Підлітки були здивовані при зустрічі з тими, з ким мали зв'язки по Інтернету в 48 % і шоковані в 28 % [14].

Працівники Департаменту кіберполіції (ДКП) Національної поліції повинні розміщати як на своїй вебсторінці правила безпеки в мережі Інтернет для дітей, так і доводити їх до відома з використанням інших ресурсів, наприклад, ці правила повинні розповідатися учням навчальних закладів під час освітньої діяльності. Так, буклет для дітей має доносити наступні правила їхньої поведінки в мережі Інтернет: нікому без дозволу батьків не повідомляти особисту інформацію: домашню адресу, номер свого мобільного або домашнього телефону, робочу адресу батьків, їхній номер телефону, назву й адресу та місцезнаходження своєї школи; не допускати розміщення на обліковому записі чи своїй сторінці фотокартки, на яких дитина оголена або у нижній білизні чи піжами; не посилати свої фотографії чи іншу інформацію незнайомим особам без дозволу батьків; не відправляти незнайомим особам свої фото електронною або звичайною поштою; якщо знайдете якусь інформацію, що турбує, дитина має негайно сповістити про це батьків; ніколи не погоджуватися на зустріч з людиною, з якою знайомилися в мережі Інтернет; нікому, навіть друзям, не повідомляти пароль до своєї Інтернет-сторінки; якщо дитина все ж таки спілкується з незнайомцем, вона не повинна ніколи повідомляти про те, що вона знаходиться одна дома, або що сама перебуває перед комп'ютером; не обговорювати з незнайомцями теми, які неприємні дитині, або яких вона соромиться; не показувати навіть друзям перед веб-камерою своє тіло або якісь його частини, не робити те, що не подобається; не відповідати на питання, які стосуються особистого життя дитини або її тіла; не розповідати багато про своїх друзів, знайомих та родину, особливо, видавати їхні таємниці; не відповідати на невиховані й грубі листи; розробити з батьками правила користування Інтернетом; не заходити на аморальні сайти і не порушувати без згоди батьків ці правила; не давати нікому крім батьків свої паролі, навіть найближчим друзям; не робити протизаконних вчинків і речей в Інтернеті; не шкодити і не заважати іншим користувачам; не відправляти поштою та не передавати через когось свої особисті речі співрозмовнику по Інтернету [15].

Крім вказаних рекомендацій, доцільно запроваджувати у практичну діяльність підрозділів ДКП Національної поліції й інші інформаційні матеріали з метою формування безпечної поведінки дітей в мережі Інтернет, зокрема, які розміщені на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України [13].

Останніми роками звичні нам речі, зокрема зустрічі, спілкування, переходять в онлайн. Пов'язані з пандемією обмеження зробили ще більш затребуваним Інтернет та інші можливості цифрового простору. Це змушує прискорити вироблення рішень із забезпечення прав людини, зокрема прав дитини, в цифровому середовищі. Булінг, що в цифровому середовищі набув часточки кібер-, є одним з ризиків для прав дитини. Охоплення інцидентами суттєво більшої від традиційного булінгу аудиторії та часто анонімність тих, хто вчиняє цькування, справляє значний негативний вплив на благополуччя дітей [15].

Представниця ЮНІСЕФ в Україні Лотта Сильвандер зазначає, що в Україні близько 50 % підлітків були жертвами кібербулінгу. «Кожна третя дитина прогулювала школу через кібербулінг. 75 % підлітків у анонімному опитуванні підтвердили те, що Instagram, TikTok та Snapchat є основними соціальними платформами для цькування» [16].

Тому вироблення віктимологічних заходів попередження та протидії онлайн-цькуванню є важливим компонентом ДКП Національної поліції. З цієї метою необхідно впроваджувати серед дітей відповідні рекомендації з попередження та протидії в дитячому середовищі кібербулінгу [13], зокрема на платформі Prometheus можна пройти безкоштовний онлайн-курс «Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти», що був створений за ініціативи Міністерства освіти і науки України.

Підводячи підсумки зазначимо, що значна кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, вчиняється за рахунок неухважної та безпечної поведінки безпосередньо користувачів мережі Інтернет, які дозволяють їм стати

жертвою. Також навіть наявності сучасних безпекових систем, якими користуються юридичні особи, не гарантує їх захист від окремих видів кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет. Разом з тим, щоб мінімізувати можливість стати жертвою кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, розроблено рекомендації, які повинні на постійній основі доводитись ДКП Національної поліції користувачам мережі Інтернет. Акцентовано на необхідності посилення роботи ДКП Національної поліції в частині протидії та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти та щодо дітей.

Список використаних джерел:

1. ФБР: більше \$4 млрд збитків від кіберзлочинів в 2020. URL: <https://spilno.org/news/fbr-bilshe-4-mlrd-zbytkiv-vid-kiberzlochyniv-v-2020>.
2. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. Одеса, 2015. Вип. 15, т. 2. С. 93–94.
3. Головкін Б. М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_33
4. Юртаєва К. В. Визначення місця вчинення злочинів з використанням комп'ютерних технологій. *Форум права*. 2009. № 2. С. 435.
5. Горбенко А. В. Як стають жертвою кіберзлочинів. *Злочинці і жертви злочинів: матеріали XX Всеукр. наук. конф. з кримінології для студентів, аспірантів та молодих вчених* (м. Харків, 16 листоп. 2020 р.). Харків, 2020. С. 161.
6. Атака на енергомережі в Києві 2016 року: експерти знайшли зв'язок хакерів з РФ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2246440-ataka-na-energomerezi-v-kievi-2016-roku-eksperti-znajsliv-zvazok-hakeriv-z-rf.html>.
7. Головкін Б. М. Як стають жертвами злочинів. *Проблеми законності*. Вип. 136. 2017. С. 162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2017_136_19.
8. Cyber Crime – Victimology Analysis : February 2016 / National Fraud Intelligence Bureau. *City of London Police – National Policing Lead For Fraud*. 2010. P. 3. URL: <https://www.cityoflondon.police.uk/news-and-appeals/Documents/Victimology%20Analysis-latest.pdf>
9. Шагірманов Д. О. Деякі питання віктимологічного запобігання кіберзлочинності. *Теорія і практика віктимології: матеріали Всеукр. конф. для студ., аспірантів, ад'юнктів, здобувачів, присвяченої 50-річчю з дня заснування кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права* (м. Харків, 12 листоп. 2015 р.) / за ред. А. П. Гетьмана, Б. М. Головкіна. Х.: НЮУ ім. Я. Мудрого, 2015. С. 242.
10. Тарасенко О. С. Теорія та практика протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет: *монографія*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 432 с.
11. Захист комп'ютера вдома. URL: <https://support.microsoft.com/uk-ua/windows/>; Захист конфіденційності в Інтернеті. URL: <https://support.microsoft.com/uk-ua/windows/>.
12. Анатомія кіберзлочину: ключові тренди 2020 року. *Експертний центр прав людини* (30 квіт. 2020 р.). URL: <https://ecpl.com.ua/news/anatomia-kiber-zlochynu/>.
13. Безпека дітей в інтернеті. *Офіц. сайт Міністерства освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robotata-zahist-prav-ditini/bezpeka-ditej-v-interneti>.
14. 10 золотих правил безпеки в Інтернеті для дітей. URL: http://school118.edu.kh.ua/vihovna_robota/propaganda_zdorovogo_sposobu_zhittya/10_zolotih_pravil_bezpeki_v_interneti/.
15. Попередження та протидія кібербулінгу в дитячому середовищі України. URL: https://cyber.bullyingstop.org.ua/storage/media-archives/cyberbuling_vipravil15-10_compressed.pdf.
16. Презентовано чат-бот «Кіберпес» для допомоги у боротьбі з кібербулінгом. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/prezentovano-chat-bot-kiberpes-dlya-dopomogi-u-borotbi-z-kiberbulingom>.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 349.6:502.174(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.42>

КІДАЛОВ С.О.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ ТА ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

LEGAL REGULATION OF WASTE MANAGEMENT AND TREATMENT
IN THE EUROPEAN UNION

У процесі існування, людство неминуче стикається з необхідністю вирішення проблем з відходами, незалежно від того, чи є вони небезпечними для здоров'я людини і навколишнього середовища або просто завдають певних незручностей. У цій науковій статті наведено різні аспекти формування політики управління та поводження з відходами та розробки нормативно-правової бази держав-членів ЄС.

В процесі дослідження було визначено, що правове регулювання поводження з відходами має велике значення для всього світового співтовариства, що пов'язане з постійним їх збільшенням, а отже, і негативним впливом на навколишнє середовище. Для вирішення проблемних питань щодо поховання, знищення та використання відходів необхідна активна діяльність не лише окремих держав, а й їхня тісна співпраця, узгодженість дій та взаємодопомога.

Одним із найважливіших законодавчих документів у галузі управління та поводження з відходами є Директива ЄС 75/442/ЄЕС від 15 липня 1975 р. В даній Директиві сформульовано визначення відходів та ключові концепції, задекларовано положення про те, що управління відходами (збирання, зберігання, вилучення) не має створювати загрозу для довкілля та здоров'я людей, визначено умови контролю за перевезенням відходів у межах ЄС. Також, в Директиві, вперше було сформульована та законодавчо закріплена ієрархія управління відходами. Ієрархія управління відходами – це універсальна модель поводження з будь-якими видами відходів – є класифікацією дій з відходами за ступенем їх пріоритетності і побудована на наступних принципах: 1) «запобігання утворенню»; 2) «підготовка до повторного використання»; 3) «рециклінг»; 4) «інші види відновлення, наприклад відновлення енергії»; 5) «видалення».

Аналіз європейського та українського законодавства показує, що законодавство України частково відповідає вимогам Директив ЄС. З метою гармонізації та адаптації з законодавством ЄС, національне законодавство в сфері управління та поводження з відходами потребує суттєвої модифікації. Значним недоліком в цій сфері є неузгодженість та різноманітність термінів, які потребують уточнень, для кращого розуміння їх сутності та подальшого застосування.

Ключові слова: відходи, управління відходами, поводження з відходами, ієрархія відходів, директиви, довкілля, навколишнє середовище, Європейський Союз, адаптація законодавства.

In the process of existence, humanity inevitably faces the need to solve problems with waste, regardless of whether they are dangerous for human health and the environment or just cause certain inconveniences. This scientific article presents various aspects of the formation of waste management and management policy and the development of the legal framework of the EU member states.

In the process of research, it was determined that the legal regulation of waste management is of great importance for the entire world community, which is associated with their constant increase, and therefore, the negative impact on the environment. In order to solve problematic issues related to burial, destruction and use of waste, active activity is required not only by individual states, but also by their close cooperation, coordination of actions and mutual assistance.

One of the most important legislative documents in the field of waste management and management is EU Directive 75/442/EEC of July 15, 1975. This Directive formulates the definition of waste and key concepts, and states that waste management (collection, storage, removal) should not pose a threat to the environment and human health, the conditions for controlling the transportation of waste within the EU are defined. Also, in the Directive, the hierarchy of waste management was formulated and legislated for the first time. The hierarchy of waste management is a universal model of handling any type of waste – it is a classification of actions with waste according to the degree of their priority and is built on the following principles: 1) "prevention of formation"; 2) "preparation for reuse"; 3) "recycling"; 4) "other types of recovery, such as energy recovery; 5) "deletion".

Analysis of European and Ukrainian legislation shows that Ukrainian legislation partially meets the requirements of EU Directives. In order to harmonize and adapt with the EU legislation, the national legislation in the field of waste management and treatment needs significant modification. A significant drawback in this area is the inconsistency and variety of terms that require clarification for a better understanding of their essence and further application.

Key words: *waste, waste management, waste management, waste hierarchy, directives, environment, environment, European Union, adoption of legislation.*

Вступ. У країнах Європейського Союзу великого значення приділяють охороні навколишнього середовища та здоров'ю людини. З кожним роком проблема забруднення довкілля стає дедалі гострою, а пошуки її вирішення актуальною. Основний напрямок політики Європейського Союзу у галузі навколишнього середовища – це мінімізувати негативний вплив на це середовище. З цього стає зрозумілим, що одним із пріоритетних напрямків є сфера поводження з відходами.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правового регулювання управління та поводження з відходами в Європейському Союзі та аналіз основних напрямів поводження з відходами згідно з Директивами ЄС та основних принципів державної політики України щодо вимог поводження з відходами.

Результати дослідження. Система поводження з відходами в Європейському Союзі являє собою так звану інтегровану систему, яка базується на соціально-економічних та нормативно-правових складових. Основний принцип, на якому побудована система поводження з відходами в державах-членах Європейського Союзу – є принцип сталого розвитку. Дотримання даного принципу, дало змогу збудувати чітку ієрархію системи поводження з відходами, який з часом дозволив перетворити його на одне з пріоритетних напрямів розвитку ринкової економіки більшості країн Європейського Союзу.

Слід зазначити, дана ієрархія вперше була закріплена в Директиві № 75/442/EWG від 15 липня 1975 року «Про відходи». На сьогоднішній день, положення цієї Директиви відслідковуються практично у всіх інших Директивах, що стосуються сфери поводження з відходами. При обґрунтуванні вибору конкретної технології, а також оцінки її раціональності та доцільності в подальшому застосуванні, рівною мірою прийнято враховувати як технології та економічні фактори, так і соціальні [1].

В систему нормативно-правових актів у сфері управління та поводження з відходами в ЄС, входять директиви та іншими нормативно-правові документами. Серед них, основне місце займає Директива Ради Європейського Співтовариства № 75/442/ EWG від 15 липня 1975 року «Про відходи». Рамкова Директива про відходи в останній редакції від 19 листопада

2008 року є базовим законом ЄС у сфері управління та поводження з відходами. У цьому документі сформульовано визначення відходів та ключові концепції, задекларовано положення про те, що управління відходами (збирання, зберігання, вилучення) не має створювати загрозу для довкілля та здоров'я людей, визначено умови контролю за перевезенням відходів у межах ЄС. У Директиві характеризуються поняття «відходи», «небезпечні відходи», «відходи, що не є небезпечними», «муніципальні відходи», «відходи будівництва та знесення», «відпрацьовані оливи», «біовідходи», «відходи харчових продуктів», «утворювач відходів», «управління відходами», «збирання», «роздільне збирання», «зберігання утворенню», тощо, а також встановлена ієрархія управління відходами що рекомендована до використання всіма країнами-членами ЄС [1].

В Директиві про відходи, законодавці ЄС чітко сформували ієрархію управління відходами. Така ієрархія управління відходами застосовується у порядку пріоритетності. Отже, першим та найбільш пріоритетним – є напрямок «запобігання утворенню» відходів. Дотримання цього напряму дозволяє знизити рівень негативного впливу на довкілля та здоров'я людини, скоротити споживання ресурсів, а також оптимізувати витрати на природоохоронні заходи у сфері поводження з відходами. Досягається це, насамперед шляхом залучення громадськості до цієї проблеми та мотивації. Наприклад, це можуть бути пільги на вивіз сміття, але за умови його якісного сортування.

Другий рівень ієрархії – це «підготовка до повторного використання», причому за тим же призначенням. Цей підхід не передбачає повної переробки матеріалу, в основному йдеться про повторне використання пакувальної продукції, або тари.

Наступний, третій рівень є «рециклінг». Даний вид ієрархії управління відходами означає будь-яку операцію з відновлення, за допомогою якої відходи переробляють у продукти, матеріали або речовини для їх використання з первинним призначенням або в інших цілях. Це включає перероблення органічного матеріалу, але не включає відновлення енергії та перероблення у матеріали, що їх будуть використовувати як паливо або матеріали для зворотного заповнення. Основна ідея полягає у тому, щоб максимально вилучити корисні фракції для подальшого їх використання як сировини при виготовленні будь-якої продукції.

Четвертий рівень ієрархії поводження з відходами в країнах-членах Європейського Союзу є «інші види відновлення, наприклад відновлення енергії». Це ще один підхід, котрий має безліч, як прихильників так і противників. Відновлення енергії шляхом термічного спалювання відходів є одним із основних кінцевих етапів санітарного очищення міст у державах-членах Європейського Союзу. Також, варто зазначити, що даний метод є досить актуальним, тому що відходи є невичерпним та стабільним джерелом енергії.

Останнім щаблем у цій ієрархії є найменш пріоритетний вид поводження з відходами – «видалення». Це означає будь-яку операцію, яка не є відновленням, навіть якщо вторинним наслідком такої операції є рекуперація речовин або енергії. Даний метод доцільно та можливо використовувати, лише за умови вилучення всіх корисних фракцій та непридатності для переробки та вторинного використання. Також, слід врахувати, що місця захоронення, розміщення відходів (полігони), повинні бути у спеціально обладнаних сховищах, наприклад, поміщеням в окремі зацільнені відсіки, закриті та ізовані один від одного і від навколишнього середовища, щоб мінімізувати негативний вплив на довкілля та здоров'я людини [1].

Доволі цікавим і потрібним документом в ЄС є Директива Європейського Парламенту і Ради 2010/75/ЄС «Про промислові викиди (інтегрований підхід до запобігання забрудненню та його контролю) від 24 листопада 2010 року. Ця Директива забов'язує держави ЄС контролювати та зменшувати вплив промислового забруднення на довкілля. Відповідно до Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, окремі положення Директиви мають бути впроваджені в Україні впродовж п'яти років з моменту набуття Угодою про Асоціацію чинності. Метою Директиви є запобігання або, за можливості, зменшення забруднення від промислових об'єктів відповідно до принципу «забруднювач платить» та зі застосуванням комплексного розгляду та аналізу впливу підприємств на довкілля: на якість атмосферного повітря, поверхневих та підземних вод, ґрунтів. Директива вимагає впровадження великими промисловими підприємствами найкращих доступних технологій та методів керування (НДТМ) (англ. *Best available techniques* – BAT), проте допускає тимчасове відстрочення впровадження, за умови, якщо витрати на НДТМ перевищують екологічні переваги від застосування [2].

У преамбулі даного документу, виділяються два основні принципи, а саме: «забруднювач платить» та «запобігання забрудненню» [3].

Що стосується принципу «забруднювач платить», то у 1975 році Радою Європейських співтовариств була видана Рекомендація, присвячена детальному застосуванню даного принципу. У п. 1 цієї Рекомендації йдеться про мету впровадження принципу «забруднювач платить»: розподіл між забруднювачами витрат на боротьбу проти спричиненого ними забруднення буде стимулювати останніх до скорочення забруднення та пошуку менш забруднюючих продукції або технологій і дозволить, таким чином, більш раціональне використання ресурсів навколишнього середовища; крім того, такий розподіл задовольняє критеріям ефективності та справедливості. І саме тому держави в їх національному законодавстві у галузі захисту навколишнього середовища повинні застосовувати принцип «забруднювач платить», відповідно до якого відповідальні за забруднення фізичні або юридичні особи, приватного або публічного права, повинні оплачувати витрати, необхідні для запобігання цьому забрудненню або скорочення обсягу останнього для дотримання норм та еквівалентних розмірів, що дозволять досягти цілі якості або, за відсутності цілей якості, з метою дотримання встановлених органами державної влади норм та еквівалентних розмірів. З даного визначення можна виокремити номінальне тлумачення принципу: «забруднювач повинен, покривати витрати, пов'язані із забрудненням» [4].

Принцип «запобігання забрудненню» має різну інтерпретацію. Звертаючись до Директиви 2010/75/ЄС від 24 листопада 2010 року, можна зрозуміти, що законодавці ЄС даний принцип використовують не тільки як запобігання забрудненню, а також встановлюють загальні рамки для контролю основної промисловості. Тому відповідно до положень Директиви 2010/75/ЄС, доцільно передбачити інтегрований підхід до запобігання та контролю за викидами у повітря, води та ґрунт, поводження з відходами, енергоефективності та запобігання нещасним випадкам. Такий підхід також сприятиме, забезпеченню рівних умов у ЄС шляхом узгодження екологічних вимог до промислових об'єктів [3].

Директива 2006/66/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про батареї та акумулятори і відходи з них та скасування директиви 91/157/ЄС від 6 вересня 2006 року. Дана Директива направлена на встановлення правил щодо розміщення на рику батарейок, батарей та акумуляторів і, зокрема, заборони розміщення тих, що містять небезпечні речовини, а також встановлення правил щодо збирання, обробки та утилізації відпрацьованих батарейок, батарей та акумуляторів з метою зменшення їх негативного впливу на довкілля. Дана Директива є першим на території ЄС офіційним документом, задача якого полягає в керуванні процесами збирання й утилізації батарейок і акумуляторів, серед яких автомобільні, свинцево-кислотні, лужні, нікелево-кадмієві, літєві, ртутні та ін. [5, с. 2]

Що стосується України, яка проходить умови європейської інтеграції, то в рамках Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, Україна повинна провести адаптацію національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. На сьогодні така адаптація проводиться у багатьох сферах, у тому числі і в частині управління та поводження з відходами та ресурсами, що безпосередньо впливають із положень п. «е» ст. 361 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. У Додатку XXX до цієї Угоди визначено Директиви ЄС, імплементація положень яких у національне законодавство України покликана якісно змінити нормативне регулювання поводження з відходами в Україні, привести таке поводження у відповідність до європейських стандартів [2].

Тож, 20 червня 2022 року за основу був прийнятий проєкт Закону № 2207-1-д «Про управління відходами». Це Рамковий документ у сфері поводження з відходами, яким створюється система управління відходами по аналогії з системою, що існує наразі в країнах-членах Європейського Союзу. Даним документом закладаються рамки для впровадження принципу розширеної відповідальності виробників відходів, що стане запорукою для вирішення ряду екологічних проблем та покращення ситуації з накопиченням побутових відходів. Так, законопроект встановлює правила роздільного збирання відходів, їх рециклінгу та подальшого використання.

Також, варто зазначити, що прийняття даного документу створює можливості для розроблення та прийняття секторальних законів, які регулюватимуть поводження з різними типами відходів, наприклад: упаковки, батарейок, тощо. Проте не дивлячись на всі позитивні зміни, які торкнулися сфери управління, поводження з відходами в Україні, маємо констатувати, що даний закон набере чинності лише через 12 місяців, з дня опублікування, а деякі його положення, а саме прийняття та/або збирання на всій території України відходів, що утворилися внаслідок використання продукції, а також подальше управління цими відходами та фінансову відповідальність за таку діяльність в частині системи розширеної відповідальності виробника, аж через

сім років після встановлення законом розширеної відповідальності виробника щодо відходів які утворилися внаслідок споживання/використання певної продукції [6].

Висновки. Таким чином, проводячи дане дослідження можна дійти висновків, що правове регулювання поводження з відходами має велике значення для всього світового співтовариства, що пов'язане з постійним їх збільшенням, а отже, і негативним впливом на навколишнє середовище. Для вирішення проблемних питань щодо поховання, знищення та використання відходів необхідна активна діяльність не лише окремих держав, а й їхня тісна співпраця, узгодженість дій та взаємодопомога. Щодо питання співвідношення українського законодавства з європейським, українське лише частково відповідає вимогам ЄС, воно потребує суттєвого перегляду і як обов'язковою передумовою якісної (не суперечливої) імплементації європейських норм виступає узгодження термінологічного апарату.

Список використаних джерел:

1. Директива Європейського Парламенту і Ради 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 року «Про відходи та про скасування деяких директив». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_029-08#Text (дата звернення 20.12.2022)
2. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 року. Офіційний вісник України. 2014, № 75. Ст. 83.
3. Директива Європейського Парламенту і Ради 2010/75/ЄС від 24 листопада 2010 року «Про промислові викиди (інтегрований підхід до запобігання забрудненню та його контролю). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-10#Text (дата звернення 20.12.2022)
4. Рекомендація Ради 75/436/Євратом, ЄСВС, ЄЕС, від 3 березня 1975 р. Про розподіл витрат та участь органів державної влади в галузі навколишнього середовища. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_979#Text (дата звернення 20.12.2022)
5. Аналіз Директиви 2006/66/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про батареї, батареї та акумулятори і відходи з них та скасування директиви 91/157/ЄС, посібник Міжнародної благодійної організації (МБО) «Екологія-Право-Людина» с. 4.
6. Закон України «Про управління відходами» від 20.06.2022 р. № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення 20.12.2022)

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

ЗАВГОРОДНЯ Ю.С., КУЧУК А.М. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВ ДИТИНИ:
ЗАГАЛЬНОПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....3

НАКОНЕЧНА І.В. ОГЛЯД НАУКОВОГО ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....8

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

ШУСТРОВА К.В., ПАВЛІЧЕНКО Є.В. ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОБЛЕМИ
ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ.....13

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

ДОЦЕНКО О.О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИРАЖЕННЯ ВОЛІ ЗА ДОПОМОГОЮ
ІТ-ТЕХНОЛОГІЙ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ..... 20

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УСТИМЕНКО А.В. ТЕРМІНОЛОГІЧНІ КОЛІЗІЇ У ВИЗНАЧЕННІ
ПРАВОВОГО СТАТУСУ СПОЖИВАЧА БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....26

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

ДРОЗД О.Ю. ЗМІСТ І СУТНІСТЬ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ
В ТРУДОВОМУ ПРАВІ..... 31

ІВАНЮК Б.А. УМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧЕНЬ ДО ПРАЦІВНИКІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....35

ЛАГОДІЄНКО Д.О. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СТАНУ ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ КАР'ЄРНОГО РОСТУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ40

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БОЛГАР О.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МАРКЕРИ
ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ.....45

ГИЧКА Ю.М. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД НА УЧАСТЬ
ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ В ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ..... 53

ГОРДІЄНКО С.Г. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ, ІННОВАЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ.....59

ЄФРЕМОВ А.О. ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАГАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ
РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....69

ІЛЬЧИШИН Н.В. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....	75
КОПАН О.В., МЕЛЬНИК В.І. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИСТОЯННЯ АКТУАЛЬНИМ ЗАГРОЗАМ У СФЕРІ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ.....	82
КРАВЧУК Т.Г. ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ НА ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ РІВНІ.....	88
КРАМСЬКИЙ К.С. ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ ЩОДО НОВЕЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПАТРОНАТНОЇ СЛУЖБИ: СПРОБА ЦІННІСНО-ЗМІСТОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ	92
КУРКО О.П. КОМПЕТЕНЦІЙНИЙ СПІР: ПРЕДМЕТ ТА СУТНІСТЬ.....	101
ФІЛОНЕНКО О.М. КЛАСИФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.....	107
ЛОГВИНЕНКО М.Л. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	114
МАСЛОВ О.І. ЗМІСТ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	118
НЄБИТОВА Н.Ю. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ У ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ.....	127
ПРЯНІШНІКОВА І.В. ЗАСАДИ ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	132
СИДОРОВА Е.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ЯК НАПРЯМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ.....	139
СИРОМЯТНІКОВА М.С. СУТНІСТЬ І ПРИРОДА ПОДАТКОВОГО КОМПРОМІСУ.....	144
СЛАВИЦЬКА А.К. АНТИКОРУПЦІЙНІ ПРОГРАМИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК СПОСІБ ВТІЛЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....	150
 <i>КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО</i>	
БУЧИНСЬКИЙ А.Й. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ ТА СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ.....	155
ВАСКІВСЬКИЙ А.О. ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК ВАНТАЖІВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ	161
ВЕЧЕРЯ М.Р. СТАТУС СВИДКА ЗГІДНО НАЦІОНАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	167
ВОЛКОВ О.О. ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPOPУШЕНЬ У СФЕРІ СТВОРЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ, РОЗПОВСЮДЖЕННЯ АБО ЗБУТУ ШКІДЛИВИХ ПРОГРАМНИХ ЧИ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ.....	174
КРИЖНА В.В. ВІДМЕЖУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ ВІД ТЕРОРУ, ВІЙНИ, АГРЕСІЇ ТА ГЕНОЦИДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ.....	178

НАЛУЦИШИН В.В., НАЛУЦИШИН В.В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН (ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ДЕРЖАВ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї).....184

ОПАНАСЕНКО Н.О. ОСОБЛИВОСТІ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В БОЙОВИХ УМОВАХ.....191

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

ГЕРАСИМЧУК С.С. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОПОРОМ ПРЕДСТАВНИКОВІ ВЛАДИ АБО ПРЕДСТАВНИКОВІ ГРОМАДСЬКОСТІ, ЯКИЙ ВИКОНУЄ ОБОВ'ЯЗКИ З ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ.....197

ГУРІЧ О.В. ЗМАГАЛЬНІСТЬ СТОРІН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРИ ОБРАННІ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ..... 203

ДЕНИСЕНКО Г.В., ПОГОРЕЦЬКИЙ М.М. ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГАРАНТІЙ АДВОКАТСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ.....209

ДРОЗД В.Г. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ОФОРМЛЕННЯ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ З КЛОПОТАННЯМ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ..... 215

КАЗАРЯН Е.Г. СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ УМИСНИХ ВБИВСТВ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ.....220

ПІСНИЙ В.І. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ У ВИГЛЯДІ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ.....225

СОРОКА І.В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ КРАДІЖОК, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНИМИ.....232

СТЕПАНЯН Р.Е. РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ (У АСПЕКТІ ДОКТРИНИ «ЧЕТВЕРТОЇ ІНСТАНЦІЇ»)..... 240

ТАРАСЕНКО О.С. ВІКТИМОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З ОБІГОМ ПРОТИПРАВНОГО КОНТЕНТУ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ..... 245

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КІДАЛОВ С.О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ ТА ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ..... 251

CONTENTS

***THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL SCHOLARS***

**ZAVHORODNYA YU.S., KUCHUK A.M. CHILD'S RIGHTS PECULIARITIES:
GENERAL AND LEGAL ASPECT.....3**

**NAKONECHNA I.V. REVIEW OF SCIENTIFIC COVERAGE OF THE PROBLEMS
OF ENSURING NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS
OF EUROPEAN INTEGRATION.....8**

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

**SHUSTROVA K.V., PAVLICHENKO YE.V. PROSPECTS AND PROBLEMS
OF THE FORMATION OF A SOCIAL LEGAL STATE IN UKRAINE.....13**

***CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW;
INTERNATIONAL PRIVATE LAW***

**DOTSENKO O.O. LEGAL REGULATION OF EXPRESSION OF WILL BY MEANS
OF IT-TECHNOLOGIES IN THE LEGISLATION OF UKRAINE.....20**

COMMERCIAL LAW, COMMERCIAL PROCEDURAL LAW;

**USTYMENKO A.V. TERMINOLOGICAL COLLISIONS IN DETERMINING
THE LEGAL STATUS OF CONSUMER BANKING SERVICES
UNDER UKRAINIAN LEGISLATION.....26**

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY;

DROZD O.YU. CONTENT AND ESSENCE OF TRADE SECRETS IN LABOR LAW.....31

**IVANYUK B.A. TERMS OF APPLICATION OF INCENTIVES TO EMPLOYEES
OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....35**

**LAHODIYENKO D.O. TO CHARACTERIZE THE STATE OF LEGAL REGULATION
OF THE CAREER GROWTH OF POLICE OFFICERS.....40**

***ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW;
INFORMATION LAW***

**BOLHAR O.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MARKERS
OF THE INSTITUTE OF STATE REGISTRATION.....45**

**HYCHKA YU.M. ADMINISTRATIVE LAW VIEW OF THE PARTICIPATION
OF STATE AUTHORITIES IN TAX LEGAL RELATIONS.....53**

**HORDIYENKO S.H. STRATEGIC DIRECTIONS OF PROVISION
AND IMPROVEMENT INFORMATION POLICY, INNOVATIVE ACTIVITY
AND PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY IN UKRAINE.....59**

**YEFREMOV A.O. FEATURES OF THE ACTIVITIES OF GENERAL ENTITIES
IMPLEMENTING STATE TAX POLICY IN UKRAINE.....69**

ILCHYSHYN N.V. PROSPECTIVE DIRECTIONS FOR IMPROVING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF COURT PROCEDURES IN THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY OF UKRAINE.....	75
KOPAN O.V., MELNYK V.I. ORGANIZATIONAL AND LEGAL SUPPORT OF COUNTERACTION TO CURRENT THREATS IN THE SPHERE OF PUBLIC SECURITY AND PUBLIC ORDER.....	82
KRAVCHUK T.H. PRINCIPLES OF ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AT THE TERRITORIAL LEVEL.....	88
KRAMSKYY K.S. LEGISLATIVE INITIATIVES ON THE AMENDMENT OF THE LEGAL REGULATION OF THE PUBLIC SERVICE OF PERSONAL CONFIDENCE SERVICE: AN ATTEMPT AT A VALUE-CONTENT INTERPRETATION.....	92
KURKO O.P. COMPETENCE DISPUTE: SUBJECT AND SUBSTANCE.....	101
FILONENKO O.M. CLASSIFICATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESTRICTIONS ON PROPERTY RIGHTS.....	107
LOHVYENKO M.L. ACTUAL PROBLEMS OF PERSONAL SAFETY OF NATIONAL POLICE EMPLOYEES DURING MARTIAL LAW.....	114
MASLOV O.I. CONTENTS OF THE ORGANIZATIONAL AND FUNCTIONAL PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	118
NYEBYTOVA N.YU. REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF INTERACTION PUBLIC INSTITUTIONS WITH LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN COMBATING HUMAN TRAFFICKING IN UKRAINE.....	127
PRYANISHNIKOVA I.V. PRINCIPLES OF THE ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE IN UKRAINE.....	132
SYDOROVA E.O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION AS A DIRECTION OF IMPLEMENTATION OF STATE POLICY OF UKRAINE IN THE HUMANITARIAN SPHERE.....	139
SYROMYATNIKOVA M.S. ESSENCE AND NATURE OF TAX COMPROMISE.....	144
SLAVYTSKA A.K. ANTI-CORRUPTION PROGRAMS OF STATE AUTHORITIES AS A WAY OF IMPLEMENTING ANTI-CORRUPTION POLICY.....	150
 CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW	
BUCHYNSKY A.Y. SOME PROBLEMS OF ABUSE OF POWER AND OFFICIAL POSITION.....	155
VASKIVSKYY A.O. CIRCUMSTANCES TO BE ESTABLISHED AT THE INITIAL STAGE IN THE INVESTIGATION OF CARGO THEFT ON RAIL TRANSPORT.....	161
VECHERYA M.R. STATUS OF A WITNESS ACCORDING TO THE NATIONAL CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION.....	167
VOLKOV O.O. TYPICAL INVESTIGATORS OF SITUATIONS AT THE INITIAL STAGE OF THE PRE-JUDICIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF CREATION, USE, DISTRIBUTION OR SALE OF HARMFUL SOFTWARE OR HARDWARE.....	174

KRYZHNA V.V. SEPARATION OF TERRORISM FROM TERROR, WAR, AGGRESSION AND GENOCIDE IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE.....	178
NALUTSYSHYN V.V., NALUTSYSHYN V.V. SOME ASPECTS OF CRIMINAL LAW PROTECTION OF ECONOMIC RELATIONS (UNDER THE LAWS OF THE STATES OF THE ROMANO-GERMANIC LEGAL FAMILY).....	184
OPANASENKO N.O. PECULIARITIES OF DELINQUENT BEHAVIOR MILITARY PERSONNEL IN COMBAT CONDITIONS.....	191

CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY

HERASYMCHUK S.S. FEATURES OF THE CONDUCT OF AN INVESTIGATIVE EXPERIMENT WHEN INVESTIGATING CRIMINAL OFFENSES RELATED TO RESISTANCE OF REPRESENTATIVE AUTHORITIES OR REPRESENTATIVE PUBLIC PERFORMING DUTIES FOR THE PROTECTION OF PUBLIC ORDER.....	197
HURICH O.V. COMPETITIVENESS OF PARTIES IN CRIMINAL PROCEEDINGS DURING CHOOSING A PREVENTIVE MEASURE.....	203
DENYSENKO H.V., POHORETSKY M.M. PROBLEMS OF IMPLEMENTING THE GUARANTEES OF ATTORNEY CONFIDENTIALITY IN ENSURING THE CRIMINAL PROCESS.....	209
DROZD V.H. FEATURES OF THE PROCEDURAL FORMALATION OF AN APPLICATION TO THE COURT WITH A REQUEST FOR THE APPLICATION OF COERCIVE MEASURES OF A MEDICAL CHARACTER.....	215
KAZARYAN E.H. METHOD OF COMMITTING AS AN ELEMENT OF FORENSIC INVESTIGATION OF INTENTIONAL MURDERS MOTIVATED BY RACE, NATIONAL OR RELIGIOUS INTOLERANCE.....	220
PISNYI V.I. INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE INVESTIGATION OF LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROPERTY OBTAINED BY AN OFFICIAL PERSON IN THE FORM OF ILLEGAL BENEFIT.....	225
SOROKA I.V. CERTAIN ASPECTS OF THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF CRIMES OF THEFT COMMITTED BY MINORS...	232
STEPANYAN R.E. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS' ROLE IN CRIMINAL PROCEEDINGS (IN TERMS OF "FOURTH INSTANCE DOCTRINE").....	240
TARASENKO O.S. VICTIMOLOGICAL MEASURES TO PREVENT CRIMINAL CIRCULATION OFFENSES ILLEGAL CONTENT ON THE INTERNET.....	245

INTERNATIONAL LAW

KIDALOV S.O. LEGAL REGULATION OF WASTE MANAGEMENT AND TREATMENT IN THE EUROPEAN UNION.....	251
---	-----

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 4, 2022

Відповідальний за випуск – В.В. Галуцько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Пірог

Комп'ютерне верстання – Н.С. Кузнецова

Підписано до друку 08.07.2022. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 27,49. Ум. друк. арк. 21,29.

Наклад 300 прим. Зам. № 0223/098.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua